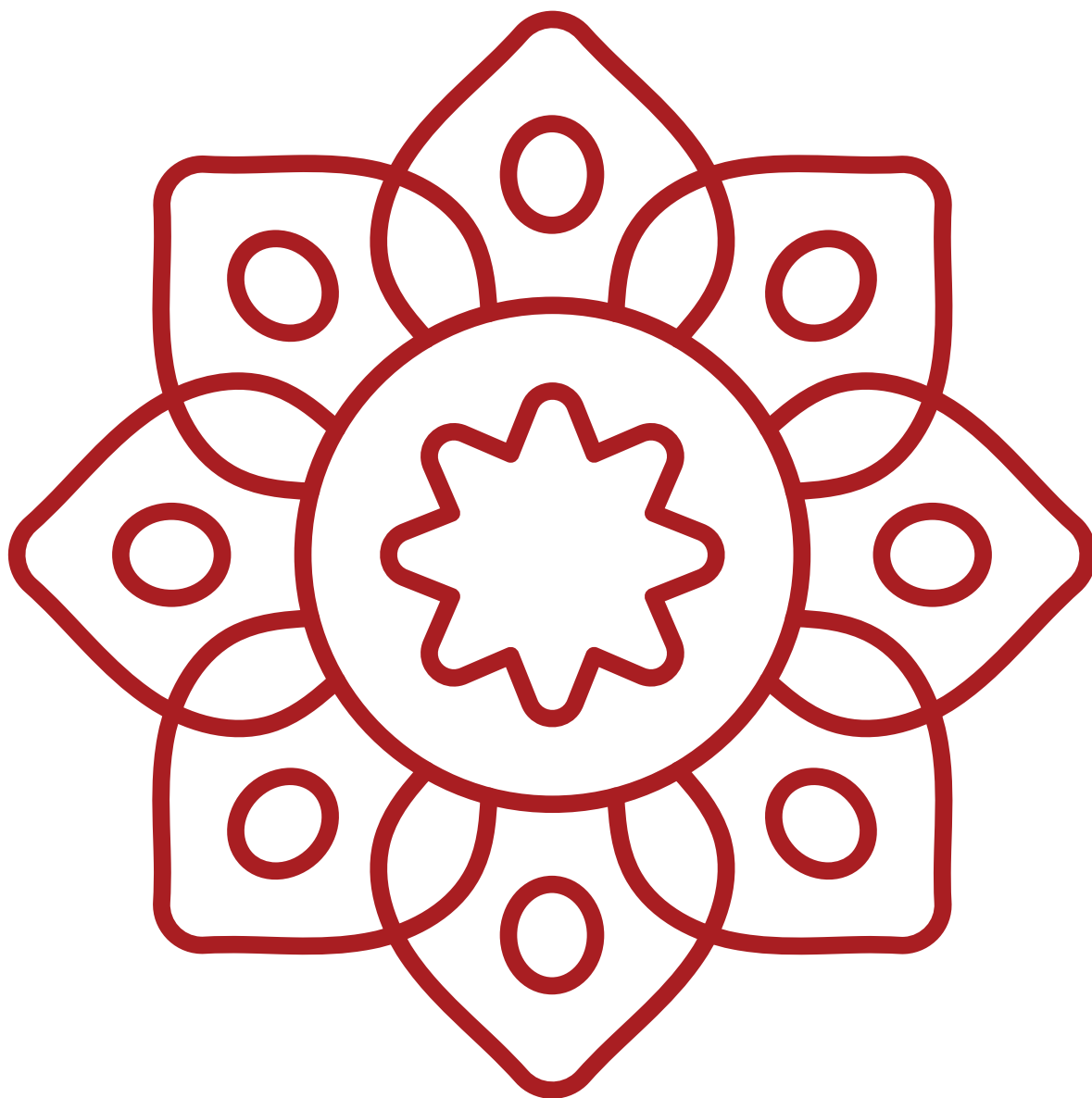

Andrzej Małkiewicz
Piotr Szymaniec

Indie – wschodzące mocarstwo

Aspekty polityczne, gospodarcze, prawne i militarne

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Nauk Stosowanych Angelusa Silesiusa

Andrzej Małkiewicz
Piotr Szymaniec

Indie – wschodzące mocarstwo
Aspekty polityczne, gospodarcze, prawne i militarne

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Nauk Stosowanych Angelusa Silesiusa
Wałbrzych 2026

Recenzja

dr hab. Jacek Mrozek, prof. UWM

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7260-3308>

Redakcja językowa, korekta

Zespół

Korekta terminów obcojęzycznych

Joanna Browarska

Projekt okładki

Virginia Grochowska

Skład

Elżbieta Krok

© 2026 Andrzej Małkiewicz, Piotr Szymaniec

Praca opublikowana na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowa (CC BY 4.0).

Skrócona treść licencji na <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.pl>

Cytuj jako: Małkiewicz, A. i Szymaniec, P. (2026). *Indie – wschodzące mocarstwo. Aspekty polityczne, gospodarcze, prawne i militarne*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Nauk Stosowanych Angelusa Silesiusa.

ISBN 978-83-68596-03-8

DOI <https://doi.org/10.71433/2026.03.8>

Wydawnictwo Naukowe Akademii Nauk Stosowanych Angelusa Silesiusa

ul. Zamkowa 4, 58-300 Wałbrzych, tel. + 48 74 641 92 31, e-mail: wydawnictwo@ans.edu.pl

Wałbrzych 2026

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Najnowsza historia Indii	14
1.1. Indie kolonialne	14
1.2. Droga do niepodległości i określenie granic państwa	23
1.3. Budowanie państwa	34
1.4. Indie w zmieniającym się świecie – ostatnie dekady XX w.	38
1.5. Indie na początku XXI w.	43
Rozdział 2. Społeczeństwo	50
2.1. Ludność	50
2.2. Religie	60
2.3. Kultura	65
2.4. Rola diaspory	68
2.5. Polityka wewnętrzna w państwie wieloetnicznym i wieloreligijnym	72
Rozdział 3. System polityczny	76
3.1. Konstytucja i system prawny	76
3.2. Partie polityczne	83
3.3. Stany	88
Rozdział 4. Gospodarka	93
4.1. Rozwój gospodarczy	93
4.2. Wpływ globalizacji	102
4.3. Nauka i technologia	109
4.4. Przemysł	114
4.5. Banki i giełdy	120
Rozdział 5. Polityka zagraniczna	125
5.1. Polityka zagraniczna mocarstwa w dobie globalizacji	125
5.2. Relacje z Rosją	127

5.3. Relacje z USA	134
5.4. Relacje z Chinami	140
5.5. Relacje z Unią Europejską i Wielką Brytanią	147
5.6. Relacje z Pakistanem	150
5.7. Głos Globalnego Południa	154
5.8. Udział w organizacjach międzynarodowych i sojuszach	158
5.9. BRICS	161
Rozdział 6. Siła militarna	167
6.1. Siły i struktury armii	167
6.2. Wojna indyjsko-pakistańska 2025 r. – operacja „Sindoor”	179
Rozdział 7. Indie wobec wojny Rosji przeciw Ukrainie	185
Zakończenie	193
Aneks. Relacje Indii z Polską	196
Bibliografia	200

Wstęp

Indie od dawna budzą zainteresowanie z wielu powodów. W latach 60. XX w. podróżowali tu awangardowi artyści z Europy i Ameryki, by czerpać inspirację. Miłośnicy dzikiej przyrody wciąż jeszcze znajdują tu (coraz niestety mniejsze) fragmenty dżungli i (coraz mniej niedostępne) fragmenty najwyższych gór świata, a znawcy architektury – wiele wspaniałych budowli. Indyjska gospodarka jest jedną z największych w świecie i rozwija się wyjątkowo szybko. To kraj będący największym – obok Chin – beneficjentem globalizacji. Mimo to ukształtowany w przeszłości obraz Indii jako kraju niezwyklej kultury, ale biednego i zacofanego, nadal trwa w świadomości Europejczyków.

Drugi powszechny mit dotyczy ich rzekomo pokojowej polityki, takiej, jaką propagował niegdyś Mohandas Gandhi. W rzeczywistości Indie mają jedną z najsilniejszych armii świata, która co kilka lat stacza kolejne wojny. Aspirują do roli globalnego mocarstwa, lidera krajów Światowego Południa (kiedyś nazywanego Trzecim Światem). Jednobiegunowy świat, którym rządzą Stany Zjednoczone, był mitem lat 90. XX w. Do dziś niektórzy w niego wierzą. Ambicją Indii jest ukształtowanie świata wielobiegunowego, w którym będą jednym z liderów – dorównującym Stanom Zjednoczonym i Chinom.

Naszym celem jest pokazanie rzeczywistej polityki tego ambitnego państwa, jej uwarunkowań ideowych, prawnych, gospodarczych i militarnych; związków polityki zagranicznej z sytuacją wewnętrzną. Zajmiemy się polityką Indii w kontekście trwającego od 2022 r. konfliktu w Ukrainie. Zasygnalizujemy także problemy relacji Polski z Indiami. Przeanalizujemy związki między ideologią, gospodarką i polityką, tak by wyjaśnić czynniki, które spowodowały, że Indie dynamicznie rozwijają się, stały się mocarstwem regionalnym, aspirującym do kontroli nad krajami leżącymi nad Oceanem Indyjskim, a w szerszej perspektywie – do roli lidera całego Światowego Południa.

Powierzchnia Indii to 3 166,7 tys. km² (bez części Kaszmiru, kontrolowanej przez Pakistan, oraz pogranicznych terenów w Himalajach, okupowanych przez Chiny), są więc jednym z największych państw świata. Graniczą z Pakistanem, Chinami, Nepalem, Bhutanem, Mjanmą, Bangladeszem, a przez Zatokę Mannar i cieśninę Palk ze Sri Lanką i Malediwami. Indyjskie wyspy Andamany i Nikobary mają

granicę morską z Tajlandią oraz Indonezją. Indie znajdują się w strefie klimatu zwrotnikowego, z monsunową cyrkulacją powietrza. Monsun trwa od czerwca do września; odnotowuje się wówczas 70% rocznej sumy opadów. Kraj boryka się na przemian z klęskami powodzi i susz. Deszcze co roku powodują rozległe zniszczenia, a związane z globalnym ociepleniem zmiany klimatyczne zwiększają liczbę ekstremalnych zjawisk pogodowych. Teren jest w większości wyżynny, przecinają go łańcuchy górskie, od północy są Himalaje – najwyższe góry świata. Położony w nich stan Himaćal Pradeś nazywany jest krainą bogów. Łańcuchy górskie i pustynie odseparowują subkontynent od reszty Azji, stąd kontakt ze światem do niedawna odbywał się niemal wyłącznie drogą morską; dziś coraz ważniejsza staje się komunikacja lotnicza.

Ganges, długi na 2510 km, jest świętą rzeką dla wyznawców hinduizmu. Szeroką nizinę nad Gangesem, a także wąskie pasy (do 80 km) na wschodnim i zachodnim wybrzeżu zajmują niezwykle żyzne gleby. Rolnictwo dostarcza 18,1% PKB, a zatrudnia ponad 52% ludzi czynnych zawodowo, przemysł – 14%, a usługi – 34%. Indie mają ogromną populację przy ubogich i trudnych do eksploatacji zasobach naturalnych – są to rudy żelaza, manganu, miedzi, tytanu, magnezytu, uranu, miki i innych surowców, ale wszystkie niewielkie. W szczególności mało jest surowców petrochemicznych – ich import stanowi ciągły problem dla indyjskiej gospodarki.

Natura stwarza tu wiele problemów nieznanymi w Europie. Około 10 mln lat temu indyjska płyta kontynentalna, oderwana wcześniej od prakontynentu Gondwany, uderzyła w płytę euroazjatycką i przyłączyła się do niej. Efektem było wypiętrzenie Himalajów i Hindukuszu, a skutki trwają do dziś. Płyta indyjska przesuwa się obecnie na północny wschód z prędkością 5–6 cm rocznie, podczas gdy płyta euroazjatycka odsuwa się na północ z prędkością wynoszącą zaledwie 2 cm rocznie, co powoduje częste trzęsienia ziemi, zwłaszcza na obrzeżach subkontynentu. Himalaje wciąż podnoszą się o ok. 5 mm rocznie.

Skutki globalnego ocieplenia są coraz bardziej zauważalne. Letnie upały w wielu regionach przekraczają 40° C. Rok 2024 r. był najgorętszym w historii pomiarów w Indiach, podobnie jak na całej Ziemi. Ale – o dziwo – Indie ociepliły się znacznie mniej niż większość krajów: średnie roczne temperatury wzrosły tu od 1901 r. o mniej niż 0,7° C, podczas gdy w innych krajach nastąpił wzrost o 1–2° C. Meteorolodzy sformułowali wiele możliwych wyjaśnień tej różnicy, lecz żadna nie jest zadowalająca¹. Inny problem to zmniejszanie się ilości wody w indyjskich rzekach, co wynika zarówno z globalnego ocieplenia – bo w Himalajach zmniejszają się lodowce zasilające indyjskie rzeki – jak i eksploatacji wody przez ludzi, a także budowy zapór i kanałów irygacyjnych: niektóre rzeki mają źródła na obszarze kontrolowanym przez Chiny, które wznoszą zapory, co jest jednym z ważnych aspektów konfliktu między tymi państwami. Dorzecza Gangesu i Brahmaputry

¹ Vaishnavi Chandrashekhar, *India is a Global Warming 'Hole,' and Scientists Aren't Sure Why*, „Science” 2025, vol. 388, no. 6743, s. 136, <https://tiny.pl/r149nhhj>, 13.07.2025.

należą do najszybciej wysychających na świecie. Poziom wód gruntowych opada o 15–20 mm rocznie, a ich jakość pogarsza się przez zanieczyszczenia, zwłaszcza arsenem i fluorem.

Mimo dynamicznego wzrostu liczby ludności, który gdzie indziej pogłębia nędzę, Indie w ciągu niecałych osiemdziesięciu lat przeistoczyły się z kraju biednego i zacofanego w bogaty i w dużej części nowoczesny, choć nadal ogromnie wewnętrznie zróżnicowany – zamożne są największe aglomeracje, zaś jego duża część pozostała na dawnym poziomie rozwoju. Mają jedną z najsilniejszych armii świata, dysponującą rakietami międzykontynentalnymi i bronią jądrową. Uczestniczą w eksploracji kosmosu. Ludzie z Indii odnoszą sukcesy w wielu krajach, w zróżnicowanych dziedzinach (Freddie Mercury, Rishi Sunak, Dipesh Chakrabarty, Salman Rushdie, Sundar Pichai).

Wiele wskazuje, że światowej dominacji Stanów Zjednoczonych realnie zagrażają dziś jedynie dwaj konkurenci – Chiny oraz właśnie Indie. Globalne ambicje ma wprowadzić jeszcze kilka innych państw, zwłaszcza Rosja, ale działania przeciw Ukrainie wykazały, że możliwości tego państwa nie dorównują jego aspiracjom. Ważną pozycję w świecie zajmują państwa Unii Europejskiej, ale już dawno wyrzekły się roli światowego hegemonu. Sytuacja Chin jest dość znana (a przebyły podobną drogę – od zacofania do potęgi przemysłowej), natomiast Indie wciąż jeszcze są niedoceniane. Jeśli jest prawdą, że wkraczamy dziś w nową światową rzeczywistość gospodarczą i polityczną, to niewątpliwie Indie będą w niej odgrywały ważną rolę.

Jednym z najtrudniejszych problemów podczas pisania o Indiach jest ich ogromne wewnętrzne zróżnicowanie. Autorzy podkreślają „ich piramidalną różnorodność i horyzontalny ogrom, odurzającą wielość światów skupionych w granicach tego wielkiego kraju”². Sprzeczności indyjskiej gospodarki dowcipnie wyraził tytuł książki Sebastiana Domżalskiego „Słoń, który pragnął latać”³. Na razie ich pojazd dotarł do Marsa, więc chyba w lataniu nieźle sobie radzą. Zawsze przodowały w rozwoju nauki – np. używane przez nas cyfry, zwane arabskimi, w rzeczywistości pochodzą z Indii, tamtejsza matematyka od starożytności była na poziomie najwyższym w świecie, a dziś mają też znakomicie rozwiniętą informatykę, ustępując w tym zakresie tylko USA. Indyjski premier Narendra Modi na spotkaniu z biznesmenami z USA żartował, że pierwszym słowem wypowiedianym przez dzieci w Indiach jest AI (słowo to oznacza mamkę w niektórych językach indyjskich)⁴. I rzeczywiście, prowadzone tu prace w zakresie sztucznej inteligencji zbliżają się poziomem do amerykańskich. Świetnie rozwijają się też inne dziedziny

² Iwona Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj. Podszepty miasta*, Warszawa 2024, s. 65.

³ Sebastian Domżalski, *Indie w gospodarce światowej. Słoń, który pragnął latać*, Warszawa 2017.

⁴ Chidanand Rajghatta, *AI AI Yo: 'Student' Modi Gees up Artificial Intelligence*, „Times of India”, 23.09.2024, <https://tiny.pl/39c-40b8w>, 23.09.2024.

wiedzy, a pod względem liczby zatrudnionych naukowców Indie zajmują trzecie miejsce w świecie⁵.

Gdy stały się niepodległe, należały do państw biednych, ale od początku prowadziły ambitną politykę zagraniczną. W ostatnich dekadach XX w. zdominowały militarnie region Oceanu Indyjskiego. Ich obywatele są wśród najbogatszych ludzi globu. Premier Manmohan Singh 15 sierpnia 2007 r. przedstawił program: „Nasze szkoły i koledze muszą dążyć do tego, aby były najlepsze w świecie. Tak samo nasze firmy i laboratoria [...] Wzywam każdego Hindusa do [...] pracy, aby Indie były pierwsze”⁶. Politycy wielu krajów formułują podobne postulaty, traktując to przede wszystkim jako retorykę polityczną, zwłaszcza w okresach wyborów. Jednak w omawianym przypadku jest to autentyczne dążenie, niepozbawione szans na sukces.

Politycy Indii mają poczucie, że ich kraj to państwo-cywilizacja, w dodatku zajmujące „święte położenie geograficzne” (*sacred geography*) – przez tę metaforę rozumiana jest nie tylko geografia w wąskim pojęciu, ale i tradycja cywilizacji indyjskiej. W religii hinduistycznej święte miasto Waranasi (Benares) uważane jest za centrum wszechświata. Hymn państwowy, napisany przez Rabindranatha Tagore, kończy się słowami: „Los wszystkich ludzi w twoich spoczywa rękach, Rozdawco hinduskiego przeznaczenia, Zwycięstwo twoje, zwycięstwo twoje, zwycięstwo twoje!” – te słowa dalekie są od potocznych wyobrażeń o pokojowym charakterze mieszkańców Indii, wyrażają bowiem wolę walki o panowanie nad światem. Jeden z czołowych politologów indyjskich Nalini Kant Jha wyraził tę ideę słowami: „Położenie Indii upoważnia je do odgrywania kluczowej roli w historii Azji i świata”⁷. W elitach społeczeństwa częste jest ambitne przekonanie, że „to coś, co zdarzy się tutaj, odmieni cały świat”⁸. Można przypuszczać, że ta opinia ma realne podstawy. Wielu hinduistów wierzy, że „Każdy na całym świecie [...] był Hindusem co najmniej w jednym wcieleniu”⁹.

Dziedzictwo czasów kolonialnych także dzisiaj wywiera wpływ, choć pośredni, na sposób uprawiania polityki, co pokażemy w dalszych rozdziałach¹⁰. W okresie starań o niepodległość niektórzy z tutejszych liderów pragnęli wprowadzić

⁵ Jakub Zajączkowski, *Indie w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 120.

⁶ Cyt. za: Stanley Wolpert, *Nowa historia Indii*, tł. Elżbieta Kowalewska, Warszawa 2010, s. 561.

⁷ Nalini Kant Jha, *Domestic Imperatives in India's Foreign Policy*, Colorado Springs 2002, s. 32, cyt. za: J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 114.

⁸ Rana Dasgupta, *Delhi. Stolica ze złota i snu*, tł. Barbara Kopeć-Umiastowska, Wołowiec 2016, s. 55.

⁹ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 302.

¹⁰ Joanna Jurewicz, *Rygwedyczne źródła pojęcia 'majestat' (śrī) w Brahmanie stu dróg*, w: Jolanta Sierakowska-Dyndo, Sylwia Surdykowska (red.), *Posłuchaj fletu trzcinowego*, Warszawa 2008, s. 89–106; J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 20–21, 30; J. Zajączkowski, *Wizja państwa w indyjskiej teorii i praktyce politycznej*, w: Mirosław Sułek, Janusz Symonides (red.), *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 325–351.

„angielskie rządy bez Anglików”¹¹. Podobne dziedzictwo – obciążające wiele krajów wyzwolonych z zależności kolonialnej – stało się przedmiotem badań określanych jako postkolonialne czy też postzależnościowe. Ważną rolę w ukształtowaniu tego nurtu odegrali badacze wywodzący się z Indii – m.in. Leela Gandhi, obecnie profesor Brown University¹², czy Homi Bhabha – pars, pochodzący z Bombaju, obecnie profesor Harvard University¹³. Zwracają oni uwagę, że skolonizowany nie jest nigdy po prostu i kompletnie przeciw kolonizatorom. Ulega ich wpływom kulturowym, czerpie od nich wzorce – świadomie, a częściej nieświadomie. Nowe ekipy rządzące po uzyskaniu niepodległości naśladują dawnych władców kolonialnych, niekiedy w karykaturalnych czy przesadnych formach. Politycy indyjscy – nigdy się do tego nie przyznając – przejęli po Anglikach dążenia imperialne. W czasach przedkolonialnych państwa subkontynentu nie podejmowały politycznej ekspansji poza jego naturalnymi granicami (choć kupcy handlowali na całym obszarze Oceanu Indyjskiego, a wpływy kultury sięgały do odległych krajów). Dziś ambicje Delhi wykraczają daleko poza subkontynent. W tej sytuacji szczególną uwagę zwracamy na kwestie militarne – bo siła zbrojna jest w dzisiejszym świecie jednym z głównych czynników mocarstwowości.

Ważną trudnością w zrozumieniu problemów Indii jest fakt, że w Polsce wyobrażamy sobie ten kraj i jego mieszkańców na obraz Europy – jedynie biedniejszej i zacofanej. Spróbujemy zatem pokazać odmienności, różnice w rozwoju historycznym, kulturze i gospodarce. Inny błąd polega na przeciwstawianiu sobie Zachodu i Wschodu: Indie mają reprezentować właśnie ów wyobrażony „Wschód”. I my będziemy z konieczności używać określenia „Zachód” jako swoisty skrót określający zespół państw i narodów należących do cywilizacji europejskiej. Należy jednak pamiętać, że jest to pojęcie ideologiczne, a nie kategoria naukowa. Dobrze to wyraził, choć półżartem, Mohandas Gandhi (1869–1948), gdy „dziennikarz amerykański zadał mu pytanie: – «Co Pan sądzi, Panie Gandhi, o zachodniej cywilizacji?» – «Ach – zripostował Gandhi – Byłby to piękny pomysł!»”¹⁴.

Natomiast pojęcie „Wschód” pojawi się jedynie kilkakrotnie w cytatach, gdyż uważamy je za mylące. Społeczeństwa w ten sposób określane łączy wyłącznie fakt, że żyją na wschód od Europy. Kultura i cywilizacja chińska bardziej różni się od indyjskiej niż każda z nich od europejskiej. Jeszcze inna jest kultura i cywilizacja arabska. Wszystkie zaczerpnęły nieco z kultury europejskiej, a kultura europejska od każdej z nich – ale w każdym przypadku coś innego. Podobny charakter ma pojęcie „kraje Azji”. Jedynym, co je łączy (poza położeniem geograficznym), jest

¹¹ Cyt. za: Dipesh Chakrabarty, *Humanistyka w czasach antropocenu*, tł. Daniel Vogel, Kraków 2023, s. 86.

¹² Leela Gandhi, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, tł. Jacek Serwański, Poznań 2008.

¹³ Homi K. Bhabha, *Miejsca kultury*, tł. Tomasz Dobrogoszcz, Kraków 2010.

¹⁴ Cyt. za: Norman Davies, *Plus ultra. Sięgaj dalej. Wyprawa na horyzonty historii*, tł. Bartłomiej Pietrzyk, Kraków 2024, s. 85.

dziś pragnienie modernizacji – ale podejmowanej z bardzo odmiennych podstaw i za pomocą odmiennych mechanizmów. Dziś politycy indyjscy posługują się niekiedy określeniem „Południe”, które ma przede wszystkim wymiar polityczny i gospodarczy, a nie kulturowy. W odpowiednim miejscu wyjaśnimy jego znaczenie.

Sukcesy Chin są widoczne dla świata, sukcesy Indii mniej rzucają się w oczy. Robyn Meredith ironicznie podsumowała, że liczne spekulacje dotyczące Chin i Indii „należą niewątpliwie do kategorii szumu informacyjnego”¹⁵. Dotyczy to obu państw, ale w odniesieniu do Chin tego szumu jest bardzo wiele, o Indiach mówi się mniej, choć równie mętnie. Mimo wszystko ich rozwój gospodarczy niektórzy ekonomiści zaczynają zauważać. Grzegorz Kołodko już w 2008 r. postulował, by umieszczać Indie (i Chiny) w statystykach dotyczących najbardziej rozwiniętych gospodarczo państw świata, obok USA, Japonii oraz Unii Europejskiej¹⁶.

Nie istnieją jednoznaczne kryteria potęgi państwa. Mocarstwowość ma charakter względny, określają ją zarówno kryteria wymierne, jak terytorium, ludność, potencjał gospodarczy i zwłaszcza militarny, jak i niewymierne, takie jak tożsamość narodowa, tradycja, jakość i skuteczność dyplomacji¹⁷. Edward Hallett Carr, autor jednego z pierwszych opracowań dotyczących potencjału państw, napisanego na krótko przed wybuchem II wojny światowej, wyróżniał trzy podstawowe kategorie: potęgę militarną, ekonomiczną i panowanie nad opinią publiczną¹⁸. To ostatnie później przyjęto określać jako *soft power* – miękką siłę¹⁹, ale Carr jako najważniejszą traktował potęgę militarną, gdyż „wojna jest *ultima ratio* wszelkiej potęgi”²⁰. Dlatego z uznaniem cytował opinię Reinholda Niebuha, że: „Nie sposób wyznaczyć granicę między pragnieniem życia a pragnieniem potęgi”²¹.

Kategorią szczególnie przydatną do oceny całokształtu sytuacji wydaje się „potencjał państwa” (*state capacity*). Jest to coś więcej niż sama tylko suma wskaźników ekonomicznych i militarnych. Jest to zdolność państwa, jego instytucji publicznych, zarówno centralnych, jak i samorządowych, ale też jego społeczeństwa – do sprostania wyzwaniom, jakie przynoszą zmiany wewnętrzne i zewnętrzne. Badanie tego potencjału pozwala zrozumieć, dlaczego niektóre państwa i regiony lepiej od innych radzą sobie z wyzwaniami globalizacji i z trudnościami

¹⁵ Robyn Meredith, *Chiny i Indie. Supermocarstwa XXI wieku*, tł. Witold Falkowski, Warszawa 2009, s. 34.

¹⁶ Grzegorz W. Kołodko, *Wędrujący świat*, Warszawa 2008, s. 249.

¹⁷ Agnieszka Bryc, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009, s. 9 i n.

¹⁸ Edward Hallett Carr, *Kryzys dwudziestolecia 1919–1939. Wprowadzenie do badań nad stosunkami międzynarodowymi*, tł. Jan Sadkiewicz, Kraków 2021, s. 151.

¹⁹ Robert Łoś, *Soft power we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Łódź 2017; Beata Piskorska, *Soft power jako efekt ewolucji rozumienia siły we współczesnym łańdźie międzynarodowym*, w: Robert Czulda, Robert Łoś, Jacek Reginia-Zacharski (red.), *NATO wobec wyzwań współczesnego świata*. Warszawa–Łódź 2013, s. 363–378.

²⁰ E.H. Carr, *Kryzys dwudziestolecia 1919–1939...*, s. 151.

²¹ *Ibidem*, s. 156.

wywołanymi przez światowe kryzysy, a przede wszystkim daje podstawy do prognozowania.

Pojęcie *state capacity* ma dwa podstawowe znaczenia. Po pierwsze, określa zdolność (potencjał) państwa do prowadzenia polityki publicznej, wykorzystywania odpowiednich metod zarządzania, procedur oraz instrumentów działania, zapewniających efektywną realizację zamiarów rządu²². Po drugie, dotyczy zdolności funkcjonowania w zmieniającym się otoczeniu międzynarodowym i w obliczu przemian wewnętrznych, takich jak transformacja, a więc zapewnienia sterowności politycznej w obliczu nowych, szybko zmieniających się uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych²³. Jednym z podstawowych elementów potencjału w obu jego znaczeniach jest stabilność gospodarcza kraju, która zależy od zasobów materialnych, poziomu rozwoju infrastruktury, zdolności do tworzenia i wdrażania nowoczesnych technologii, uwarunkowanej posiadaniem odpowiednio kwalifikowanych pracowników i sprawności systemu finansowego. Równie ważna jest elastyczność instytucji politycznych, zawarte w nich reguły bezpieczeństwa, zdolność liderów politycznych do poszukiwania i stosowania kompromisowych rozwiązań, do działań niestandardowych, do kierowania się interesem ogólnym, a nie tylko celami partykularnymi. „Sukces bądź porażka danego kraju w obecnym procesie globalnej transformacji gospodarczej, wymuszającej gwałtowne przeobrażenia poszczególnych gospodarek, są głównie uzależnione od efektywności systemowych działań państwa, nastawionych na kreowanie porządku instytucjonalnego, który jest kompatybilny z nowym paradygmatem technologicznym”²⁴. Używane tu pojęcie instytucji należy rozumieć szeroko, jako reguły gry społecznej i politycznej, prawne, administracyjne oraz zwyczajowe normy i ograniczenia relacji między ludźmi w sferze politycznej, gospodarczej i społecznej, zarówno formalne, jak i nieformalne. Indie wykazały, że posiadają potencjał i potrafią działać efektywnie.

Należy wszakże pamiętać, że – jak słusznie wskazuje za dostępną literaturą Sebastian Bobowski – funkcjonujące we współczesnej politologii „teorie stosunków międzynarodowych czerpią z doświadczeń państw świata zachodniego, co sytuuje kraje niezachodnie, w tym azjatyckie, niepoddające się przyjętym prawidłowościom, w spektrum wyjątków”²⁵. Do tych wyjątków należą praktycznie wszystkie kraje Azji, z czego wynika, że istniejące teorie w ograniczonym stopniu wyjaśniają politykę Indii i innych państw regionu.

²² Francis Fukuyama, *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, tł. Jacek Serwański, Poznań 2005, s. 22.

²³ Kjeld Erik Brodsgaard, *State Capacity in East Asia – Japan, Taiwan, China and Vietnam*, Oxford–New York 2000; Tomasz Grzegorz Grosse, *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?*, Warszawa 2007.

²⁴ Adam P. Balcerzak, *Efektywność systemu instytucjonalnego a potencjał gospodarki opartej na wiedzy*, „Ekonomista”, 2009, nr 6, s. 714.

²⁵ Sebastian Bobowski, *Japonia w regionie i regionalizmie Azji Wschodniej w XXI wieku*, Wrocław 2018, s. 56.

Analizując problemy Indii, poznajemy znacznie więcej niż sytuację jednego kraju. Mają one bowiem ambicje globalne, które mają duże szanse realizacji. Przebyły długą drogę od kolonii do mocarstwa. Nie udało się to dotychczas nikomu prócz Stanów Zjednoczonych i Chin (które kolonią nie były, ale popadły w XIX w. w uzależnienie od światowych potęg). Potrafią wykorzystać możliwości, jakie daje globalizacja, i próbują sobie radzić z dramatycznymi problemami wewnętrznymi, niebywałym zróżnicowaniem językowym, religijnym, politycznym, majątkowym – są tu bowiem największe w świecie obszary nędzy i żyją jedni z najbogatszych ludzi globu, wybuchają rebelie polityczne i wojny religijne – a jednak państwo znajduje sposoby rozładowania sytuacji, choć w tym celu sięga czasami po środki siłowe, lub wręcz podsyca konflikty międzygrupowe.

Badania Indii jako wschodzącego mocarstwa wymagają w szczególności zanalizowania ich rozwoju gospodarczego, polityki zagranicznej oraz sił zbrojnych. Każdy z tych zakresów wywołuje specyficzne problemy. Dociekania z zakresu stosunków międzynarodowych napotykają na dwa typy trudności, niekiedy niemożliwych do rozwiązania w krótkim czasie. Po pierwsze, nie wszystkie uzgodnienia międzynarodowe znajdują odzwierciedlenie w oficjalnych dokumentach. Po drugie – politycy, deklarując swe intencje i cele działania, często czynią to nieprecyzyjnie, wieloznacznie, a bywa, że celowo wprowadzają w błąd. Dotyczy to zwłaszcza polityków państw niedemokratycznych, ale zdarza się też w krajach demokratycznych. Dzieje się tak również w odniesieniu do polityki wewnętrznej, ale w relacjach międzynarodowych sprawia badającym szczególne kłopoty.

Jeszcze trudniejsze jest analizowanie problemów sił zbrojnych. Zachowanie tajemnicy jest jednym z elementarnych wymogów ich działania. Liczne dane dotyczące uzbrojenia, liczebności wojsk, a zwłaszcza planów i zamiarów są na ogół niedostępne. Broń efektywna na poligonie nie zawsze sprawdza się w realnej walce. Stąd, nawet w zakresach nieobjętych tajemnicą, informacje pochodzące od wojskowych czy analityków wojskowości, choćby w intencjach jak najbardziej rzetelne – mogą być mylące. Utrudnieniem są działania wytwórców broni i handlowców, promujących – co zrozumiałe – swe wyroby. Praktyka użycia niekiedy weryfikuje te opinie, bywa, że dopiero po latach.

W niniejszej monografii indyjskie nazwy i nazwiska zapisujemy w polskiej transkrypcji, tylko wyjątkowo stosujemy nazwy utrwalone w języku polskim (jak „Himalaje”). Słowem „Indus” określamy mieszkańców Indii, niezależnie od wyznania i narodowości, Hindus – to osoba narodowości hinduskiej. Przez „subkontynent” rozumiemy dawny obszar Indii, zjednoczonych jedynie pod władzą brytyjską (choć też nie do końca), obejmujący dziś Indie, Pakistan, Bangladesz, Nepal, Bhutan, Sri Lankę i Malediwy. „Chiny” oznaczają Chińską Republikę Ludową, ale nie Tajwan.

Zamieszczamy w pracy liczne cytaty. Jeśli były już publikowane w polskim przekładzie, przytaczamy je na ogół w istniejącym tłumaczeniu, tylko w kilku wypadkach odstąpiliśmy od tego, uznając tłumaczenie za nie dość trafne. Jeśli korzystamy z cudzych przekładów, zawsze podajemy źródło, brak takiej informacji

oznacza, że tłumaczenie jest nasze. Sięgamy często do źródeł miejscowych, stąd też cytujemy indyjską literaturę naukową dostępną po angielsku, a tam zwłaszcza, gdzie odnosimy się do ocen i poglądów występujących w indyjskim społeczeństwie, odwołujemy się do miejscowej prasy, w tym często do znakomitego, wychodzącego od 1861 r. dziennika „The Times of India”²⁶.

Staroindyjskie przysłowie powiada jednak: *Wade wade dźiajate tattwa – siddhih* – w dyskusji rodzi się prawda²⁷. Niniejszą książką chcieliśmy się wpisać w debatę na temat roli Indii we współczesnym świecie, a pośrednio też – o kształcie tego świata.

²⁶ Na temat tej gazety – zob. Sangita P. Menon Malhan, *The TOI Story. How a Newspaper Changed the Rules of the Game*, Gurugram 2013.

²⁷ J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 51.

Rozdział 1

Najnowsza historia Indii

1.1. Indie kolonialne

Dzieje Indii są bogate i złożone – nie ma tu miejsca, by je omawiać, a istnieją wnikliwe opracowania w języku polskim. Wymieniamy tylko kwestie ważne dla dzisiejszego życia kraju, skupiając się w niniejszym punkcie na okresie kolonialnym, co służy ukazaniu, w jaki sposób jego dziedzictwo wpływa na dzisiejsze Indie.

Pierwsza cywilizacja (zwana cywilizacją Doliny Indusu, harappańską lub Mohen-dżo-Daro) powstała w tym samym mniej więcej czasie co sumeryjska, niewiele o niej wiemy, bo większość zabytków zniszczono w czasach kolonialnych. Nie udało się odczytać jej pisma, nie wiemy zatem, kim byli jej twórcy.

W czasach europejskiej starożytności i średniowiecza rozwijała się tu stosunkowo wydajna – na ową epokę – gospodarka rolna, budowano zbiorniki wody i kanały, uprawiano zboża, trzcinę cukrową, bawełnę, kwitło rzemiosło i sztuka. Produkowano wysokiej jakości broń i statki o dużej wyporności. Indyjscy kupcy upowszechniali wyroby w całym basenie Oceanu Indyjskiego. Krzysztof Mroziewicz napisał: „Pierwszą globalizacją w historii człowieka była prawdopodobnie globalizacja indyjska”²⁸. Od XI w. włączono do tego rynku także Europę, tyle że w charakterze dalekiej peryferii, do której kupcy indyjscy nie docierali, towary wozili pośrednicy arabscy i żydowscy. Docierał natomiast mit, który zrodził pragnienie znalezienia drogi do tej krainy, co stało się jednym z ważniejszych motywów odkryć geograficznych przełomu średniowiecza i nowożytności.

Już wcześniej wieści o bajecznym bogactwie subkontynentu skłaniały różne ludy do najazdów. W II tysiącleciu p.n.e. przybyli Arjowie – prawdopodobnie z Centralnej Azji. Przynieśli nowy język (sanskryt), porządek społeczny i wierzenia, do których stopniowo zaadaptowali niektóre elementy religii miejscowych. Powstał zróżnicowany zespół wierzeń, które nadal ewoluowały; etapy tego rozwoju

²⁸ Krzysztof Mroziewicz, *Pastwisko świętych byków*, Warszawa 2014, s. 34.

określane bywają jako wedyzm, braminizm, a wreszcie hinduizm – tę ostatnią nazwę ukuli Brytyjczycy. Na subkontynencie zrodził się w VI–V w. p.n.e. buddyzm, lecz dziś jego wyznawcy liczą tu mniej niż jeden procent ludności, zaś dominują na Cejlonie, w krajach Indochin, w Tybecie, Japonii i Mongolii.

W okresie odpowiadającym europejskiemu średniowieczu najeżdżali subkontynent muzułmanie, zwłaszcza z Persji i Afganistanu: przynieśli swą religię, którą przyjęła część mieszkańców, utworzyli kilka państw, a islam przyjęli też niektórzy lokalni władcy z miejscowych dynastii. Najważniejszymi spośród władców muzułmańskich byli Mogołowie, przybyli w XVI w. z Afganistanu. Podporządkowali sobie dużą część subkontynentu, a ich tytulaturę przyjęto tłumaczyć na języki europejskie niezupełnie adekwatnym terminem „cesarze”. Powstała specyficzna sytuacja – władza należała do muzułmańskich monarchów oraz elit wyznających islam, a większość ludności pozostała przy dawnych religiach, przede wszystkim hinduizmie. Islam w Indiach daleko odszedł od arabskiej ortodoksji. Spośród różnych nurtów szczególną rolę odegrał sufizm – ruch mistyków, dążących do osiągnięcia wewnętrznej doskonałości. Wbrew niechęci ortodoksyjnych muzułmanów do muzyki (dopuszczalna jest jedynie śpiewna recytacja Koranu) często stosowali śpiew i muzykę, a nawet taniec – co zbliżało ich do tradycji indyjskich. Sufizm i niektóre odłamy mistycyzmu zakorzenionego w hinduizmie były sobie bliskie, inspirowały się wzajemnie. Muzułmańskich derwiszy, jedną z grup sufich, niekiedy brano w Europie za typowych przedstawicieli kultury indyjskiej.

Od XVI w. przybywali też Europejczycy – kolejno Portugalczycy, Holendrzy, Francuzi i Anglicy, najpierw jako kupcy. Potem stopniowo uzależniali od siebie coraz większe fragmenty subkontynentu. Konkurencję między nimi w XVIII w. wygrała brytyjska Kompania Wschodnioindyjska, prywatna spółka powstała w 1600 r., ale często korzystająca z poparcia londyńskiego Parlamentu i w momentach kryzysów ratowana przed upadkiem przez olbrzymie pożyczki z Banku Anglii. Francuzi i Portugalczycy zachowali drobne enklawy na wybrzeżach.

Kompania Wschodnioindyjska w 1765 r. podporządkowała sobie władcę Państwa Wielkich Mogołów – szaha Alama II (1728–1806), który upoważnił ją do pobierania podatków w swoim imieniu, co rozpoczęło drenaż gospodarczy Indii przez Brytyjczyków. Proces bezpośredniego lub pośredniego opanowywania subkontynentu przez Kompanię trwał do początku XIX w. W 1803 r. zajęła Delhi, jej armia w Indiach wtedy liczyła przeszło 200 tys. żołnierzy²⁹. Współczesny historyk podsumował to następująco: „Przekształcenie Indii w kolonię odbyło się poprzez mechanizmy zorientowanej na zysk korporacji, która istniała wyłącznie dla jednego celu – wzbogacenia swoich inwestorów. Podbój subkontynentu przez Brytyjską Kompanię Wschodnioindyjską z całą pewnością pozostaje

²⁹ William Dalrymple, *Anarchia. Niepowstrzymany rozkwit Brytyjski Kompanii Wschodnioindyjskiej*, tł. Krzysztof Obłucki, Warszawa 2022, s. 26–28.

aktem największej korporacyjnej przemocy w historii świata”³⁰. Brytyjskie wyobrażenia o Indiach były kształtowane wówczas przez dzieła podkreślające niższość Indusów, takie jak trzypięciotomowa *The History of British India* Jamesa Mill’a (1817). Ów utylitarystyczny myśliciel i ojciec znakomitego filozofa Johna Stuarta Mill’a w przedmowie chwalił się, że nigdy w Indiach nie był i miał jedynie bardzo podstawową wiedzę o językach używanych w tym kraju, ale to właśnie jakoby pozwalało mu zachować obiektywizm³¹.

Brytyjczycy nie tylko podporządkowali sobie Indie politycznie, ale też zadbali o zniszczenie tamtejszego rzemiosła, zwłaszcza wytwórczości włókienniczej – wysokowydajnej i reprezentującej znakomitą jakość – by zapewnić zbyt produktom angielskim. Zrujnowano handel i rzemiosło, krępowano modernizację rolnictwa. Tanią bawełnę z Indii przerabiano w Anglii, a wyroby zalewały potem indyjski rynek. Dynamiczny rozwój przemysłu brytyjskiego w XVIII i XIX w. dokonał się w dużej mierze dzięki temu nierównoprawnemu handlowi. A gospodarka subkontynentu nie tylko popadła w stagnację, ale i zniszczono niektóre gałęzie wytwarzania, zwłaszcza produkcję wysokiej jakości wyrobów bawełnianych, w wyniku czego nastąpiła deindustrializacja gospodarki indyjskiej. Zamiast eksportowania wysoko przetworzonych wyrobów rzemiosła handel zagraniczny Indii ograniczono do sprzedaży surowców, zwłaszcza bawełny do Wielkiej Brytanii. Przez kilkadziesiąt lat w XIX w. głównym towarem eksportu było opium wysyłane do Chin³².

W 1858 r. północne Indie objęło antybrytyjskie powstanie sipajów (ang. *sepoys*), czyli żołnierzy indyjskich będących dotychczas w służbie brytyjskiej. Po jego stłumieniu królowa Wiktoria przejęła kraj w bezpośrednie władanie brytyjskie, a w 1876 r. ogłosiła się cesarzową Indii³³. Pod jej władzą subkontynent po raz pierwszy w dziejach został politycznie zjednoczony, choć nie do końca – pozostały setki odrębnych księstw, uzależnionych od Brytyjczyków.

Indie stały się najcenniejszą kolonią Imperium. Brytyjczycy byli grupą nieliczną, ale uprzywilejowaną, w małym stopniu ulegali miejscowej kulturze, podczas gdy ich kultura i język stopniowo upowszechniały się, zwłaszcza wśród intelektualistów i arystokracji, „kolonizując indyjską ziemię, chcieli również skolonizować indyjskie

³⁰ W. Dalrymple, *Anarchia...*, s. 562.

³¹ James Mill, *The History of British India*, 5th edition, London 1858, vol. 1, s. XX–XXVIII. Sam John Stuart Mill (1806–1873), także przecież zawodowo związany z Brytyjską Kompanią Wschodnioindyjską, na temat podboju Indii pisał: „Jeżeli mniejsza, ale prawdopodobnie wyżej cywilizowana z dwóch narodowości zdoła ujarzmić drugą, jak [...] zrobili [...] Anglicy z Indiami, to cywilizacja zyskuje niekiedy coś na tym” – John Stuart Mill, *O rządzie reprezentatywnym. Poddaństwo kobiet*, tł. Gustaw Czernicki, Kraków 1995, s. 249.

³² Daron Acemoglu, Simon Johnson, *Władza i postęp. Tysiąc lat walki o technologię i dobrobyt*, tł. Agnieszka Sobolewska, Poznań 2025, s. 235–237, 240.

³³ Niall Ferguson, *Imperium. Jak Wielka Brytania zbudowała nowoczesny świat*, Warszawa 2007.

ciała i umysły”³⁴. Częściowo im się udało – język angielski stał się szeroko znany, w kulturze obecnych jest dziś wiele elementów zaczerpniętych z Wielkiej Brytanii (np. popularność gry w krykieta). Kolonizatorzy pogardzali mieszkańcami Indii. W 1900 r. lord George Curzon (ten sam, który później usiłował wytyczać wschodnią granicę Polski) jako wicekról Indii (w latach 1899–1905) mówił: „wszystkie te miliony, którymi muszę zarządzać, to prawie dzieci”³⁵.

Mimo wszystko kultura indyjska oddziaływała w Wielkiej Brytanii i Europie. Pochodzący z Bengalii Swami Vivekananda (1863–1902), jeden z propagatorów filozofii hinduistycznej (jogi i wedanty) na Zachodzie, pisał: „Dzięki angielskiemu geniuszowi świat dzisiejszy jest połączony w taki sposób, w jaki nie był nigdy dotąd. Stworzono dzisiaj ośrodki handlowe, jakich nie było dotychczas w historii ludzkości, i natychmiast, świadomie czy nieświadomie, Indie wzbierają i wylewają dary swej duchowości i ruszają z impetem tymi korytami, aż osiągną same krańce świata”³⁶. Dziś opinia taka wymagałaby nieco odmiennego sformułowania, ale jej zasadniczy sens zachował, jak się zdaje, aktualność.

Technologie przywiezione przez Brytyjczyków, jak również przemiany społeczno-ekonomiczne, wpłynęły na przekształcenie niektórych form miejscowej kultury. Wprowadzenie książki drukowanej i pojawienie się inteligencji jako warstwy społecznej spowodowało przemianę gustów literackich. Pojawiła się nowa grupa odbiorców, którzy chcieli czytać powieści oparte na wzorcach literatury europejskiej, ale w miejscowych językach. Pierwszą, a zarazem ważną literacko powieścią w języku malajalam była *Indulekha* (1889), którą napisał Oyyarath Chandu Menon (1847–1899). Jej bohaterką była wykształcona kobieta. Autor opowieści pokazał w niej przeobrażenia społeczne dokonujące się pod panowaniem brytyjskim³⁷.

Kolonializm powodował też ruchy migracyjne, głównie o charakterze ekonomicznym. Masowo sprowadzano pracowników z Indii do kolonii w południowej Afryce, zwłaszcza do Natalu (tu zaczął karierę Mohandas Gandhi). Pod zarządem brytyjskiej administracji Indii znalazły się też posiadłości Korony nad Zatoką Perską. Rządzili Anglicy, na niższych stanowiskach administracji kolonialnej zatrudniano licznych przybyszy z Indii. Rupie indyjskie w XIX w. były oficjalną walutą Adenu i innych brytyjskich posiadłości na Bliskim Wschodzie.

Brytyjczycy brutalnie tłumili próby nieposłuszeństwa i szczycili się tym. „Od jutra zaczynamy palić wioski. Jedną po drugiej, bez wyjątku, a wszyscy, którzy staną na drodze, zostaną bez litości zabici” – pisał w korespondencji z walk na

³⁴ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 231.

³⁵ Cyt. za: Richard Overy, *Krew i zgliszczka. Wielka wojna imperiów 1931–1945*, tł. Tomasz Fiedorek, Poznań 2024, t. 1, s. 48.

³⁶ Cyt. za: Wilhelm Halbfass, *Indie i Europa. Próba porozumienia na gruncie filozoficznym*, tł. Monika Nowakowska, Robert Piotrowski, Warszawa 2008, s. 377.

³⁷ Zob. Kavalam Madhava Panikkar, *Culture, Ideology, Hegemony. Intellectuals and Social Consciousness in Colonial India*, New Delhi 2001, s. 123–144.

obszarze dzisiejszego Pakistanu początkujący wtedy dziennikarz Winston Churchill – przyszły brytyjski premier³⁸.

Jeszcze w okresie zarządzania Indiami przez brytyjską Kompanię Wschodnio-indyjską kolonizatorzy wpływali na systemy prawne obowiązujące w Indiach. Początkowo ingerencje te miały charakter *quasi*-traktatowy, gdyż Kompania, mając pełnomocnictwa rządu londyńskiego, zawierała z miejscowymi władcami umowy, których skutkiem były zmiany prawne. Po przejęciu przez Koronę bezpośredniej administracji Indii na mocy ustawy z 1858 r. (*Government of India Act 1858*) władzę prawodawczą stanowiła Imperialna Rada Legislacyjna (*Imperial Legislative Council* – ILC). Składała się początkowo z pięciu członków kierujących departamentami wykonawczymi oraz 6–12 członków mianowanych przez Gubernatora Generalnego i Wicekróla Indii (*Governor General and Viceroy of India*) przyjmujących akty prawne. Gubernator Generalny otrzymał prawo weta wobec każdego aktu prawnego uchwalonego przez Radę³⁹. Pod koniec wieku zwiększono liczbę członków zajmujących się legislacją, ale i tak nie wynosiła ona więcej niż 16⁴⁰. W skład Rady powoływano Indusów, ale ich udział był mało znaczący. Chociaż oficjalnie Korona deklarowała szacunek wobec dawnych praw i zwyczajów Indii oraz zasadę nieingerencji w sprawy wyznaniowe, w latach 1833–1863 przyjęto szereg aktów prawnych, których skutkiem było niemal całkowite usunięcie prawa muzułmańskiego – zwłaszcza prawa karnego – i muzułmańskiego wymiaru sprawiedliwości⁴¹. Jednym z najważniejszych aktów prawnych wprowadzonych przez Brytyjczyków był Indyjski Kodeks Karny (*Indian Penal Code*), przyjęty w 1860 r. (wszedł w życie w 1862 r.). Choć nowelizowany wiele razy, stanowił on podstawę prawa karnego tego kraju aż do roku 2024, kiedy zaczęła obowiązywać nowa kodyfikacja karna – Indyjski Kodeks Sprawiedliwości (*Bharatiya Nyaya Sanhita* – BNS) z 2023 r. Kodeks z 1860 r. nadal obowiązuje w Pakistanie i Bangladeszu, a na Sri Lance opartą na nim kodyfikację prawa karnego wprowadzono w 1883 r. Wpływał także na regulacje prawa karnego w Australii, Nowej Zelandii, Kanadzie, Malezji, Singapurze oraz niektórych krajach afrykańskich. Pierwszy projekt kodeksu został przygotowany jeszcze w 1837 r. przez komisję pod przewodnictwem Thomasa Babingtona Macaulaya (1800–1859). Co prawda wzorem było prawo angielskie, ale Macaulay starał się wyeliminować tkwiące w nim niekonsekwencje, wykorzystał też zdobycze kodeksu karnego Napoleona z 1810 r. oraz projektu kodeksu karnego dla Luizjany autorstwa Edwarda Livingstona z 1826 r.⁴² Oceny

³⁸ Cyt. za: Wojciech Jagielski, *Wojna. Antologia reportażu wojennego*, Kraków 2023, s. 33.

³⁹ Indian Councils Act 1861 (24 & 25 Vict. c. 67). Zob. także: Honorata Bezat, *Droga do samorządności Indii w aspekcie prawnym*, Kraków 2014, s. 50–53.

⁴⁰ Indian Councils Act 1892 (55 & 56 Vict. c. 14). Zob. także: H. Bezat, *Droga do samorządności Indii...*, s. 44–45, 60–62.

⁴¹ Janusz Justyński, *Państwo i prawo w ideologii M.K. Gandhiego*, Toruń 1975, s. 73.

⁴² Zob. Edward Phillips, *The Codification Enterprise: Principled Law Reform and the Indian Penal Code*, „The Jersey & Guernsey Law Review” 2017, s. 166–180.

nowych instytucji prawnych wśród indyjskich elit były zróżnicowane, np. historyk Kavalam M. Panikkar (1895–1863) pozytywnie odnosił się do kodeksu Macaulaya, uznając zasadę równości wobec prawa, na której się opierał, za prawdziwą rewolucję w prawie indyjskim, natomiast późniejszy premier Jawaharlal Nehru twierdził, że wprowadzenie w Indiach prawa precedensowego, choć teoretycznie sprzyjające pewności prawa i ujednoliceniu jego stosowania, spetryfikowało konserwatywne instytucje⁴³.

W okresie kolonialnym w niewielkim stopniu, niechętnie i pod wpływem przemian społecznych ingerowano w zwyczaje dotyczące życia rodzinnego. Przykładem takiej regulacji była kwestia małżeństw przedstawicieli kasty – czy raczej grupy kast – nairów w rejonie Kerala. Nairowie żyli tradycyjnie we wspólnocie dużej rodziny zwanej *tharavad* zarządzanej przez najstarszego męskiego przedstawiciela zwanego *karnavar*, który także decydował o sprawach majątkowych. Tradycyjne związki nairów – *sambandham* – nie były uważane w świetle prawa zwyczajowego za małżeństwa, lecz konkubinaty. Jednakże możliwości awansu społecznego i uzyskania majątku, jakie pojawiły się dla nairów w II połowie XIX w., sprawiły, że *tharavad* dla wielu stawał się ciężarem, gdyż oznaczał konieczność oddania swoich dochodów pod zarządek *karnavara*, który mógł z nich finansować potrzeby – na przykład edukacyjne – dalszych krewnych. Wspólnoty zaczęły się zatem rozpadać, a wielu nairów domagało się prawnego uznania ich małżeństw i bezpośrednich rodzin. Ostatecznie *Malabar Marriage Act* z 1896 r., obowiązujący w prowincji Madras, przyjął, że zarejestrowane związki *sambandham* otrzymywały status małżeństwa, a tym samym dzieci z takich związków mogły bez przeszkód dziedziczyć majątek rodziców⁴⁴. Przyjmowano też regulacje osłabiające dyskryminację kobiet w zakresie dziedziczenia i posiadania własności pod rządami prawa hinduskiego (ustawy z lat 1874, 1928 i 1937).

Kolonizatorzy wykorzystywali książęta, dla których aktualny stan był korzystny, i którzy obawiali się, jak się okazało – słusznie, że w niepodległych Indiach utracą władzę i przywileje. Od tej reguły odbiegali monarchowie dwóch państw w południowych Indiach, zwyczajowo nazywani królami, Trawankoru i Majsuru, którzy już od lat międzywojennych starali się o uprzemysłowienie i unowocześnienie swych krajów. Większość książąt na północy była muzułmanami, z kolei władcy Kaszmiru – hinduistami, ale muzułmanami była większość ich poddanych. Niektórzy byli majętni i rozrzutni. Najbardziej znany z tego był Malharrao, maharadża

⁴³ J. Justyński, *Państwo i prawo w ideologii M.K. Gandhiego...*, s. 74–75; Kavalam Madhava Panikkar, *Dzieje Indii*, tł. Klemens Kęplisz, wyd. 2. Warszawa 1967, s. 207–210; Jawaharlal Nehru, *Odkrycie Indii*, tł. Stanisław Majewski, Kazimierz Rapaczyński, Warszawa 1957, s. 334–335. Na marginesie warto wskazać, że Gandhi czerpał wiedzę na temat indyjskiego prawa prywatnego nie ze źródeł indyjskich, lecz głównie z obszernego dzieła Johna D. Mayne'a, *A Treatise on Hindu Law and Usage* (1878), a więc z wersji przedstawionej przez kolonizatorów.

⁴⁴ K.N. Panikkar, *Culture, Ideology, Hegemony...*, s. 176–199.

księstwa Barody w Gudżaracie, który zamówił m.in. dwie armaty z litego złota i dywan z pereł. Takie marnotrawstwo przekroczyło wytrzymałość Anglików, na ogół tolerancyjnych wobec ekstrawagancji książąt: decyzją sekretarza stanu ds. Indii, lorda Salisbury'ego, Malharrao został w 1875 r. zdetronizowany. Jego następca Sayajirao Gaekwad III okazał się nie tylko dobrym gospodarzem księstwa, ale też hinduskim patriotą. Był pierwszym władcą indyjskim, który wprowadził w swoim księstwie w 1906 r. obowiązkową i bezpłatną edukację podstawową, wspierał Indyjski Kongres Narodowy, a przed śmiercią w 1939 r. swą bogatą bibliotekę podarował uniwersytetowi w Varanasi. Zgodnie z jego wolą miała być ona wzorowana na British Museum w Londynie – i rzeczywiście stała się jednym z centrów hinduskiej kultury.

W końcu XIX w., gdy kończył się proces budowania w świecie imperiów kolonialnych, w uzależnionych krajach rozwijały się procesy narodotwórcze, pojawiały się apele o „zorganizowanie się na wzór europejski w państwo narodowe”⁴⁵. W 1885 r. założono Indyjski Kongres Narodowy, partię stawiającą sobie dwa równoległe cele – uzyskanie samorządu i poprawę położenia ekonomicznego kraju. Jeśli myślano o niepodległości, to tylko w odległej perspektywie. Początkowo jednoczył zarówno hinduistów, jak i muzułmanów. Władze brytyjskie podsycaly animozje religijne i etniczne. W 1906 r. założono Ligę Muzułmańską, na jej czele stanął Muhammad Ali Jinnah. Liga wielokrotnie dawała się wykorzystać Anglikom do intryg przeciw Kongresowi. Jego liderzy starali się unikać zaogniania sytuacji, preferując pokojowe drogi działania – z miernymi efektami.

W 1909 r. nową ustawą⁴⁶ wprowadzono znaczące zmiany w administracji indyjskiej. Na jej mocy Rada Wykonawcza, licząca siedmiu członków, otrzymała rolę gabinetu Generalnego Gubernatora, a liczbę członków Rady Legislacyjnej zwiększono do nie mniej niż 60, z czego 27 było wybieranych. Wybory nie były powszechne, członków Rady wyłaniały prowincjonalne rady legislacyjne, izby handlowe mające siedziby w Bombaju i Kalkucie oraz trzy grupy wyborców (kure – *separate electorates*): posiadaczy ziemskich, kupców, przedstawicieli uczelni wyższych i muzułmanów. Rada Legislacyjna mogła także uchwalać rezolucje dotyczące polityki Generalnego Gubernatora. Indusi otrzymali liczebną przewagę w prowincjonalnych radach legislacyjnych⁴⁷. Reforma z 1909 r., zwana reformą Johna Morleya i lorda Minto, była krokiem w kierunku większej demokratyzacji zarządzania Indiami przez metropolię.

Podczas I wojny światowej półtora miliona mieszkańców subkontynentu walczyło w szeregach armii brytyjskiej na Bliskim Wschodzie i w Europie – poległo

⁴⁵ Hannah Arendt, *Państwo narodowe a demokracja*, w: *Myślenie bez poręczy. Eseje o rozumieniu świata*, tł. Jerzy Korpany, Kraków 2023, s. 312.

⁴⁶ Indian Councils Act 1909 (9 Edw. 7. c. 4).

⁴⁷ J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii*, tł. Jan Winczorek, Warszawa 2020, s. 38–39. Zob. także: H. Bezat, *Droga do samorządności Indii...*, s. 63–64.

ich 90 tys. Dla ich pozyskania uczyniono wiele gestów – zaczęto nadawać miejscowym arystokratom brytyjskie tytuły szlacheckie, a mieszkańcom subkontynentu obiecano samorząd. W tej sytuacji również Gandhi zachęcał rodaków do podejmowania służby, licząc, że w nagrodę Korona rozszerzy ich prawa. Wojna pozwoliła na rozwój gospodarki, częściowo uwolnionej od brytyjskiej dominacji. Dostawy wyrobów bawełnianych i wielu innych produktów dla armii pozwoliły na wzbogacenie się miejscowych przedsiębiorców, co zachęciło ich do zabiegania o równe prawa z biznesmenami brytyjskimi. Rozwijala się nauka i kultura – w 1916 r. założono Banaras Hindu University (BHU) w Benares (dziś w stanie Uttar Pradesh), pierwszy uniwersytet w Indiach – dziś jeden z największych w świecie. Wykład Mohandasa Gandhiego podczas jego otwarcia był jego pierwszym publicznym wystąpieniem w Indiach. Nie było jednak warunków do stworzenia masowej edukacji, która jest warunkiem dynamicznego rozwoju nauki i przemysłu. System kolonialny powodował, że projekty w tym zakresie musiały pozostać utopijnymi marzeniami, zwłaszcza że miejscowi intelektualiści (m.in. Keshub Chandra Sen, Akshy Kumar Dutt czy wspomniany Vivekananda) od dziesięcioleci postulowali, aby nauka w nich odbywała się w językach miejscowych, a nie po angielsku, czego nie akceptowali kolonizatorzy⁴⁸.

Podczas I wojny światowej rozpoczęły się prace nad kolejną reformą administracji, prowadzone pod kierownictwem sekretarza stanu dla Indii Edwina S. Montagu i wicekróla lorda Chelmsforda (Frederic J.N. Thesiger). Raport Montagu-Chelmsforda zakładał zwiększenie samodzielności prowincji i kompetencji prowincjonalnych rad legislacyjnych, przed którymi mieliby odpowiadać gubernatorzy. Te propozycje zostały uznane przez dużą część działaczy indyjskich za niewiele dające. Władze kolonialne zareagowały gwałtownie przyjęciem tzw. ustawy (Sidneya) Rowlatta, tj. ustawy o przestępstwach anarchicznych i rewolucyjnych z 1919 r. (*The Anarchical and Revolutionary Crimes Act*), która pozwalała na orzeczenie deportacji w procesie odbywającym się bez udziału oskarżonego i stwierdzenia winy przez ławę przysięgłych. Wprowadzono stan wyjątkowy i przepisy pozwalające aresztować każdą osobę wyłącznie na podstawie podejrzeń. Wyrastający wówczas na przywódcę hinduskiego Mohandas Gandhi, zwany Mahatmą, nazwał wprowadzone zmiany prawne niesprawiedliwymi, niszczącymi „elementarne prawa jednostki, na których oparte jest bezpieczeństwo wspólnoty i państwa jako całości”⁴⁹. Wezwał do strajku generalnego (*hartal*). Podczas jednej z pokojowych demonstracji przeciw nowym prawom, w Jallianwala Bagh w Pendżabie 13 kwietnia 1919 r., brytyjski dowódca nakazał otoczyć tłum liczący ok. 15 tys. osób protestujących przeciw aresztowaniu dwóch lokalnych działaczy i strzelać do wyczerpania amunicji. Szacunki zabitych wahają się od 379 do 1500 osób, rannych było 1200.

⁴⁸ K.N. Panikkar, *Culture, Ideology, Hegemony...*, s. 14–19.

⁴⁹ Percival Clifford Bamford, *Histories of Non-Co-Operation and Khilafat Movements*, Delhi 1925, s. 3–4.

Wzmogło to nastroje antybrytyjskie. Dopiero 27 marca 2025 r. opozycyjny deputowany (konserwatysta) brytyjskiej Izby Gmin Bob Blackman zwrócił się do rządu z postulatem formalnych przeprosin za tę masakrę⁵⁰.

Nowa ustawa o rządzie Indii została ostatecznie przyjęta przez brytyjski parlament w grudniu 1919 r.⁵¹ Imperialna Rada Legislacyjna stała się ciałem dwuizbowym. Izbą niższą było Zgromadzenie Legislacyjne (*Legislative Assembly*) liczące 145 członków, w tym 105 wybieranych na 3-letnią kadencję. Rada Państwa (*Council of State*) stała się izbą wyższą, a spośród 60 jej członków 33 było wybieranych. Wybory nadal odbywały się w kuriach, a więc w podobny sposób, jak na mocy ustawy z 1909 r. W znaczących prowincjach wprowadzono system określany mianem „diarchia”, w którym określona lista zadań przekazana została gabinetom ministrów. Gubernatorzy prowincji zyskali kompetencje do samodzielnego zajmowania się zadaniami z zakresu bezpieczeństwa publicznego, edukacji, ochrony zdrowia i melioracji. Reforma miała decentralizować administrację kolonialną, pomimo krytyki Indyjskiego Kongresu Narodowego, uznającego ją za zbyt powierzchowną, została wprowadzona w życie w 1921 r.⁵² Niewątpliwie przyczyniła się do zwiększenia udziału Indusów w administracji.

W okresie międzywojennym rozwój ekonomiczny i procesy modernizacyjne przyspieszyły. Indyjscy przedsiębiorcy rozwijali istniejące firmy i zakładali nowe, np. Air India. Żądano spełnienia wojennych obietnic. Londyńskie władze zgadzały się tylko na drobne reformy, co powodowało rozczarowanie. Coraz większą popularność zyskiwał program niepodległościowy (*purna swaradż*), po raz pierwszy publicznie sformułowany przez Jawaharlala Nehru w 1927 r.

Społeczne niezadowolenie z systemu diarchii spowodowało, że w 1935 r. parlament brytyjski przeprowadził jeszcze jedną reformę administracji indyjskiej, likwidując ten system⁵³. W zakresie kompetencji wicekróla Indii znalazło się prowadzenie polityki zagranicznej, sprawy wojskowe oraz kwestie religii. Indie miały się stać federacją złożoną z dotychczasowych księstw i jedenastu prowincji (zamiast dotychczasowych dziewięciu). Przewidziano utworzenie dwuizbowego parlamentu, składającego się z Izby Zgromadzenia (*House of Assembly*) i Rady Państwa (*Council of State*). 70% składu pierwszej miało być wybierane w prowincjach, które otrzymały także 40% miejsc w izbie drugiej. Jednakże oznaczało to nadreprezentację księstw w stosunku do tego, jaką część populacji ówczesnych Indii stanowiła ich ludność. Wybory – tak jak te dotychczasowe do Rady Legislacyjnej – miały się odbywać w kuriach, przy czym wyznawcy czterech głównych religii mieli być odrębnymi grupami wyborczymi. Politycy indyjscy obawiali się, że

⁵⁰ Watch: British MP Bob Blackman Raises Jallianwala Bagh Massacre in House asks UK Govt To 'Formally' Apologise, „Times of India”, 28.03.2025, <https://tiny.pl/f9c1gdpfk>, 28.03.2025.

⁵¹ Government of India Act 1919 (9 & 10 Geo. 5. c. 101).

⁵² Por. J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 40–41.

⁵³ Government of India Act 1935 (25 & 26 Geo. 5. c. 42).

taki system podsycał tylko właśnie na tle religijnym. Mianowani przez rząd brytyjski zarządcy prowincji (gubernatorzy albo komisarze) otrzymali prawo do uchylania każdej uchwały prawodawczej zgromadzeń prowincjonalnych, a w okresach między sesjami tych organów mogli wydawać dekrety ustawodawcze. Ponadto minister londyńskiego gabinetu do spraw Indii mógł uchylić każdą decyzję zapadłą w prowincjach lub księstwach⁵⁴. Ustawa, wchodząca w życie 1 kwietnia 1937 r., nakładała na indyjskie organy samorządowe liczne ograniczenia. Pod naciskiem polityków indyjskich w 1937 r. odbyły się wybory do zgromadzeń prowincjonalnych, których funkcjonowanie miało rozpocząć się w 1939 r. – Kongres wygrał je w siedmiu z jedenastu prowincji. Doprowadziło to do konfliktu między Kongresem a Ligą Muzułmańską. Reforma z 1935 r. wyznaczyła kierunek rozwiązań ustrojowych, które zostały przyjęte już po uzyskaniu niepodległości.

Liga Muzułmańska także domagała się niepodległości Indii, a w obliczu dominacji hinduistów (i Kongresu) zaczęła postulować podział subkontynentu. 23 marca 1940 r. podczas stutysięcznego zgromadzenia zwołanego przez Ligę Muzułmańską uchwalono tzw. Rezolucję z Lahore (dziś Lahaur, stolica pakistańskiego Pendżabu), żądając wydzielenia osobnego państwa dla indyjskich muzułmanów. Jinnah wymyślił nazwę Pakistan, co w języku urdu oznacza „kraj czystych”⁵⁵. Powstawały liczne inne partie, które jednak zajmowały marginalną pozycję wobec dominujących Kongresu i Ligi, niekiedy tylko zyskiwały wpływy na poziomie prowincji.

Przeprowadzone w latach 1909–1935 reformy administracji z jednej strony formalnie czyniły zadość postulatowi indyjskich elit, z drugiej – wprowadzały hamulce dla wyrażania bardziej radykalnych roszczeń politycznych. Stworzyły jednak system instytucjonalny, który został rozwinięty już w niepodległym państwie indyjskim.

1.2. Droga do niepodległości i określenie granic państwa

W licznych koloniach rozwijały się w okresie międzywojennym ruchy niepodległościowe, jeszcze zbyt słabe, by uwolnić swe kraje. Niemiecki ekonomista Moritz Julius Bonn w 1932 r. sformułował termin „dekolonizacja”⁵⁶. W Indiach duchowym przywódcą takiego ruchu stał się wspomniany już Mohandas Gandhi. Pokazywał się skromnie ubrany, żył ubogo, w wolnych chwilach pracował na warsztacie

⁵⁴ Por. J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 42–44; H. Bezat, *Droga do samorządności Indii...*, s. 106–110; Jan Kieniewicz, *Historia Indii*, Wrocław 2003, s. 602–604.

⁵⁵ Lub stanowi zbitkę pierwszych liter od słów: „Pendżab”, „Afgan Province”, „Kaszmir”, „Sindh” oraz końcówki „-stan” od nazwy „Beludżystan”. Dla ścisłości: jako pierwszy ideę odrębnego państwa islamskiego wysunął poeta Muhammad Iqbal jeszcze 1930 r., Jinnah poetycką wizję przełożył na język praktycznej polityki. Iqbal jest tak szanowany w Pakistanie, że dzień jego narodzin, 9 listopada, jest świętem narodowym.

⁵⁶ R. Overy, *Krew i zgłiszcz...*, t. 1, s. 48.

tkackim. Oczywiście, wspierali go liczni pomocnicy, miał do dyspozycji lekarzy, kucharzy, kierowców. Kpiono: „nikt by nie zgadł, ile kosztuje utrzymanie Mahatmy w ubóstwie”⁵⁷.

Gandhi organizował ruch obywatelskiego nieposłuszeństwa – prowadzący liczne akcje, zgodne z prawem lub na jego pograniczu, mające na celu przede wszystkim zintegrowanie społeczeństwa wokół celów Indyjskiego Kongresu Narodowego. Jego ważnym elementem było bojkotowanie brytyjskich towarów i organizowanie lokalnej wytwórczości rzemieślniczej, ograniczanej przez kolonizatorów, ale formalnie legalnej.

Działalność Gandhiego prowadzona była w specyficzny sposób: negocjował z Anglikami, udzielał wywiadów dziennikarzom, a obok tego – pieszo wędrował po Indiach, rozmawiając z napotkanymi ludźmi, co gromadziło tłumy i co media szeroko nagłaśniały. Mało który lider polityczny w świecie był przyjmowany przez rodaków tak entuzjastycznie. Inspirował, rzucał hasła, zawierał kompromisy, a niekiedy potrafił być nieprzejednany. Kilkakrotnie ogłaszał głodówki, dzięki którym osiągał sukces, nie ze względu na szacunek Anglików, lecz dzięki protestom Indusów, którym imponowała jego postawa i którzy gotowi byli wspierać go radykalnymi działaniami. Była tu swoista sprzeczność – sam Gandhi nie stosował przemocy i konsekwentnie wzywał do jej unikania, ale stosowali ją jego zwolennicy. Kilkakrotnie był aresztowany, ale protesty społeczne zmuszały władze do uwolnienia go.

Myśl Gandhiego oparta była na idei *ahimsa*, która wywodziła się z Wed, a później została rozpowszechniona przez dżinizm i buddyzm. Wyznaczała obowiązek moralny oznaczający – w znaczeniu negatywnym – niekrzywdzenie innych oraz odrzucenie przemocy, a w ujęciu pozytywnym – życzliwość wobec innych ludzi i zwierząt. Obejmuje to wyrzeczenie się nienawiści także wobec wrogów politycznych. Przemoc w polityce zastępował postawą, którą określał mianem *satjagraha*, oznaczającym „wierność prawdzie”, tzn. stosowanie biernego oporu i bojkotu, aby osiągnąć cele polityczne. Strategię tę wykorzystał po raz pierwszy na przełomie XIX i XX w. w Transwalu i Wolnym Państwie Orania (Afryka Południowa) w walce przeciwko uregulowaniom prawnym dyskryminującym napływową ludność hinduską. Kolejnymi filarami myśli Gandhiego były – wspomniany już ascetyzm oraz postulat równości, implikujący krytyczny stosunek do kastowej organizacji społeczeństwa Indii. Celem politycznym Gandhiego był *swaradź* („własny rząd”) – niezależność polityczna oparta na demokratycznej legitymacji rządu Indii, ale – jeżeli byłoby to możliwe – w ramach Imperium Brytyjskiego. Gandhi krytycznie podchodził do dotychczasowego modelu parlamentaryzmu, formułując ideał demokracji opartej na kategorii wolności dającej możliwości wielostronnego rozwoju fizycznego i duchowego człowieka. Państwo miało stać

⁵⁷ Proce Day, *Z wizytą u Mahatmy Gandhiego*. „Może nie będę już żył”, tł. Filip Godyń, w: Wojciech Jagielski (oprac.), *Wojna...*, s. 415.

się „w przeważającej mierze wolne od przemocy”, cokolwiek miałyby to oznaczać w praktyce. Krytykował marksizm, uznając, że przedstawia redukcjonistyczną wizję historii, przeceniającą znaczenie czynnika gospodarczego. Uważał też, że nawet osiągnięcie celu marksistów, tj. ustanowienie społeczeństwa socjalistycznego, nie przyniosłoby ludzkości zadowolenia i pokoju⁵⁸.

Gandhi cieszył się wśród członków Kongresu największym autorytetem, ale formalnie nie stał na jego czele. Statutowi przywódcy zmieniali się co kilka lat. Wśród najważniejszych był Jawaharlal Nehru (1889–1964), agnostyk, choć pochodzący z rodziny kaszmirskich braminów, przywódca socjalistycznego skrzydła partii. Wyrażał pewne sympatie wobec komunizmu, a nawet odwiedził Związek Radziecki w 1927 r. Promował demokrację parlamentarną, świeckość oraz postęp techniczny jako podstawowe wartości przyszłego państwa. Uważał, że demokracja polityczna powinna stać się także „demokracją ekonomiczną” (przy czym do jej osiągnięcia nie miała doprowadzić walka klas). Nehru nie był zwolennikiem przemocy w polityce i potępiał terroryzm, ale odrzucał skrajną wersję doktryny niestosowania przemocy, twierdząc, że nie w każdym przypadku zastosowanie siły jest radykalnie złe z moralnego punktu widzenia. W odniesieniu do organizacji społeczeństwa był rzecznikiem „demokratycznego kolektywizmu”. Opowiadał się też za wykorzystaniem planowania gospodarczego, aby zapewnić rozwój społeczno-gospodarczy, zwłaszcza industrializację i poprawę kondycji dotąd tradycyjnego rolnictwa, którego słabość powodowała nawracające klęski głodu (w 1938 r. pod auspicjami Kongresu powstał Narodowy Komitet Planowania). Podczas wojny domowej w Hiszpanii wspierał indyjskich ochotników walczących z Franco. Umniejszając znaczenie językowego zróżnicowania Indii, jeszcze w latach 30. XX w. Nehru postulował uczynienie z hindi *lingua franca* całego kraju⁵⁹. Został uwięziony przez Brytyjczyków, gdy Kongres 8 stycznia 1942 r. zażądał niepodległości. Uwolniono go w czerwcu 1945 r. Gandhi jeszcze podczas wojny wyznaczył Nehru na swojego politycznego następcę.

⁵⁸ Zob. Ija Lazari-Pawłowska, *Etyka Gandhiego*, Warszawa 1965, s. 31–92, 112–177; Ija Lazari-Pawłowska, *Gandhi*, Warszawa 1967, s. 58–83; Raghavan N. Iyer, *The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi*, Oxford University Press, Delhi 1979, s. 101–106; 177–211, 251–291; Janusz Justyński, *Państwo i prawo w ideologii M.K. Gandhiego...*, s. 57–72, 151–156. Na temat ahimsy i satjagrahy – zob. Mohandas Karamchand Gandhi, *Autobiografia. Dzieje moich poszukiwań prawdy*, tł. Józef Brodzki, Warszawa 2013, s. 281, 322–323, 351–353, 456–469. Gandhi pisał: „Zanim ktoś stanie się zdolny do wzięcia udziału w stawianiu biernego oporu, musi umieć okazywać dobrowolne i pełne szacunku posłuszeństwo względem praw ustanowionych przez państwo. [...] Uczestnik akcji Satjagraha podporządkowuje się prawom rządzącym społeczeństwem w sposób inteligentny i dobrowolny, uważa to bowiem za swój święty obowiązek. Dopiero gdy ktoś potrafi najskrupulatniej podporządkować się tym prawom, jest w stanie ocenić, które przepisy są słuszne i sprawiedliwe, a których za takie nie można uważać” – *ibidem*, s. 468.

⁵⁹ Zob. Manmath Nath Das, *The Political Philosophy of Jawaharlal Nehru*, London 1960, s. 45–69, 88–167; por. też: J. Nehru, *Odkrycie Indii...*, s. 407–424.

Mieszkańcy Indii wnieśli ogromny wkład w brytyjski wysiłek wojenny podczas II wojny światowej. Indie dostarczały fundusze na obronę⁶⁰. W Brytyjskiej Armii Indyjskiej służyło 2 500 000 żołnierzy. Dowódcami wyższych szczebli byli wyłącznie Brytyjczycy, żołnierze należeli do najlepszych w armii Zjednoczonego Królestwa. Straty wyniosły 24 338 zabitych, 11 754 zaginionych i 34 354 rannych. 79 489 znalazło się w niewoli – niemieckiej, włoskiej lub japońskiej. Wielki głód w Bengalu w 1943 r. doprowadził do śmierci, według różnych szacunków, od 0,8 do 3,8 miliona ludzi, a Churchill podjął decyzję o niedostarczaniu pomocy żywnościowej. W warunkach wojny byłoby to trudne, ale dla Indii stanowiło dramat. Jeszcze po zakończeniu wojny jednostki indyjskie brały udział w okupacji Japonii i w walkach z komunistyczną partyzantką w Wietnamie.

Indyjski Kongres Narodowy, którego liderem był Gandhi, miał największy wkład w rozbudzenie wśród Indusów uczuć patriotycznych, a w konsekwencji uutorował drogę do niepodległości. Był partią o charakterze laickim, wewnątrznie zróżnicowaną, silne było w nim skrzydło bliskie socjaldemokracji. W Indiach działało wiele innych organizacji, które także odegrały pewną rolę. W 1925 r. założono Komunistyczną Partię Indii, która nigdy nie zdobyła dużych wpływów, ale istnieje do dziś i zdobywa w wyborach po kilka mandatów do parlamentów stanowych i ogólnopaństwowego. Szczególnie ważny był ruch założony w 1925 r., sytuujący się zdecydowanie na prawo od Kongresu: Narodowe Stowarzyszenie Ochotników (Rashtriya Swayamsevak Sangh, RSS), o charakterze religijno-nacjonalistycznym, w skład którego wchodziły m.in. związki zawodowe, organizacje młodzieżowe i paramilitarne⁶¹. Początkowo, podobnie jak Kongres, nie żądał niepodległości, a nawet dawał się wykorzystywać kolonizatorom do intryg przeciw Kongresowi. Potem stopniowo, też w ślad za Kongresem, przeszedł do postulowania własnego państwa. Łączył liczne organizacje różnego typu, ale długo nie było wśród nich partii politycznej (powstała dopiero w 1980 r. – o czym dalej). Miał ideologię mało sprecyzowaną, niemniej wyrazistą, zwaną hindutwa. Proces jej upowszechniania był powolny, ale skuteczny, dziś jest najbardziej popularną ideologią wśród aktywnych politycznie Indusów.

Zapoczątkowały ją publikacje czterech głównych postaci ruchu odrodzenia hinduskiego z końca XIX i początku XX w.: Dayanandy Saraswati, Śri Aurobindo, Swamiego Vivekanandy i Vinayaka Damodara Savarkara. Mimo różnic między ich koncepcjami badacz hindutwy Jyotirmaya Sharma traktuje je łącznie. Dokonali oni reinterpretacji hinduizmu, opracowali opartą na tej religii ideologię utrzymaną w jednym tonie; propagowali wizję hinduizmu jako męskiej, agresywnej wiary, która dzięki tym cechom mogłaby dominować nad innymi religiami⁶².

⁶⁰ R. Overly, *Krew i zgliszcza...*, s. 189.

⁶¹ www.rss.org.

⁶² Zob. Jyotirmaya Sharma, *Hindutva. Exploring the Idea of Hindu Nationalism*, Noida 2015, s. 13–14.

Ojcowie-założyciele hindutwy obarczali buddyzm odpowiedzialnością za upadek hinduizmu, gdyż miał on wnieść pewne miękkie, „zniewieściane” elementy⁶³. Ważnym źródłem tej ideologii były interpretacje Wed przez Dayanandę Saraswatiego (1824–1883), twórcę ruchu Arja Samadź (Stowarzyszenie Ariów). W jego przekonaniu wszystkie inne religie praktykowane w Indiach, w szczególności islam, należy uznać za gorsze w porównaniu do wiary wedyjskiej, przy czym Saraswati interpretował tę wiarę w sposób monoteistyczny. Twierdził też, że pierwotnie Ariowie, mający być przodkami Hindusów, dominowali w świecie. Saraswati postulował reformy hinduizmu, obejmujące przede wszystkim zakaz małżeństw dzieci, reformę edukacji, a także wprowadzenie obowiązków poświęcenia dla narodu i posłuszeństwa wobec wyższych rangą, co oznaczało hierarchiczną organizację społeczeństwa, opartą na czterech warnach. Jednocześnie uważał, że o przynależności do danej warny powinno decydować nie tylko urodzenie, ale również postępowanie danej osoby⁶⁴.

W związku z opanowaniem Indii przez Brytyjczyków konflikt hindusko-muzułmański należało odłożyć w obliczu wspólnego wroga. Ta idea była rozwijana przez Śri Aurobindo (Aurobindo Ghose, 1872–1950), który biorąc udział w indyjskim ruchu na rzecz niepodległości, postulował taktyczny sojusz hindusów z muzułmanami, by uwolnić się od kolonizatorów. Twierdził, że hinduizm może tolerować islam i chrześcijaństwo, ale wymaga od muzułmanów także tolerancyjnej postawy. Jednocześnie Aurobindo podkreślał zalety tradycyjnej organizacji hinduskiego społeczeństwa, dającej mu męski charakter oraz moralną i fizyczną siłę. Choć wychował się w Anglii, uważał, że europejskie oddziaływanie na kulturę indyjską powoduje dezintegrację tej ostatniej. Jego zdaniem ludzie i ich zbiorowości rozwijają się moralnie, społecznie i politycznie tylko wskutek walki, stąd też Aurobindo dowartościował wojnę i przemoc, zdecydowanie odrzucał ideał *ahimsa*. Jednakże, jego zdaniem, model życia opartego na walce może mieć zastosowanie tylko do jednej warny – kszatrija. Według Aurobindo Indusi powinni stać się mistrzami europejskiej nauki, która daje władzę, ale – paradoksalnie – jego zdaniem wymagało to „re-arianizacji”, a to pojęcie nie tyle miało u niego konotacje etniczno-rasowe, ile oznaczało pewien zwrot kulturowy, polegający na powrocie do tradycji, duchowości i na odrodzeniu religijnym. Jak podkreśla Sharma, postawa oparta na walce (właściwej dla kszatrija), re-arianizacja i wykorzystanie nowoczesnej nauki to filary nacjonalizmu Aurobindo⁶⁵.

Swami Vivekananda (1863–1902), będący protagonistą tzw. renesansu bengalskiego, stawiał sobie za cel odnowienie hinduizmu. Myśliciel ten jest przywoływany jako prekursor „miękkiej” hindutwy (*‘soft’ Hindutva*), czyli wersji tej ideologii, która nie podkreśla dominacji hindusów nad innymi grupami wyznaniowymi

⁶³ Jyotirmaya Sharma, *Hindutva...*, s. 10, 14.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 24–55.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 56–83.

i etnicznymi Indii⁶⁶. Twierdził, że Indie są zasadniczo aryjskie, a jako „Ariów” określał osoby posługujące się sanskrytem lub językiem tamilskim. Ideę odnowy religijnej Vivekananda uzupełniał programem ewolucyjnych zmian społecznych, zgodnie z którym czwarta wara – śudra – miała stopniowo zaniknąć wskutek ujednolicenia kulturowego związanego z przywrócenia sanskrytu oraz rozwoju edukacji, a także tego, że prace wykonywane przez przedstawicieli tej kasty zostałyby przejęte przez maszyny⁶⁷.

Vinayak Damodar Savarkar (1883–1966) był braminem, walczącym hinduskim nacionalistą, stworzył termin „hindutwa”. Uważał, że jedyny skuteczny sposób, by uzyskać i utrzymać wolność polityczną, to wystąpienie pod wspólnym narodowym sztandarem, niezależnie od przynależności kastowej i odmienności regionalnych. Takie jest centralne przesłanie jego książki *Essentials of Hindutva* (*Podstawy hindutwy*, 1923), którą napisał w więzieniu, w którym Brytyjczycy przetrzymywali go kilkanaście lat, oskarżając o propagowanie terroryzmu. Savarkar przedstawiał stosunki polityczne, odwołując się do kategorii przyjaciół i wrogów, podkreślał podział społeczeństwa na dwa „antagonistyczne narody” – hindusów i muzułmanów, ale jednocześnie podziwiał religijną i polityczną żarliwość wyznawców islamu zamieszkujących subkontynent, a także cechującą ich spójność społeczną i solidarność. Wskazywał również, że takie cechy, jak poczucie jedności, należy budować wśród ludności hinduskiej. Uważał, że propagowany przez Gandhiego ideał niekrzywdzenia – *ahimsa* – związany jest bardziej z buddyzmem niż hinduizmem. Znalaziono poszlaki wskazujące, że w 1948 r. był zamieszany w zamordowanie Gandhiego, ale ostatecznie niczego mu nie udowodniono. Z całą pewnością morderca był osobistym znajomym Savarkara i fanatycznym wyznawcą jego poglądów.

Koncepcję hindutwy przedstawił Savarkar zainspirowany dziełem włoskiego rewolucjonisty Giuseppe Mazziniego, dążącego do zbudowania jedności narodowej Włochów. Opisując hindutwę („hinduskość”), podkreślał, że jest to pojęcie zdecydowanie szersze i bardziej wieloaspektowe od „hinduizmu”, który odnosił się do systemu religijnego. Jego zdaniem hinduizm był tylko częścią hindutwy, przy czym uważał za Hindusów także dżinistów, sikhów i wyznawców innych religii wyrosłych na gruncie hinduizmu, a nawet buddystów (są to w jego przekonaniu „religie aryjskie”). Pojęcie „Hindusi” definiował przede wszystkim w kategoriach kulturowych i terytorialnych⁶⁸. Według Savarkara w niepodległym państwie muzułmanie mieliby odegrać rolę ograniczonej w prawach politycznych mniejszości,

⁶⁶ Zwolennicy takiej interpretacji cytują przemówienia Wivekanandy na forum Światowego Parlamentu Religii w Chicago we wrześniu 1893 r. Nazwał wówczas hinduizm „matką religii”. Według niego hinduizm nie tylko tolerował, ale wręcz akceptował inne religie. Podkreślał też, że każda ze współczesnych religii musiała asymilować inne, ale jednocześnie zachowywać swoją tożsamość. Zob. Swami Vivekananda, *Hinduism as a Religion*, w: *Speeches and Writings of Swami Vivekananda*, 3rd edition, G.A. Natesan & CO., Madras 1899, s. 31–51.

⁶⁷ J. Sharma, *Hindutva...*, s. 84–131.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 146–204.

ich pozycja miałaby być taka, jak niekatolików w imperium Habsburgów do połowy XIX w. czy jak niemuzułmanów w Imperium Osmańskim⁶⁹. Podstawowym założeniem hindutwy jest jasne określenie hinduskiej tożsamości, skoro muzułmanie i chrześcijanie wymykają się tej tożsamości, mogą więc zostać zaakceptowani jako część społeczeństwa Indii, tylko jeśli przyjmą „kulturę narodową”⁷⁰.

Koncepcje określane jako hindutwa nie stały się nigdy zwartą ideologią, stanowią raczej zbiór poglądów o charakterze nacjonalistycznym, ale nieuporządkowany i nieprecyzyjny. Mimo to dziś stają się coraz bardziej popularne. Jako swą ideologię przyjęła je rządząca obecnie Indyjska Partia Ludowa (BJP), ale w unowocześnionej formie, choć tradycję traktuje z wielkim szacunkiem. W szczególności w obrębie hindutwy postulowany jest „powrót teorii do korzeni, do domu. Indyjscy badacze powinni, analizując problemy teoretyczne, sięgać do tekstów staroindyjskich, nie tylko zaś do tych powstających na Zachodzie”⁷¹. Zgodnie z tradycyjnymi zasadami filozofii indyjskiej porządek w kosmosie, państwie i społeczeństwie powinien być oparty na zasadzie nieprzemocy (*ahimsa*), jednak jego zagwarantowaniu musi służyć metoda kija (*danda*), czyli stosowanie sankcji wobec naruszających porządek.

Ważnym elementem hindutwy jest specyficzna „polityka historyczna”. Politycy nie zawsze znają historię, natomiast często mają „pokusę promowania narracji historycznych, które najlepiej pasują do interesów, priorytetów i wizerunku własnego rządzących”⁷². Jak zauważa Carr – „spośród wszystkich instytucji to właśnie państwo wymaga zaznaczenia swej ciągłości w największym stopniu”⁷³.

Wynik II wojny światowej położył kres epoce kolonializmu. Nehru trafnie przewidywał, że imperium brytyjskie „rozpadnie się na kawałki”⁷⁴. Indusi podjęli energiczne starania o wolność, a władze brytyjskie pogodziły się z tym. W porozumieniu z nimi 2 sierpnia 1946 r. Nehru został premierem rządu tymczasowego, który miał przygotować kraj do niepodległości.

Wiosną 1947 r. zapadła decyzja o podziale Indii na część muzułmańską i niemuzułmańską. Brytyjczycy arbitralnie wyznaczyli granice, linia ta do dziś, z niewielkimi tylko zmianami, oddziela Indie i Pakistan oraz Bangladesz. Tylko w Kaszmirze dokonano poważniejszych przesunięć (o czym dalej).

⁶⁹ Zob. Vikram Visana, *Glory and Humiliation in the Making of V. D. Savarkar's Hindu Nationalism*, „The Historical Journal” 2023, vol. 66, no. 1, s. 178–185.

⁷⁰ J. Sharma, *Hindutva...*, s. 4–5. Warto dodać, że po zabójstwie Gandhiego w 1948 r. Savarkar został aresztowany pod zarzutem współudziału w spisku mającym na celu to zabójstwo. Został jednak oczyszczony z tego zarzutu z powodu braku dowodów, choć musiał zaprzestać aktywności politycznej.

⁷¹ S. Mallavarapu, *Introduction*, w: K.P. Bajpai, S. Mallavarapu (red.), *International Relations...*, s. 13–14, cyt. za: J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 46.

⁷² N. Davies, *Plus...*, s. 203.

⁷³ E.H. Carr, *Kryzys dwudziestolecia 1919–1939...*, s. 203.

⁷⁴ Cyt. za: R. Overy, *Krew i zgliszcz...*, s. 183.

Już 16 sierpnia 1946 r. zaczęła się nieformalna wojna domowa. Tego dnia w rozruchach na tle religijnym w Kalkucie zginęło 4 tys. osób, zarówno muzułmanów, jak i hindusów oraz sikhów⁷⁵. Fala przemocy od tej chwili rozlała się na cały subkontynent, a wzmogła ją wieść o zasadach podziału. Hinduiści w Pakistanie i muzułmanie w Indiach zostali zaskoczeni podziałem i falą nienawiści. Wojna należała do najokrutniejszych w historii ludzkości, obie strony były równie bezwzględne w mordowaniu cywilów innego wyznania⁷⁶. Nie brali w niej udziału żołnierze regularnej armii, zaabsorbowani jej podziałem na część indyjską oraz pakistańską, przemieszczaniem sprzętu i ludzi – jedynie niekiedy udzielali pomocy zagrożonym mieszkańcom w pobliżu garnizonów. Zbrodnie i okrucieństwa były dziełem cywilów, a służby powołane do ochrony bezpieczeństwa często celowo wstrzymywały się od interwencji, zwłaszcza w Kalkucie.

Liczby ofiar śmiertelnych nigdy precyzyjnie nie określono, szacunki wahają się od 200 tys. do 2 mln zabitych z obu stron. Według szacunków od 10 do 14 mln osób zbiegło z miejsc zamieszkania. Najwięcej zabitych i przemieszczonych było w prowincji Pendżab na północnym zachodzie kraju oraz w Bengalu na wschodzie. W tym pierwszym, podzielonym na pół stanie hindusi i sikhowie uciekali na wschód, a muzułmanie na zachód. „Byli zarzynani we własnych domach, tłuczeni na ulicach, wywlekani z odjeżdżających autobusów i mordowani”. Najbardziej tragiczne, a zarazem absurdalne, są relacje „o pełnych uciekinierów pociągach atakowanych przez rozwścieczony tłum, który zabijał wszystkich pasażerów; pociągi wszakże jechały dalej i przybywały do końcowych stacji niczym pojazdy z dna piekieł”⁷⁷. Zgwałcono 75 tys. kobiet⁷⁸. Zostały potraktowane „jak przedmioty, które symbolizowały honor religii i narodu”⁷⁹. Mordercy szczycili się dokonaniami: „Po dziś dzień ojciec pamięta nierzeczywisty widok ciał zarżniętych muzułmanów, ułożonych na ulicach Kalkuty niczym trofea łowieckie” – wspominał indyjski dziennikarz Rana Dasgupta⁸⁰. Ci, którzy nie zginęli, porzucali cały dobytek: „Uciekali

⁷⁵ Zob. Anwesha Roy, *Making Peace, Making Riots Communalism and Communal Violence, Bengal 1940–1947*, Cambridge 2018, s. 148–183.

⁷⁶ Krzysztof Iwanek, Adam Burakowski, *Indie. Od kolonii do mocarstwa 1857–2013*, Warszawa 2013, s. 174; J. Kieniewicz, *Historia Indii...*, s. 636

⁷⁷ R. Dasgupta, *Delhi...*, s. 204.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 204.

⁷⁹ Maria Skakuj-Puri, *Życie codzienne w Delhi*, Warszawa 2013, s. 72.

⁸⁰ R. Dasgupta, *Delhi...*, s. 44. W historiografii hinduskiej wydarzeniom w Kalkucie próbuje się przeciwstawiać zamieszki w okręgach Noakhali i Tippera we Wschodnim Bengalu (obecnie Bangladesz) w październiku i listopadzie 1946 r. (porównanie to ma sens tylko w tym zakresie, że akty przemocy ze strony muzułmańskiej biedoty we Wschodnim Bengalu zaczęły się pod wpływem informacji o wydarzeniach w Kalkucie). W ich wyniku zginęło co najmniej kilkuset hinduistów, spalono świątynie, a przeszło 20 tys. osób zmuszono do przejścia na islam. Sam Gandhi przybył tam w celu zaprowadzenia pokoju. Nacjonalistycznie nastawieni badacze hinduscy określają te wydarzenia nawet mianem ludobójstwa; zob. Dinesh Chandra Sinha, Ashok Dasgupta, 1946: *The Great Calcutta Killings and*

pieszo, w wielkich kolumnach liczących setki tysięcy uchodźców. [...] Z nielicznymi wyjątkami uczestnicy tego strasznego exodusu stracili wszystko, czego nie zdołali wziąć ze sobą [...] Ich życie po 1947 roku zaczynało się dosłownie od zera”⁸¹. W samym tylko Delhi, liczącym przed podziałem 900 tys. mieszkańców, ubyło 320 tys. muzułmanów, w to miejsce osiedlono 470 tys. przybyszów – głównie z Pendżabu, w większości hindusów, w części sikhów⁸².

Przywódcy obu krajów zareagowali z opóźnieniem, gdy zorientowali się, że zabójstwa i masowe ucieczki grożą katastrofą gospodarczą. Dużym wysiłkiem powstrzymano przemoc i nakłoniono tych, którzy jeszcze nie uciekli, do pozostania na miejscu. Wydarzenia te porównywano niekiedy do wybuchu nienawiści etnicznej i religijnej w byłej Jugosławii na początku lat 90. XX w.⁸³

Odpowiednio 14 i 15 sierpnia 1947 r. Pakistan i Indie stały się niepodległe. Było to wynikiem uporczywej „walki bez przemocy” prowadzonej przez Indyjski Kongres Narodowy pod kierunkiem Gandhiego, ale też uznania przez Brytyjczyków, że kolonializm to nierentowny przeżytek. Nakłady na kolonialne armie i administrację pochłaniały niemal całe zyski osiągnięte z eksploatacji dalekich krajów. Dodatkowo oddziaływał nacisk Stanów Zjednoczonych, przeciwnych kolonializmowi. Wewnątrz monarchii władzę w 1945 r. zdobyła opowiadająca się za dekolonizacją Partia Pracy. Druga wojna światowa tak osłabiła królestwo, że nie czuło się na siłach dalej przeciwstawiać dążeniom niepodległościowym w Indiach i niektórych innych rejonach świata. Licząc jednak na przyszłe odzyskanie pozycji, stosowano taktykę „dziel i rządź” – która ostatecznie Brytyjczykom niewiele dała, za to przyniosła dramatyczne konsekwencje w społeczeństwach, które skutecznie skłócili – najpoważniejsze to konflikty w Palestynie i na subkontynencie indyjskim.

„Dążyliśmy do niepodległości, a co dostaliśmy? Kraj rozdarty na pół” – gorzko oceniał jeden z indyjskich wojskowych⁸⁴. Oba państwa formalnie początkowo były brytyjskimi dominiami, ale zależność od Wielkiej Brytanii stopniowo zmniejszano. Premierem Indii został Nehru, pierwszym gubernatorem generalnym był krótko dotychczasowy brytyjski wicekról lord Mountbatten, 21 czerwca 1948 r. jego miejsce zajął Chakravarthi Rajagopalachari, bramin z narodu Tamilów. Urzędował do 26 stycznia 1950 r., gdy Indie stały się republiką. Potem był premierem rządu stanu Madras.

Noakhali Genocide, Kolkata 2011, s. 201–331. W istocie konflikt miał tyleż podłoże religijno-etniczne, ile społeczno-ekonomiczne. Lokalna gospodarka, oparta na uprawie juty, została rozbita wskutek wspomnianego już wielkiego głodu, gdy ceny juty nie dawały środków na zakup niezbędnej żywności, a wysokie ceny ryżu utrzymywały się aż do końca 1946 r. Zob. A. Roy, *Making Peace, Making Riots...*, s. 184–213.

⁸¹ *Ibidem*, s. 206–207.

⁸² M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 149.

⁸³ R. Dasgupta, *Delhi...*, s. 205

⁸⁴ *Ibidem*, s. 199.

Wojna nie podważyła istniejącego w Europie mitu o pokojowym nastawieniu mieszkańców Indii, który uosabiał Gandhi, zabity zresztą 30 stycznia 1948 r. przez hinduistycznego ekstremistę, członka RSS, właśnie za to, że potępiał przemoc – także tę wymierzoną w muzułmanów. Wcześniej na życie Gandhiego dokonano już kilku nieudanych zamachów – ich inicjatorami nigdy jednak nie byli muzułmanie, ale hinduscy radykałowie⁸⁵. „Dla Gandhiego, apostoła współpracy różnych społeczności, napięcia między hindusami, muzułmanami i sikhami były bardzo bolesne” – pisał jego bliski współpracownik Durga Das⁸⁶. Zabójstwo wywołało zdumienie i oburzenie tak w Indiach, jak i w świecie. Podkreślano, że: „On zawsze uważał zarówno kapitalistę, jak i śmieciarza za ludzi równych sobie pod względem socjalnym” – napisał amerykański publicysta Dwight Macdonald (1906–1982)⁸⁷.

W chwili uzyskania niepodległości Indie składały się z 11 prowincji zarządzanych przez władze centralne oraz 562 księstw, w których panowały archaiczne stosunki, tylko 21 spośród nich było na tyle dużych i zamożnych, by utrzymywać własne siły zbrojne⁸⁸. Jednym z głównych zadań nowego państwa było dokonanie integracji wewnętrznej. Udało się to dość szybko, przynajmniej w wymiarze formalnym, przy przestrzeganiu zasady „jedności w różnorodności”. Księstwa wcielono do jednolitego państwa, dawnym monarchom pozostawiając majątki. Jeszcze do 1971 r. mogli używać tytułu „maharadża” i czerpać dochody z dóbr należących do dawnych księstw.

Kilku stawiało jednak opór. Władca księstwa Dżunagarh w Gudżaracie (720 tys. mieszkańców) ogłosił przystąpienie do Pakistanu, choć 80% mieszkańców stanowili hindusi, a kraj był otoczony na wszystkich granicach lądowych przez Indie. Wprowadziły one blokadę gospodarczą, księżę zbiegł do Pakistanu, premierem rządu tymczasowego został Samaldas Gandhi (1897–1953), bratanek Mohandasa. 9 listopada 1947 r. księstwo wcielono do Indii.

Nizam Hajdarabadu Osman Ali Khan, uważany za najbogatszego człowieka w świecie, właściciel kopalni diamentów Golkonda, dążył do niepodległości księstwa. 13 września 1948 r. wkroczyła armia indyjska (oficjalnie nazwano to „akcją policyjną”), 17 września nizam skapitulował. I tu w trakcie walk i po ich zakończeniu doszło do mordów na tle religijnym – hindusi zabijali muzułmanów, uczestniczyli w tym także żołnierze armii indyjskiej. Szacunki mówiły o 27–40 tys. zabitych. W listopadzie 1948 r. księstwo formalnie wcielono do Indii, pozostawiając nizamowi majątek⁸⁹.

⁸⁵ K. Iwanek, A. Burakowski, *Indie...*, s. 162, 184–185.

⁸⁶ Durga Das, *Indie. Od Curzona do Nehru i później*, tł. Magdalena Jędrzejewska, Marek Jurczyński, Agnieszka Ostrowska, Warszawa 2009, s. 136.

⁸⁷ Cyt. za Hannah Arendt, *To cały Dwight*, w: H. Arendt, *Myślenie bez poręczy...*, s. 511.

⁸⁸ Krzysztof Kubiak, *W rytmie monsunu. Indyjsko-pakistańska rywalizacja na morzu 1947–1971*, Warszawa 2017, s. 65.

⁸⁹ Zob. V.K. Bawa, *The Last Nizam. The Life and Times of Mir Osman Ali Khan*, New Delhi 1992, s. 256–315.

Władca Trawankoru, monarchii leżącej na południowym skraju subkontynentu, Chithira Thirunal Balarama, który był hinduistą (niemal wszyscy inni książęta byli muzułmanami), w okresie międzywojennym wiele uczynił dla unowocześnienia swego kraju. Założył m.in. uniwersytet, zakłady przemysłowe i banki, a w 1947 r. pragnął uzyskać niepodległość. Jednak pod naciskiem zarówno własnego społeczeństwa (powstały nawet walczące z lokalnymi władzami oddziały zbrojne; zginęło kilkaset osób), jak i rządu Indii, zgodził się na zjednoczenie, które nastąpiło 1 lipca 1949 r. Do 1956 r. Balarama był gubernatorem stanu (w poszerzonych granicach), potem skupił aktywność na kwestiach religijnych, ale i tu starał się o nowoczesność, np. zelektryfikował świątynie. W obrębie Pakistanu wcielenie księstw w strukturę państwa trwało dłużej, zakończyło się w 1969 r., a pełna integracja nie nastąpiła do dziś.

Największy problem pojawił się w odniesieniu do Kaszmiru. Jego władca Hari Singh pragnął uzyskać niepodległość, lecz 22 października 1947 r. do kraju wkroczyły oddziały Pasztunów, wspierane przez Pakistan. W tej sytuacji radża zdecydował się przystąpić do Indii. Armia indyjska podjęła walkę z Pasztunami. W następnym roku na teren Kaszmiru wkroczyła regularna armia Pakistanu. 31 grudnia 1948 r. zawarto zawieszenie broni, wówczas siły związane z Pakistanem kontrolowały 27% spornego terytorium i ta sytuacja, w zasadzie, trwa do dziś. Łączne straty indyjskie szacowano na 7 tys. żołnierzy, pakistańskie – na 20 tys. żołnierzy i Pasztunów. Hari Singh w 1949 r. zrezygnował z władzy, do 17 listopada 1952 r. sprawował ją (jako regent) jego syn Karan Singh⁹⁰. Tytularnym władcą pozostał do dziś, ale zrezygnował z realnego pełnienia funkcji, został gubernatorem stanu Kaszmir, potem pełnił kilka funkcji w rządzie Indii, a w latach 1989–1990 był ich ambasadorem w USA.

Później rozwiązano problem enklaw francuskich i portugalskich rozrzuconych w kilku miejscach na wybrzeżu. Pierwszym miastem odzyskanym od Francji był Ćandranagar (dawniej Chandernagore), niewielka (19 km²) enklawa w pobliżu Kalkuty. W czerwcu 1948 r. francuskie władze przeprowadziły plebiscyt, w którym 97% mieszkańców opowiedziało się za przystąpieniem do Indii. W pozostałych enklawach zaplanowany plebiscyt odwołano, za to w październiku 1948 r. przeprowadzono wybory samorządowe, które wygrała Francusko-Indyjska Partia Socjalistyczna, ugrupowanie profrancuskie, a radni zaakceptowali pozostanie przy Francji, z zagwarantowaniem szerokiego samorządu. W następnych latach, dzięki intensywnym staraniom Delhi, większość polityków tej partii pozyskano do programu zjednoczenia z Indiami. W 1954 r. radni poszczególnych enklaw uchwalili połączenie z Indiami bez referendum. Zablokował to francuski gubernator, doszło do gwałtownych starć ludności z policją i aresztowań, niektórzy lokalni działacze zbiegli do Indii. W wyniku rokowań z rządem w Delhi 1 listopada 1954 r. faktycznie

⁹⁰ Tytularnym władcą pozostał do dziś, ale zrezygnował z realnego pełnienia funkcji, został gubernatorem stanu Kaszmir, potem pełnił kilka funkcji w rządzie Indii, a w latach 1989–1990 był ich ambasadorem w USA.

(choć jeszcze nieformalnie) przekazano Indiom enklawy Puduććeri (dawniej Pondichéry), Yanam (dawniej Yanaon), Mahé i Karaikal (dawniej Karikal). Stały się one Terytorium Związkowym Puduććeri (Union Territory of Puducherry), dysponującym szeroką autonomią. Francuski pozostaje tu jednym z języków urzędowych, obok angielskiego, malajalam, tamilskiego i telugu, nadal żyje tu ok. 10 tys. Francuzów, a kultura francuska odgrywa ważną rolę. Formalnie enklawy te zostały włączone do Indii w 1962 r., kiedy francuski parlament zgodził się na ratyfikowanie traktatu z Indiami. Dziś terytorium należy do najbardziej nowoczesnych regionów państwa, m.in. realizowany jest tam program „Hut-free Zone” – likwidacji slumsów i zabudowań niespełniających nowoczesnych wymogów⁹¹. W 1961 r. Indie zajęły zbrojnie Goa, Daman i Diu – niewielkie enklawy portugalskie na zachodnim wybrzeżu subkontynentu, będące pozostałością dawnych kolonii.

Panowanie brytyjskie w Indiach osłabło w okresie II wojny światowej. W sierpniu 1947 r. ogłoszono niepodległość Indii i Pakistanu, ale już od 1946 r. rozpoczął się krwawy konflikt między muzułmanami a hindusami, podczas którego cywile po obu stronach dopuszczali się okrucieństw. Był wynikiem zastosowania przez Brytyjczyków taktyki „dziel i rządź”. Problemem było też wcielenie niektórych księstw, które w większości były dotąd monarchiami absolutnymi. Ostatecznie proces ustalania granic państwa trwał długo i zakończył się na początku lat 60., wraz z zajęciem enklaw portugalskich i zawarciem traktatu z Francją.

1.3. Budowanie państwa

Indie stały się republiką 26 stycznia 1950 r., choć pozostały członkiem Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Pakistan stał się republiką 23 marca 1956 r., też pozostał we Wspólnocie, wykluczono go w 1972 r., ponownie przyjęto w 1989 r., zawieszono w okresach 1999–2004 i 2007–2008. Przedstawimy tutaj najważniejsze problemy, z którymi niepodległe państwo indyjskie mierzyło się zwłaszcza w ciągu pierwszych dwóch dekad swojego istnienia, wskazując zjawiska, które przyczyniały się do modernizacji Indii, jak i te, które opóźniały ten proces.

Władzę w Indiach od początku objął Indyjski Kongres Narodowy, sprawował ją, wygrywając kolejne wybory (pierwsze odbyły się w 1952 r.), do 1977 r., gdy przejściowo ją utracił. Powracał do władzy w wyniku wyborów w latach 1980–1989, 1991–1996. Działały też liczne inne partie, osiągały sukcesy na poziomie stanów, często wchodziły w koalicje z Kongresem. Najstarszą była założona w 1920 r. sikhijska Shiromani Akali Dal (SAD, dosłownie: Najwyższa Wieczna Partia). Zdecydowanie przeciwstawiała się podziałowi subkontynentu, a gdy nastąpił, postulowała niepodległość Pendżabu Wschodniego. Przeszła wiele rozłamów (i zawierała różnorodne sojusze), stopniowo zlagodziła program, dążąc już nie do odrębności,

⁹¹ ‘Rajajinagar to Be Hut-Free in 3 Years’, <https://tiny.pl/ffmcgvxmy>, 25.05.2025.

ale do modernizacji swej prowincji. W latach 1969–1972, 1977–1980, 1985–1997, 2007–2012 wchodziła do koalicji rządzącej stanem.

Premierem państwa był, do śmierci 27 maja 1964 r., Jawaharlal Nehru, a po krótkiej przerwie następczynią w roli premiera i przywódcy Kongresu została jego córka Indira Gandhi (1917–1984), kierująca polityką indyjską w latach 1966–1977 i 1980–1984⁹². O ile Nehru prowadził politykę, nie zawsze szczęśliwie, ale konsekwentnie przestrzegając zasad moralnych, o tyle Indira Gandhi „zerwała z idealistyczną i nieco naiwną wizją relacji międzynarodowych będącą udziałem jej poprzedników [...] wykazała się pragmatyzmem i wyrachowaniem, wielokrotnie przekraczając granicę cynizmu”⁹³. Początkowo kontynuowała lewicową politykę ojca, pod jej kierownictwem Kongres wchodził w koalicje z socjalistami i komunistami. Wprowadzono przepisy mające zapewnić rzeczywiste, a nie tylko formalne równouprawnienie kobiet, zmniejszyć nierówności społeczne. W 1969 r. znacjonalizowano 14 głównych banków prywatnych, a w 1973 r. przedsiębiorstwa naftowe.

Od początku istniał system wielu partii politycznych, ich wpływy były zróżnicowane w zależności od regionu. W kilku stanach władzę zdobyły partie lewicowe. W 1952 r. Kongres przegrał wybory w stanie Madras, większość mandatów zdobyła koalicja kierowana przez Komunistyczną Partię Indii. Mimo to władzę lokalną objęła koalicja Kongresu z kilku mniejszymi lokalnymi ugrupowaniami. Najdłużej, przez siedem kolejnych kadencji w latach 1977–2011, kierowany przez komunistów Front Lewicy rządził stanem Bengal Zachodni, jego liderem była Komunistyczna Partia Indii (marksistowska), o charakterze maoistowskim.

Miejsce Brytyjczyków odchodzących z różnych krajów świata usiłowali zająć inni gracze – przede wszystkim główne rywalizujące wtedy mocarstwa – USA i ZSRR. W Palestynie nastąpiła wyrazista dyferencjacja: Tel Awiw silnie związał się z Waszyngtonem, Palestyńczycy – z Moskwą. Na subkontynencie nastąpiły procesy podobne, choć nieco mniej wyraziste: Pakistan związał się z USA, Indie weszły w orbitę Moskwy. Indie stale deklarowały neutralność wobec konfliktów państw komunistycznych z Zachodem, ale w wielu zakresach popierały politykę Moskwy – i przez nią były wspierane. Nehru określał to jako „doktrynę neutralności niesojusznicznej” (*non-alliance neutrality doctrine*). Dążył do tego, by Indie występowały w roli aktywnego i skutecznego mediatora w konfliktach międzynarodowych⁹⁴.

Uzyskanie niepodległości spowodowało swoiste zachłyśnięcie się dążeniem do unowocześnienia. Jednakże wzory czerpano nie tyle z Europy Zachodniej czy Ameryki (choć nie odżegnano się od nich w zupełności), ile przede wszystkim

⁹² Nazwisko nosiła po mężu Feroze Gandhim, który był parsem z Bombaju, zbieżność nazwisk z Mohandasem Gandhim była przypadkowa.

⁹³ K. Kubiak, *W rytmie...*, s. 229.

⁹⁴ Joanna Maj, *Rola Indii w Organizacji Narodów Zjednoczonych według koncepcji politycznej Jawaharlala Nehru*, „Dzieje Najnowsze” 2015, r. XLVII, nr 3, s. 135–145.

ze Związku Radzieckiego. Na wzmocnienie relacji ZSRR z Indiami wpływał konflikt w stosunkach między Moskwą a Chińską Republiką Ludową. W 1960 r. z inicjatywy Indii podjęta została współpraca wojskowa między tymi dwoma państwami, której efektem był zakup przez Indie ośmiu samolotów AN-12 i negocjacje w sprawie zakupu samolotów MIG-21. Współpraca ta nieco osłabła w wyniku wojny chińsko-indyjskiej w październiku 1962 r. W odpowiedzi na apel Nehru Stany Zjednoczone wysłały wtedy do Indii misję wojskową i zaoferowały pomoc militarną. Kontrakt na zakup samolotów MIG-21 jednak zrealizowano, a współpracę gospodarczą Indii z ZSRR kontynuowano⁹⁵. Już w okresie sprawowania władzy przez Indirę Gandhi, w 1971 r., Indie zawarły z ZSRR „Traktat o pokoju, przyjaźni i współpracy”. Stosunki z Chinami pozostawały napięte, a podczas dwumiesięcznej wojny indyjsko-pakistańskiej w 1965 r. ChRL nie tylko udzieliła Pakistanowi poparcia dyplomatycznego, ale też wysyłała mu broń⁹⁶.

W polityce wewnętrznej zastosowano liczne rozwiązania wzorowane na radzieckich. Już w 1950 r. powstała 7-osobowa Komisja Planowania, a pierwszy plan 5-letni realizowano w latach 1951–1956. Nie ograniczono jednak prywatnej własności. Podczas realizacji drugiego planu pięcioletniego (1956–1961) Indie korzystały z niskooprocentowanych pożyczek i transferu technologii z ZSRR⁹⁷. Czerpano z niektórych radzieckich wzorów organizacyjnych, nawet w zakresie budowania organizacji społecznych, np. należący do narodu Tamilów La. Ganesan⁹⁸, jeden z przyszłych liderów BJP, do młodzieżówki wstąpił w 1950 r. w wieku 5 lat (warto dodać, od tej chwili pozostał czynny politycznie nieustannie do śmierci w 2025 r.).

W niektórych miastach powstały blokowiska, podobne do radzieckich, niezbyt przystosowane do tutejszego klimatu, a zupełnie niepasujące do miejscowych tradycji (choć warto pamiętać, że podobnie nie pasowała część architektury z czasów kolonialnych – gdy stosowano wzory brytyjskie). W propagandzie

⁹⁵ Joanna Maj, *Relacje indyjsko-radzieckie w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku*, „Humanities and Social Sciences (Politechnika Rzeszowska)” 2017, vol. XXII, no. 24 (4/2017), s. 111–121. Warto dodać, że w 1959 r. Jugosławia dostarczyła Indiom zbudowane na ich zamówienie dwa lekkie kutry patrolowe; por. K. Kubiak, *W rytmie...*, s. 121. Indie kupowały też broń w Polsce.

⁹⁶ Marta Zdzieborska, *Założenia polityki zagranicznej Indii i ich ewolucja w okresie „zimnej wojny”*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2014, nr 3 (46), s. 289–291.

⁹⁷ J. Maj, *Relacje indyjsko-radzieckie...*, s. 111–113.

⁹⁸ Tak właśnie zapisywane jest jego imię, bo nazwisk Tamilowie nie używają, La. to skrót imienia ojca – Lakshmi, ale nie używa on pełnej wersji, lecz zawsze skrótu. W czasach przedkolonialnych w Indiach nie używano nazwisk, do dzisiaj nie wszędzie je wprowadzono, a brak obowiązku prowadzenia akt stanu cywilnego nie zmusza do tego. Wśród Tamilów brak nazwisk jest regułą, nawet ludzie na najwyższych stanowiskach (jak obecny premier stanu Tamilnadu) używają jedynie imienia oraz imienia ojca. Imiona oraz nazwiska są odmienne dla różnych wyznań i kast, zatem pozwalają od razu określić przynależność człowieka (choć zdarzają się wyjątki, zwłaszcza wśród tzw. niedotykalnych). Zob. M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 261–265.

eksponowano zasługi nauczycieli, lekarzy, inżynierów i urzędników, pomijano przedsiębiorców⁹⁹.

Mimo bliskich relacji ze Związkiem Radzieckim nie zerwano współpracy z Zachodem. Już w 1957 r. Indie kupiły w Wielkiej Brytanii niewielki lotniskowiec, który po przebudowie rozpoczął służbę w 1961 r. pod nazwą Vikrant. Posiadanie Vikranta symbolizowało ambicje stania się mocarstwem¹⁰⁰. Pewne zbliżenie ze Stanami Zjednoczonymi nastąpiło w czasie prezydentury Johna F. Kennedy'ego. W późniejszym okresie stosunki amerykańsko-indyjskie można określić jako neutralne¹⁰¹.

W połowie lat 60. XX w. gospodarka indyjska przeżyła poważny kryzys, związany z nawiedzającymi ten kraj klęskami susz i powodzi. Sytuacja zmusiła kraj do korzystania z pomocy międzynarodowej – zboże wysyłały m.in. Stany Zjednoczone (tylko między końcem 1965 a majem 1966 r. dostarczono 8 mln ton), chociaż uzależniały kontynuowanie pomocy od korzystnych dla siebie posunięć Indii na arenie międzynarodowej, a także Kanada i Australia¹⁰². Jeszcze do lat 70. XX w. trapił Indie deficyt żywności, zmuszający do jej importu, powtarzały się okresy głodu, mimo warunków naturalnych sprzyjających produkcji rolnej.

Od 1965 r. rozpoczęto „zieloną rewolucję”, zintensyfikowaną w latach 70., która stopniowo wydobyła indyjskie rolnictwo z zacofania (choć do dzisiaj procesów tych nie zakończono). Wprowadzano mechanizację, użycie nawozów sztucznych, nowe uprawy. Wyhodowano nowe odmiany ryżu (zwłaszcza IR8), o znacznie większej wydajności niż tradycyjne, a także odporne na choroby i bardzo plenne odmiany pszenicy o krótkiej słomie (tzw. odmiany półkarłowe). Najbardziej zaangażowany w projekt amerykański agronom i hodowca pochodzenia norweskiego Norman Borlaug w 1970 r. za to osiągnięcie otrzymał pokojową Nagrodę Nobla. Szacowano, że jego prace przyczyniły się do ocalenia ponad miliarda ludzi przed śmiercią głodową – nie tylko w Indiach, ale także w innych krajach subkontynentu oraz w Ameryce Płd. i Afryce¹⁰³. Zwiększono produkcję roślin jadalnych, co od lat 70. zapewniło Indiom samowystarczalność żywnościową. Wzrosła też produkcja roślin przemysłowych i przeznaczonych na eksport: bawełny, trzciny cukrowej, kawy, herbaty, przypraw. Dotychczas rolnicy sami

⁹⁹ O wpływach radzieckich świadczy drobny fakt wart przytoczenia. Cztery dni przed śmiercią radzieckiego przywódcy Józefa Stalina urodził się syn tamilskiego polityka Muthuvel Karunanidhi (1924–2018). Pod wrażeniem tej informacji ojciec nadał mu imię Stalin. Był premierem stanu Tamilnadu od 2021 do maja 2026 r. Skoro w kulturze tamilskiej nie występują nazwiska, polityk ten występuje dziś publicznie jako M.K. Stalin. Jest liderem partii Dravida Munnetra Kazhagam (Drawidyjska Federacja Postępowa), o charakterze socjalistycznym, deklaruje ateizm. Zob. *'Let Us Roar Like Wildfire': Tamil Nadu CM MK Stalin Slams Hindi Imposition*, „Times of India”, 6.03.2025, <https://tiny.pl/4fmmly14cr>, 10.03.2025.

¹⁰⁰ K. Kubiak, *W rytmie...*, s. 121.

¹⁰¹ M. Zdzieborska, *Założenia polityki zagranicznej Indii...*, s. 288–289, 294.

¹⁰² *Ibidem*, s. 295–296.

¹⁰³ D. Acemoglu, S. Johnson, *Władza i postęp...*, s. 377.

wytwarzali dla siebie większość produktów spożywczych, tym samym rynek był niewielki. Teraz na wieś coraz szerzej wkraczała gospodarka rynkowa. Zwiększyła się wydajność produkcji rolnej, ale za cenę używania olbrzymich ilości pestycydów i zniszczenia tradycyjnych upraw. Niemniej obserwowana zmiana była wyraźna: o ile do końca stulecia jedzenie do syta pozostawało synonimem luksusu, o tyle w XXI w. stało się powszechnie dostępne, prawdopodobnie po raz pierwszy w dziejach Indii.

Sytuacja zimnowojenna wpływała na politykę zagraniczną i wewnętrzną Indii w ciągu pierwszych dwudziestu lat istnienia Republiki. Zarówno zbliżenie Pakistanu ze Stanami Zjednoczonymi, jak i preferencje polityczne premiera Nehru powodowały, że Indie zwróciły się w kierunku Związku Radzieckiego, choć na forum międzynarodowym należały do Ruchu Państw Niezaangażowanych (*Non-Aligned Movement*, NAM). Wprowadzono planowanie gospodarcze, zajęto się unowocześnianiem rolnictwa. Korzystano z radzieckiej pomocy gospodarczej, a od 1960 r. trwała również współpraca militarna z ZSRR. Nie ograniczono jednak własności prywatnej, pozostał również odziedziczony w znacznej mierze po okresie brytyjskim system instytucjonalny.

1.4. Indie w zmieniającym się świecie – ostatnie dekady XX w.

W ostatnich dekadach XX w. miały miejsce przeobrażenia, które zmieniły oblicze regionu i świata. Na początku lat 80. Chiny, rywal Indii, otwały swoją gospodarkę na bezpośrednie inwestycje zagraniczne, co umożliwiło im późniejszy dynamiczny rozwój gospodarczy. Następnie – wraz z rozpadem ZSRR – przestał istnieć ład dwubiegunowy. Ideologia neoliberalna, która wówczas zdobywała supremację, sprzyjała znoszeniu ograniczeń w handlu światowym i procesom globalizacyjnym. Wskażemy tutaj, w jaki sposób polityka Indii akomodowała się do następujących wówczas globalnych przemian i nowych wyzwań.

Od czasu zwycięskiej wojny z Pakistanem w 1971 r. politycy indyjscy, niezależnie od opcji politycznej, uznali „że mocarstwowość jest historycznie Indiom przeznaczona”, nie tylko w skali regionalnej, ale jako „uzyskanie istotnego wpływu na kształtowanie polityki globalnej”¹⁰⁴. Już 4 listopada 1948 r. przedstawicielka Indii Vilay Lashmi Pandit na posiedzeniu Zgromadzenia Ogólnego ONZ zapewniała: „W przyszłości, zarówno w gospodarce Indii, jak i w gospodarce wielu krajów słabo rozwiniętych i biednych, ważną rolę będzie odgrywała energia atomowa. Indie zamierzają rozwijać energię atomową w celach pokojowych, a jednocześnie

¹⁰⁴ K. Kubiak, *W rytmie...*, s. 399; por. Małgorzata Grącik(-Zajączkowska), *Indie w WTO: budowa własnej pozycji w globalizującej się gospodarce światowej czy obrona interesów krajów rozwijających się*, „Studia i Prace Kolegium Ekonomiczno-Społecznego SGH” 2009, z. 17, s. 75–76; Stanisław Koziej, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2006, s. 100; Jakub Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 20.

działać na rzecz rozbrojenia atomowego”¹⁰⁵. Jednakże Indie ćwierć wieku później zbudowały broń jądrową i w 1974 r. przeprowadziły pierwszą próbną eksplozję, a dziś doskonałą też rakiety balistyczne, zdolne do przenoszenia głowic jądrowych.

Indie wzięły udział w wielu konfliktach zbrojnych. Udzieliły daleko idącej pomocy powstańcom w Mozambiku w walce z Portugalią, w następnych latach wspierały Mozambik przeciw próbom uzależnienia przez Republikę Południowej Afryki. Dziś mają z tym państwem ściśle związki – importują m.in. gaz ziemny, węgiel i metale ziem rzadkich, inwestują w mozambicką gospodarkę. W latach 1987–1990 interweniowały zbrojnie w Sri Lance, pomagając armii rządowej w walce z powstaniem Tamilów, stanowiących dużą część mieszkańców wyspy. Armia Indii interweniowała na Malediwach w 1988 r., broniąc urzędującego prezydenta przed próbą zamachu stanu. 1 maja 2025 r. do Port Victoria na Seszelach przybył okręt patrolowy INS Sunayna, oficjalnie w celu ochrony wyłącznej strefy ekonomicznej tego zaprzyjaźnionego z Indiami państwa¹⁰⁶.

W latach 70. nieco zmodyfikowano politykę wewnętrzną. W budownictwie mieszkaniowym i przy budowie gmachów urzędowych śmielej wykorzystywano inspiracje zachodnie. Dowartościowano własne tradycje kulturowe, do tej pory lekceważone. Przystąpiono do restaurowania zaniedbanych wcześniej zabytków, głównie hinduistycznych. Natomiast liczne w Indiach zabytki kultury muzułmańskiej i innych religii potraktowano wybiórczo. Otoczono troską jedynie te, które uznano za atrakcje turystyczne, „zarabiające na sobie”, takie jak Tadź Mahal, natomiast pozostałą większość pozostawiono opiece wiernych, a wskutek radykalnego zmniejszenia liczby muzułmanów nie byli oni w stanie zapewnić konserwacji i budynki popadały w ruinę.

Gdy Indira Gandhi powróciła do władzy w 1980 r., znacjonalizowano kolejne sześć banków. Potem jednak zapoczątkowano ostrożną liberalizację gospodarki. Gandhi po okresie ostrych sporów z USA (m.in. potępiła ich udział w wojnie w Wietnamie) nieco zbliżyła się ze Stanami Zjednoczonymi, a rozluźniła relacje z Moskwą.

W latach 80. dostrzeżono lekceważone wcześniej problemy środowiska naturalnego, zaczęto tworzyć rezerваты przyrody już nie tylko ze względu na turystów, jak czyniono wcześniej, ale też na potrzeby własnego społeczeństwa. W 1984 r. podjęto decyzję o utworzeniu Parku Narodowego Wielkich Himalajów w stanie Himaćal Pradeś. Realizowano ją powoli, formalnie Park został powołany w 1999 r. Po kolejnych rozszerzeniach zajmuje dziś powierzchnię 1 171 km². Dla porównania Tatrzański Park Narodowy ma 211,6 km².

Zanieczyszczenie środowiska sprawiało drastyczne problemy. Mimo starań nie wszystkim zagrożeniom udawało się zapobiec. Słynna w świecie stała się

¹⁰⁵ Cyt. za: J. Zajęczkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 73.

¹⁰⁶ IOS SAGAR Arrives in Port Victoria, Seychelles, Strengthening Maritime Ties, <https://tiny.pl/ps7kqfph2>; Indian Ocean Rim Association, <https://tiny.pl/xr98n4ngf>, 7.11.2025.

katastrofa w Bhopalu, w stanie Madhja Pradeś (niemal w samym centrum Indii) 3 grudnia 1984 r., gdzie doszło do uwolnienia 40 ton izocyjanianu metylu (półproduktu do syntezy insektycydów) w postaci gazu z fabryki firmy Union Carbide. Według oficjalnych danych indyjskich w nocy z 3 na 4 grudnia zmarło 3 787 osób, a kilka tysięcy doznało trwałego uszczerbku na zdrowiu. Według ocen organizacji Greenpeace zmarło w sumie 20 tys. osób, a u 120 tys. wystąpiły naruszenia sprawności organizmu. Ten wypadek uważany jest za najtragiczniejszą w skutkach awarię przemysłową XX w., niekiedy porównywaną z katastrofą w Czarnobylu. Badania przeprowadzone 2002 r. wykazały, że teren wokół fabryki nadal był skażony: zidentyfikowano wiele toksyn, takich jak rtęć, ołów, dichlorometan. Okazało się, że w mleku matek karmiących w okolicznych miejscowościach występuje chloroform. Woda studzienna oraz wody gruntowe w pobliskich rejonach zawierały rtęć w ilościach od 20 tys. do 6 mln razy przekraczających dopuszczalne poziomy. W glebie stwierdzono obecność licznych metali ciężkich i chloropochodnych związków organicznych. Znalezione również mutagenne składniki organiczne oraz substancje powodujące wady wrodzone, jak np. trichloroetan, którego ilość 50-krotnie przekraczała dopuszczalne poziomy¹⁰⁷. Opady monsunowe wciąż roznosiły związki chemiczne i powodowały dalsze skażenie wód gruntowych. Ćwierć wieku później, w 2010 r., indyjski sąd prawomocnie skazał ośmiu ówczesnych pracowników Union Carbide na dwa lata pozbawienia wolności oraz grzywny¹⁰⁸.

W 1984 r. doszło do ostrych sporów z sikhami, którzy próbowali zbudować własne państwo – Khalistan (Państwo Czystych), a w walce stosowali m.in. metody terrorystyczne. Khalistan jako odrębne państwo istniał w latach 1799–1849, po czym został włączony do brytyjskich Indii, a w 1947 r. większa część jego dawnego obszaru znalazła się w niepodległych Indiach. W 1978 r. sikhijscy ekstremiści założyli organizację Babbar Khalsa, walczącą o niepodległość – choć ideę tę popierała tylko część społeczeństwa. Od 1980 r. ekstremiści atakowali wyznawców hinduizmu, a zwłaszcza indyjskich policjantów. W 1984 r. grupa terrorystów zabarykadowała się w najświętszym miejscu tej religii – w Złotej Świątyni w Amritsarze, wraz z licznymi przebywającymi tam pielgrzymami, których potraktowano jako nieformalnych zakładników. 5–6 czerwca armia przeprowadziła szturm, zabijając wszystkich terrorystów, kilkuset pielgrzymów i poważnie uszkadzając samą świątynię. 1 października 1984 r. w odwet za zbezczeszczenie świętego miejsca dwóch sikhów z osobistej ochrony premier Indiry Gandhi zastrzeliło ją. Dzień przed śmiercią Gandhi mówiła na wiecu: „Dziś jestem tutaj. Jutro może mnie nie być. [...] Nikt nie wie, jak wiele było prób zastrzelenia mnie [...] ja nie dbam o to, czy będę

¹⁰⁷ Zob. Amnesty International, Summary of “Clouds of Injustice Bhopal Disaster 20 years on” [An Amnesty International Report ASA 20/015/2004], https://tiny.pl/zkjbrb_13, 12.11.2025.

¹⁰⁸ Zob. Rachna Dhingra, Madhumita Dutta, *Neend Udaao Andolan: Bhopali Women's Responses To The ongoing Environmental and Health Disaster Surrounding The abandoned Union Carbide Factory, Bhopal, India*, „Gender & Development” 2024, vol. 32, no. 3, s. 727–748.

żyć czy umrzeć. Przeżyłam długie życie w służbie moich ludzi [...] kiedy umrę, mogę powiedzieć, że każda kropla mojej krwi odżywi i wzmocni Indie”¹⁰⁹.

W odpowiedzi na zamach wybuchły zamieszki przeciw sikhom, zwłaszcza w Delhi, zabito około 5 tys. osób. Policja nie przeszkadzała mordercom, zdarzało się, że czynnie ich wspierała¹¹⁰. Przeprowadzono też kilka nieudanych zamachów na gen. Kuldipa Singha Brara, indyjskiego dowódcę kierującego szturmem na złotą świątynię¹¹¹.

31 października 1984 r. następcą został syn Indiry – Rajiv Gandhi. Miał 40 lat – był najmłodszym premierem Indii. Modernizował i unowocześniał indyjską gospodarkę, zwiększył wsparcie finansowe rządu dla nauki i techniki, popierał rozwój przemysłu opartego na nowoczesnej technologii, komputeryzację. Zwiększył nakłady na telekomunikację i obronę. Modernizował system edukacji, m.in. zapewniając bezpłatne kształcenie młodzieży wiejskiej do 12. klasy. Poprawił stosunki ze Stanami Zjednoczonymi, które w czasach jego matki nie były najlepsze. Odwiedził Pekin, starając się poprawić od dawna napięte relacje z Chinami.

Podjął interwencje zbrojne za granicami, wysyłając wojsko do Sri Lanki, na Seszele i Malediwy – wspierając ich rządy przeciw rebeliantom. Warto zasignali-zować, że operacja na Seszelach odbyła się pod kryptonimem „Kwitną kwiaty” (*Flowers are Blooming*) – władze Indii zawsze dbały o ubieranie swych działań w piękne słowa. 21 maja 1991 r. zabiła go bojowniczką ugrupowania Tamiłskie Tygrysy, walczącego z rządem Sri Lanki.

Władzę utracił już wcześniej, bo w kraju narastały konflikty wewnętrzne, następowały także w obrębie rządzącej Partii Kongresowej, coraz częstsze były oskarżenia o korupcję. Nie dotyczyły one premiera, ale niektórych z jego bliskich współpracowników. Odszedł z partii jeden z najwybitniejszych przywódców Vishwanath Pratap Singh, który w rządzie Gandhiego był kilkakrotnie ministrem, m.in. obrony, finansów, spraw zagranicznych. Zbudował koalicję partii opozycyjnych, obejmującą tak różne ugrupowania, jak komuniści, socjaldemokraci, nacjonaliści, partie mniejszości narodowych – stronnictwa, które czuły się zmarginalizowane przez długoletnie rządy Partii Kongresowej.

Koalicja wygrała wybory w 1989 r., ale była niestabilna. 2 grudnia 1989 r. Singh został premierem. Utrzymał władzę tylko do 2 grudnia 1990 r., gdy powstał na pół roku mniejszościowy rząd konserwatywnej partii Janata Dal (działała w latach 1988–1999), istniejący dzięki poparciu Partii Kongresowej. Od tego czasu często

¹⁰⁹ Cyt. za: K. Iwanek, A. Burakowski, *Indie...*, s. 328.

¹¹⁰ Mark Tully, *Amritsar. Ostatnia bitwa Pani Gandhi*, tł. Maria Makuch, w: Wojciech Jagielski (oprac.), *Wojna. Antologia reportażu wojennego*, Kraków 2023, s. 724.

¹¹¹ K. Iwanek, A. Burakowski, *Indie...*, s. 327–328; Krzysztof Karolczak, *Terroryzm. Nowy paradygmat wojny w XXI wieku*, Warszawa 2010, s. 160–162; Virginia Van Dyke, *The Khalistan Movement in Punjab, India, and the Post-Militancy Era. Structural Change and New Political Compulsions*, „Asian Survey” 2009, vol. XLIX, no. 6, s. 975–997; Brunon Hołyst, *Zagrożenia ładu społecznego*, Warszawa 2013, s. 341.

następowały zmiany koalicji rządzących. Powstawały nowe partie, a scena polityczna na ćwierć wieku stała się niestabilna. Partia Kongresowa przejściowo wracała do władzy w latach 1991–1994 i 2004–2014. Stopniowo coraz większe wpływy zyskiwała prawicowa Indyjska Partia Ludowa (Bharatiya Janata Party, BJP), która od 2014 r. sprawuje władzę w państwie.

Przemiany w świecie, określane niekiedy jako „trzecia fala demokratyzacji”, dokonujące się w ostatniej ćwierci XX w., znalazły odzwierciedlenie także w Indiach, choć nie w takim zakresie, jak w dawnych państwach totalitarnych i autorytarnych. Umacniały się w tym czasie powiązania gospodarcze między różnymi państwami i ich przedsiębiorstwami, co w latach 90. przyspieszyło rozwój globalizacji. Wywarła ona znaczący wpływ na gospodarkę indyjską. W latach 80. zapoczątkowano reformowanie gospodarki w kierunku rynkowym, a w 1991 r., gdy premierem został Narasimha Rao z Partii Kongresowej (który stanął na jej czele po śmierci Rajiva Gandhiego), reformy w kierunku gospodarki rynkowej przyspieszyły.

Nadal trwały właśnie na tle religijnym. W 1992 r. doszło do gwałtownego konfliktu w Ajodhji w stanie Uttar Pradeś. Była tam niegdyś świątynia boga Ramy, który miał się tam urodzić. W związku z przejściem mieszkańców na islam zburzono ją, a na tym miejscu w XVI w. zbudowano meczet. 6 grudnia 1992 r. hinduistyczni fanatycy, w ramach „pielgrzymki”, jadąc na rydwanach wzorowanych na pojazdach Ramy, zburzyli meczet, splądrowali domy muzułmanów, co doprowadziło do gwałtownych zamieszek w całych Indiach. Zginęło wówczas ok. 2 tys. osób, a 100 tys. musiało uciec z miejsc zamieszkania.

W 1980 r. założono Indyjską Partię Ludową, która eksponuje wartości religii hinduistycznej, tradycjonalizm, język hindi. Podstawą jej ideologii jest omówiona już hindutwa. Radykalna postawa oraz zainspirowanie konfliktu w Ajodhji przysporzyło jej głosów w kilku następnych kampaniach wyborczych¹¹². W 1998 r. zdobyła władzę w państwie. Od tego czasu łagodziła stanowisko, stała się partią pragmatyczną, dbającą przede wszystkim o rozwój gospodarczy, podjęła nawet starania o zawarcie kompromisu z muzułmanami. Przywódca BJP Jasraj Advani pojechał do Pakistanu, publicznie chwalił twórcę tego państwa Jinnaha. Liczył na uzyskanie poparcia dla swej partii indyjskich muzułmanów, ale jedynie rozczarował tym hinduistów, w konsekwencji do władzy wróciła w latach 2004–2014 laicka Partia Kongresowa.

W 2014 r. BJP odzyskała władzę (zdobyła 31% głosów), w koalicji z kilku mniejszymi partiami, umocniła pozycję w wyborach w 2019 r. (37,5% głosów). W wyniku międzypartyjnych roszad na początku 2026 r. miała 300 spośród 545 mandatów w Izbie Ludu i 83 spośród 245 mandatów w Radzie Stanów. Koalicja rządowa, pod nazwą Narodowy Sojusz Demokratyczny (*National Democratic Alliance*), liczy dziś dziesięć partii, spośród 30. członków gabinetu 25. jest członkami BJP,

¹¹² J. Zajęczkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 80.

pozostali to po jednym członkowie takich partii, jak: Janata Dal (Secular) – partii o charakterze regionalnym, dominującej w południowych stanach Karnataka i Kerala oraz północno-wschodnim Arunachal Pradesh, Hindustani Awam Morcha (Secular) – wpływowej w stanie Bihar, Janata Dal (United) – partii socjaldemokratycznej, wpływowej we wschodniej i północno-wschodniej części kraju, Telugu Desam – działającej głównie w stanach Andhra Pradesh i Telangana, reprezentującej interesy narodu Telugu, Lok Janshakti Party (Ram Vilas), partii centrowej, akcentującej sprawiedliwość społeczną i świeckość. Inne partie koalicyjne mają tylko ministrów stanu, są to Shiv Sena – partia skrajnie prawicowa ze stanu Maharashtra, Apna Dal (Soneylal) – reprezentująca interesy rolniczej kasty Kurmi z Równiny Gangesu, Rashtriya Lok Dal (Narodowa Partia Ludowa) – partia rozmowa z Kongresu, mająca wpływy przede wszystkim w stanie Uttar Pradesh, Partia Republikańska Indii (Athawale).

Od lat 70. XX w. Indie postawiły na rozwój arsenału militarnego. W połowie tej dekady dysponowały już bronią jądrową. Oznaczało to odejście od hasła rozbrojenia i nieprolifracji broni masowego rażenia, głoszonych na arenie międzynarodowej po uzyskaniu niepodległości. Od lat 80. zmniejszano zakres interwencjonizmu państwowego w gospodarce, co było zgodne z ogólną prorynkową postawą promowaną przez neoliberalizm. Ograniczono etatystyczne tendencje z czasów rządów Nehru i pierwszych lat sprawowania władzy przez Indirę Gandhi. W tym samym czasie nastąpiło zbliżenie z USA. W latach 90. liberalizacja gospodarki była kontynuowana przez rząd Narasimhy Rao. Do Indii napływali zagraniczni inwestorzy, zachęceni możliwością pozyskania taniej, a jednocześnie w miarę dobrze wykształconej, znającej angielski kadry. Więcej uwagi poświęcono ochronie środowiska naturalnego. Nadal wybuchały walki na tle etnicznym i religijnym, a – w opozycji do trendów globalizacyjnych – pod koniec wieku popularność zyskiwała nacjonalistyczna ideologia hindutwy, głoszona przez Indyjską Partię Ludową.

1.5. Indie na początku XXI w.

Na przełomie wieków nastąpiły w Indiach poważne przekształcenia gospodarcze, które wpłynęły też na zmiany społeczne. W ciągu pierwszego ćwierćwiecza XXI w. gospodarka szybko rosła, powiększał się dochód na osobę. Zmniejszyło się zapotrzebowanie na siłę roboczą w rolnictwie, co przyspieszyło trwający od dawna odpływ ludności ze wsi do miast, czemu sprzyjał jednoczesny rozwój przemysłu. Rozrastały się dzielnice biednych, slumsy, wielu przybyszy mieszkło w szopach i szatacach w pobliżu miejsc zatrudnienia. Slumsy stały się przedłużeniem wsi. Mieszkali w nich w większości migranci, którzy przynosili wiejskie tradycje i obyczaje. Żyli teraz w dużo gorszych warunkach naturalnych, w brudzie, stłoczeni w wielkiej masie na niewielkiej przestrzeni, nękani przez mafie, policję i władze miejskie, podejmujące od czasu do czasu nieudolne akcje likwidowania slumsów.

Mieszkańcy tych nielegalnych osiedli swoje zarobki w części przekazywali rodzinom pozostałym na wsi, zatem – mimo bijącej w oczy nędzy takich migrantów – w skali państwa ogólny poziom życia podnosił się. „Niektórzy zadomowieni bezdomni, mieszkający w jednym miejscu od lat, mają na chodnikach swoje osobiste, przytwierdzone łańcuchem do ogrodzenia i zamknięte na kłódkę skrzynie z własnym mieniem”¹¹³ – wymaga to oczywiście płacenia haraczu miejscowym przestępcom i łapówek policji. Taki sposób życia możliwy jest dzięki ciepłemu klimatowi, który jednak bywa uciążliwy podczas monsunu i zimy, na szczęście w północnej części kraju krótkiej, a nieznanej na południu. Jednym z motywów życia w slumsach jest nadzieja, że niskie koszty życia pozwolą zaoszczędzić pieniądze na kupienie w przyszłości domu, a przynajmniej mieszkania w bloku. Ci nieliczni, którym się to udaje, nadal żyją w brudzie i tłoku – trzeba długiego czasu, niekiedy kilku pokoleń, by nauczyć się innego stylu życia.

W tym okresie miały miejsce poważne katastrofy naturalne. W trzęsieniu ziemi 26 stycznia 2001 r. zginęło w Indiach w przybliżeniu 25 tys. osób. Ogromne zniszczenia przyniosła fala tsunami 26 grudnia 2004 r. (także w Indonezji, Somali, Sri Lance i Tajlandii, łącznie ok. 294 tys. zabitych). W Indiach zginęło według różnych szacunków od 10,7 tys. do 16 tys. osób, a 380 tys. musiało uchodzić z dotychczasowych miejsc zamieszkania. Ogromne były straty materialne.

Wkrótce po przeprowadzonych przez islamskich terrorystów zamachach w USA z 11 września 2001 r. w Indiach także doszło do zamachów, dokonanych przez przybyszy zza granicy. W październiku zaatakowano parlament stanowy w ówczesnym stanie Dżammu i Kaszmir, w grudniu parlament ogólnopaństwowy w New Delhi, co niemal doprowadziło do wojny między Indiami a Pakistanem. Ponieważ terroryści korzystali ze wsparcia miejscowych środowisk przestępczych, „wojna z terroryzmem”, podjęta przez USA, do której dołączyły też Indie, spowodowała wzmożenie walki także z przestępczością pospolitą w tym państwie, przez co poprawił się nieco kiepski dotychczas poziom bezpieczeństwa obywateli, zwłaszcza w największych miastach. W walkach w stanie Gudżarat w 2002 r. zginęło około tysiąca muzułmanów¹¹⁴. W Mumbaju w 26 listopada 2008 r. miała miejsce seria zamachów terrorystycznych (dokonanych przez fanatyków religijnych przybyłych z Pakistanu), w których zginęło co najmniej 195 osób, a 295 zostało rannych. 21 lutego 2013 r. w zamachu w Hajdarabadzie zginęło 12 osób, ponad 70 było rannych¹¹⁵.

Zdarzały się też konflikty hinduistów z chrześcijanami, choć nie tak drastyczne, zwłaszcza na terenach zamieszkania plemion, gdzie działają chrześcijańscy misjonarze. Na przełomie lutego i marca 2010 r. doszło do starć między ekstremistami hinduskimi a chrześcijanami w stanie Pendżab. Sprowokowała je uznana

¹¹³ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 155.

¹¹⁴ J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 77.

¹¹⁵ Kenan Machado, Rajesh Roy, *India on High Alert After Bombs Kill 12*, „The Wall Street Journal” 2013, nr 17, 22.02.2013.

za obraźliwą publikacją wizerunku Chrystusa, podpalono zbór Armii Zbawienia, obrażenia odniosło 10 osób. Sytuacja została opanowana dzięki interwencji lokalnych służb bezpieczeństwa. Do ataków na chrześcijan dochodziło też w 2010 r. w stanach Orisa i Karantaka. Na ogół jednak w ciągu pierwszego dziesięciolecia XXI w. spory religijne traciły intensywność. Młodzi mieszkańcy coraz mniej angażują się w konflikty religijne¹¹⁶.

Formalnie prawo do edukacji uważane jest w Indiach za jedno z praw podstawowych. Z jego realizacją są jednak problemy, zwłaszcza na wsi. Większość dzieci nie kończy szkoły podstawowej, ponieważ zmuszane są przez rodziny do pracy, a niepełnoletnie dziewczęta wciąż jeszcze przymusowo wydawane są za mąż. Brakuje sal lekcyjnych, by pomieścić wszystkich uczniów. W wielu szkołach nie ma odpowiednich warunków sanitarnych. Badanie przeprowadzone w 2004 r. wykazało, że w rządowych szkołach podstawowych w środkowych i północnych Indiach 59% szkół nie miało dostępu do wody pitnej, a 89% nie miało toalet¹¹⁷. Stosunek liczby uczniów do nauczycieli w całych Indiach wynosi 42:1, co oznacza niedobór kadry. Według spisu powszechnego w 2011 r. umiejętność czytania i pisanie posiadało 80,6% ludności, nieco więcej w miastach (90%) niż na obszarach wiejskich (77%). Najwięcej w stanie Kerala (93,9%), najmniej w Zachodnim Bengalu (82,2%). Kolejne badania wykazują, że różnice te powoli zmniejszają się. W 2018 r. uruchomiono rządowy program Narodowa Misja Edukacyjna (*National Education Mission*) o rocznym budżecie 385,72 mld rupii (4,6 mld USD), mający nie tylko wyeliminować analfabetyzm zarówno wśród dzieci, jak i dorosłych, ale też nauczyć całe społeczeństwo czytania ze zrozumieniem oraz liczenia. Narodowa Polityka Edukacji (*National Education Policy*) z 2020 r. zakładała, że wydatki na edukację osiągną poziom 6% PKB. Jednakże kryzys wywołany pandemią COVID-19 i związane z nim przesunięcia wydatków budżetowych spowodowały, że nie tylko nie osiągnęły wskazanego poziomu, ale w kolejnych latach po 2020 r. zostały zmniejszone w stosunku do lat 2018–2019¹¹⁸.

Szybki wzrost ludności, a jednocześnie potrzeba zmniejszenia rozmiarów nędzy, skłoniły Indie w XXI w. do podjęcia nowych inicjatyw unowocześniających produkcję rolną. W 2005 r. przyjęto ustawę (*National Rural Employment Guarantee Act* – NREGA, od 2008 r. *The Mahatma Gandhi NREGA*)¹¹⁹, która gwarantuje każdemu gospodarstwu rolnemu 100 dni w roku pracy zarobkowej poza rolnictwem (np. przy rozbudowie infrastruktury), przy minimalnym wynagrodzeniu 100 rupii

¹¹⁶ Barum S. Mitra, *India has moved on from its mosque controversy*, „Wall Street Journal” 2010, nr 164, 22.09.2010.

¹¹⁷ Kaushik Basu, *Combating India's Truant Teachers*, https://tiny.pl/fqvvg_p5p, 10.12.2024.

¹¹⁸ Bhawana Rewadikar, Gour Vishwavidyalaya, *Budgetary Constraints in Implementing the National Education Policy 2020*, „International Journal of Creative Research Thought (IJCRT)” 2023, vol. 11, no. 3, s. 533–539.

¹¹⁹ The Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act, 2005 (42 of 2005), <https://tiny.pl/dcyx8w50h>, 12.11.2025.

za dniówkę (tj. ok. 1,5 euro). Trzecia część miejsc pracy zapewniona jest kobietom. W efekcie wykonano wiele działań na rzecz rozbudowy infrastruktury wiejskiej (zbiorniki wodne, obwałowania rzek, zalesianie). Wzrosły dochody zwłaszcza najbiedniejszych rodzin, co spowodowało na wsi istotny – choć sezonowy – wzrost popytu konsumpcyjnego¹²⁰. Badania przeprowadzone w 2012 r. wskazywały, że wzrosła aktywność zawodowa ludności, zwiększyło się zatrudnienie kobiet, poprawiły się zarobki kobiet pracujących sezonowo w rolnictwie¹²¹.

Latem 2008 r. rozpoczął się światowy kryzys ekonomiczny, który Indie dotknął w stosunkowo niewielkim stopniu. Na początku wybuchła panika, zaczęto zwalniać pracowników, a pozostałym obniżyć płace, zmniejszać produkcję. Wkrótce nastąpiło uspokojenie: okazało się, że chłonny rynek wewnętrzny jest odporny na oddziaływania zewnętrzne. Indyjski eksport wzrósł ze 112 mld USD w 2006 r. do 175,7 mld USD w 2008 r., a import ze 188 mld USD do 287,5 mld USD. Kraj ten ma stale, podobnie jak USA, ogromny deficyt w obrotach zagranicznych. Import obejmował głównie surowce energetyczne i maszyny, Indie zaoszczędziły więc podczas kryzysu na spadających cenach paliw. Najwięcej kupowały z Chin (7,3%) i USA (6,5%). Utrata wiarygodności najzamożniejszych rynków, którą przyniósł kryzys, zwróciła na ten kraj uwagę zagranicznych inwestorów. Indyjscy biznesmeni zaczęli zacieśniać współpracę z innymi najszybciej rozwijającymi się państwami świata, zwłaszcza Chinami i Brazylią, np. koncern cukrowniczy Bajaj Hindusthan zainwestował 500 mln USD w utworzenie filii w Brazylii. Kryzys rzucił nowe światło na rzeczywistość gospodarczą globu. Kraje wcześniej niedostatecznie cenione okazały się silniejsze od darzonych zaufaniem przez analityków. Największym beneficjentem światowego załamania gospodarczego okazały się Chiny, a Indie niewiele im ustępowały. Właśnie w tym okresie pojawiły się prognozy, że Indie staną się krajem zdolnym do uzyskania dominacji technologicznej i konkurowania z USA¹²². Warto dodać, że stosunkowo odporna na kryzys 2008 r. okazała się też Polska¹²³.

Zbiegły się w tym czasie dwa niezależne od siebie zjawiska, które łącznie przyniosły poważny wzrost indyjskiego nacjonalizmu, zwłaszcza w wersji określanej jako hindutwa. Były to niewątpliwe sukcesy kraju na arenie międzynarodowej, zarówno w wymiarze gospodarczym, jak i politycznym, a obok tego wzrost

¹²⁰ Zob. Stefan Klonner, Christian Oldiges, *The Welfare Effects of India's Rural Employment Guarantee*, „Oxford Poverty & Human Development Initiative. OPHI Working Paper” 2019, no. 129, s. 1–36.

¹²¹ Mehtabul Azam, *The Impact of Indian Job Guarantee Scheme on Labor Market Outcomes: Evidence from a Natural Experiment*, „Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor. IZA Discussion Paper Series” 2012, no. 6548, s. 1–20.

¹²² Zbigniew Brzeziński, Brent Scowcroft, *Ameryka i świat. Rozmowy o globalnym przebudzeniu politycznym*, tł. Dariusz Rossowski, Warszawa 2008, s. 160.

¹²³ Zob. Andrzej Małkiewicz, *Kryzys. Polityczne, ekologiczne i ekonomiczne uwarunkowania*, Warszawa 2010.

aktywności muzułmańskich fundamentalistów, na który Stany Zjednoczone i inne państwa demokratyczne odpowiedziały zainicjowaniem „wojny z terroryzmem”. Po ataku terrorystów w Mumbaju w listopadzie 2008 r. mieszkańcy w wielu miejscach krzyčili spontanicznie „Dźai Hind” – zwycięstwo dla Indii, a obroty zaatakowanych lokali poważnie wzrosły¹²⁴. Coraz bardziej wpływowe stawały się ugrupowania nacjonalistyczne. W 2014 r. w wyniku wyborów władzę zdobyła kierująca się ideologią hindutwy partia BJP, do czego przyczynił się też wewnętrzny kryzys w Partii Kongresowej, która nie potrafiła sprostać nowym wyzwaniom, a jednocześnie dała się podzielić i osłabić przez konflikty wewnętrzne.

Lider BJP Narendra Modi odwoływał się często do postaci i myśli wspomnianego wyżej V. D. Savarkara, chociaż już jako premier Gudżaratu – od 2001 r. – mniej akcentował wątki nacjonalistyczne, a bardziej przedstawiał siebie jako sprawnego technokratę–menedżera. Ta strategia okazała się skuteczna i przyniosła jego partii nowy elektorat. Wątki nawiązujące do hindutwy w wypowiedziach Modiego pojawiają się na przykład wówczas, gdy podkreśla, że wyższy przyrost naturalny wśród ludności muzułmańskiej niż hinduskiej jest zagrożeniem dla bezpieczeństwa państwa. Politycy BJP dyskredytują ludność muzułmańską, twierdząc, jakoby była opanowana przez zwolenników dżihadu. Szeroko deklarowany jest radykalny nacjonalizm hinduski. Często samochody ozdabiane są nalepkami z pojedynczym wyrazem „Rama”, czasami uzupełnionym rysunkiem łuku z pięcioma strzałami. Rama to w popularnej wersji hinduizmu awatar najwyższego boga Wisznu, który przybrał ludzką postać, ocalił świat od uosobienia złych mocy – demona Rawany – został władcą świata, rządził nim przez jedenaście tysięcy lat, a za czasów jego panowania królowały pokój i sprawiedliwość. Kult Ramy to wyraz pragnienia, by przywrócić te zasady – nie tylko w Indiach.

Z hindutwą związana jest też realizowana po 2015 r. polityka historyczna, nastawiona już nie na marginalizację, ale wręcz całkowite pomijanie dorobku muzułmanów w dziejach cywilizacji indyjskiej. W 2018 r. odmówiono przyznania obywatelstwa prawie 2 mln mieszkańców stanu Asam, którzy nie mogli udowodnić, że zamieszkiwali go przed powstaniem niepodległego Bangladeszu w 1971 r. Zgodnie z przyjętym w grudniu 2019 r. prawem o obywatelstwie preferencje w ubieganiu się o nie mają osoby przybyłe z Afganistanu, Pakistanu i Bangladeszu, lecz niebędące muzułmanami. Prawo to jest krytykowane jako naruszające art. 5 konstytucji, wiążący nabycie obywatelstwa z urodzeniem się na terytorium Indii (tzw. *ius soli*)¹²⁵. W trakcie pandemii COVID-19 muzułmanów nierzadko oskarżano o terroryzm koronawirusowy, tzn. celowe narażanie na niebezpieczeństwo zdrowia publicznego¹²⁶. Postulaty hindutwy odgrywają centralną rolę dla elektoratu BJP

¹²⁴ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 130–131.

¹²⁵ Wojciech Sadurski, *Pandemia populistów*, tł. A. Wójcik, Kraków 2024, s. 135–136.

¹²⁶ Tomasz Okrasa, *Szafranizacja Indii? Hindutwa w rządach Narendry Modiego w latach 2014–2021*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 2 (33), s. 141–153. Dodać należy, że

i RSS. Antyzachodnia propaganda, jak w innych krajach, posługiwała się zmyśleniami, twierdząc na przykład, że mieszkańcy państw Zachodu „żeńią się rano, a rozwodzą wieczorem”¹²⁷.

BJP jest partią przede wszystkim Hindusów, ale pewną rolę odgrywają w niej też przedstawiciele innych narodów. Przykładem jest wspomniany już La. Ganesan¹²⁸, Tamil, który był działaczem BJP od 1991 r., przewodniczącym partii w rodzinnym stanie Tamilnadu 2006–2009, pełnił też funkcje w centralnych władzach partii, a w latach 2016–2018 zasiadał w Radzie Stanów. Był gubernatorem stanu Manipur (2021–2023), a jednocześnie (przejściowo) Bengal Zachodniego (2022) i Nagalandu (2023–2025).

W XXI w. nastąpiło ożywienie różnorodnych organizacji społecznych. Wspomniemy tylko o kilku. Indyjska Gildia Wydawców (*Editors Guild of India*), założona w 1978 r., reprezentuje dziennikarzy i media wobec rządu oraz sądów, przeciwdziała wciąż jeszcze zdarzającym się w Indiach nakazom sądowym przeciwko dziennikarzom i organizacjom informacyjnym, podkreślając, że podważają wolność prasy i są równoznaczne z cenzurą. „Wolna prasa jest nieodzowna dla demokracji i zarówno sądy, jak i rząd muszą zapewnić, aby środki prawne nie stały się instrumentami tłumienia krytycznych głosów”¹²⁹.

Organizacja wolontariacka Chalanam (Ruch) w stanie Kerala prowadzi szkoły dla dzieci z niepełnosprawnościami fizycznymi lub intelektualnymi, kluby, programy kształcenia ustawicznego, szkolenia dla kobiet oraz rehabilitację osób z ograniczeniem sprawności. Promuje świadomość zdrowotną. Działania obejmują też mobilizowanie świadomości społecznej przeciw alkoholizmowi, obowiązkowi wypłacania posagu, waśniom rodzinnym i morderstwom honorowym. Jej wysiłki odegrały ważną rolę w eliminowaniu analfabetyzmu w Kerali. Założona przez pochodzącego ze stanu Madhja Pradeś Kailasha Satyarthiego w 1980 r. organizacja Bachpan Bachao Andolan pomogła uwolnić od pracy niewolniczej ponad 100 tys. dzieci, a jej założyciel 10 października 2014 r. otrzymał (wraz z Malalą Yousafzai z Pakistanu) Pokojową Nagrodę Nobla. Funkcjonują w Indiach organizacje walczące o prawa kobiet. Jedną z najbardziej znanych jest założony w 1994 r. Indyjski Korpus Prasy Kobiecej (*Indian Women's Press Corps*). Jego członkinie

restrykcje podczas pandemii były szczególnie drastyczne. Okresowo zamknięto lokale gastronomiczne, a nawet wstrzymano ruch pociągów pasażerskich. Gdy go przywrócono, bilety na przejazd sprzedawano wyłącznie po okazaniu zaświadczenia o szczepieniu. Zob. I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 245.

¹²⁷ Cyt. za: Suketu Mehta, *Maximum City. Bombaj*, tł. Marta Bręgiel-Benedyk, Poznań 2011, s. 112.

¹²⁸ La. to skrót imienia ojca – Lakshmi.

¹²⁹ *September 26th, 2025: Statement on Delhi Court Lifting Gag Order Restraining Journalist Paranjay Guha Thakurta's Reporting on Adani*, <https://editorsguild.in/statements-issued>, 15.10.2025. Gildia jest stowarzyszeniem elitarnym, grupuje 170 najwybitniejszych dziennikarzy. Jej prezydentem jest dziś Anant Nath, redaktor anglojęzycznego miesięcznika „The Caravan”.

działają zwłaszcza w otoczeniu Parlamentu, ministerstw i rządowego Biura Informacji Prasowej.

Na początku XXI w. Indie borykały się ciągle z szeregiem problemów społecznych, takich jak rozrost dzielnic nędzy w dużych miastach czy spadek zatrudnienia w obszarach wiejskich, skutkujący ubóstwem zwłaszcza tej części ludności, która utrzymuje się z prac sezonowych. Poziom edukacji oraz analfabetyzmu jest zróżnicowany w zależności od regionu i skali urbanizacji, ale odsetek umiejących pisać i czytać wszędzie przekracza 75% ludności. Od pierwszych lat obecnego wieku wprowadza się ustawodawstwo (zwłaszcza The Mahatma Gandhi NREGA) służące zwiększeniu aktywności zarobkowej i poziomu dochodu ludności wiejskiej, a także przeznaczają się coraz większe środki na edukację (choć praktyczna realizacja tych działań odbiega niekiedy od założeń). Działania państwa nie wypierają jednak aktywności podmiotów III sektora, który odgrywa w tym kraju bardzo istotną rolę, o czym świadczy Pokojowa Nagroda Nobla dla Kailasha Satyarthiego. Indie musiały się także zmierzyć z zagrożeniami terrorystycznymi, których źródłem byli islamiści. Kryzys ekonomiczny z 2008 r. w niewielkim stopniu dotknął gospodarkę Indii. W tym okresie przedsiębiorstwa indyjskie rozpoczęły ekspansję w świecie. W społeczeństwie wzrastał indyjski nacjonalizm. W 2014 r. władzę przejęła Indyjska Partia Ludowa, głosząca ideologię hindutwy, chcąc uczynić z Indii mocarstwo światowe.

Rozdział 2

Społeczeństwo

2.1. Ludność

W niniejszym rozdziale przedstawimy charakterystykę społeczeństwa Indii – ludność kraju, stosunki religijne oraz kulturę, wskazując, w jaki sposób czynniki te determinują politykę. Indie w 2022 r. stały się najludniejszym państwem globu, pod względem liczby obywateli prześcignęły Chiny. W 2023 r. miały 1 428 627 663 mieszkańców¹³⁰, co stanowiło 17,8% ludności świata (liczącej ponad 8 mld osób), a trzykrotnie przekraczało liczbę mieszkańców Unii Europejskiej. Gęstość zaludnienia to 483,7 osoby na km², przyrost naturalny wynosił 0,9% – był wysoki, choć od kilku lat nieznacznie spada. Władze od dawna propagują model rodziny z dwojgiem dzieci, ale nie próbują narzucać go. Ujemny był bilans migracji zagranicznych.

Należy pamiętać, że w państwie tym nie ma jednolitego systemu rejestracji ludności, wobec czego ścisłe dane pochodzą wyłącznie ze spisów powszechnych, przeprowadzanych co dziesięć lat. Ostatni odbył się w 2011 r. Zaplanowany na 2021 r. wielokrotnie przekładano, ostatecznie rozpoczął się 1 kwietnia 2026 r. Będzie trwał rok, przy udziale 3 mln urzędników. Pytania dotyczą m.in. spraw rodzinnych, pochodzenia, przynależności kastowej, warunków życiowych. Spisywane też są nieruchomości. Po raz pierwszy w historii rejestr mieszkańców jest realizowany cyfrowo: rachmistrzowie korzystają z aplikacji mobilnych do zbierania i przesyłania danych. Wprowadzono też formę tzw. samospisu, umożliwiając mieszkańcom przysyłanie danych online w 16 językach. Jako pierwsi uczynili to prezydent i premier¹³¹. Dopiero wyniki spisu z 2026 r. – które poznamy za kilka lat – pozwolą

¹³⁰ World Population Prospects – Population Division – United Nations, https://tiny.pl/d0jq72_0t, 28.05.2024.

¹³¹ *Census 2027 Begins Today: First Digital Headcount, 33 Questions in Phase 1; 10 Things to Know* „Times of India”, 2.04.2026, https://tiny.pl/5lxn_y0hk, 2.04.2026; *Census Tables*, https://tiny.pl/r_59z0pxs, 2.04.2026.

uściślić wiedzę o mieszkańcach Indii. W tej sytuacji wszystkie przytaczane przez nas dane mają charakter jedynie szacunkowy.

Ogromne zaludnienie powoduje, że bardzo wiele zjawisk staje się największymi w świecie, a przynajmniej na kontynencie. Przykładowo Peerumedu Plantation Workers' Union jest największym związkiem zawodowym w Azji¹³². Według szacunków ONZ z 2018 r. Delhi, liczące 28,5 mln mieszkańców, było drugim największym miastem świata, za Tokio zamieszkiwanym przez 37,5 mln ludzi. Kolejne największe miasto Indii – Mumbaj (do 1995 r. Bombaj, określany niekiedy jako *maximum city*¹³³) – o populacji wynoszącej 20 mln, zajmował 7. miejsce w świecie. Trzeba dodać, że duża część spośród tych ludzi to mieszkańcy slumsów. Indusi wskazują, że w ich państwie zaludnienie tych nielegalnych osiedli jest największe w świecie: w slamsach mieszka 237 mln osób, a Dharawi w Mumbaju „jest największym slumsem świata”¹³⁴.

Na całym globie występuje dziś monstualny rozrost wielkich aglomeracji, a Indie przodują w tym zakresie. Ludność jest bardzo młoda – 50% mieszkańców ma poniżej 25. lat. To „pokolenie sms” nadaje niezwykły dynamizm społeczeństwu – a Indie jeszcze przez co najmniej kilka dziesięcioleci korzystać będą z „dywidendy demograficznej”¹³⁵. Duża część młodych ludzi jest silnie zmotywowana do działania, choć w różnych kierunkach – jedni do unowocześniania swego życia, inni do wdrażania wartości hindutwy. Charakterystyczny dla kultury europejskiej indywidualizm nie jest postawą typową. Człowiek postrzegany jest przede wszystkim jako przynależny do określonej grupy społecznej – to się zmienia, ale stosunkowo powoli, „a polityka wyciska swoje piętno na codziennym życiu mieszkańców z siłą niewyobrażalną dla przeciętnego Europejczyka [...] życie jednostki podporządkowane jest reżimowi grupy [...] religia, wspólnota rodzinna, klasa społeczna, przynależność regionalna czy etniczna oraz język ojczysty mają o wiele większe znaczenie niż w Polsce”¹³⁶.

Nie ma tu narodów w europejskim rozumieniu, niemniej można wyróżnić grupy etniczne, w uproszczeniu nazywane narodami. Najliczniejsze to: Hindusi – 39%, Telugowie i Bengalczycy – po 8%, Marathowie i Tamilowie – po 7%, Gudżaratarowie – 5%, Kannadowie i Keralczycy – po 4%. Żadna grupa nie ma zdecydowanej przewagi, najliczniejsi są Hindusi, ale stanowią tylko niewiele ponad trzecią część

¹³² Report on the working of the Plantations Labour Act, 1951 for the year 2019, <https://tiny.pl/hvxglnhnp>, 19.06.2025.

¹³³ S. Mehta, *Maximum City...*, s. 11. Autor używa też określenia *Urbs Prima in Mundis*.

¹³⁴ Mateusz Chabros, *W slumsach żyje już ponad miliard ludzi. W tych państwach najwięcej*, <https://tiny.pl/7vhycd29t>, 19.06.2025; Michał Ziemiński, *Przemiany gospodarcze i wzrost PKB a poziom życia w Indiach*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie” 2010, z. 103, s. 57.

¹³⁵ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 36. Autorka książki wątpi jednak w prawdziwość tej opinii.

¹³⁶ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 15.

mieszkańców, co zmusza do kompromisów i współpracy. Jeszcze większe od etnicznego jest zróżnicowanie językowe.

Hannah Arendt traktowała jako rzecz oczywistą to, że „Jeśli w kraju mieszkają również osoby innych narodowości, sentyment nacjonalistyczny wymaga, żeby albo się zasymilowali, albo zostali wydalenii”¹³⁷. W Indiach ważniejsze są podziały religijne i kastowe – ale narodowość też ma znaczenie, na przykład w 1974 r. w stanie Maharasztra (jest to stan najbogatszy) powstała lokalna partia Shiv Sena (Armia Śiwy) głosząca hasło Maharasztra dla Maharasztran, domagająca się usunięcia przybyszy z innych stanów. Rozpadła się w 2022 r., część członków przeszła do BJP.

Rabindranath Tagore, jeden z najwybitniejszych intelektualistów indyjskich, działający u progu uzyskania niepodległości, laureat literackiej Nagrody Nobla w 1913 r., autor tekstu hymnu Republiki Indii, napisał: „Gdyby Bóg życzył sobie tego, byłby sprawił, aby wszyscy Indusi mówili jednym językiem... Jedność Indii była i zawsze będzie jednością w mnogości”¹³⁸. Jego myśl odzwierciedla dylemat do dziś aktualny – czy tożsamość narodowa wymaga ujednolicenia języka, czy też może być budowana w warunkach zróżnicowania lingwistycznego? Problem jest istotny – językoznawcy wyróżniają dziś na subkontynencie ponad 800 języków użytkowych, należących do odmiennych grup¹³⁹. Najbardziej popularnym – hindi – posługuje się jako ojczystym (razem z dialektami) 41% mieszkańców Indii.

Dwa języki mają status urzędowych – angielski oraz hindi, a 22 – oficjalnych (ta liczba co kilka lat powiększa się wskutek uwzględniania żądań kolejnych grup etnicznych). Angielski znają wszyscy mający wykształcenie ponadpodstawowe. Liczba języków bywa kwestionowana, trudno bowiem jednoznacznie odróżnić języki i dialekty. By uniknąć sporów, co jest lub nie jest językiem, wprowadzono, obok terminu „język oficjalny”, określenie „język macierzysty” dla nazwania sposobu, w jaki ludzie porozumiewają się na co dzień. Niektóre z oficjalnych języków mają odrębne systemy pisma, a w kilku przypadkach używanych jest kilka form zapisu dla jednego języka. Wydawana w Delhi w języku pendżabi gazeta „Punjab Kesari” drukowana jest w trzech wersjach. Zangskari – dialekt języka ladakhi,

¹³⁷ Hannah Arendt, *Państwo narodowe a demokracja*, w: H. Arendt, *Myślenie bez poręczy...*, s. 333.

¹³⁸ *If God had so wished he would have made all Indians speak with one language... The unity of India has been and shall always be a unity in diversity.* Tagore był zdania, że państwo pełni funkcję służebną wobec społeczeństwa, a przeznaczeniem Indii miało być dokonanie syntezy rasowej i społecznej (*samanvaya*) różnych grup ludności kraju, owa synteza nie miała być oparta na dominacji którejkolwiek z tych grup. Z punktu widzenia indywidualizmu krytykował system kastowy. Będąc prawdziwym „obywatelem świata”, odrzucał agresywny nowoczesny nacjonalizm, również hinduski. Zob. Janusz Justyński, *Myśl społeczna i polityczna renesansu indyjskiego od Rama Mohana Roya do Rabindranatha Tagora*, Warszawa–Poznań–Toruń 1985, s. 227–253.

¹³⁹ J. Zajęczkowski, *Indie w stosunkach międzynarodowych...*, s. 114.

z grupy języków tybetańskich, używany przez mieszkańców terytorium związkowego Ladakh (w zachodnich Himalajach), jest zapisywany pismem tybetańskim przez buddystów i arabskim przez muzułmanów¹⁴⁰.

Odchodzi się od narzucania mieszkańcom standardowej wersji poszczególnych języków, akceptując formy ich praktycznego użycia, jak *bambaiya hindi*, używany w Mumbaju¹⁴¹. W niektórych dialektach, nieuznawanych oficjalnie za języki, drukuje się książki, gazety, a nawet podręczniki szkolne, by były bardziej zrozumiałe dla dzieci¹⁴². Jednakże działają instytucje standaryzujące. Dla hindi jest to departament Ministerstwa Rozwoju Zasobów Ludzkich – *Central Hindi Directorate*, zajmujący się także promocją standardowej wersji hindi. Dziś językiem tym jako ojczystym posługuje się co najmniej 180 mln osób, a jeśli doliczymy użytkowników dialektów, których przynależność do hindi jest dyskusyjna – jest to 422 mln, ponadto dla 155 mln jest to drugi język. Daje mu to pozycję od trzeciej do piątej w świecie pod względem liczby użytkowników¹⁴³. Na drugim miejscu jest bengalski.

Okolo 20% obywateli posługuje się co najmniej dwoma językami, tym drugim jest przede wszystkim angielski. Zna go biegle 5% mieszkańców – co stanowi ok. 70 mln osób – więcej niż w Wielkiej Brytanii (która ma 67 mln mieszkańców, a przecież nie wszyscy mówią biegle po angielsku). Daje to społeczeństwu Indii ogromną dywidendę kulturową. W dzisiejszym świecie „ocena zdolności intelektualnych człowieka w dużej mierze zależy od biegłości, z jaką posługuje się on językiem angielskim”¹⁴⁴. Ten angielski, podobnie jak w wielu krajach anglojęzycznych, nie jest identyczny z używanym w Anglii, choć z niego się wywodzi. Są w nim słowa nieistniejące w angielskim (np. indyjskie *cror* – sto tysięcy). Istnieją też w językach indyjskich, jak w całym świecie, żargony zawodowe, żargony przestępców.

Powstał też specyficzny język, określany jako *hinglish*, hybryda angielskiego i hindi. W 2015 r. została opublikowana pierwsza powieść napisana w tym języku: Richa Devesar *All We Need Is Love*¹⁴⁵. Zaczęto też tworzyć w Bollywood filmy w tym języku. Zapisywany jest alfabetem łacińskim, występują w nim obok siebie słowa w hindi i angielskim. Nie jest to zjawisko specyficznie indyjskie. Podobne

¹⁴⁰ Nawang Tsering Shakspo, *Tibetan (Bhoti) – An Endangered Script in Trans-Himalaya*, „The Tibet Journal” 2005, vol. 30, no. 1, s. 61–64.

¹⁴¹ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 164–167; S. Mehta, *Maximum City...*, s. 308.

¹⁴² Odbiega to wyraźnie od praktyki stosowanej w Polsce i niektórych innych krajach Europy, choć już w Czechach jest nieco podobnie – język literacki (*spisovná čeština*) stosowany jest przede wszystkim w sytuacjach oficjalnych, natomiast na co dzień używana jest przez wszystkich *obecná čeština*, język „gminny”, odmienny w poszczególnych regionach; od niedawna zaczyna się on pojawiać także w mediach.

¹⁴³ Według danych Ethnologue z 2022 r. hindi znajduje się na trzecim miejscu, z populacją użytkowników sięgającą 600 mln. Zob. *Explore the Languages of the World*, https://tiny.pl/2_5p3vb0z, 22.11.2025.

¹⁴⁴ R. Dasgupta, *Delhi...*, s. 11.

¹⁴⁵ Shivalika Bhateja, *Tricity Gives Birth to First Novel in Hinglish*, „Times of India”, 15.03.2015, <https://tiny.pl/wtmksfrsz>, 22.11.2025.

cechy wykazują tzw. „języki” pidżynowe – jak surżyk w Ukrainie (łączący elementy rosyjskiego i ukraińskiego), *spanglish* w USA czy *doric* w Szkocji, a także różne kreolskie formy językowe.

Zróżnicowanie etniczne i językowe rodzi wiele problemów, ale chcemy podkreślić, że nie jest to cecha tak bardzo wyróżniająca Indie, jak mogłoby się wydawać. W Europie w wielu krajach występują zbliżone problemy (choć nigdzie w skali tak wielkiej jak w Indiach), odżywają mniejszości narodowe, wobec których niedawno jeszcze można było oczekiwać rychłego roztopienia w narodach dominujących. Szeroko znane są procesy odrodzenia narodu Szkotów, a niewiele mniejsze efekty osiągają Walijczycy, których partia Plaid Cymru uzyskuje coraz lepsze rezultaty w kolejnych wyborach, a język walijski wrócił do szerokiego użycia. We Włoszech odradza się języki piemoncki i lardyński, do czego przyczynia się aktywność organizacji Gioventura Piemonteisa oraz Union Generela di Ladins dla Dolomites. W mniejszej mierze odradza się też naród Friulów. We Francji, obok separatystów korsykańskich i bretońskich, zaktywizowali się też zwolennicy niepodległości Sabaudii, zorganizowani w Lidze Sabaudzkiej (*Ligue Savoisienne*).

Wielkim problemem Indii, znanym w świecie, są podziały kastowe. Społeczeństwo dzieli się zasadniczo na cztery warny (w Europie często mylnie nazywane kastami, niekiedy pisze się „stany”): braminów – odpowiednik kapłanów w innych religiach, kszatrijów – czyli wojowników, do nich należą władcy (dziś dawni książęta), wajśjów – rzemieślników, kupców i rolników, śiudrów – służących. Istnieją także grupy nieprzynależące do żadnej z nich. Warny z kolei dzielą się na liczne kasty, których są tysiące. Podział na warny jest stabilny, zaś kasty niekiedy wymierają, powstają nowe, ich hierarchia niekiedy zmienia się, jest nieco inna w zależności od regionu. Są też ludzie, którzy z różnych powodów znaleźli się poza kastami – „niedotykalni”.

Formalnie podziały te nigdy nie zostały określone przez prawo, mają charakter przede wszystkim religijny. Jednakże w systemie prawnym znalazły się do nich istotne odniesienia, które w intencjach miały przyczynić się do usunięcia podziałów, tymczasem utrwaliły je. Artykuł 15 konstytucji zakazuje dyskryminacji ze względu na religię, rasę, przynależność kastową lub płeć. Artykuł 45 konstytucji obliguje z kolei władzę do prowadzenia akcji afirmatywnej, odnoszącej się do wsparcia wykluczonych, których określa się za pomocą zapożyczonego z sanskrytu terminu *dalit* (dosłownie „uciśniony”)¹⁴⁶. Przyjęto też szereg szczegółowych postanowień, m.in. zarezerwowano dla nich 15% miejsc w parlamentach

¹⁴⁶ Wprowadzono też szereg aktów, mających poprawić warunki zatrudnienia niedotykalnych. Ustawa z 1976 r. zakazuje pracy przymusowej. Natomiast ustawa z 2013 r. zabrania zatrudnienia w celu ręcznego sprzątnięcia ludzkich ekskrementów (którą tradycyjnie wykonywali dalici, gdyż praca taka została uznana za naruszającą godność. Zob. Nurul Mo-men, Abu Shahan, *Dalits and Their Territorial Rights in India*, „World Affairs” 2024, no. 187, s. 118–122.

federalnym i stanowych (np. w parlamencie Delhi 13 spośród 70. mandatów¹⁴⁷). Od 2018 r. w miejsce dotychczasowych określeń wprowadzono termin *scheduled castes*, pozbawiony pejoratywnego znaczenia. Według spisu powszechnego z 2011 r. należy do nich 16,6% populacji. Są w praktyce nadal dyskryminowani, zarówno w wymiarze społecznym (kobiety należące do dalitów szczególnie często są ofiarami gwałtów), religijnym (nie mogą uczestniczyć rytuałach), jak i przez instytucje państwowe, np. stanowią 33,2% więźniów, bo policja i sądy są wobec nich mniej tolerancyjne.

Później podobne regulacje przyjęto w stosunku do przedstawicieli plemion żyjących w rozproszeniu na całym obszarze Indii, a wcześniej niemających żadnych praw politycznych. Niektórzy ich członkowie przenoszą się do miast, ale nie integrują się w nich, „mieszkają w szałasach na poboczach ulic”¹⁴⁸, wynajmują się do najcięższych prac niewymagających kwalifikacji i kiepsko płatnych – ale i tak powodzi im się lepiej niż na wsi. Podjęto szereg działań, by dalitom i przedstawicielom plemion pomóc w uzyskaniu wykształcenia, dać pracę, a nawet umożliwić kariery w administracji, władzach stanowych i państwowych. Doszło do tego, że w latach 1997–2002 parias Kocheril Raman Narayanan był prezydentem, a w 2017 r. prezydentem został pochodzący z pariasów Ram Nath Kovind (wcześniej był deputowanym parlamentu, a w latach 2015–2017 gubernatorem stanu Bihar). Jego następczynią została w 2022 r. Draupadi Murmu, pochodząca z plemienia Santal, liczącego 5,4 mln osób, żyjącego w rozproszeniu w kilku stanach w północno-wschodniej części państwa. Wcześniej, w latach 2015–2021, była gubernatorem stanu Dżharkhand. Warto wspomnieć, że różnice religijne i kastowe wykorzystywali w przeszłości najeźdźcy, w tym Mongołowie i Brytyjczycy, ale bazowali na nich nierzadko również politycy indyjscy, zarówno na poziomie centralnym, jak i stanowym.

Spis powszechny, przeprowadzony w 2011 r., po raz pierwszy zawierał pytanie o status kastowy. Ponieważ jednak zapisywano deklaracje respondentów, zanotowano setki tysięcy kategorii kastowych – co w praktyce uniemożliwiło rzetelną analizę danych. Podziały kastowe nadal są ważne dla społeczeństwa, czego dowodem jest fakt, że według szacunków (bo szczegółowych badań nie ma) tylko 5,4% małżeństw zawieranych jest między osobami z różnych kast¹⁴⁹.

W czasach przedkolonialnych (tak jak wtedy w całym świecie) dominowała na subkontynencie ludność wiejska. Dopiero po uzyskaniu niepodległości nastąpił intensywny rozwój miast, ponieważ mieszkańcy wsi zaczęli masowo się do nich przenosić. W rezultacie wieś się wyludnia, a jednocześnie urbanizuje, zarówno w wymiarze materialnym, jak i kulturowym. O ile w 1950 r. na 100 mieszkańców wsi przypadało 21 mieszkańców miast, o tyle w 2020 r. na 100 mieszkańców wsi były

¹⁴⁷ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 90.

¹⁴⁸ *Ibidem*, s. 236.

¹⁴⁹ Just 5% of Indian Marriages Are Inter-Caste: Survey, https://tiny.pl/v62_7fkt, 30.03.2026.

średnio 54 osoby zamieszkujące miasta, a trend urbanizacyjny ma jeszcze wzrosnąć do połowy obecnego stulecia – szacuje się, że na 112 mieszkańców miast ma przypadać na 100 osób zamieszkujących tereny wiejskie. Tak dynamiczny rozwój miast powoduje oczywiście szereg problemów natury społecznej i ekologicznej¹⁵⁰.

Społeczeństwo ma wciąż jeszcze charakter patriarchalny. Kobieta ma być przede wszystkim żoną, matką czy synową. Biznesmenami są niemal wyłącznie mężczyźni. Kobiety we władzach przedsiębiorstw to żony lub córki głównych właścicieli, np. Vanisha Mittal Bhatia, która jest jednym z dyrektorów korporacji ArcelorMittal, to córka głównego udziałowca Lakshmi Mittala. Niemniej we władzach każdej poważnej indyjskiej spółki zawsze jest przynajmniej jedna kobieta, na ogół nie odgrywająca poważnej roli, ale bywają wyjątki. Savitri Jindal rzeczywiście stoi na czele swej firmy O.P. Jindal Group, jednej z największych w Indiach (i tym samym jest najbogatszą kobietą w kraju), ale też po części potwierdza wspomnianą prawidłowość – przedsiębiorstwo odziedziczyła po śmierci męża w 2005 r. i z sukcesami kontynuuje jego działalność. Jindal Group zajmuje się produkcją stali, cementu, górnictwem, wytwarzaniem elektryczności¹⁵¹. Kolejny przypadek to Vivek Paul, która stoi na czele Wipro Technologies, jednej z największych indyjskich firm IT, z siedzibą w Bengaluru, świadcząca usługi m.in. w zakresie sztucznej inteligencji, robotyki, analizy danych¹⁵². Wśród deputowanych do parlamentu ogólnokrajowego kobiety stanowią 14,5%. Podobnie jak w biznesie, w indyjskiej polityce kobiety mogą osiągnąć wysoką pozycję, ale najczęściej dlatego, że należą do znaczącej „dynastii” polityków. Sławne przykłady Indiry czy Sonii Gandhi potwierdzają taką tendencję.

Poważnym problemem Indii jest ściśle przestrzegany zwyczaj dostarczania przy ślubie posagu, mimo że instytucja posagu jest konstytucyjnie zakazana. Bywa, że rodziny zapożyczają się, by wydać córkę za mąż. Zarówno hinduizm, jak i islam dopuszczają wielożenstwo, w praktyce jednak wyznawcom obu religii zdarza się tylko wyjątkowo. Wśród Tybetańczyków natomiast będących buddystami zdarza się wielomęstwo, występuje też wśród niektórych plemion oraz w niektórych grupach mieszkańców stanu Kerala. Zamężne kobiety na ogół nie pracują (albo pracują chałupniczo w domu)¹⁵³. Pracują kobiety niezamężne. W 2001 r. w Delhi na 2 968 tys. oficjalnie zatrudnionych 2 661 tys. stanowili mężczyźni, a tylko 307 tys. kobiety¹⁵⁴. Zarobki kobiet są zwykle niższe niż mężczyzn na tych samych stanowiskach. Dawny obyczaj palenia wdów (*sati*) został niemal

¹⁵⁰ Ambili Madhu Thampi, *Urbanization in India: Trends, Challenges and Strategies for Sustainable Growth*, „International Journal for Advanced Research (IJAR)” 2025, vol. 13, no. 4, s. 1374–1383.

¹⁵¹ *OP Jindal Group Profile*, <https://www.jsplgroups.com/op-jindal-group-profile.php>, 26.11.2025.

¹⁵² *Indian IT's Most Powerful Women*, <https://tiny.pl/qmdybv956>, 26.11.2025.

¹⁵³ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 56.

¹⁵⁴ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 194.

całkowicie wyeliminowany, ale incydentalnie zdarza się jeszcze na wsi. Niemniej los wdów jest fatalny: na ogół nie pracowały, nie mają żadnych świadczeń ani możliwości zatrudnienia, pozostają na utrzymaniu rodziny. Niekiedy zajmują się nimi instytucje religijne.

Dokonywane są często aborcje żeńskich płodów, w rezultacie przychodzi na świat zdecydowanie więcej chłopców niż dziewcząt (np. w Delhi na 1000 chłopców 800–850 dziewczynek). By temu przeciwdziałać, zabroniono informowania o płci dziecka podczas badania ultrasonograficznego (natomiast aborcja jest legalna)¹⁵⁵.

Od 1992 r. działa rządowa Krajowa Komisja ds. Kobiet, doradzająca we wszystkich kwestiach politycznych mogących ich dotyczyć. Proponowała liczne zmiany w zakresie prawa małżeńskiego, karnego, a zwłaszcza ochrony przed molestowaniem. Stopniowo są one wprowadzane w życie, ale droga do rzeczywistego równouprawnienia jest jeszcze daleka.

Wiele kobiet zmuszanych jest (niekiedy przez rodziny) do prostytucji, sprzedawane są, jako dzieci, do domów publicznych¹⁵⁶. Dochodzi do licznych gwałtów. W 2021 r. w całym kraju zarejestrowano 31 677 przypadków gwałtów, a niewątpliwie nie wszystkie są zgłaszane, bo ofiary boją się odwetu i upokorzenia. Zastosowano liczne rozwiązania, by przeciwdziałać przemocy wobec kobiet. Od 2013 r. zaostrzono przepisy karne: jeśli gwałt spowodował śmierć, gwałcieł musiał zostać skazany na co najmniej dwadzieścia lat więzienia lub karę śmierci. Każda aktywność seksualna z osobą poniżej 18. roku życia, niezależnie od zgody, stanowi gwałt. W każdym komisariacie policji istnieje od 1983 r. komórka do spraw przestępstw przeciw kobietom. Przestłuchiwanie kobiet przez policję mogą odbywać się wyłącznie w obecności funkcjonariuszek¹⁵⁷. W pociągach i w metrze są wydzielone przedziały tylko dla kobiet¹⁵⁸. Mimo wszystko po zmroku kobiety unikają samotnego poruszania się ulicami miast. Chociaż na dyskryminację ze względu na płeć wciąż nakładają się też uprzedzenia kastowe, co ma także swój wyraz w orzecznictwie sądowym¹⁵⁹, generalnie sytuacja kobiet powoli poprawia się¹⁶⁰.

Problemem jest los ludzi starych. W dawnym społeczeństwie prawie nikt nie dożywał sędziwego wieku, zatem nie wypracowano mechanizmów opieki. Dziś wiek

¹⁵⁵ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 365.

¹⁵⁶ Assam Cops Rescue Girl Child Sold By Grandfather for Rs 5000, Two Arrested, <https://tiny.pl/cbyz-qy2f>, 22.04.2025.

¹⁵⁷ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 98.

¹⁵⁸ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 243.

¹⁵⁹ R. Amrith, *Romantic Paternalism Vis-à-vis Egalitarianism Through Transformative Constitutionalism – Analysis of State Interventions and Judicial Interpretations*, „Journal of Legal Research and Juridical Sciences” 2024, vol. 3, no. 4, s. 1303–1322.

¹⁶⁰ Dotyczy to zarówno Indii, jak i krajów sąsiednich. W 2023 r. po raz pierwszy kobieta, nauczycielka Cering Como, została wybrana deputowaną parlamentu Bhutanu (a król mianował jeszcze dwie kobiety). We wrześniu 2025 r. po raz pierwszy kobieta została premierem Nepalu.

życia wydłuża się, mechanizmów nadal brak. Emerytury przysługują wyłącznie pracownikom państwowym, wprowadzają je też korporacje międzynarodowe. Pozostali muszą pracować, póki starcza sił, a potem zdani są na łaskę rodziny lub żebrzy. To ostatnie ma umocowanie religijne, istnieje instytucja świątobliwych starców, żebrzących na ulicach i odprawiających modły w intencji dających datki. W XXI w. zaczynają powstawać domy opieki, prowadzone m.in. przez zakony chrześcijańskie, ale jest ich mało.

Istnieją obszary nędzy, co z kolei, w zderzeniu ze współczesnymi możliwościami, rodzi nowe patologie. „Biednych imigrantów z Uttar Pradeś zwabiano [...] proponowano im pieniądze – trzydzieści tysięcy rupii (sześćset dolarów) za jedną nerkę. [...] przeszczepiano je bogatym pacjentom na całym świecie za pięćdziesiąt tysięcy dolarów od sztuki”¹⁶¹. Szacowano, że na początku XXI w. dokonywano tysięcy takich zabiegów.

Już kilkakrotnie wspomnieliśmy o przestępczości, która stanowi tu poważny problem. Nie jest dość widoczna w statystykach, ponieważ istnieje tolerancja społeczna wobec przemocy, pokrzywdzeni wolą sami dochodzić sprawiedliwości, zaufanie do policji jest niewielkie, a większość przestępstw nie jest zgłaszana. W Indiach pomiędzy „legalnym a bezprawnym, tym, co prywatne, a tym, co państwowe, jest bardzo cienka granica”¹⁶². Problemem jest szacunek dla prawa stanowionego: „Każdy, ja również, daje tu łapówki i załatwia różne rzeczy przez znajomości – wizę, prawo jazdy, szybkie rozstrzygnięcie sprawy w sądzie, miejsce w szkole” – wspominał Rana Dasgupta¹⁶³. Powszechna jest korupcja wśród urzędników¹⁶⁴. Słowo *bhrashtacara*, oznaczające w języku hindi korupcję, stało się za granicami jednym z negatywnych symboli Indii¹⁶⁵. Suketu Mehta napisał, być może z przesadą, że: „Człowiek, który dorobił się majątku na oszustwie, jest bardziej poważany, niż ten, kto wzbogacił się dzięki ciężkiej pracy”¹⁶⁶.

W 1993 r., gdy jeszcze ludność Indii nie przekroczyła miliarda, wskaźnik przestępczości wynosił 184,4 – tyle przestępstw popełniano na 100 tys. mieszkańców. W 2003 r. było to już 514,4, w 2013 r. – 540,4, a w 2023 r. – 422,2. W 19. wielkich metropoliach miejskich liczących przeszło dwa miliony mieszkańców, w których

¹⁶¹ R. Dasgupta, *Delhi...*, s. 294.

¹⁶² *Ibidem*, s. 35.

¹⁶³ *Ibidem*, s. 34.

¹⁶⁴ Wiktoria Iwaniec, Julia Klimanek, *Korupcja białych kołnierzyków z wykorzystaniem wybranych aktów prawnych – studium przypadku Indii*, w: Magdalena Marczuk-Karbownik, Karol Żakowski (red.), *Formy mocarstwowości we współczesnym świecie. Studium przypadków*, Łódź 2023, s. 199–223.

¹⁶⁵ Tomasz Łukaszuk, *Wstęp*, w: Joanna Marszałek-Kawa, Tomasz Łukaszuk (red.), *Japonia i Indie – dwie cywilizacje i dwie wizje współczesnego porządku normatywnego – podobieństwa, różnice, wyzwania*, Toruń 2025, s. 11.

¹⁶⁶ S. Mehta, *Maximum City...*, s. 39. W 2022 r. szacowano, że indyjski przemysł rozrywki doświadcza rocznych strat w przychodach w wysokości około 2,8 mld USD z powodu piractwa cyfrowego. Zob. *Creative Economy Outlook 2024*, <https://tiny.pl/n89y3y-9d>, 1.10.2025.

mieszka 8,12% populacji kraju, popełniono w 2023 r. 14,65% wszystkich przestępstw. Przestępczość w wielkich miastach jest jednak zróżnicowana – największa w Dehli, gdzie współczynnik wynosi 1832,6, przekraczając prawie czterokrotnie średnią dla kraju. Dalej w kolejności są Dżajpur ze wskaźnikiem wynoszącym 916,7, Indore (767,7), Koczin (626,7) oraz Patna, dla której wskaźnik przestępczości wynosi 611,7. Wskaźnik dla Mumbaiu oszacowano na 367,3. Z kolei Kolkata, Madras (Ćennaj), Coimbatore, Pune, Hajdarabad i Kozhikode miały w 2023 r. wskaźniki przestępczości niższe niż stany, w których się znajdują. Za najbezpieczniejsze z wielkich miast uchodziła Kolkata, w której wskaźnik przestępczości wynosił 78,2. Najwyższe wartości wskaźnika zabójstw zanotowano dla Patny, Lucknow, Dżajpuru, Indore i Ghaziabadu, a wskaźniki przestępczości przeciwko kobietom – w Dżajpurze, Delhi i Lucknow¹⁶⁷. Ogólnie, według danych 2024 r., pod względem wskaźnika przestępczości Indie zajmowały 79. miejsce wśród 197 krajów¹⁶⁸.

Zakłady karne są przepełnione. W więzieniu Arthur Road w Mumbaiu, zbudowanym w czasach kolonialnych dla 800 osadzonych, w 2022 r. było ich niemal 3 tys. – warunki były dalekie od humanitarnych¹⁶⁹. Skazanych pochodzących z różnych, konkurencyjnych grup przestępczych przetrzymuje się w różnych więzieniach – nie ma możliwości ani pełnej kontroli nad nimi, ani odseparowania ich od społeczeństwa, toteż w więzieniach rozprawdane są narkotyki, gangi rekrutują i szkolą nowych członków, planuje się kolejne przestępstwa.

Spółeczeństwo Indii ma zupełnie inne niż Europejczycy rozumienie takich pojęć, jak czystość i higiena. Zwłoki zmarłych po częściowym spaleniu wrzucane są do rzek, w których, mimo to, kąpią się ludzie, pobierana jest woda na potrzeby komunalne. Tradycyjne chaty wiejskie (których jest coraz mniej) mają podłogi z mieszkanki gliny i krowiego kału. Tradycyjna medycyna zaleca używanie krowiego moczu jako lekarstwa na wiele schorzeń.

Indie są krajem ogromnie zróżnicowanym pod względem etnicznym i językowym, choć dominującą grupą są Hindusi. Ideologia obecnie rządzącego ugrupowania BJP – hindutwa – zdecydowanie wspiera hinduskość, co oznacza zwłaszcza napięcie w relacjach z ludnością muzułmańską. Jednocześnie ideologia ta zdecydowanie przychylniej odnosi się do grup etnicznych południowej części Indii, w tym do Tamilów. Problemem, który możemy tu tylko zasygnalizować, jest godzenie nowoczesności z tradycyjnymi zasadami i obyczajami. Jak w całym świecie, rodzi to wiele kontrowersji i problemów, ale spory występujące obecnie na tym tle w Indiach nie przybierają na ogół dramatycznych rozmiarów, choć występują w kontekście wzrastającej urbanizacji. Do najważniejszych problemów

¹⁶⁷ Ramanath Jha, *Crime in India: A Critical Review of Data Collection and Analysis*, „Observer Research Foundation. Brief Issue” 2024, no. 710, s. 7–12.

¹⁶⁸ World Population Review, *Crime Rate by Country 2024*, <https://tiny.pl/zr8jmv4kb>, 12.12.2025.

¹⁶⁹ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 294.

społecznych Indii należą: utrzymywanie się upośledzenia dalitów, istnienie obszarów nędzy, wynikająca z tradycyjnego paternalizmu dyskryminacja kobiet oraz przestępczość.

2.2. Religie

Konstytucja określa Indie jako państwo świeckie, a zapis ten interpretowany jest jako obowiązek zapewnienia swobody kultu wyznawcom wszystkich religii. W praktyce preferowany jest hinduizm. Przynajmniej formalnie szanowane są też inne wyznania.

Wyznawców hinduizmu na całym globie jest ponad miliard, w skali świata stanowili w 2020 r. 15,2% wierzących¹⁷⁰. Zdecydowana większość (94%) żyje w Indiach, tu stanowią 80,5% wierzących. Religia ta nie ma spisanego kanonu wiary – istnieją święte księgi. Ich kanon jest stały, choć interpretacja wykazuje regionalne odmienności. Najważniejsze są „Wedy”, „Brahmany” i „Upaniszady”. Są też teksty określane jako przekazane, zapamiętane, takie jak „Arthaśastra”. W odbiorze popularnym za szczególnie ważny uchodzi będący częścią tej ostatniej księgi zbiór pieśni religijnych „Bhagavadgita” (Pieśń Pana), omawiających zasady wiary, ułożony najprawdopodobniej pomiędzy III a II w. p.n.e.

Wbrew obiegowym opiniom hinduizm jako całość ma charakter monoteistyczny. Do jego podstawowych zasad należy wiara w wędrówkę dusz. Występujący niewątpliwie kult poszczególnych bóstw można przyrównać do czczenia świętych w katolicyzmie. Metaforycznie mówi się o liczbie „trzystu trzydziestu milionów bóstw panteonu hinduskiego”¹⁷¹. Za czyn pobożny uchodzi samo wymienianie ich imion. Hierarchia bóstw i przypisywane im atrybuty różnią się w zależności od regionu, a także od kasty. Rytuały odprawiane są przez braminów, którzy cieszą się dużym prestiżem, choć nie należą do najzamożniejszych. Indyjscy uczeni najczęściej wywodzą się z tej właśnie warny. Niektórzy żyją głównie z dobrowolnych datków wiernych. Zdarzają się wśród nich asceci (*sadhu*), którzy wyrzekli się życia doczesnego, żebrzą, wędrują po kraju jedynie z tobołkiem. Dziś coraz częściej w tobołku mają telefon komórkowy. Pojawiają się zatem różnorodne interpretacje czy nawet skrajne grupy, których działania niekiedy w Europie traktowane są jako typowe dla hinduizmu, tymczasem stanowią margines, choć tolerowany.

Rytuały realizowane są w gronie rodziny (zwłaszcza codzienna modlitwa), jako całonocne czuwanie przed świętymi obrazami z okazji ważnych świąt, a przede wszystkim w formie pielgrzymek i masowych świąt religijnych. Dla biedniejszych Indusów pielgrzymki są jedyną dostępną im formą poznawania kraju. Przybierają niekiedy kolosalne rozmiary. W szczególności miliony wyznawców biorą co roku

¹⁷⁰ Field Listing – Religions, <https://tiny.pl/tf60z5r39>, 16.04.2025.

¹⁷¹ Lal Behari Day, *Opowieści ludowe Bengalu*, tł. Elżbieta Walter, Poznań 2025, s. 241.

udział w rytualnej kąpieli u zbiegu świętych rzek Gangesu, Jamuny i Saraswati koło miasta Prayagraj w stanie Uttar Pradeś podczas święta Kumbh Mela. Taka kąpiel ma oczyszczać z grzechów i przybliżać do kresu wędrówki przez kolejne wcielenia. Od 13 stycznia do 26 lutego 2025 r. w świętej kąpieli uczestniczyło 66,2 mln wiernych, co premier stanu Uttar Pradeś Yogi Adityanath określił jako „Wielkie Ofiarowanie (*Maha Yagya*) ludzkości”¹⁷². Łącznie z kąpielami w innych miejscach w obchodach w 2025 r. wzięło udział 660 mln wiernych, co czyni je największym świętem globu; szczytł się tym premier Modi¹⁷³.

Istnieje wiele form kultu, jedną z bardziej interesujących jest gromadzenie się na przełomie lipca i sierpnia wokół kołyski, w której leży figura boga Kryszny jako niemowlęcia. Wierni kołyszają ją, śpiewają hymny i recytują fragmenty „*Bhagawadgity*”¹⁷⁴. Jest też wiele obrzędów związanych z rozwojem dziecka, a potem dorosłego – zaczynając od annaprasana – ceremonii związanej z pierwszym karmieniem niemowlęcia stałym pokarmem (najczęściej ryżem). Później co kilka lat jest okazja do następnych uroczystości.

Po śmierci ciało wyznawcy hinduizmu powinno być spalone, a resztki powinny być wrzucone do rzeki, najlepiej do Gangesu. Tylko zamożne rodziny stać na porządne stopy pogrzebowe, pozwalające zwęglić całe ciało. Zwłoki biedniejszych są spalane tylko częściowo i wrzucane do wody. Obyczaj ten podtrzymuje państwo. W stolicy na Królewskim Nadbrzeżu (Raj Ghat) rzeki Jamuny spalono Gandhiego, a także kolejnych prezydentów i premierów; w miejscu kremacji wzniesiono mauzolea i pomniki – podczas oficjalnych wizyt państwowych w Indiach goście składają przy nich kwiaty.

Jak w większości religii, tak i hinduizmie wielką rolę odgrywają symbole, znaki, takie jak trójkąt boga Śiwy czy swastyka – znak Ganesi, boga o głowie słonia, patrona uczonych, opiekuna ksiąg. Ten symbol zawłaszczony został przez nazistów, użyty niezgodnie z pierwotnym znaczeniem. Przejęli go też buddyści jako symbol szczęścia. Ważną rolę odgrywają krowy, które nie są „święte”, jak niekiedy sądzą Europejczycy, ale jako dawczynie mleka otoczone są szacunkiem. Ich zabijania zakazuje zarówno religia, jak i prawo państwowe.

Zasady wiary znają głównie elity, większość społeczeństwa (podobnie jak w przypadku innych wyznań w świecie) interesuje się zewnętrznymi formami. Jak zgryźliwie napisał indyjski polityk i literat Khushwant Singh (1915–2014): „Dla hindusa znaczy ona niewiele poza kastowością i ochroną krów. Dla muzułmanina nie więcej niż obrzezanie i jedzenie halal. Dla sikha – długie włosy i nienawiść do

¹⁷² *Maha Kumbh Was 'Maha Yagya' of Humanity*. Yogi, „Times of India”, 27.02.2025, <https://tiny.pl/5-425q9m5>, 28.02.2025.

¹⁷³ „Whole World Is Surprised How...”: PM Modi As Maha Kumbh Draws 66 Crore People, https://tiny.pl/y_7bf93yz, 1.03.2025.

¹⁷⁴ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 332.

muzułmanów. Dla indyjskiego chrześcijanina – hinduizm w korkowym kapeluszu. Dla parsy – czczenie ognia i karmienie sępów¹⁷⁵.

To oczywiście literacki skrót myślowy. Autor pominął w nim fakt, że ważnym aspektem hinduizmu jest obowiązek przestrzegania dharmy. Słowo to jest trudne do przełożenia¹⁷⁶, tym bardziej że dharma dla różnych grup oznacza co innego. Najbliższe znaczeniem w języku polskim są słowa „zacność”, „moralność”, „prawość”. Bywa też przekładane jako „obowiązek”, „cnota” czy nawet „etyka obywatelska”. Jest to wypełnianie wielu szeroko pojętych obowiązków, nie tyle stricte religijnych, ile w życiu codziennym i pracy. Inna oczywiście jest dharma każdego zawodu, inna kobiet niż mężczyzn. „Lepiej jest przestrzegać «własnej zacności» źle niż cudzej dobrze¹⁷⁷. Jest to nadzwyczaj ważne, gdyż od właściwego przestrzegania dharmy zależy, w jakiej postaci dusza odrodzi się po śmierci.

Inne religie mają zdecydowanie mniejszy udział: muzułmanie (głównie sunnici) – 14,4% (ale warto dodać, że Indie są trzecim pod względem liczby wyznawców Allaha państwem świata – po Indonezji i Pakistanie), chrześcijanie – 2,5% (w tym protestanci – 1,5%, katolicy – 0,9%, prawosławni – 0,2%), sikhowie – 1,7%, buddyści – 1,1%, animiści – 0,5%. Poniżej 0,5% stanowią dżiniści, bahaiści, parsowie i Żydzi, ale wyznawcy tych religii są widoczni ze względu na charakterystyczne obyczaje i kulturę oraz dużą rolę niektórych spośród nich w polityce lub gospodarce (np. par-sami są Homi Bhabha, o którym dalej, rodzina Tata). Należy pamiętać, że nawet niewielki udział procentowy, przy ogromie indyjskiego społeczeństwa, oznacza pokaźną liczebność. Na przykład Syromalabarski Kościół Katolicki, wywodzący się od św. Tomasza, od XVI w. będący w unii z Rzymem, liczy około 4,3 mln wiernych, mieszkających głównie na terenie stanu Kerala. Udział poszczególnych grup zmienia się – muzułmanów rośnie w rezultacie większego niż u innych przyrostu naturalnego, rośnie też udział buddystów, wskutek imigracji z Tybetu oraz przyjmowania niekiedy tej religii przez „niedotykalnych”, którzy w ten sposób uwalniają się z poniżającej pozycji społecznej (buddyści nie uznają kast). Udział hinduistów spada też w związku z liczną emigracją, która często z czasowej zamienia się w stałą. Wszystkie te zmiany mają jednak niewielki wpływ na ogólny bilans.

W skali całego państwa muzułmanie są mniejszością, ale stanowią większość wśród mieszkańców w dwóch stanach: Dżammu i Kaszmirze oraz Lakszadiwach, w pięciu stanach mają udział od 16% do 30%. Są jednak zróżnicowani językowo i kulturowo. Uważają, że są dyskryminowani. Na przykład w Zachodnim Bengalu, gdzie na początku XXI w. stanowili 27% ludności, w administracji rządowej było

¹⁷⁵ Khushwant Singh, *Pociąg do Pakistanu*, tł. Joanna Browarska, Wrocław 2026, s. 273–274. Singh napisał powieść *Train to Pakistan* w 1956 r., opisując krwawe wydarzenia związane z podziałem Indii w 1947 r.

¹⁷⁶ Podobnie jak łacińskie *pietas* – co w zależności od kontekstu przekładać można jako „szacunek”, „miłość (rodzinna)”, „patriotyzm” lub „pobożność”.

¹⁷⁷ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 233.

ich zaledwie 3%¹⁷⁸. Mimo to nie istnieją wśród nich ruchy ekstremistyczne; jeśli dochodziło na terenie Indii do akcji terrorystów muzułmańskich, były to wyłącznie działania przybyszy z zewnątrz, najczęściej z Pakistanu. Nie zdarzyło się też, by muzułmanie z Indii brali udział w akcjach terrorystycznych za granicą. Wielowiekowa wspólnota życia z hindusami i uczestniczenia w demokratycznych strukturach polityki ogólnokrajowej i lokalnej nauczyła tutejszych muzułmanów tolerancji i szacunku dla osób inaczej myślących. Być może ważnym czynnikiem jest też fakt, że w obliczu zróżnicowania językowego muzułmańscy intelektualiści mogą porozumiewać się między sobą głównie po angielsku, co czyni ich otwartymi na nowoczesną kulturę. Największym problemem jest sytuacja w Kaszmirze, gdzie w 1989 r. doszło nawet do wybuchu powstania, krwawo stłumionego. Powstańcy nie byli jednak zgodni, czy ich celem jest przyłączenie do Pakistanu, czy też niepodległość¹⁷⁹. Dowodem stabilizacji były wybory stanowe przeprowadzone w Kaszmirze w listopadzie i grudniu 2008 r. Mimo wezwań ekstremistów do bojkotu frekwencja wyniosła 60%, wybory wygrała proindyjska partia muzułmańska Narodowa Konfederacja Dżammu i Kaszmiru, która następnie utworzyła rząd w koalicji z Kongresem¹⁸⁰.

Warto wspomnieć jeszcze, choć w kilku słowach, o trzech wyznaniach. Religia buddyjska narodziła się na przełomie VI i V w. p.n.e. w północnych Indiach. Zdobyla licznych wyznawców na subkontynencie i w wielu krajach Azji (wyznawcy dominują dziś w Bhutanie, Mjanmie, Mongolii, Sri Lance, Tajlandii i w Tybecie; głęboko zmodyfikowana odmiana panuje w Japonii), ale w samych Indiach później niemal zupełnie zanikła. Święte księgi spisane są w języku palijskim, wywodzącym się z sanskrytu – za pośrednictwem buddyzmu kultura Indii wywarła wpływ w całej Azji i na innych kontynentach. W 1983 r. uroczyście obchodzono w Indiach 2500 rocznicę urodzin Buddy, jego imieniem nazwano jeden z najważniejszych parków stolicy¹⁸¹.

W 1256 r. Mongołowie pokonali nizarytów, w Europie zwanych asasynami, władających w części północnego Iranu, którzy wcześniej odegrali istotną rolę w pokonaniu krzyżowców, w szczególności dokonując zamachów przeciw dowódcom. Resztki nizarytów rozproszyły się po różnych krajach, jedna z grup osiadła w Indiach, gdzie pozostając w zasadzie muzułmanami, przyswoili sobie elementy hinduizmu – twierdzą, że przewodzący im „starcy” są awatarami Wisznu, a Koran jest ostatnią z Wed (świętych ksiąg hinduizmu). Określani są jako chodźowie. Szacuje się, że jest ich dziś ok. 15 mln; część wyemigrowała w XIX w. z Indii do Afryki, zwłaszcza do Zanzibaru.

¹⁷⁸ J. Zajęczkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 83.

¹⁷⁹ Agnieszka Kuszewska, *Indyjsko-pakistański konflikt o Kaszmir*, Warszawa 2010, s. 129 i n.; M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 317–318.

¹⁸⁰ A. Kuszewska, *Indyjsko-pakistański konflikt...*, s. 180.

¹⁸¹ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 125.

Niewielką, ale liczącą się grupą religijną są Żydzi. Podawane są różne, sprzeczne dane dotyczące ich liczebności, w każdym razie jest ich zaledwie kilka tysięcy, w większości żyją na południu. Przybyli w kilku grupach, najstarsi według jednej wersji w VII–VI w. p.n.e., według innej – w II w. p.n.e. Później docierali następni. Po powstaniu państwa Izrael część wyjechała. Mimo znikomej liczebności używają kilku różnych języków, zależnie od tego, skąd przybyli niegdyś ich przodkowie i gdzie się osiedlili: marathi, malajalam, arabskiego i perskiego¹⁸².

Wierni wszystkich religii, choć w skali państwa żyją w przemieszaniu, na poziomie lokalnym skupiają się w określonych regionach. Nawet w nowych dzielnicach miast powstają osobne osiedla poszczególnych wyznań¹⁸³. Indie są państwem wieloreligijnym, ale niespecjalnie przychylnym religiom niezakorzenionym w tradycji. W zasadzie każdego roku zdarzają się ataki na miejsca kultu oraz naruszanie wolności manifestowania religii w postaci zakłócania nabożeństw czy zmuszania wyznawców religii mniejszościowych przez tłum do śpiewania hinduistycznych wezwań. Sprawcy takich działań – zwłaszcza kiedy naruszenia dotyczą ludności muzułmańskiej – często ponoszą niewielką odpowiedzialność prawną. Te naruszenia wolności religii, przyjęcie w 2019 r. wspomnianej przez nas nowej ustawy o obywatelstwie dającej preferencje dla nie-muzułmanów, jak również istnienie przepisów utrudniających nauczanie religii – to czynniki, które Kamila Rezmer-Płotka wzięła pod uwagę, nazywając Indie „demokracją opancerzoną”, w której środki ograniczające wolność indywidualną – teoretycznie przynajmniej – mają służyć ochronie porządku publicznego i bezpieczeństwa¹⁸⁴. Aż 12 z 28. stanów wprowadziło akty prawne utrudniające konwersję (jeszcze w 2017 r. takich stanów było pięć, jest to więc tendencja, która uległa wzmocnieniu w okresie rządów BJP). Zwykle akty te penalizują dokonywanie konwersji przy użyciu siły, nakłaniania (*inducement*) lub innych „oszukańczych środków” (*fraudulent means*), tak jak wskazuje się w ustawie o wolności religijnej (*Freedom of Religion Act*) stanu Himaćal Pradeś z 2006 r.¹⁸⁵, jednakże pojęcia te można interpretować niezwykle szeroko. Przeciwno takim przepisom, niewątpliwie ograniczającym wolność religii, protestują zwłaszcza Indyjscy chrześcijanie¹⁸⁶. Jak pokazują chociażby raporty Komisji ds. Międzynarodowej Wolności Religijnej Stanów Zjednoczonych (*United States*

¹⁸² Edna Fernandes, *Ostatni Żydzi Kerali*, tł. Sebastian Musielak, Warszawa 2010.

¹⁸³ M. Skakuj-Puri, *Życie codzienne...*, s. 70–71.

¹⁸⁴ Kamila Rezmer-Płotka, *Naruszenie wolności religii w kontekście demokracji opancerzonej: studium przypadku Indii*, w: Joanna Marszałek-Kawa, Andrzej Stelmach (red.), *Dynamika procesów politycznych i społecznych w państwach południowej i wschodniej Azji*, Toruń 2021, s. 126–139.

¹⁸⁵ US State Department Report on Religious Freedom 2017: India, <https://tiny.pl/8d964ry0f>, 12.12.2025; por. Goldie Osuri, *Religious Freedom in India. Sovereignty and (Anti) Conversion*, London–New York 2013, s. 1–6; 101–124.

¹⁸⁶ Zob. *Indian Catholic Lawyer Priests, Nuns to Combat Christian Persecution*, 3.12.2025, <https://tiny.pl/hw6h0bybx>, 12.12.2025.

Commission on International Religious Freedom) – chrześcijanie najczęściej byli oskarżani o prozelityzm. W lutym 2026 r. indyjski Sąd Najwyższy zgodził się zbadać konstytucyjność przepisów dotyczących konwersji po tym, jak przeszło 400 osób zostało zatrzymanych w 12 stanach w 2025 r. pod zarzutem nakłaniania do konwersji, chociaż większość z nich nie poniosła odpowiedzialności karnej¹⁸⁷.

W grudniu 2019 r. znowelizowano ustawę o obywatelstwie z 1955 r.¹⁸⁸, tak aby ułatwić niektórym grupom uciekinierów z Afganistanu, Pakistanu i Bangladeszu, którzy znaleźli się w Indiach do 2014 r., szybsze uzyskanie obywatelstwa indyjskiego. Do grup tych zaliczono wyznawców hinduizmu, dżinizmu, parsów, buddystów, sikhów i chrześcijan, wykluczając tym samym muzułmanów i Tamilów ze Sri Lanki. Ów akt prawny wzbudził znaczne protesty na arenie międzynarodowej, gdyż pierwszy raz w najnowszej historii Indii powiązano religię z kwestią obywatelstwa¹⁸⁹.

Indie są krajem zróżnicowanym religijnie, choć dominująca większość mieszkańców wyznaje hinduizm. Występuje tam wiele bardzo starych grup wyznaniowych, których swoboda wyznania jest gwarantowana prawnie. Jednakże funkcjonowanie regulacji prawnych wymierzonych w prozelityzm wskazuje, że wolność religii jest w Indiach postrzegana inaczej niż w europejskiej kulturze prawnej, gdyż z pewnością ma bardziej etniczny i kolektywny wymiar.

2.3. Kultura

Nie będziemy tu pisać o wspaniałej kulturze indyjskiej, nie jest to tematem książki i tego zagadnienia dotyczy wiele rzetelnych opracowań. Wspomnimy jedynie o kilku aspektach dzisiejszej praktyki kulturalnej, które wiążą się z polityką, są elementem indyjskiej *soft power* polityki zagranicznej.

Indyjska Rada do spraw Stosunków Kulturalnych (*Indian Council for Cultural Relations*), podległa MSZ, zajmuje się promowaniem tutejszej kultury w świecie oraz sprowadzaniem zagranicznych artystów do Indii. Międzynarodową Nagrodę Bookera w 2022 r. zdobyła Geetanjali Shree za angielskie tłumaczenie jej powieści, napisanej w hindi, pt. *Tomb of Sand* w przekładzie Daisy Rockwell. W 2025 r. indyjska pisarka i działaczka na rzecz praw kobiet Banu Mushtaq została laureatką Międzynarodowej Nagrody Bookera 2025 za zbiór opowiadań *Heart Lamp*, opisujących codzienne życie kobiet ze społeczności muzułmańskich w południowych Indiach. Napisane były w języku kannada, którym posługuje się około

¹⁸⁷ *Christian Solidarity International: India's Supreme Court to Review Anti-Conversion Laws After 400 Arrests in 2025*, 14.02.2026, https://tiny.pl/vx9j_xrqm, 10.04.2026.

¹⁸⁸ The Citizenship (Amendment) Act, 2019 No. 47 of 2019, 12.12.2019.

¹⁸⁹ Por. Kamila Rezner-Płotka, *Naruszenie wolności religijnej w kontekście demokracji opancerzonej: studium przypadku Indii*, w: Joanna Marszałek-Kawa, Andrzej Stelmach (red.), *Dynamika procesów politycznych i społecznych w państwach południowej i wschodniej Azji*, Toruń 2021, s. 126–139.

65 mln ludzi, przełożyła ją Deepa Bhasthi (nagroda przyznawana jest wspólnie dla autora i tłumacza).

Ravi Shankar, który komponował ragi, muzykę filmową i baletową, koncerty na sitar, instrument będący rodzajem lutni – od 1954 r. występował w różnych krajach i wzbudził uznanie Zachodu dla muzyki indyjskiej. W 1967 r. wystąpił na festiwalu muzyki pop w Monterey w Kalifornii, w 1969 r. na festiwalu w Woodstock. Współpracował z Georgem Harrisonem, Yehudi Menuhinem i innymi muzykami światowej sławy. Dał jeden koncert w Polsce – w filharmonii w Warszawie w 1989 r. Saroj Ghose – popularyzator nauki i muzealnik, dyrektor Muzeum Przemysłowego i Technologicznego Birla¹⁹⁰ (Birla Industrial & Technological Museum) w Kolkacie, był w latach 1992–1998 prezesem Międzynarodowej Rady Muzeów w Paryżu.

Wykorzystywanie hinduskich wzorów kulturowych (szczególnie częste w zakresie muzyki i strojów) niekiedy wywoływało irytację Indusów. Protestowała na swoim blogu pochodząca z Indii australijska intelektualistka Zoya Patel przeciw zjawisku nazywanym zawłaszczaniem kulturowym, czyli „spojrzeniu, które beztropko prześlizguje się po złożoności indyjskiej kultury”. Podkreślała, że: „Moja kultura to nie kostium”¹⁹¹.

Indyjski islam jest mniej ortodoksyjny niż bliskowschodni – np. zdarzali się muzułmańscy władcy zamawiający u artystów portrety. Istnieje specyficzna muzyka – *qawwali*, wyrastająca z tradycji sufickich, wykonywana zarówno przez mężczyzn, jak kobiety, działają nawet żeńskie zespoły muzyczne, takie jak Women’s Sufi Qawwali Ensemble Ilahi, czy Nooran Sisters, gdy ortodoksyjny islam podejrzliwie odnosi się do muzyki i śpiewu, a tym bardziej do publicznych występów kobiet. Głównymi tematami *qawwali* są miłość, oddanie i tęsknota za boskością. W tekstach pieśni obowiązkowe są cytaty z wypowiedzi proroka Mahometa, ale spotyka się też wzmianki o świeckich pojęciach, takich jak romantyczna tęsknota, wino i pijaństwo – używane jako metafory stanu mistycznego. Śpiewane są w języku urdu, a niekiedy w perskim, bo dla indyjskich muzułmanów arabski i perski pełnią podobną rolę, jak greka i łacina dla chrześcijan w Europie. Zdarza się też, że pieśni wykonywane są w językach indyjskich, zwłaszcza pendżabskim, sindhi lub tamilskim. Ich sposób wykonania wyrasta z tradycji subkontynentu, oparte są na ragach z tutejszej tradycji muzyki klasycznej. Muzykę indyjską badała i wykorzystywała we własnej twórczości Maria Pomianowska, w ramach jej działań do Polski przyjeżdżali wirtuozi gry na instrumentach z Indii.

Mniej znane w świecie, ale popularne w poszczególnych regionach Indii, są tradycyjne gatunki sztuki poszczególnych narodów, takie jak *kathakali* – klasyczny taniec ze stanu Kerala. Tańczący (pierwotnie wyłącznie mężczyźni) wcielają się

¹⁹⁰ Birla to nazwisko fundatorów – rodziny przedsiębiorców wzbogaconych na produkcji juty, mecenasów wielu instytucji naukowych i kulturalnych.

¹⁹¹ *A Lesson in Jacking Style: How to Appreciate a Culture Without Appropriating It*, <https://tiny.pl/bqw9h401q>, 16.01.2025.

w postaci bogów i demonów i odgrywają poprzez taniec sceny z Mahabharaty i Ramajany.

Wielką popularnością cieszy się zapożyczona z Anglii gra w krykieta. Rozgrywkami zarządza założona w 1928 r. Rada Kontroli Krykieta w Indiach (*Board of Control for Cricket in India*, BCCI), dziś z siedzibą w Mumbaju, która jest najbogatszym organem zarządzającym krykietem w świecie. W roku finansowym 2023–2024 BCCI zarobiła 18 700 mld rupii (2,2 mld USD)¹⁹². Od początku jest członkiem Międzynarodowej Rady Krykieta (*International Cricket Council*, od 2005 r. z siedzibą w Dubaju), której przewodniczy od 1 grudnia 2024 r. Jay Amitbhai Shah¹⁹³. Jego przodkowie pochodzili z niewielkiego księstwa Mansa w Gudżaracie, 10 czerwca 1948 r. włączonego do Indii. Ojciec – Amit Shah – był w latach 2014–2019 przewodniczącym BJP – od 2021 r. kieruje jednocześnie dwoma resortami w rządzie centralnym – spraw wewnętrznych i spółdzielczości. Indie były gospodarzem Mistrzostw Świata Kobiet 30 września–2 listopada 2025 r. (w Mumbaju) oraz Mistrzostw Świata Mężczyzn 7 lutego–8 marca 2026 r. (wspólnie ze Sri Lanką). W obu przypadkach drużyna Indii zdobyła zwycięstwo. W Ahmedabadzie w 2020 r. otwarto największy stadion krykieta na świecie, mieszczący 132 tys. widzów, w 2021 r. na cześć premiera nazwano go stadionem Narendry Modiego (który w latach 2009–2014 był prezesem Stowarzyszenia Krykieta Gudżaratu).

Spółeczeństwo Indii „idzie wciąż pod rękę z tradycją. Albo wlecze ją za sobą”¹⁹⁴. Niemniej, młodzież coraz częściej wybiera muzykę amerykańską czy europejską, m.in. reggae i rap, a tradycyjne zespoły muzyczne uzupełniają swe instrumenty o syntezatory i wykorzystują elektroniczny podkład. W jeszcze większym stopniu dotyczy to filmów. Coraz częściej wykorzystywane są wzorce zaczerpnięte z USA, a nawet ekranizuje się amerykańskie komiksy. Wielu artystów jest rozdartych między tradycją a kulturą popularną.

Wytwórnice filmowe w Mumbaju, łącznie określane jako Bollywood (w Indiach preferowane jest określenie *Hindi Cinema*), mają największą produkcję filmów w świecie. W USA powstaje poniżej tysiąca filmów fabularnych rocznie, w 2017 r. indyjska kinematografia wyprodukowała 1986 filmów fabularnych¹⁹⁵. Pierwszy film dokumentalny zrealizowano tu w 1899 r., a fabularny w 1912 lub 1913 r. Najpopularniejszy typ komercyjnych filmów określany jest jako *masala* – swobodnie miesza różne gatunki, w tym akcję, komedię, romans i melodramat, wraz z niemal zawsze obecnymi fragmentami muzycznymi i tanecznymi. Często pojawiają się bogowie i inne postacie mitologiczne. Ich język to przede wszystkim hindi lub urdu (które różnią się głównie w piśmie, potoczna wymowa na ekranie jest praktycznie

¹⁹² Diksha Munjal, Saptaparno Ghosh, *Explained. The IPL Business Model and How it Compares to Sports Leagues Globally*, <https://tiny.pl/kjtdvv-d2>, 17.05.2025.

¹⁹³ *India*, <https://www.icc-cricket.com/teams/4/india-men>, 12.12.2025.

¹⁹⁴ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 158.

¹⁹⁵ *Ibidem*, s. 334.

identyczna). Powstają też filmy w kilkudziesięciu innych językach, nawet kilka rocznie po angielsku¹⁹⁶.

Gwiazdą indyjskiego kina jest m.in. Shah Rukh Khan, Pasztun, muzułmanin, który pieniądze zarobione za role w filmach zainwestował w firmę producencką Red Chillies Entertainment, jedną z najważniejszych w Indiach, oraz w krykietową drużynę Kolkata Knight Riders, grającą w Indian Premier League¹⁹⁷. Stawę przyniosły mu przede wszystkim role filmowe, ale też wypowiedzi typu: „Nie jesteś hindusem ani muzułmaninem, jesteś synem człowieka”¹⁹⁸.

Indyjska kultura jest narzędziem budowy „miękkiej siły” wschodzącego mocarstwa, czym zajmuje się Rada do spraw Stosunków Kulturalnych. Indyjska literatura – pisana zarówno w hindi, jak i w językach regionalnych – odnosi duże sukcesy w świecie, a zaświadczać o tym chociażby wyniki Nagrody Bookera w ostatnich latach. Jednakże najczęściej kultura ta kojarzona jest na Zachodzie z barwnym kinem rodem z Bollywood (*Hindi Cinema*), należącym w istocie do indyjskiej popkultury. Spełnia ono eskapistyczne potrzeby członków indyjskiego społeczeństwa, dzięki czemu mogą oni przynajmniej na czas (długiego dość) seansu uciec od wciąż obecnej w wielu regionach biedy i problemów codziennej egzystencji. Jednocześnie buduje ono pozytywny – by nie powiedzieć: lukrowany – wizerunek Indii i jej mieszkańców na świecie, przesłaniając nieco indyjską kulturę tradycyjną.

2.4. Rola diaspory

Ważnym nośnikiem indyjskich interesów na arenie międzynarodowej są indyjscy emigranci. O ich znaczeniu w polityce Indii świadczy fakt, że w latach 2004–2016 istniało nawet odrębne ministerstwo do spraw emigrantów (*Ministry of Overseas Indian Affairs*). W przeszłości wychodźcy z subkontynentu byli szczególnie liczni w afrykańskich koloniach brytyjskich, ich potomkowie często trafiali później do Wielkiej Brytanii lub Stanów Zjednoczonych. Na Mauritiusie, niepodległym od 1968 r., migranci z subkontynentu stanowią dziś 68% mieszkańców (a wyznawcy hinduizmu 44,2%); spośród nich wywodzą się najważniejsi politycy. Pochodzą z różnych narodów, najwięcej jest Hindusów i Tamilów.

Władze indyjskie dość pozytywnie patrzą na zjawisko emigracji. Minister spraw zagranicznych Subrahmanyam Jaishankar, krytykując 4 grudnia 2025 r. antyimigracyjną politykę w wielu rozwiniętych krajach, ostatnio wzmożoną też w USA, stwierdził, że wiele obecnych problemów istniejących w tych państwach nie jest wywołanych przez imigrantów, zwłaszcza zagranicznych profesjonalistów,

¹⁹⁶ Warto dodać, że w kilku indyjskich filmach wykorzystano muzykę Zbigniewa Preisnera.

¹⁹⁷ Anupama Chopra, *Król Bollywoodu. Shah Rukh Khan*, Warszawa 2008.

¹⁹⁸ Read Shah Rukh Khan's Statement on Controversy Over His Article, <https://tiny.pl/fnf4x-87d>, 10.03.2025.

ale stanowi skutek decyzji politycznych podejmowanych w tych krajach przez dziesięciolecia; podkreślił znaczenie korzyści płynących z umożliwienia ludziom utalentowanym swobodnego przemieszczania się między krajami¹⁹⁹.

Dziś migranci z Indii najliczniejsi są na Bliskim Wschodzie, w krajach położonych w rejonie Zatoki Perskiej zatrudnionych jest 9,5 mln obywateli Indii²⁰⁰. O skali powiązań świadczy fakt, że z lotniska w Dubaju w 2025 r. 11 mln pasażerów podróżowało do lub z Indii. Są tu ważną częścią siły roboczej, w kilku małych państwach stanowią znaczącą część ludności. Są to na ogół pracownicy sezonowi, ale często migracja czasowa zamienia się w stałą. Wprawdzie nie mają praw politycznych, ale sama ich obecność to czynnik, którego władze tych państw nie mogą ignorować. W 2026 r. oni także ponieśli ofiary w irańskich atakach w czasie konfliktu amerykańsko-irańskiego²⁰¹.

Diaspora ma własne organizacje i podmioty gospodarcze zajmujące się wydawaniem gazet, książek, a przede wszystkim prowadzeniem stron internetowych, służących propagowaniu spraw Indii i indyjskiej diaspory, a także podtrzymywaniu kontaktów między wychodźcami. Jednym z nich jest funkcjonująca w Wielkiej Brytanii i USA Asian Media Group.

Niektórzy indyjscy emigranci lub osoby pochodzenia indyjskiego odgrywają ważną rolę w światowej gospodarce, polityce i kulturze. Wymienimy tu tylko kilka postaci. Pochodzący z Zachodniego Bengalu Suma Chakrabarti był od 3 lipca 2013 r. do listopada 2020 r. prezesem Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju. Wcześniej był najwyższym rangą Hindusem w brytyjskiej służbie cywilnej. Premierem Wielkiej Brytanii był w latach 2022–2024 Rishi Sunak, którego rodzina wywodzi się z Pendżabu, a on sam mocno podkreśla swe indyjskie korzenie i religię hinduistyczną²⁰². W 2025 r. został doradcą funduszu Goldman Sachs. Priti Patel (pochodząca z rodziny hinduskich imigrantów z Ugandy), należąca do Partii Konserwatywnej, była w latach 2016–2017 ministrem rozwoju międzynarodowego Wielkiej Brytanii, czyli kierowała resortem odpowiedzialnym za politykę Królestwa wobec państw rozwijających się, od lipca 2019 r. była ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Borisa Johnsona²⁰³. Kash Patel (Kashyap Pramod Patel), z rodziny wywodzącej się z Gudżaratu, oficjalnie objął 21 lutego 2025 r. urząd

¹⁹⁹ External Affairs Minister Dr. S. Jaishankar Addressed the inaugural session of the 'India's World' Annual Conclave 2025 on the 'The Mobility Imperative' in New Delhi, https://tiny.pl/5_g3wf9b0, 4.12.2025.

²⁰⁰ Anil Triguniat, *India's Foreign Policy in the 21st Century*, <https://tiny.pl/5x918qh87>, 20.10.2025.

²⁰¹ *Indian Worker Killed in Iranian Attack on Kuwait Power, Desalination plants*, „Times of India”, 30.03.2026, https://tiny.pl/4bx_vmpfp, 30.03.2026.

²⁰² *I Draw Inspiration from my Hindu FAITH: UK PM Rishi Sunak*, „Times of India”, 30.06.2024, <https://tiny.pl/hr2mh6009>, 30.06.2024.

²⁰³ *Indian-Origin Priti Patel Picked as Shadow Foreign Secretary by UK's New Conservative Leader*, „Times of India”, 5.11.2024, <https://tiny.pl/r4rnsz105>, 12.11.2024.

dyrektora FBI, składając przy tym przysięgę na Bhagawadgitę²⁰⁴. Warto zauważyć, że Senat zatwierdził go znikomą większością głosów (51 do 49). Patel znany jest z rozpowszechniania teorii spiskowych, spisał je w formie pamiętnika w książce *Government Gangsters: The Deep State, the Truth, and the Battle for Our Democracy* (2023). Był też wielokrotnie oskarżany o różne nadużycia i wykorzystywanie stanowiska do celów prywatnych, ale dotychczas niczego mu nie udowodniono. Pramila Jayapal narodowości keralskiej jest adwokatem, od 2017 r. zasiada w Izbie Reprezentantów USA, została wybrana w stanie Waszyngton. Należy do najbardziej znanych krytyków polityki Donalda Trumpa.

Szacuje się, że wyznawcy hinduizmu stanowią 1% mieszkańców USA²⁰⁵. Najwięcej mieszka ich w Nowym Jorku i okolicach oraz w Kalifornii. Są to przede wszystkim przybysze z subkontynentu (często za pośrednictwem Wielkiej Brytanii lub krajów Afryki) i tylko niewielka liczba konwertytów w Ameryce. Amerykańscy hinduiści mają najwyższe wskaźniki wykształcenia i najwyższe dochody gospodarstw domowych spośród wszystkich wspólnot religijnych oraz najniższy wskaźnik rozwodów. I oni, jak inni przybysze, spotykają się z różnymi oskarżeniami i szykanami, ale stosunkowo dobrze sobie z nimi radzą²⁰⁶. Ich interesy reprezentuje kilkadziesiąt organizacji, najważniejsza to Koalicja Hindusów Ameryki Północnej (*The Coalition of Hindus of North America, CoHNA*). Tradycyjną żywność kupują m.in. w sieci supermarketów Patel Brothers. W części korzystają z opieki zdrowotnej firmy Hackensack Meridian Health, współpracującej z Apollo Hospitals, największą prywatną siecią szpitali w Indiach. Szczególnie istotna jest ich rola w Dolinie Krzemowej i jej otoczeniu, gdzie wnieśli znaczący wkład w opracowywanie nowoczesniejszych technologii.

Ważną rolę odgrywają też w USA pochodzący z Indii muzułmanie. Zohran Mamdani, urodzony w Ugandzie w rodzinie indyjskiej, szyita, w 2018 r. został obywatelem USA, od 1 stycznia 2026 r. jest burmistrzem Nowego Jorku. Obejmując urząd, złożył przysięgę na Koran, jako pierwszy burmistrz miasta, który to uczynił. Aftab Pureval to od 2021 r. burmistrz Cincinnati w Ohio. Urodzona w Hyderabadzie Ghazala Hashmi została w 2025 r. wicegubernatorką Wirginii²⁰⁷.

Indyjscy przedsiębiorcy odgrywają znaczącą rolę w wielu państwach, ale często przyjmują obywatelstwo kraju, w którym działają, przez co znikają z indyjskich

²⁰⁴ Kash Patel Becomes First Indian-American FBI Director, Takes Oath on Bhagavad Gita, „Times of India”, 22.02.2025, https://tiny.pl/7k_h00402, 22.02.2025.

²⁰⁵ Pew Research Center, Religious Landscape Study: Hindus, <https://tiny.pl/p069kwqj6>, 13.08.2025.

²⁰⁶ ‘Crazy People Bashing Indian Immigrants’: Manhattan Institute Researcher Says Indians Will Save Govt \$1.7 Million Over 30 Years, „Times Of India”, 25.10.2025, <https://tiny.pl/8wfcqs5nv>, 25.10.2025.

²⁰⁷ From NYC To Virginia: How Three Indian-Origin Democrats Handed Trump His Biggest Defeat – All You Need to Know, „Times of India”, 5.11.2025, <https://tiny.pl/zsvrq9v52>, 15.12.2025.

statystyk. Dotyczy to zwłaszcza wschodniej Afryki. Na Madagaskarze mniejszość indyjska to zaledwie 30 tys. osób, ale według niektórych szacunków kontrolują oni 60% gospodarki. W 2024 r. najbogatszy w Wielkiej Brytanii był według „Timesa” Gopichand Hinduja z majątkiem 37,2 mld funtów²⁰⁸. Zmarł w 2025 r., a jego własnością był konglomerat Hinduja Group, istniejący już ponad sto lat, z centralą w Mumbaju, zajmujący się różnorodnymi dziedzinami, w tym bankowością, produkcją wyrobów chemicznych i farmaceutyków²⁰⁹. Do najbogatszych Brytyjczyków należał zaś zmarły w 2025 r. lord Swaraj Paul, w 1996 r. mianowany baronem, którego majątek w 2022 r. szacowano na 2 mld USD, właściciel grupy przedsiębiorstw Caparo, działających w Zjednoczonym Królestwie oraz USA, zajmujących się m.in. produkcją wysokojakościowej stali, maszyn, prowadzeniem hoteli²¹⁰.

Antwerpia od schyłku średniowiecza była światowym ośrodkiem obróbki diamentów i handlu tymi kamieniami. Zajmowali się tym głównie Żydzi. Od drugiej połowy XX w. pozycję tę zaczęli przejmować pośrednicy indyjscy, którzy wyemigrowali do Antwerpii w latach 60. i 70. XX w. Dziś Indusi, należący do ok. 300–400 rodzin, skupiają około 70% całości handlu diamentami w Antwerpii²¹¹. Zarówno indyjskie, jak i żydowskie firmy operujące w handlu diamentami są biznesami rodzinnymi, przechodzącymi z pokolenia na pokolenie.

Migranci wspomagają finansowo rodziny pozostające w Indiach, a tym samym – pośrednio – państwo. W 2022 r. Indie znalazły się na pierwszym miejscu w świecie wśród państw, do których płynęły przekazy pieniężne od diaspory – było to 111,2 mld USD, daleko za nimi były wszystkie inne państwa: Meksyk (61,1 mld USD), Chiny (51 mld USD). Generalnie w krajach „Globalnego Południa” przekazy od emigrantów bardzo często są ważnym elementem budżetów rodzinnych, a nawet budżetu państwa. Na przykład w Senegal w 2023 r. szacowano je na 2,4 mld euro, co stanowiło 10% PKB²¹².

Indyjska diaspora w państwach rozwiniętych, wspierając rodziny w ojczyźnie, przyczynia się do rozwoju gospodarczego kraju. Jednocześnie służy też budowie pozytywnego wizerunku Indusów w państwach, gdzie mieszkają, a także na arenie międzynarodowej. Tym samym diaspora bierze udział w tworzeniu indyjskiej *soft power*. Jednocześnie Indie unikają sytuacji, które by prowokowały – jak to ma miejsce chociażby w przypadku mniejszości tureckiej w państwach

²⁰⁸ *The Sunday Times Rich List 2024*, <https://www.thetimes.com/sunday-times-rich-list>, 12.11.2024.

²⁰⁹ *The Hinduja Group*, <https://www.hindujagroup.com>, 12.12.2025.

²¹⁰ *Swraj Paul Bio, Age, Nationality, Family, Wife, Children, Son, Net Worth*, https://tiny.pl/87_OdbqqQ, 12.11.2024.

²¹¹ Hannelore Roos, Stephanie Vervaeke, *Diamantsteden: knooppunten van transnationale vertrouwensnetwerken*, <https://tiny.pl/66w649tf8>, 1.08.2025.

²¹² *International Organization for Migration. World Migration Report 2024*, <https://tiny.pl/d82hzwkrf>, 28.01.2025.

europejskich – oskarżenia o wykorzystywanie Indusów mieszkających za granicą do realizacji bieżących celów politycznych.

2.5. Polityka wewnętrzna w państwie wieloetnicznym i wieloreligijnym

Lord Acton w 1877 r. pisał: „Najbardziej niezawodnym wskaźnikiem oceny, czy dany kraj cieszy się prawdziwą wolnością, jest stopień bezpieczeństwa, w jakim żyją mniejszości”²¹³. W odniesieniu do Indii dotyczy to mniejszości narodowych, religijnych i takich specyficznych grup społecznych, jak dalici i plemiona.

Istnieją antagonizmy etniczne, na tym tle wielokrotnie dochodziło do poważnych konfliktów społecznych. Często mają one podłoże ekonomiczne. Przykładem mogą być zamieszki w stanie Asam w 1984 r., których tłem była fala nielegalnej migracji z Bangladeszu, a rezultatem – 3 tys. ofiar śmiertelnych. Żyjący tu hinduiści uważali, że przybysze (na ogół muzułmanie) pozbawiają ich możliwości zarobkowania i mogą zdominować władze stanowe – co było możliwe, bo przybysze otrzymywali automatycznie obywatelstwo Indii.

Nie ma poważnych ruchów pragnących oderwania od Indii jakiegokolwiek obszaru. Wyjątki to Kaszmir i wspomniany już Khalistan – ale motyw są w obu przypadkach religijne, nie etniczne. Dążenie do wyodrębnienia Khalistanu w latach 60.–80. ubiegłego wieku miało pewne poparcie społeczne²¹⁴, dziś opowiada się za tym tylko kilka procent sikhów.

W czasach kolonialnych działał Dravida Nadu, czyli Drawidyjski Ruch Ziemi, dążący do uzyskania niepodległości przez południową część kraju, zamieszkaną przez Drawidów, już od starożytności uzależnionych od mieszkańców północnej części Indii, a potem Brytyjczyków. Ruch nadal istniał po 1947 r., choć nie miał szerokich wpływów, dodatkowo osłabiła go reorganizacja państwa z 1956 r. – gdy powołano stany w oparciu o kryteria językowe. W 1960 r. liderzy zdecydowali o wycofaniu żądania niepodległości dla południowych Indii, po czym ruch zamarł.

Pojawiają się postulaty wyodrębnienia ze względów etnicznych nowych stanów. Taka sytuacja była w stanie Asam. Dotyczyła narodu Mizo, którego język należy do rodziny tybetańsko-birmańskiej, a sami Mizo prawdopodobnie przybyli niegdyś z Chin, w 2011 r. było ich nieco ponad milion, są w większości chrześcijanami różnych kościołów protestanckich, w niewielkiej części przyjęli religię żydowską, a niektórzy wciąż wyznają dawny plemienny animizm. W końcu lat 50. pojawiły się wśród nich postulaty niepodległości, w 1961 r. powstał Front Narodowy Mizo (*Mizo National Front*), który w 1966 r. wywołał powstanie o niepodległość (broń

²¹³ Lord Acton (John E.E. Dalberg-Acton), *Historia wolności w czasach starożytnych*, w: Lord Acton, *W stronę wolności. Wybór esejów*, tł. Anna Gowin, Kraków 2006, s. 4.

²¹⁴ Virginia Van Dyke, *The Khalistan Movement in Punjab, India, and the Post-Militancy Era...*, s. 975–997.

dostarczono z Pakistanu). Walki nie były intensywne, zginęło 95 osób po stronie powstańców i 59 po stronie rządowej. Ostatecznie zadowolili się wyodrębnieniem w 1987 r. własnego stanu – Mizoram.

Poważnym problemem był ruch naksalitów, chłopów domagających się rozparcelowania majątków lokalnych właścicieli ziemskich, zapoczątkowany w niewielkiej wsi Naksalbari w Bengalu Zachodnim w 1967 r. Spotkali się ze stosunkowo szerokim poparciem, dołączyli do nich studenci z wyższych szkół w tym stanie. Wykorzystali go maoiści – powołana w tym roku Komunistyczna Partia Indii (Marksistowsko-Leninowska), wyodrębniona z działającej wcześniej, opowiadającej się po stronie radzieckiej Komunistycznej Partii Indii w obliczu konfliktu Pekinu z Moskwą. Nowa rozłamowa partia podjęła realizację idei maoistowskich, zwłaszcza „wojny ludowej”, toczonej przez chłopów. Spontaniczne działania naksalitów były dla niej wygodne, zatem udzielili walczącym pomocy, a mając doświadczenie organizacyjne, rychło objęli nad nimi kierownictwo, początkowo z nieoczekiwanymi sukcesami. Rozszerzyli działania na dużą część obszaru Indii, teren określany jako „Czerwony Korytarz”, obejmujący około 92 tys. kilometrów kwadratowych – od Zachodniego Bengalu w kierunku południowo-zachodnim aż po Andhra Pradeś. Naksalici nie panowali nad tym terenem, a tylko działały na nim ich oddziały zbrojne. Były jednak liczne, w latach 1967–2025 aktywnie zaangażowanych było prawdopodobnie ok. 20 tys. bojówkarzy. Podejmowali też akcje w innych stanach, z mniejszym powodzeniem.

W latach 70. wskutek konfliktów wewnętrznych ruch podzielił się. Nastąpiły rozłamy i przekształcenia w partii maoistowskiej, których z braku miejsca nie będziemy omawiać. Dominującą pozycję uzyskała założona w 1980 r. w stanie Andhra Pradeś Komunistyczna Partia Indii (Marksistowsko-Leninowska) Wojny Ludowej (*Communist Party of India (Marxist-Leninist) People's War*, CPI-ML-PW), do której później przyłączały się grupy – często szumnie nazywane „partiami” – z innych stanów. Jako ramię zbrojne w 2000 r. powołano *People's Liberation Guerilla Army* (PLGA). Utworzyła ona tak zwane strefy wyzwolone – tereny pod jej bezpośrednią kontrolą, na których była w stanie utworzyć własną administrację, niezależną od państwa, zwłaszcza w stanach Chhattisgarh, Bihar, Dźharkhand, Maharashtra, Odisha w środkowo-wschodnich Indiach, a także na pograniczu Zachodniego Bengalu, przede wszystkim na obszarach zdominowanych przez plemiona. Kontrolowała zwłaszcza region Bastar w centralnym stanie Chhattisgarh, rozległy, bogaty w minerały obszar wzgórz i gęstych lasów, mniej więcej wielkości Holandii. W 2004 r. partia połączyła się z działającym od 1975 r. Maoistowskim Centrum Komunistycznym (*Maoist Communist Centre of India*), tworząc Komunistyczną Partię Indii (Maoistowską) (*Communist Party of India (Maoist)*). Osiągnęła największe sukcesy w 2009 r. Od 2014 r. ugrupowanie traciło wpływy, stopniowo zmniejszało się kontrolowane terytorium. Działo się tak zarówno wskutek presji ze strony rządu, jak i wewnętrznych konfliktów wśród indyjskich maoistów. Od 2018 r. jej sekretarzem generalnym był Nambala Keshava Rao, znany pod pseudonimem Basavaraju.

Za informacje pomocne w jego schwytaniu wyznaczono nagrodę w wysokości półtora miliona rupii.

W latach 2015–2025 ponad 10 tys. naksalitów poddało się siłom bezpieczeństwa. Wiosną 2025 r. rząd centralny zainicjował Operację Kagar, ogólnokrajową akcję na rzecz rozbicia lewicowego ekstremizmu. Naksalitom, którzy się poddadzą, obiecano mieszkania i odszkodowania pieniężne. Rao zginął 21 maja 2025 r. podczas operacji policyjnej w lasach Abujhmarh, jako jeden z 27. partyzantów. Odzyskano ogromny zapas nowoczesnej broni i materiały wybuchowe. Ogółem w 2025 r. siły rządowe zabiły 364 rebeliantów, aresztowały 1 022, a kolejnych 2 337 poddało się. Szacowano, że ogółem podczas walk zginęło ponad 12 tys. rebeliantów, żołnierzy i cywilów²¹⁵. Nowym przywódcą został Thippiri Tirupathi, który razem z kilku współpracownikami poddał się policji w stanie Telangana 22 lutego 2026 r.²¹⁶ Minister spraw wewnętrznych Amit Shah ogłosił w końcu marca 2026 r. pokonanie powstania naksalitów²¹⁷.

Przyczyny ich klęski były złożone. Przede wszystkim zdecydowała ogólna poprawa położenia ekonomicznego chłopów, a władze stanowe zrealizowały niektóre ich postulaty, w szczególności w Zachodnim Bengalu przeprowadzono reformę rolną. Chiny zreformowały swą politykę, nie udzielały już poparcia ekstremistom, a władze Indii ulepszyły pracę lokalnych służb bezpieczeństwa, ograniczyły w nich korupcję i poprawiły wyszkolenie. Czy ruch naksalitów został całkowicie zlikwidowany – trudno powiedzieć. Władze państwa wielokrotnie wygłaszały deklaracje o podobnym charakterze – nie zawsze okazywały się one prawdziwe.

Należy też wspomnieć o kilku ruchach separatystycznych, które miały znaczenie tylko lokalne, ale destabilizowały kraj, a ich podłożem były zarówno konflikty narodowe, jak i rywalizacja międzypartyjna. Szczególnie liczne były w stanie Manipur, graniczącym z Mjanmą (nie można wykluczyć, że były przez nią inspirowane i wspomagane). W stanie tym działały też bojówki bezpośrednio inspirowane przez państwo – Mjanmę²¹⁸. W marcu 2026 r. policja podjęła przeciw nim zmasowaną akcję. Przejęto 7 tys. sztuk broni, w większości zrabowanej z państwowych magazynów oraz posterunków policji, a także produkcji mjanmańskiej i chińskiej²¹⁹.

²¹⁵ Bharti Jain, Rashmi Drolia, *Maoist Leader Basavaraju Killed in Chhattisgarh Encounter Had a Total Bounty of over Rs 10 Crore; 2 From Frontrunners Telangana to Succeed Him*, „Times of India”, 22.05.2025, <https://tiny.pl/0700slgdf>, 23.05.2025; Soumitra Bose, *Maoists Dealt Another Blow, Commander, 3 Others Shot*, „Times of India”, 24.05.2025, <https://tiny.pl/tjt-zr8fb>, 25.05.2025.

²¹⁶ *Top Maoist Devji 'surrenders' in Telangana amid final push to End Rebellion*, „Times of India”, 22.02.2026, https://tiny.pl/0r_hn15wr, 26.02.2026.

²¹⁷ Arunabh Saikia, *India Declares Victory Over Maoist Insurgency*, <https://tiny.pl/z9smt5q9p>, 31.03.2026.

²¹⁸ Prabin Kalita, *4 Myanmar-Based NSCN (IM) Splinter Cadres Die in Manipur-Ambush, Fratricide Suspected*, <https://tiny.pl/nkt8pg066>, 30.03.2026.

²¹⁹ Prabin Kalita, *Massive Arms Haul: Security Forces Recover Over 7,000 Weapons Including-50 IEDs in Manipur Raids; State's Arms Recovery-Remains a Top Priority*, „Times of India”, 21.03.2026, <https://tiny.pl/4-4x8znxf>, 22.03.2026.

Na spotkaniu w Mjanmie 24 kwietnia 2015 r. liderzy kilku organizacji ekstremistycznych z północno-wschodnich Indii powołali organizację o szumnej nazwie Zjednoczony Front Wyzwolenia Narodowego Azji Południowo-Wschodniej. Dokonał on jednej spektakularnej akcji: 4 czerwca 2015 r. zaatakowano konwój wojskowy w dystrykcie Chandel w Manipurze. Zginęło wówczas 20. żołnierzy. W odpowiedzi armia przeprowadziła operację Hot Pursuit, która zakończyła się śmiercią 158. ekstremistów, a organizacja przestała istnieć.

Grupa mało znanych polityków stanu Manipur ogłosiła 29 października 2019 r., że władca tego kraju w 1947 r. decyzję o przyłączeniu do Indii podjął bezprawnie, zatem stan powinien uzyskać niepodległość. Kilku aresztowano, inni zbiegli i powołali w Londynie „rząd na uchodźstwie”²²⁰. Inicjatywa ma w kraju znikome poparcie.

W północno-wschodniej części stanu Manipur 3 maja 2023 r. wybuchły walki między ludem Meitei, w większości mieszkającym w Dolinie Imphal (należy on do narodów tybetańsko-birmańskich), a społecznością plemienną Kuki z okolicznych wzgórz. Spierano się o kryteria podziału pomocy rządowej dla plemion – obie grupy uważały, że są dyskryminowane w stosunku do sąsiada. Potem zażądano administracyjnego wydzielenia terenów zamieszkania każdego z tych plemion. Lokalni politycy podzegli obie strony, by poprawić swój wynik w zbliżających się wyborach do parlamentu centralnego. I rzeczywiście, w 2024 r. BJP straciła oba mandaty w stanie na rzecz Indyjskiego Kongresu Narodowego. Według danych rządowych do 22 listopada 2024 r. zginęło 258 osób, a 60 tys. zostało przesiedlonych.

Ruch Barak Rajya dąży do powołania nowego stanu o nazwie Purbachal, wyodrębnionego ze stanu Asam, obejmującego dorzecze rzeki Barak, bogate w zasoby naturalne, takie jak ropa naftowa, gaz ziemny. Istnieją tu dobrze zorganizowane plantacje herbaty i juty, a mieszkańcy posługują się językiem bengalskim, gdy w pozostałej części stanu dominuje asamski, a poziom gospodarowania jest niższy. Ich organizacja – Barak Democratic Front (BDF) – od 2023 r. przekonuje mieszkańców, że powołanie odrębnego stanu rozwiąże wiele ich problemów, bo władze stanowe ich zaniedbują.

Ruchów separatystycznych w Indiach jest więcej. Dążą one do wyodrębnienia nowych stanów lub zmiany granic stanów istniejących. Sprawiają liczne problemy władzom państwa (a często są też przez nie manipulowane), ale – jak się zdaje – żaden nie zagraża stabilności Indii jako całości. Większe problemy wywołują rywalizacja partii politycznych i wspomniane już przez nas wielokrotnie patologie, na przykład korupcja. O innych napiszemy dalej.

²²⁰ *An Unusual Press Conference in London, but Not One Without Precedent*, „Times of India”, 31.10.2019, <https://tiny.pl/wj99p8znj>, 1.11.2019.

Rozdział 3

System polityczny

3.1. Konstytucja i system prawny

Jak metaforycznie napisał Lord Acton: „Demokracja jest olbrzymim potokiem, zasilanym przez wiele źródeł”²²¹. Spróbujemy wskazać niektóre z nich. Brytyjczycy opuścili Indie, ale pozostało prawo z czasów ich rządów, brytyjskie, ale odmienne niż w metropolii – ukształtowane na potrzeby władania kolonią. Przyjęto demokratyczną konstytucję, ale na niższym poziomie pozostało wiele dawnych przepisów, które reformowano powoli.

Jest to najdłuższa, najbardziej drobiazgowo sformułowana konstytucja świata – „prawdopodobnie też najrzadziej czytana”²²². Zgromadzenie Narodowe uchwaliło ją 26 listopada 1949 r., weszła w życie dwa miesiące później. Nie jest to akt w pełni oryginalny, bazuje w sporej mierze na wspomnianej już brytyjskiej ustawie o rządzie Indii (*Government Act of India*) z 1935 r. Z punktu widzenia pojęć ustalonych w nauce prawa konstytucyjnego konstytucję Indii należałoby uznać za dość sztywną, gdyż przewidziano w niej szczególne warunki dotyczące zmiany jej przepisów. Zmiany te wymagają najpierw przyjęcia przez większość członków każdej z izb parlamentu, a później uchwalenia przez każdą z izb większością kwalifikowaną 2/3 głosów obecnych członków. Ponadto nowelizacja szeregu przepisów konstytucji – w tym zwłaszcza dotyczących prezydenta, kompetencji rządu centralnego oraz stanów, rozdziału kompetencji między parlament ogólnokrajowy i parlamenty stanów, jak również władzy sądowniczej – musi być zatwierdzona przez więcej niż połowę parlamentów stanowych²²³. W praktyce jednak konstytucja Indii jest jedną z najczęściej zmienianych na świecie, i to niemal od momentu jej uchwalenia. Zmiany, których do 2023 r. było przeszło 100, nie dotyczyły jednak podstaw ustrojowych, takich jak republikańska forma i federalny charakter państwa czy

²²¹ Lord Acton, *O demokracji w Europie*, w: Lord Acton, *W stronę wolności...*, s. 61.

²²² S. Mehta, *Maximum City...*, s. 128.

²²³ Zob. J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 46–47.

system rządów. Na przestrzeni pierwszego ćwierćwiecza obowiązywania ustawy zasadniczej wzmocniono władzę wykonawczą zarówno na poziomie federacji, jak i stanów²²⁴. Rozszerzano katalog praw jednostki i jego gwarancje. W 1951 r. wprowadzono zakaz dyskryminacji z powodu religii, rasy, przynależności kastowej lub płci. W 1989 r. wprowadzono istotną modyfikację praw politycznych, obniżając dolną granicę korzystania z czynnego prawa wyborczego z 21. do 18. roku życia. Natomiast – gdy chodzi o podstawy ustroju gospodarczego – w 2011 r. prawo zrzeszania się obywateli w spółdzielnie zyskało charakter konstytucyjny (art. 43B). Konstytucjonalizacja spółdzielczości jest wynikiem długiego rozwoju ruchu spółdzielczego w Indiach, gdzie pierwsze regulacje prawne w tym zakresie przyjęto na początku XX w., a współcześnie funkcjonuje prawie 5 mln spółdzielni, przy czym niemal cały przemysł na obszarach wiejskich działa w tej formie²²⁵.

Parlament składa się z dwóch izb: Izby Ludu (*Lok Sabha, House of the People*) i Rady Stanów (*Rajya Sabha, Council of States*); taka struktura jest zasadniczo typowa dla państw federalnych. Jakkolwiek w organizacji parlamentu recypowano szereg rozwiązań brytyjskich, rola parlamentu w systemie politycznym nie jest tak wielka, jak w Wielkiej Brytanii. Ta mniejsza rola parlamentu widoczna jest również w tym, że prezydent został wyposażony w kompetencję do wydawania dekretów mających taką samą moc, jak ustawy, między sesjami izb parlamentu, choć dalsze obowiązywanie takich dekretów wymaga zatwierdzenia przez parlament podczas najbliższej sesji. Izba Ludu, której kadencja trwa pięć lat, składa się z maksymalnie 530 przedstawicieli stanów oraz maksymalnie 20 reprezentantów „terytoriów Unii” (o statusie prawnym tych terytoriów poniżej), a ponadto prezydent otrzymał dyskrecyjną kompetencję do mianowania maksymalnie dwóch przedstawicieli społeczności anglo-indyjskiej, którą może wykorzystać, jeżeli uznałby, że mniejszość ta jest niedostatecznie reprezentowana (art. 331 konstytucji). Kadencja tej izby może być wydłużona w przypadku stanu wyjątkowego, a skrócić może ją prezydent, gdy rząd utraci większość parlamentarną. Wybory do Izby Ludu odbywają się w systemie jednomandatowych okręgów wyborczych. Czynne prawo wyborcze przysługuje osobom, które ukończyły 18. rok życia. Natomiast skorzystanie z biernego prawa wyborczego – oprócz zgromadzenia określonej liczby podpisów popierających kandydata – wymaga złożenia depozytu w wysokości 10 tys. rupii, a w odniesieniu do przedstawicieli grup uważanych za najniższe (dalitów i plemion) – 5 tys. rupii, depozyt jest zwracany, gdy kandydat otrzyma co najmniej 1/6 ważnych głosów w okręgu. Wprowadzenie depozytu, chociaż ograniczające możliwość demokratycznego wyboru, przypominające swoisty powrót do znanych XIX-wiecznemu prawu wyborczemu

²²⁴ Janusz Trzcíński, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii*, tł. J. Trzcíński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 9.

²²⁵ Na temat ruch spółdzielczego – zob. J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 47–49.

cenzusów majątkowych, było spowodowane tym, że liczba kandydatów ciągle wzrastała, w niektórych okręgach nawet przekraczała 100 osób²²⁶. Warto dodać, że przedstawiciele dalitów i plemion mają zapewnioną pulę miejsc zarówno w Izbie Ludu, jak też w stanowych zgromadzeniach ustawodawczych oraz w organach samorządu terytorialnego i radach wiejskich (*pañćajat*)²²⁷.

Rada Stanów ma mniejsze znaczenie niż niższa izba parlamentu, a jej najważniejsza rola polega na udziale w przygotowaniu projektów aktów prawnych. Do uchwalenia ustawy może dojść na wspólnym posiedzeniu obu izb, gdy nie były w stanie wcześniej uchwalić jednobrzmiącej wersji ustawy. Nie odnosi się to do ustaw finansowych, których procedowanie musi zacząć się w Izbie Ludu. W innych przypadkach rozpoczęcie postępowania legislacyjnego może nastąpić w którejkolwiek z izb. Jej członków – w liczbie nie większej niż 238 – wybierają zgromadzenia ustawodawcze poszczególnych stanów w zależności od liczby ludności (stan Uttar Pradeś wysyła 34 członków, a Nagaland tylko jednego), a 12 członków mianuje prezydent spośród osób zasłużonych na polu literatury, nauki, sztuki lub służby społecznej (art. 80 konstytucji). Prawo członkostwa w Radzie Stanów nabywa się z ukończeniem 30. roku życia. Ważnym uprawnieniem tej izby jest możliwość podjęcia większością 2/3 głosów uchwały zobowiązującej Izbę Ludu do rozpoczęcia procedury legislacyjnej w jakiegokolwiek sprawie należącej do wyłącznej kompetencji Unii, tj. materii prawodawstwa federalnego (zob. poniżej)²²⁸.

Chociaż tekst konstytucji sugeruje podległość premiera i Rady Ministrów (*Council of Ministers*) prezydentowi, w istocie w obrębie egzekutywy dominuje premier, a w praktyce konstytucyjnej wcześniej wytworzyła się wzorowana na brytyjskiej instytucja gabinetu, który tworzy tylko część ministrów²²⁹. W związku z tym w skład rządu wchodzi ministrowie będący członkami gabinetu (zazwyczaj przeszło 20), podlegli bezpośrednio premierowi ministrowie resortowi nieuczestniczący w gabinecie i mający pozycję sekretarzy stanu (w ostatnich latach było ich około dziesięciu, a ich zadaniem jest wykonywanie polityki gabinetu w resortach; zwykle zajmują się sprawami szeroko rozumianej polityki społecznej oraz sekretarze stanu podlegli ministrom kierujący departamentami w ministerstwach (około 30). Premierem zostaje przywódca ugrupowania politycznego mającego najwięcej miejsc w parlamencie, nawet niezależnie od tego, czy ugrupowanie to jest w stanie stworzyć rząd. Ministrowie są mianowani przez prezydenta, który jednak jest związany decyzją premiera w tej sprawie. Ministrowie gabinetu muszą być zarazem członkami którejś z izb parlamentu, a więc wchodzi również w skład

²²⁶ Kaushik Bhattacharya, Subrata K. Mitra, *More Can Be Less: Hyper Plurality of Candidates, the Rationality of Electoral Choice, and Need for Electoral Reform in India*, „India Review” 2014, vol. 13, no. 1, s. 15–39; por. J. Karp, Wstęp, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 56.

²²⁷ Zob. więcej: Agnieszka Nitza-Makowska, *Różnice w demokracji: Indie i Pakistan*, Warszawa 2019, s. 86–92.

²²⁸ Por. J. Karp, Wstęp, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 58–59.

²²⁹ J. Trzeciński, Wstęp..., s. 12–15.

władzy ustawodawczej. Rada Ministrów jest odpowiedzialna politycznie przed Izłą Ludu, której członkowie – jak wynika to z art. 75 ust. 3 konstytucji – mogą zgłosić wniosek o udzielenie wotum nieufności dotyczący kolektywnie całości Rady. Zgłoszenie wniosku wymaga poparcia co najmniej 50 członków Izby i wskazania kandydata na nowego premiera, a wotum nieufności wyrażane jest bezwzględną większością głosów²³⁰.

Wybór prezydenta (art. 54 ustawy zasadniczej) następuje przez kolegium elektorów, do którego wchodzi wybrani członkowie parlamentu i wybrani członkowie zgromadzeń ustawodawczych stanów (a także reprezentanci terytorium Paducherry i Narodowego Stołecznego Terytorium Delhi). Elektorzy dysponują liczbą głosów odpowiadającą zaludnieniu danego stanu (obliczoną zgodnie z art. 55), tak aby zapewnić jednolitość skali wpływu stanów na wybór głowy państwa, choć mogą być one oddane na jedną osobę. Kandydatem może być osoba, która ukończyła 35. rok życia. Istnieje też możliwość jednokrotnej reelekcji (art. 57 konstytucji). Wybory wiceprezydenta odbywają się w tym samym czasie i według takich samych reguł. Przewidziana jest także procedura usunięcia (*impeachment*) urzędującego prezydenta w przypadku złamania przezeń konstytucji, a wymaga to zgłoszenia wniosku przez 1/4 członków jednej z izb parlamentu i podjęcia uchwały przez obie izby kwalifikowaną większością 2/3 członków każdej z izb (art. 61 konstytucji). Prezydentowi przysługują klasyczne uprawnienia głowy państwa, jest też zwierzchnikiem sił zbrojnych, jak również ma szereg kompetencji nadzwyczajnych: uprawnienie do ogłoszenia stanu wyjątkowego (*state of emergency*) na okres sześciu miesięcy z możliwością przedłużania o kolejne 6-miesięczne okresy, a także stanu zagrożenia finansowego (*financial emergency*; art. 360 konstytucji²³¹) oraz może przejąć uprawnienia władz stanowych (art. 356 ustawy zasadniczej). Wprowadzenie stanu wyjątkowego umożliwia ograniczenie takich praw jednostki, jak wolność przemieszczania się, wolność zgromadzeń, wolność uzewnętrzniania religii, swoboda działalności gospodarczej czy swoboda wyboru pracy. Uprawnienia władzy wykonawczej stanów przejmuje wtedy prezydent, a parlament federalny może stanowić uregulowania prawne w materii normalnie zastrzeżonej dla stanów (art. 250 konstytucji). Kadencja Izby Ludu oraz kadencje zgromadzeń ustawodawczych stanów mogą być wydłużone do roku w trakcie stanu wyjątkowego.

Najwyższym organem władzy sądowniczej jest Sąd Najwyższy, który pełni funkcję instancji odwoławczej w odniesieniu do niektórych wyroków sądów wyższych (zob. niżej), orzeka w sprawach dotyczących naruszenia konstytucyjnych wolności, rozstrzyga spory kompetencyjne między organami federalnymi a stanami, a także między poszczególnymi stanami, jak również dokonuje wiążącej wykładni

²³⁰ Zob. więcej: J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 66 – 69.

²³¹ Stan zagrożenia finansowego nigdy, jak dotąd, nie został ogłoszony, choć w latach 90. ubiegłego wieku sytuacja była tego bliska.

konstytucji. Niespotykana w Europie kompetencja indyjskiego Sądu Najwyższego dotyczy wyrażania – na wniosek prezydenta – opinii w każdej sprawie publicznie doniosłej (art. 143 konstytucji)²³². Sąd Najwyższy składa się z przewodniczącego (*Chief Justice*) i dalszych sędziów, których liczba rosła od siedmiu w latach 50. XX w. do 33 w 2019 r. Sędziów tego sądu powołuje prezydent, mając w tym względzie dużą swobodę²³³. Sędzia może być usunięty przez prezydenta, ale tylko na wniosek izby parlamentu przyjęty przez większość składu danej izby i zarazem co najmniej 2/3 członków obecnych i głosujących (art. 124 ust. 4 konstytucji). Stan spoczynku zostaje osiągnięty przez sędziego wraz z ukończeniem 65. roku życia, ale w określonych okolicznościach nawet po osiągnięciu tego wieku sędzia może być zaproszony do orzekania przez Narodową Komisję Powołań Sędziowskich za zgodą prezydenta²³⁴. System sędziowski, inaczej niż system prawny, jest jednolity w całym kraju. Sąd Najwyższy sprawuje nadzór orzecniczy nad sądami wyższymi, o których jest mowa dalej. Niżej w hierarchii znajdują się sądy dystryktów, sądy niższe i sądy wiejskie. Prócz tego funkcjonuje też Centralny Trybunał Administracyjny, ustanowiony na podstawie art. 323 konstytucji. Inaczej niż europejskie sądownictwo administracyjne – nie jest to sąd kontrolujący zgodność z prawem działalności administracji państwowej, lecz jego kognicja dotyczy sporów w obrębie służby cywilnej.

Konstytucja zawiera obszerny katalog praw jednostki. Wspomniany już art. 15 zakazuje dyskryminacji, a dość kazuistyczne wymienienie obiektów, do których dostęp ma być równy bez względu na takie czynniki, jak przynależność kastowa, obejmujące m.in. studnie, hotele, miejsca publicznej rozrywki i inne obiekty użyteczności publicznej, ma zdecydowanie kolonialną proveniencję. Przepisy części IV konstytucji odnoszą się do realizacji celów społecznych i gospodarczych, służących promocji dobrobytu społecznego (*social welfare*), przy czym art. 37 zastrzega, że postanowienia tej części nie zawierają praw podmiotowych, mogących podlegać egzekwowaniu w postępowaniu sądowym, lecz są adresowane jedynie do organów władzy państwowej. Część XVI konstytucji zawiera „specjalne przepisy dotyczące określonych klas” i początkowo miała obowiązywać tylko przez dwadzieścia lat, lecz jej obowiązywanie jest przedłużane. Służy ona ograniczeniu dyskryminacji politycznej grup uważanych za społecznie upośledzone, a jej przepisy wskazują, że określona liczba miejsc w Izbie Ludu oraz w zgromadzeniach ustawodawczych stanów zarezerwowana jest dla przedstawicieli określonych kast i plemion (*tribes*).

Indyjski system prawny należy do kultury prawnej *common law* dominującej wśród krajów będących niegdyś pod panowaniem brytyjskim i opiera się na

²³² Por. J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 70.

²³³ Może on powołać nie tylko sędziów sądów wyższych czy długoletnich adwokatów pełniących funkcję przy takim sądzie, ale także każdego obywatela Indii, który w opinii prezydenta jest wybitnym prawnikiem (*a distinguished jurist*; art. 124 ust. 3 lit. c).

²³⁴ Por. art. 128 konstytucji.

prawie precedensowym²³⁵. System prawa cywilnego nie został do dzisiaj ujednolicony, a na status prawny każdej osoby wpływa przynależność do grupy religijnej. Jednakże konstytucja Indii nakłada w art. 44 na państwo obowiązek dążenia do unifikacji prawa cywilnego i przyjęcia „jednolitego kodeksu cywilnego” (*Uniform Civil Code*) na terytorium całego kraju. Debaty na ten temat trwały w okresie kolonialnym i były kontynuowane po uzyskaniu niepodległości. Tradycyjne prawo hinduskie dyskryminowało kobiety, pozbawiając je możliwości dziedziczenia, powtórnego małżeństwa oraz rozwodu. Sytuacja prawna kobiet uległa wprawdzie poprawie jeszcze w czasach kolonialnych – przyjmowano ustawy polepszające sytuację wdów i umożliwiające kobietom posiadanie własności (ustawy z lat 1874, 1928 i 1937). W latach 50. XX w. przyjęto uchwalany częściami Hindu Code, obejmujący ustawy o małżeństwie hinduskim (*Hindu Marriage Bill*), dziedziczeniu (*Hindu Succession Act*), sytuacji małoletnich i opiece (*Hindu Minority and Guardianship Bill*) oraz adopcji i utrzymaniu (*Adoptions and Maintenance Bill*, 1956), ale nie wszystkie formy dyskryminacji zostały wyeliminowane. Niekiedy dyskryminację tę w swoim orzecznictwie ograniczał i nadal ogranicza Sąd Najwyższy (w odniesieniu do tej praktyki najczęściej przytacza się sprawę Shah Bano z 1985 r., gdy sąd ten przyznał alimenty na dzieci rozwiedzionej kobiecie, co muzułmanie uważali za sprzeczne z prawem szariat, które w takiej sytuacji nie nakłada na męża żadnych zobowiązań; doszło wówczas do gwałtowanych zamieszek, ale ostatecznie sprawę załagodzono). Częściowa kodyfikacja prawa hinduskiego nie stanowiła jednak ujednolicenia prawa cywilnego jako takiego. Specjalna ustawa o małżeństwie z 1954 r. (*Special Marriage Act of 1954*) wprowadziła cywilną formę małżeństwa dla tych, którzy nie chcieli zawierać małżeństwa w formie religijnej. Przeciwnicy reformy prawa hinduskiego podkreślali, że muzułmańskie prawa osobiste nie zostały zmienione. Jednakże nie tylko Hindusi, ale także przedstawiciele innych grup religijnych zgłaszają zastrzeżenia wobec idei ujednolicenia statusu prawnego, mającego legitymację religijną. Po zamieszkach przeciwko sikhom w 1984 r. mniejszości religijne obawiały się, że unifikacja prawa może służyć ograniczeniu ich kultury i zwyczajów, a także narzuceniu mniejszościom wartości hinduskich. Rząd Rajiva Gandhiego ugiął się pod krytyką ze strony mniejszości, a przyjęta w 1986 r. ustawa o ochronie prawa do rozwodu kobiet muzułmanek (*Muslim Women (Protection of Rights in Divorce) Act*) paradoksalnie utrzymywała dyskryminację w zakresie prawa do alimentacji. W 2019 r. rządząca partia BJP zapowiedziała intensyfikację pracy nad jednolitym kodeksem. Mimo głosów intelektualistów prace te wciąż nie zostały zakończone²³⁶. Przyznać też trzeba, że

²³⁵ B.N. Srikrishna, *The Indian Legal System*, „International Journal of Legal Information. The Official Journal of the International Association of Law Libraries” 2008, vol. 36, no. 2, s. 242–244.

²³⁶ Shamim Ahmad Ansari, Naseem Akhta, *Uniform Civil Code in Modern India: Historical Roots, Contemporary Developments, and the Role of the Judiciary in Pursuit of 'One*

w okresie rządów ugrupowania głoszącego nacjonalistyczną ideologię hindutwy obawy przedstawicieli mniejszości religijnych, iż kodeks ten będzie promował wartości hinduskie, nie są całkowicie bezpodstawne. Dodać warto, że w 2017 r. potrójne wypowiedzenie przez męża będącego muzułmaninem słowa *talak* jako formuła rozwodu zostało uznane przez Sąd Najwyższy za niekonstytucyjne, w 2019 r. zaś parlament uchwalił ustawę kryminalizującą taką formułę rozwodu (*Muslim Women (Protection of Rights on Marriage) Act, 2019*), wobec czego jest ona obecnie zagrożona karą pozbawienia wolności do trzech lat i karą grzywny. W doktrynie prawa pojawiły się głosy, że kryminalizacja, polegająca na ustanowieniu dolegliwej kary pozbawienia wolności w przypadku tej praktyki, jest nieuzasadniona, nadmiarowa i wręcz prowadząca do pogorszenia sytuacji kobiet muzułmank, gdyż skazywani na karę pozbawienia wolności nie będą w stanie zapłacić zadośćuczynienia rozwiedzionym żonom ani alimentów. Jakkolwiek zakaz praktyki rozwodu przez *talak* jest akceptowany przez większość społeczeństwa, w tym także przez znaczną część organizacji muzułmańskich (choć duchowni muzułmańscy wyrażali protesty przeciwko niemu), to jednak wprowadzenie dotkliwych sankcji na gruncie prawa karnego łączone jest z nacjonalistyczną retoryką partii premiera Modiego²³⁷. Dlatego też działania na rzecz ujednolicenia prawa rodzinnego budzą zaniepokojenie wyznań mniejszościowych.

Obecnie w Indiach zaobserwować można dążenie do usunięcia dziedzictwa prawnego okresu kolonialnego. XIX-wieczny indyjski kodeks karny (*Indian Penal Code*) w 2024 r. został zastąpiony Indyjskim kodeksem sprawiedliwości (*Bharatiya Nyaya Sanhita – BNS*) z 2023 r. Kodeks ten z założenia ma przenosić nacisk z kar na resocjalizację i reintegrację sprawców przestępstw ze społeczeństwem²³⁸. Takie podejście ma być bardziej zgodne z tradycją indyjską. Jednocześnie postulowane jest szersze wykorzystanie sztucznej inteligencji w obiegu prawnym w Indiach²³⁹.

System konstytucyjny Indii zbliża się do modelu parlamentarno-gabinetowego, ale wykazuje szereg odmienności. Przede wszystkim prezydent ma dużo większe kompetencje, niż standardowo występują w tym modelu. Nie jest wyłącznie formalną głową państwa, lecz konstytucja sugeruje, że jest dominującym organem egzekutywy. Faktycznie premier ma pod względem politycznym silniejszą pozycję, ale prezydent ma szereg ważnych uprawnień – np. do ogłaszania stanów

Nation-One Law, „International Journal of Law, Justice and Jurisprudence (Rohilkhand University)” 2024, vol. 4, no. 1, s. 18–22.

²³⁷ Shraddha Chaudhary, *Criminalisation Without an Object: Critical Reflections on the Muslim Women (Protection of rights on Marriage) Act, 2019* *Muslim Women (Protection of Rights on Marriage) Act, 2019*, „Socio-Legal Review” 2021, vol. 17, no. 2, s. 105–135.

²³⁸ Rishabh Malvia, *Reimagining Justice: A Critical Analysis of the Bharatiya Nyaya Sanhita, 2023 and its Departure from the Indian Penal Code*, „International Journal of Law Management & Humanities” 2025, vol. 8, no. 3, s. 2982–2990.

²³⁹ *AI Provides Opportunities, Poses Challenges to Legal Fraternity: Justice Shivaraj Patil*, „Times of India”, 6.11.2025, https://tiny.pl/w_xhx6gn2, 7.11.2025.

nadzwyczajnych, przejmowania kompetencji organów stanów czy wydawania de-kretów, a także samodzielnych kompetencji kreacyjnych (m.in. powołuje sędziów Sądu Najwyższego). System prawny Indii niewątpliwie oparty jest na wzorcach *common law*. Obecnie następuje odchodzenie od regulacji prawnych z czasów kolonialnych, co pokazuje stosunkowo niedawna reforma prawa karnego, ale wiele jest jeszcze pozostałości. Indyjskie prawo cywilne nie zostało ujednolicone, mimo że konstytucja Indii to nakazuje. W związku z tym obywatele należący do różnych grup religijnych nadal podlegają odmiennym prawom zwyczajowym (modyfikowanym jednak przez prawo stanowione), zwłaszcza w takich sferach, jak małżeństwo czy dziedziczenie.

3.2. Partie polityczne

Indie uchodzą za największą demokrację świata. Podczas wyborów parlamentarnych w 2024 r. czynne prawo wyborcze przysługiwało 970 mln obywateli. Od 2014 r. obniża się jednak ich pozycja w globalnych rankingach demokracji, takich jak Reporters Without Borders czy Freedom House. Ten ostatni określił Indie jako kraj częściowo wolny²⁴⁰.

Zgodnie z zasadami obowiązującymi od 2016 r. najważniejsze partie („uznane”) korzystają z przywilejów, takich jak chroniony symbol partyjny, bezpłatny czas nadawania w państwowej telewizji i radiu oraz udział w ustalaniu regulacji wyborczych. Inne partie polityczne też mogą działać i startować w wyborach lokalnych, stanowych lub krajowych, ale nie korzystają z ochrony. W 2024 r. działało sześć partii „uznanych”, 60 stanowych, oraz 2049 innych (też na ogół działających w jednym stanie lub najwyżej kilku).

Od 2014 r. u władzy jest Indyjska Partia Ludowa (Bharatiya Janata Party, BJP, *bhāratiya janatā pārtī*). Wcześniej rządziła już w latach 1998–2004. Wygrała też wybory parlamentarne w latach 2019 i 2024. Powstała w 1980 r. na fali sprzeciwu wobec polityki Indiry Gandhi. Ma charakter prawicowy, nacjonalistyczny, mocno akcentuje wartości religii hinduistycznej. Jej faktycznym przywódcą jest urodzony w 1950 r. w pobliżu Bombaju Narendra Modi, pochodzący z kasty Modh-Ghanchi-Teli, uważanej za jedną z najniższych. Jest wegetarianinem, pisze wiersze, jego pierwszym językiem był gudżarati, ale jako dorosły posługuje się głównie hindi. Od 2001 r. do 2014 r. był premierem stanu Gudżarat, od 2014 r. jest premierem Indii. Formalnie partia co kilka lat wybiera nowego przewodniczącego, ale jego rola jest mniejsza niż premiera. Wcześniej interesował się głównie polityką wewnętrzną, po odniesionym w 2024 r. trzecim zwycięstwie w wyborach parlamentarnych zajął się wzmocnieniem roli kraju w świecie. Wyraźnie widać rozgrywanie polityki

²⁴⁰ Chietigj Bajpae, *How India's Democracy Shapes Its Global Role and Relations With the West*, „Asia-Pacific Programme Research Paper” 2024, April, s. 3–4.

zagranicznej na potrzeby wewnętrzne. Pod rządami BJP wyznawcy hinduizmu próbują narzucać całemu społeczeństwu własną wizję rzeczywistości.

Wokół BJP powstał w 1998 r. blok pod nazwą Narodowy Sojusz Demokratyczny (*National Democratic Alliance*, NDA), wywodzący się z istniejącego od 1925 r. Narodowego Stowarzyszenia Ochotników (RSS). Po drobnych przetasowaniach na początku 2026 r. NDA ma 138 miejsc w izbie wyższej parlamentu i 292 mandaty w izbie niższej (samo BJP 106 i 240). Partia sprawuje władzę w 14 stanach (spośród 31), a w pięciu wchodzi w skład rządzącej koalicji. Podstawą ideologii jest hindutwa, ponadto jej program obiecuje podniesienie dobrobytu ludności i rozwój gospodarczo-społeczny.

Idea hindutwy zakłada swoiste utożsamienie narodu indyjskiego z ogółem wyznawców hinduizmu. Konsekwencją, której obawiają się przedstawiciele narodów innych niż Hindusi, może być dążenie do ujednolicenia etnicznego. Już w okresie międzywojennym Gandhi postulował, „żeby każdy Hindus [mieszkaniec Indii – przyp. aut.] mówił hindustani”²⁴¹. Jednakże inne narody nie akceptowały tego. Teraz znów pojawiają się symptomy takich zamiarów, ale – zgodnie z tradycyjnym brakiem stanowczości w działaniach polityków indyjskich – są one niezdecydowane, zwolennicy hindutwy ustępują tam, gdzie napotykają stanowczy opór.

Opozycja zarzuca partii Modiego podważanie zasad konstytucyjnych, ignorowanie autonomii stanów, szerzenie w społeczeństwie nienawiści; mówiono wręcz o „dyktaturze”. Zdaniem opozycji pod rządami BJP pogorszyło się położenie słabszych grup społecznych, zwłaszcza dalitów, plemion, mniejszości etnicznych i religijnych. Rząd nie realizuje obietnic wyborczych dotyczących wzrostu liczby miejsc pracy, a inflacja sprawia, że zmniejszają się zasoby finansowe ludności. Premier skupia się na przecinaniu wstęg nowych inwestycji, zaś rujnowana jest infrastruktura, zbudowana dzięki Kongresowi²⁴².

Rządząca partia, uwikłana w skomplikowane problemy międzynarodowe (o których napiszemy dalej), słabo polemizuje z tymi zarzutami, natomiast akcentuje rozwiązywanie innych problemów – zwłaszcza dotyczących polityki zagranicznej, a wewnątrz państwa – równouprawnienia kobiet. Sam premier Modi mało energii poświęcał przeciwstawianiu się zarzutom, pozostawiał to innym, natomiast na wiele sposobów promował swoją osobę. Jakby na wzór prezydenta USA Delano Roosevelta, który przez wiele lat wygłaszał przez radio „Rozmowy przy kominku”, Modi od 2014 r. w każdą ostatnią niedzielę miesiąca wygłaszał podobne, 30-minutowe, pod nazwą „Mann Ki Baat”, czyli „Rozmowy od serca”. Czasami zapraszał do nich prominentnych gości – jednym z nich był prezydent USA Barack

²⁴¹ D. Das, *Indie...*, s. 137. Hindustani to zbiorcza nazwa języków hindi oraz urdu, które są niemal identyczne, różnią się przede wszystkim pisownią, w formie mówionej są nie do odróżnienia. Hindi posługują się wyznawcy hinduizmu, urdu – muzułmanie.

²⁴² *11 Years of Modi Government: Congress Hits Out at BJP; Calls its Regime at Centre 'Dictatorship'*, „Times of India”, 9.06.2025, <https://tiny.pl/9c30g2gmn>, 9.06.2025.

Obama. Wiele jeździł po kraju, spotykał się z mieszkańcami, manifestował promowanie lokalnych wartości kulturowych, takich jak regionalne potrawy²⁴³. Te populistyczne chwytły przynosiły mu autentyczną popularność. We wrześniu 2025 r. BJP poniosła klęskę w wyborach do stanowego parlamentu w Karnatace. Indyjskiemu Kongresowi Narodowemu – największej partii opozycyjnej – przywróciło to nadzieję na zwycięstwo w kolejnych wyborach do parlamentu. Z kolei w lutym 2026 r. BJP zdecydowanie wygrała w Delhi – zatem przyszłość jest niewiadoma.

Indyjski Kongres Narodowy, wcześniej przez dziesiątki lat rządzący Indiami (na ogół w różnych koalicjach), utracił władzę w 2014 r. Przewodzi koalicji pod rozwlekłą nazwą, dającą jednak znakomity skrót: Indyjski Narodowy Włączający Sojusz Rozwojowy (*Indian National Developmental Inclusive Alliance*, INDIA). Ma on 232 mandaty (na 545) w Lok Sabha i 75 (na 245) w Rajya Sabha (sam Kongres ma ich 100 i 30).

Przewodniczącym Kongresu jest od 2022 r. Mallikarjun Kharge, prawnik pochodzący z dalitów z południowego stanu Karnataka. Jest buddystą, zna liczne języki. Urodził się w 1942 r., a gdy był dzieckiem, jego matkę i siostrę zamordowali muzułmanie. Pełnił wiele funkcji w swym stanie, m.in. jako minister spraw wewnętrznych, w rządzie centralnym był ministrem pracy i zatrudnienia w latach 2009–2013, kolejnictwa w latach 2013–2014, a potem krótko ministrem sprawiedliwości społecznej. Jest pierwszym od dziesiątków lat liderem Kongresu nienależącym do rodziny Gandhi, choć jest blisko z nią związany.

Indyjski Kongres Narodowy przeszedł wiele podziałów, co było jedną z przyczyn utraty przezeń władzy w państwie, choć sprawuje ją obecnie samodzielnie w trzech stanach – Himaczal Pradeś, Karnataka i Telangana, a w trzech wchodzi w skład rządzących koalicji (Dżammu i Kaszmir, Jharkhand, Tamilnadu). W wyborach powszechnych w 2024 r. partia osiągnęła lepszy wynik, niż oczekiwano, najlepszy od dekady, i uzyskała prawie połowę mandatów. Wybory lokalne wykazują, że partia odzyskuje wpływy w społeczeństwie.

Niektóre z organizacji wyłonionych z Kongresu przetrwały jako niezależne partie, inne przestały istnieć lub połączyły się z partią macierzystą lub innymi partiami. Tylko w XXI w. wyodrębniło się z Kongresu 16 nowych partii, na ogół o charakterze stanowym. Spośród nich jedynie cztery istniały nadal w momencie kończenia tej książki (przełom lat 2025 i 2026), inne rozpadły się, połączyły z BJP lub innymi partiami. Do istniejących należy np. *Yuva Jana Sramika Rythu Congress Party*, działająca w stanie Andhra Pradeś, partia centrowa, populistyczna, reprezentująca interesy narodu Telugu. W latach 2019–2024 sprawowała władzę w stanie, mając 151 mandatów w 175-osobowym zgromadzeniu stanowym, w 2024 r. zdobyła tylko 11 mandatów (choć uzyskała 13 284 134, czyli 39,4% głosów, ale takie bywają konsekwencje systemu jednomandatowych okręgów wyborczych) oraz cztery

²⁴³ 7 *Hyper Local Foods That PM Modi Made Popular Via Speeches, Social Media and Mann ki Baat*, „Times of India”, 5.04.2026, https://tiny.pl/k7b16_brq, 6.04.2026.

mandaty do Lok Sabha. Taki był los wielu partii rozłamowych, które na krótko osiągały sukces, a wkrótce schodziły na margines – najczęściej, ale nie zawsze, przyłączały się wtedy do innych partii, natomiast raczej nie wracały do tych partii, z których się wyłoniły. Szczególna jest sytuacja Nationalist Congress Party, o charakterze centro-prawicowym, która wyodrębniła się z Kongresu w 1999 r. i działa głównie w stanach Maharashtra, Meghalaya i Kerala. W 2023 r. rozpadła się ona na dwie frakcje, jedna zawarła sojusz z BJP, a druga – z Kongresem.

Partia Bahujan Samaj (*Bahujan Samaj Party*), o charakterze lewicowym, powstała w 1984 r., reprezentuje kasty i plemiona dotychczas marginalizowane, a jej nazwa w sanskrycie oznacza „partia większości”. Jest jedyną dziś dużą partią, na której czele stoi kobieta, od 2003 r. jest to Kumari Mayawati, wyznania buddyjskiego. Miliony dalitów w całych Indiach postrzegają ją jako swą ikonę i rzecznika, nazywając *Behen-ji* (starszą siostrą). W latach 2007–2012 była premierem stanu Uttar Pradeś. Partia ma obecnie tylko jeden mandat w Rajya Sabha i ani jednego w Lok Sabha.

Partia Aam Aadmi („Partia Zwykłego Człowieka”, AAP) powstała na bazie ruchu antykorupcyjnego w 2012 r. (jej symbolem jest miotła). Przewodniczy jej Arvind Kejriwal, od 2013 r. do 2024 r. (z krótką przerwą) premier terytorium Delhi, do chwili, gdy został aresztowany pod zarzutem korupcji przy przyznawaniu licencji na handel alkoholem, w następstwie czego partia 5 lutego 2025 r. przegrała wybory do Zgromadzenia Legislacyjnego Delhi. Jego zwolennicy twierdzą, że oskarżenie jest fałszywe i stanowi element gry wyborczej. W lutym 2026 r. został w zasadzie oczyszczony z zarzutów, ale sprawa nie jest zamknięta. Partia ma trzy mandaty w Lok Sabha i dziesięć mandatów w Rajya Sabha.

Narodowa Partia Ludowa (*National People's Party*, NPP) o charakterze konserwatywnym, powstała w 2013 r., w wyniku rozłamu w Partii Kongresu Narodowego, która z kolei wyodrębniła się w 1999 r. z Indyjskiego Kongresu Narodowego. Dziś jest w sojuszu z BJP, stojąc politycznie na prawo od niego. Przewodniczącym jest od 2016 r. Conrad Kongkal Sangma (jednocześnie od 2018 r. premier stanu Meghalaya), a funkcję odziedziczył po śmierci ojca, który był tej partii współtwórcą i pierwszym przewodniczącym. Ugrupowanie ma jeden mandat w Rajya Sabha, ani jednego w Lok Sabha.

Liczne są partie stanowe oraz partie o charakterze narodowym, ale działające w kilku stanach, takie jak np. *All India Anna Dravidian Progressive Federation*, świecka, bliska socjalizmowi, reprezentująca ludność drawidyjską południowej części państwa, powstała w 1972 r. w wyniku rozłamu w *Dravidian Progressive Federation*, partii o podobnym charakterze, ale działającej wyłącznie w stanie Tamilnadu, podczas gdy ta pierwsza stara się pozyskać członków w całym państwie.

Odrębnym i ważnym elementem systemu partyjnego są partie komunistyczne. Pierwsza partia komunistyczna, jak już wspomnieliśmy, powstała w 1925 r. Problemem stał się dla niej konflikt w świecie między stalinowcami a trockistami, potem między partią radziecką a chińską. W rezultacie doszło do rozłamów, w Indiach

uksztaltowały się trzy grupy komunistów, gwałtownie się zwalczających. Szczególnie silne są ich wpływy w stanie Kerala. Velikkakathu Sankaran Achuthanandan, jeden ze współzałożycieli Komunistycznej Partii Indii (Marksistowskiej), wieloletni członek jej Biura Politycznego (do 2009 r.) oraz Komitetu Centralnego (do 2015 r.), w latach 2006–2011 był premierem stanu. Należał do społeczności Ezhavów, stanowiących ok. 23% populacji Kerali, traktowanych jako będący poza systemem kast, a więc pariasi.

Komunistyczna Partia Indii (Marksistowska) (*Communist Party of India (Marxist)*, CPI (M)), utworzona w 1964 r., w wyniku rozłamu we wspomnianej już Komunistycznej Partii Indii, początkowo miała charakter maoistowski i tym samym prochiński, potem jednak zaakceptowała indyjski system polityczny i wyrzekła się ekstremizmu. Na jej czele stoi od kwietnia 2025 r. Marian Alexander Baby, pochodzący – co interesujące – z katolickiej rodziny ze stanu Kerala. W latach 2006–2011 był ministrem edukacji stanu Kerala. Ma po cztery mandaty w Lok Sabha i Rajya Sabha.

Najważniejsze partie mają charakter masowy. Kongres liczy 26 mln członków, CPI (M) ponad milion. Większość partii politycznych posiada liczne „przybudówki” – organizacje młodzieżowe, studenckie, kobiece, patronuje związkom zawodowym, organizacjom rolników i rozmaitym stowarzyszeniom, np. Indyjski Kongres Narodowy patronuje organizacjom, takim jak: *National Students' Union of India*, *Indian Youth Congress*, *All India Mahila Congress* (stowarzyszenie kobiet), *Indian National Trade Union Congress* oraz *Kisan and Khet Mazdoor Congress* (stowarzyszenie pracowników rolnictwa). Partie mają swe gazety, wydawane w wielu językach. W odróżnieniu od Europy, gdzie czytelnictwo prasy upada, a gazety niechętnie przyznają się do związków z partiami, w Indiach wciąż organy partyjne są chętnie czytane. Mają też oczywiście strony internetowe, na ogół znakomicie opracowane i stale uaktualniane.

Specyficznym dla Indii zjawiskiem jest istnienie swoistych „dynastii” polityków. Najśłynniejszą była założona przez współpracownika Mahatmy Gandhiego – Motilala Nehru (1861–1931) – dynastia Nehru–Gandhi, do której można zaliczyć szesnaścioro znanych polityków²⁴⁴. Wskazuje się często, że ich funkcjonowanie jest oznaką przywiązania mieszkańców kraju do Weberowskiego modelu panowania charyzmatycznego. Wśród Tamilów taką rodziną jest Karunanidhi. Jej założyciel Muthuvel Karunanidhi stał na czele Postępowej Federacji Dravidyjskiej (*Dravida Munnetra Kazhagam*) od 1969 r. do śmierci w 2018 r., w latach 1969–1976, 1989–1991, 1996–2001, 2006–2011 był premierem stanu Tamilnadu, jego syn Muthuvel Karunanidhi Stalin od śmierci ojca kieruje partią, od 2021 r. jest premierem. Kuzyn Murasoli Maran był kilkakrotnie wybierany do Lok Sabha i był ministrem kilku różnych resortów rządu centralnego. Dalej wskażemy kilka innych przykładów powiązań rodzinnych między politykami. Warto podkreślić, że nie budzą one

²⁴⁴ Piotr Skoczylas, *Rodzina Nehru–Gandhi w polityce wewnętrznej Indii*, w: Anna Potyrała, Marcin Sobtala (red.), *Indie w XXI wieku. Wybrane problemy*, Poznań 2009, s. 35–44.

krytyki, przeciwnie, w społeczeństwie Indii istnieje nieformalny obyczaj, że w razie śmierci pracownika państwowego należy na zbliżonym stanowisku zatrudnić jego syna lub córkę (ewentualnie wdowę). Przenoszone to jest na polityków.

Indyjskie partie na ogół nie mają wyrazistych programów, raczej skupiają się wokół przywódców, często dochodzi do rozłamów, stąd nazwy są niekiedy wielocłonowe, by zachować pierwotne określenie, a zarazem odróżnić się od innych odłamów wyłonionych z tego samego ugrupowania. Tworzą koalicje o zmiennym charakterze, w dodatku odmienne na poziomie ogólnopaństwowym i w poszczególnych stanach.

3.3. Stany

Jak pisał Lord Acton: „Autokratyczne zapędy władzy powściąga się dzięki wpływowi i ścieraniu się patriotyzmów lokalnych. Współistnienie w obrębie jednego organizmu państwowego wielu narodów odnosi skutek podobny do rozdziału Kościoła od państwa [...] wzajemne równoważenie się interesów, mnogość stowarzyszeń i organizacji związkowych [...] pluralizm poglądów i punktów widzenia”²⁴⁵. W Indiach równoważeniu interesów służy federalny system państwa.

Stany mają znaczną autonomię, często rządzą w nich inne koalicje polityczne niż na szczeblu centralnym, a lokalni politycy mało dbają o liderów z Delhi, nawet pochodzących z tej samej partii. Jednocześnie jednak zgodnie z konstytucją parlament federalny ma kompetencję do samodzielnego łączenia lub dzielenia stanów, a także zmiany ich granic²⁴⁶. Uznaje się to za pewien unitarny element w federalnej konstrukcji państwa²⁴⁷, jak również pisze się o „scentralizowanym” charakterze indyjskiego federalizmu²⁴⁸. Ta cecha powoduje, że regularnie pojawiają się napięcia między rządem centralnym a stanami. Mogą mieć charakter formalny, kiedy przybierają postać konfliktu kompetencyjnego, albo nieformalny – gdy rząd centralny tworzą partie polityczne inne niż koalicja rządząca w stanie²⁴⁹.

W 1956 r. dokonano mocą *States Reorganization Act* zmiany organizacji terytorialnej państwa, zamiast wieloetnicznych stanów odziedziczonych po czasach kolonialnych wyodrębniono na podstawie kryterium językowego stany (w zasadzie) jednoetniczne²⁵⁰. Ich granice wyznaczone w 1956 r. (a później jeszcze

²⁴⁵ Lord Acton, *O narodzie*, w: Lord Acton, *W stronę wolności...*, s. 176.

²⁴⁶ J. Trzeciński, *Wstęp...*, s. 21.

²⁴⁷ Zob. M. Asad Malik, *Changing Dimensions of Federalism in India: An Appraisal*, „Indian Law Institute Law Review” 2019, vol. II, s. 85–114.

²⁴⁸ Mahendra Pal Singh, *The Federal Scheme*, w: Sujit Choudhry, Madhav Khosla, Pratap Bhanu Mehta (eds.), *The Oxford Handbook of the Indian Constitution*, Oxford 2016, s. 458–460.

²⁴⁹ Krzysztof Dębnicki, *Konflikt i przemoc w systemie politycznym niepodległych Indii*, Warszawa 2015, s. 112–123.

²⁵⁰ J. Trzeciński, *Wstęp...*, s. 19.

modyfikowane) tylko w małym stopniu nawiązują do historycznych podziałów. Obecnie federacja obejmuje 28 stanów oraz osiem „terytoriów Unii”, do których należą: Andamany i Nikobary; Czandigarh; Daman i Diu oraz Dadra i Nagarhaweli (to terytorium powstało z połączenia w 2020 r. dwóch dotychczas odrębnych terytoriów), Delhi, Lakszadiwy, Paducherry (dawna kolonia francuska).

W 2019 r. zniesiono specjalny status Kaszmiru, dzieląc stan na dwa federalnie terytoria administracyjne Dżammu i Kaszmir oraz Ladakh. Doprowadziło to do pogorszenia stosunków z Pakistanem. Część wyznających islam mieszkańców Kaszmiru sprzeciwia się przynależności do Indii, ale spierają się, czy utworzyć niezależne państwo, czy przyłączyć kraj do Pakistanu. Uchylono też art. 370 konstytucji, który dawał prezydentowi kompetencje do wyłączenia stosowania w Kaszmirze niektórych przepisów konstytucji. Likwidacja dotychczasowego statusu Kaszmiru wiązała się przede wszystkim z napięciami między rządem stanowym a federalnym i raczej nie służyła realizacji demokratycznych wartości oraz zasady federalizmu określonej w konstytucji²⁵¹. Indyjski Sąd Najwyższy nie orzekł jednak o niekonstytucyjności zmiany statusu Kaszmiru²⁵².

Terytoria podlegają bezpośrednio rządowi centralnemu. Ponieważ 12 stanów dotyczą szczególne przepisy konstytucyjne (art. 371–371J), ich sytuacja prawna nie jest jednolita. Dlatego też system indyjski nazywa się asymetrycznym federalizmem. Te szczególne przepisy dotyczą obszarów zamieszkiwanych przez ludność plemienną (*tribal areas*) i służą zmniejszaniu nierówności ekonomicznych między stanami²⁵³.

W każdym stanie można wyodrębnić władzę wykonawczą i prawodawczą. Ta pierwsza przypada gubernatorom oraz premierom i stanowym radom ministrów, druga zaś zgromadzeniom ustawodawczym (*vidhan sabha*) każdego stanu. Nieco inaczej jest w przypadku władzy sądowniczej. Terytorium państwa zostało podzielone na 18 dystryktów, a w każdym z nich jurysdykcję sprawuje sąd wyższy. Obszar dystryktów zazwyczaj jest taki sam, jak granice stanów, ale trzy sądy wyższe zostały ustanowione dla więcej niż jednego stanu²⁵⁴.

²⁵¹ Waseem Ahmad Sofi, *Autonomy of a State in a Federation. A Special Case Study of Jammu and Kashmir*, Palgrave Macmillan, Singapore 2021, s. 161–186.

²⁵² W. Sadurski, *Pandemia populistów*, s. 136, 171–172. Wojciech Sadurski uważa, że Sąd Najwyższy Indii, który uchodził za jeden z najbardziej aktywistycznych oraz „progresywnych” sądów najwyższych instancji na świecie, w dwojaki sposób zajął stanowisko przychylne rządowi. Po pierwsze „proaktywnie” w procedurze „sporu sądowego w interesie publicznym” uznał za zgodny z prawem Krajowy Rejestr Obywateli w stanie Assam, wymagający udokumentowania obywatelstwa od 1971 r., co groziło zakwestionowaniem prawa do obywatelstwa milionów osób. Po drugie „reaktywnie” sąd ów nie rozstrzygał niektórych, szczególnie problematycznych spraw, w tym sprawy statusu byłego stanu Dżammu i Kaszmir.

²⁵³ Zob. Louise Tillin, *Asymmetric Federalism*, w: Sujit Choudhry, Madhav Khosla, Pratap Bhanu Mehta (eds.), *The Oxford Handbook of the Indian Constitution*, Oxford 2016, s. 540–559.

²⁵⁴ Por. J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 71.

Jedną z różnic w stosunku do systemu amerykańskiego jest mianowanie gubernatorów stanów przez prezydenta Indii – na ogół czyni to w porozumieniu z lokalnymi elitami politycznymi i po konsultacji z premierem Indii, uwzględniając jednocześnie miejscowy układ sił, ale formalnie nie jest do tego zobligowany, a zdarzały się przypadki narzucania gubernatora wbrew miejscowym naciskom. Kadencja gubernatorów trwa pięć lat, lecz mogą oni być przez prezydenta odwołani przed jej upływem²⁵⁵. Dysponują wetem zawieszającym w stosunku do ustaw stanowych, ale uprawnienie to nie dotyczy ustaw budżetowych. Premierem jest mianowany przez gubernatora członek najsilniejszego ugrupowania politycznego w zgromadzeniu ustawodawczym danego stanu. Każda rada ministrów składa się z co najmniej 12 członków, którzy muszą być zarazem członkami zgromadzenia ustawodawczego. Są oni powoływani i odwoływani przez gubernatora, zazwyczaj po zaopiniowaniu takiej decyzji przez premiera. W większości stanów zgromadzenia ustawodawcze są jednoizbowe, a ich członkowie wybierani zostają w bezpośrednich i powszechnych wyborach na 5-letnią kadencję. W zależności od stanu liczba członków wynosi od 60 do 500²⁵⁶. W sześciu stanach funkcjonują parlamenty dwuizbowe, składające się ze zgromadzenia ustawodawczego i rady ustawodawczej (*vidhan parishad*). Członkowie ich w części nominowani są przez gubernatorów, 1/3 składu wybierana jest przez zgromadzenie ustawodawcze, a część składu wyłaniana wyborach o skomplikowanej procedurze przez kolegia wyborcze, w których skład wchodzi ludzie wykształceni (wchodzi do nich osoby o wykształceniu uniwersyteckim, a także nauczyciele szkół co najmniej średnich). Kadencja członków rady ustawodawczej wynosi sześć lat, a co dwa lata wymieniana jest 1/3 składu. Do wyłącznej kompetencji stanów należy m.in. materia porządku publicznego (choć Sąd Najwyższy uznał, że parlament unii ma prawo uchylać regulacje dotyczące zapobiegania terroryzmowi i podobnym zagrożeniom, policji, więzień, samorządu lokalnego, podatków od dochodów w rolnictwie, ochrony zdrowia, infrastruktury transportowej, a także gier hazardowych i wytwarzania alkoholu). Ogółem lista tych kompetencji jest obszerna i zawiera 66 pozycji. Natomiast kompetencje dzielone między stany i władze centralne (unię) obejmują m.in. politykę społeczną i dotyczącą rodziny, edukację, ochronę dzikiej przyrody, prawo związków zawodowych, prawo rodzinne, prawo umów, prawo upadłościowe i prawo karne²⁵⁷. Prezydent Indii na mocy art. 356 konstytucji jest uprawniony do osobistego przejęcia kompetencji gubernatora lub rządu stanowego, gdy uzna, że naruszają swoimi działaniami konstytucję

²⁵⁵ Seema Sharma, Pankaj Tyagi, *Role of the Governor in India: A Critical Analysis*, „International Journal of Humanities & Social Science: Insights & Transformations” 2021, vol. 6, no. 1, s. 62–70.

²⁵⁶ J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 52.

²⁵⁷ Por. M. Pal Singh, *The Federal Scheme...*, s. 461–463; J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 52–53.

(posłużono się określeniem *failure of constitutional machinery in States*), może także w takiej sytuacji przekazać kompetencje prawodawcze parlamentu stanowego parlamentowi federalnemu²⁵⁸.

Kwestie wewnętrznej organizacji państwa przez cały czas jego istnienia wywoływały liczne spory i niekiedy dramatyczne konflikty. Przytoczmy tylko jeden przykład. W obrębie stanu Andhra Pradeś powstał Ruch Telangana, dążący do wyodrębnienia obszaru zamieszkanego przez użytkowników języka telugu (należącego do języków drawidyjskich). Zwolennicy oddzielnego stanu Telangana powoływali się na niesprawiedliwości w dystrybucji wody i nakładów budżetowych. Mówiący w języku telugu mieli być dyskryminowani przy przyjmowaniu do pracy w administracji. Większość partii w stanie kilkakrotnie zmieniała swoje stanowisko w sprawie wyodrębnienia Telangany. W styczniu 1969 r. manifestanci zostali ostrzelani przez policję, było 17 rannych, co tylko zaogniło spór i trzeba było wezwać wojsko. W 2001 r. z Kongresu wyodrębniła się partia o nazwie *Telangana Rashtra Samithi* (TRS), której głównym żądaniem było wyodrębnienie nowego stanu. W latach 2004–2010 dochodziło do kolejnych manifestacji. W 2006 r. TRS zdobyła większość w wyborach stanowego parlamentu Andhra Pradeś, ale w 2009 r. Kongres wrócił do władzy zarówno na szczeblu centralnym, jak i w stanie. W listopadzie 2009 r. założyciel TRS Kalvakuntla Chandrashekar Rao (będący w przeszłości ministrem kilku resortów w rządzie stanowym Andhra Pradeś, a przez rok w latach 1991–1992 ministrem pracy w rządzie centralnym Indii, aktualnie jest posłem do stanowego parlamentu) ogłosił strajk głodowy, żądając wznowienia rokowań nad wyodrębnieniem stanu. Po jedenastu dniach rząd centralny zainicjował proces wyodrębnienia Telangany. W 2014 r. prace sfinalizowano, Rao został pierwszym premierem. W maju 2019 r., przed wyborami powszechnymi, Rao próbował utworzyć Front Federalny wraz z liderami innych regionalnych partii politycznych. Celem było doprowadzenie do władzy w rządzie centralnym Indii sojuszu spoza Kongresu i BJP, ale inicjatywa nie powiodła się. W 2022 r. Rao ogłosił projekt utworzenia partii ogólnokrajowej, a nazwę TRS zmienił na *Bharat Rashtra Samithi* (BRS).

W nowym stanie uruchomiono wiele programów socjalnych, takich jak *Double Bedroom Housing*, który ma na celu zlikwidowanie slumsów poprzez zapewnienie biednym darmowych mieszkań, program Kalyana Lakshmi – Shaadi Mubarak, zapewniający pomoc dla nowożeńców, program *Rythu Bandhu* – pomoc rolnikom oraz *Aasara* – zapewniający emerytury wszystkim seniorom. W grudniu 2023 r. BRS przegrała w stanie wybory z Kongresem, a w przeprowadzonych od 19 kwietnia do 1 czerwca 2024 r. wyborach parlamentu centralnego nie zdobyła ani jednego mandatu. Nowy rząd stanowy utworzył Kongres w koalicji z Komunistyczną Partią Indii, jednak nadal realizował szeroki program socjalny, m.in. wprowadzono

²⁵⁸ J. Karp, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii...*, s. 64–65.

bezpłatne przejazdy autobusem dla kobiet i ubezpieczenie zdrowotne dla osób żyjących poniżej granicy ubóstwa.

O ile indyjski system konstytucyjny nawiązuje do modelu parlamentarno-gabinetowego, wykazując jednocześnie wskazane w niniejszym rozdziale cechy szczególne, o tyle indyjski federalizm również ma specyficzne elementy. Pierwszym jest swoboda parlamentu Unii w kreowaniu, znoszeniu i zmianie granic stanów. Drugi to mianowanie gubernatorów przez prezydenta, co czyni z nich nie tylko organ władzy wykonawczej stanu, ale także reprezentantów egzekutywy Unii. Trzeci zaś to możliwość przejęcia na mocy decyzji prezydenta kompetencji organów stanowych przez organy federalne. Należy więc ogólnie stwierdzić, że jest to federalizm cechujący się dość znaczną możliwością ingerencji władz federalnych w funkcjonowanie stanów.

Rozdział 4

Gospodarka

4.1. Rozwój gospodarczy

Badacze historii gospodarczej szacują, że wtedy, gdy Kolumb odkrył Amerykę, Indie i Chiny łącznie wytwarzały 60% światowego produktu. Przez następne cztery stulecia dominującą rolę uzyskały w skali globalnej państwa Europy, a w XX w. Europy i Ameryki. Dziś Chiny i Indie być może odzyskują dawną pozycję. Przed 15 laty oceniano: „Indie znajdują się na etapie przechodzenia ze statusu kraju rozwijającego się do rozwiniętego. Należą do najdynamiczniej rozwijających się gospodarek na świecie”²⁵⁹. Ich PKB wzrastał w ostatnich latach w średnim tempie powyżej 7% rocznie.

Jeffrey Sachs w 2008 r. prognozował, że: „W XX wieku zakończyła się dominacja Europy w globalnej polityce i gospodarce. W XXI wieku będziemy świadkami końca dominacji Ameryki. Nadal będą się rozwijać nowe mocarstwa – Chiny, Indie i Brazylia, a ich głos na arenie światowej będzie coraz lepiej słyszalny”²⁶⁰. Inne było stanowisko Josepha S. Nye: „Mimo modnych obecnie przepowiedni prześcignięcia USA w następnych dziesięcioleciach przez Chiny, Indie czy Brazylię, większe zagrożenie stanowić mogą współcześni barbarzyńcy i podmioty pozapaństwowe”²⁶¹. Jak się okazało, oba poglądy były częściowo trafne, ale rzeczywistość okazała się jeszcze inna. Chiny oraz Indie rzeczywiście dynamicznie się rozwijają, Brazylia ma sukcesy dużo mniejsze, natomiast zagrożenie płynie z nieoczekiwanej strony: imperializmu rosyjskiego, współpracującego z irańskimi fanatykami religijnymi i reżimem północnokoreańskim. Natomiast rozwój Indii przekroczył najśmielsze

²⁵⁹ Małgorzata Grącik, *Indie w WTO: budowa własnej pozycji w globalizującej się gospodarce światowej czy obrona interesów krajów rozwijających się*, „Studia i Prace Kolegium Ekonomiczno-Społecznego SGH” 2009, z. 17, s. 75–76.

²⁶⁰ Jeffrey Sachs, *Nasze wspólne bogactwo. Ekonomia dla przeludnionej planety*, tł. Zofia Wiankowska-Ładyka, Warszawa 2009, s. 13. Inne podobne opinie zob.: J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 39.

²⁶¹ Joseph S. Nye, *Goliat na diecie*, „Forum” 2010, nr 51/52, s. 10–11.

oczekiwania. W niniejszym rozdziale przeanalizujemy ich rozwój gospodarczy, aby zidentyfikować czynniki, dzięki którym mogą budować pozycję mocarstwa regionalnego.

Wzrost roli Chin oraz Indii należy rozpatrywać nie tylko na tle USA, ale też Europy, trzeba zatem poświęcić jej kilka zdań. Pochodzący z Indii amerykański historyk Dipesh Chakrabarty sformułował tezę o „prowincjonalizacji Europy”: kontynent, wciąż dominujący w świadomości mieszkańców dużej części świata, w tym w dawnych koloniach, w jego opinii w rzeczywistości traci dawną rolę. Jego wielkość i rzekome znaczenie – to fikcja wywiedziona z wcześniejszych epok, dziś już nieaktualna²⁶². Ta sytuacja nie jest jeszcze wystarczająco uświadamiana przez europejskie społeczeństwa, które wciąż żyją w iluzjach z przeszłości.

Pojawiają się oceny, że dziś „Indie są kluczowym motorem globalnego wzrostu gospodarczego”²⁶³. Ekonomiści długo nie dostrzegali tempa rozwoju ich gospodarki. „Zwykli za bardzo polegać na tych faktach, które wspierają preferowaną przez nich aktualnie narrację i lekceważyć te, które pasują do niej słabiej”²⁶⁴. Utrwaliło się przekonanie, że Indie są państwem biednym, zacofanym i preferującym gospodarkę państwową, a przemiany rzeczywiście następowały tu dość powoli, zatem nie doceniano ich. Ponadto oddziaływała praktyka dotycząca obliczeń potencjału gospodarczego i handlu zagranicznego, w których do niedawna ograniczano się do produkcji materialnej, obrotu towarowego i przepływów finansowych, lekceważąc usługi i przepływy niematerialne, które są – jak pokażemy – szczególnie istotne dla gospodarki Indii.

Jak już wspomnieliśmy wcześniej, po uzyskaniu niepodległości Indyjski Kongres Narodowy wprowadził gospodarkę po części wzorowaną na radzieckiej. Była wolnorynkowa, ale miała charakter planowy, z dużą regulacyjną rolą państwa i rozbudowanym sektorem publicznym. Procesy etatyzacji gospodarki trwały wtedy także w wielu państwach Zachodu. Etatyzm, pojmowany jako przejęcie przez państwo własnościowej kontroli nad przedsiębiorstwami czy nawet całymi branżami, sam w sobie nie musi oznaczać zmiany modelu gospodarczego. Przykładowo – największa fala nacjonalizacji we Francji miała miejsce w pierwszej połowie lat 80., za prezydentury François Mitterranda, lecz nie powodowało to zmiany sposobu zarządzania tymi przedsiębiorstwami²⁶⁵.

²⁶² Dipesh Chakrabarty, *Prowincjonalizacja Europy. Myśl postkolonialna i różnica historyczna*, tł. Dorota Kołodziejczyk, Tomasz Dobrogoszcz, Ewa Domańska, Poznań 2011.

²⁶³ Jest to opinia rzeczniczki prasowej Międzynarodowego Funduszu Walutowego Julii Kozack: Press Briefing Transcript: Julie Kozack, Director, Communications Department, February 19, 2026, <https://tiny.pl/rbw8tjmm2>, 29.03.2026.

²⁶⁴ Rodrik Dani, *Paradoks globalizacji. Demokracja i przyszłość światowej gospodarki*, tł. Jan Szkudliński, Poznań 2024, s. 22.

²⁶⁵ Na temat form etatyzmu – zob. Stanisław Czaja, Bogusław Fiedor, *Oblicza polskiego etatyzmu gospodarczego. Spór o miejsce państwa w gospodarce w okresie międzywojennym, powojennym i po 1990 roku. Liberalizm versus etatyzm*, Wrocław 2021, s. 37–58.

W Indiach państwu podporządkowano podstawowe gałęzie przemysłu: wydobywanie i przetwarzanie surowców petrochemicznych, węgla i minerałów uznanych za strategiczne, produkcję energii elektrycznej, hutnictwo, telekomunikację, przemysł zbrojeniowy, zaś w przedsiębiorstwach prywatnych nowe inwestycje i każda poważniejsza innowacja wymagały zgody państwa. Udzielanie zezwoleń nie było określone ścisłymi przepisami, powstawało pole do samowoli organów państwa i do korupcji. Przed laty politolodzy oceniali, że Indie zachowują się w sposób pośredni między państwem rozwijającym się a „łupieżczym” (*a developmental state and a predatory one*)²⁶⁶, bo wiele działań nakierowanych było na ściąganie za wszelką cenę podatków, bez zważania na racjonalność ekonomiczną i dobro społeczeństwa, wyłącznie dla zaspokojenia potrzeb państwowej biurokracji. To się jednak zmieniło, przynajmniej częściowo.

Na Moskwie wzorowano się w wielu zakresach do lat 80. XX w., były jednak ważne różnice. Nie ingerowano w działalność prywatnego rolnictwa i rzemiosła – dziedzin, które pod władzą brytyjską były kluczowe dla gospodarki, a teraz w obliczu industrializacji ich rola malała, choć powoli rósł wolumen produkcji. Nie upaństwowiono niewielkiego prywatnego przemysłu odziedziczonego z czasów kolonialnych, a tylko poddano go skrupulatnej kontroli. Gospodarka prywatna wytwarzała głównie dobra konsumpcyjne – system ten okazał się nawet wygodny dla przedsiębiorców, którzy jeszcze w czasach kolonialnych nauczyli się współpracy z restrykcyjną biurokracją. W pierwszym trzydziestoleciu niepodległości, choć dochód narodowy wzrastał, jednak w tempie nie przekraczającym przyrostu naturalnego – cały czas bardzo wysokiego. Jak ironicznie napisali Jang-Hee Yoo i Kye Woo Lee: „Indie to znakomity przykład, jak sprawy mogą pójść źle”²⁶⁷. Mocne potwierdzenie zyskał dawny stereotyp o tym kraju jako zacofanym i biednym.

Często w literaturze z zakresu historii gospodarczej powtarzana jest opinia, że obecny dynamiczny rozwój gospodarczy Indii to efekt liberalizacji gospodarczej zainicjowanej w 1991 r. Jednak, zdaniem Rodrika Dani, rozwój gospodarki indyjskiej przyspieszył już od początku lat 80.²⁶⁸ Zapoczątkowane wtedy niewielkie reformy Indiry Gandhi i Rajiva Gandhiego polegały przede wszystkim na udzieleniu wsparcia rodzimemu biznesowi poprzez zmniejszanie podatków oraz ułatwienie importu surowców i półproduktów. Już te skromne decyzje przyspieszyły rozwój ekonomiczny do 4% rocznie w przeliczeniu na mieszkańca.

Gdy rozpadał się Związek Radziecki i kończył się system gospodarowania oparty na centralnym planowaniu, również w Indiach nastąpiły radykalne zmiany.

²⁶⁶ Kim Eun Mee, *International Development*, w: Yoo Jang-Hee, Lee Kye Woo (eds.), *Introduction to International Studies*, Seoul 2002, s. 147. Autor ten cytuje książkę: Peter Evans, *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton 1995, s. 66.

²⁶⁷ *India is an important example of things that can go wrong* – Yoo Jang-Hee, Lee Kye Woo, *Overview and Summary*, w: J.-H. Yoo, K.W. Lee (eds.), *Introduction...*, s. 21.

²⁶⁸ R. Dani, *Paradoks...*, s. 213.

Niewiele wcześniej reformy zapoczątkowano też w Chinach. Politycy indyjscy nie przyznawali się, że właśnie zmiany w obu państwach (Chinach i Związku Radzieckim, potem Rosji) zainspirowały ich do głębokich reform, ale niewątpliwie tak właśnie było. Po kilku latach liberalizowania powolnego i prowadzonego bez rozgłosu 24 lipca 1991 r. minister finansów Manmohan Singh, przedstawiając w parlamencie projekt budżetu, zapowiedział wprowadzenie otwartej gospodarki rynkowej i wolnej przedsiębiorczości. Zapoczątkowano prywatyzację państwowych przedsiębiorstw, prowadzoną jednak ostrożnie i powoli, czego dobrym przykładem jest koncern węglowy Coal India, który omówimy dalej – po latach prywatyzacji wciąż większość jego akcji pozostaje w ręku państwa.

W następnych latach Chiny i Indie odnosiły sukcesy gospodarcze, bo zamiast jak inne kraje przechodzące transformację „otwierać się bezwarunkowo na zagraniczne towary i kapitał, prowadziły zniuansowaną strategię z silną dawką interwencjonizmu, by zdywersyfikować swoje gospodarki”²⁶⁹. W latach 90. XX w. PKB Indii wzrastał średnio o 6,8% rocznie, w następnych dekadach wzrost wynosił powyżej 7% rocznie. Dominującym działem pod względem dynamiki rozwoju stały się usługi.

Wśród Indusów nadal istnieje ogromne zróżnicowanie majątkowe. Setki milionów żyją w nędzy, jednocześnie inni należą do najbogatszych w świecie. Jak pokazał raport Credit Suisse z 2015 r., 1% najbogatszych obywateli Indii posiadało 58,5% majątku kraju. Wartość współczynnika Giniego, mierzącego nierówności społeczne, wzrosła z 33,9% w 2013 r. do 47,9% w 2018 r.²⁷⁰ Nie wywołało to jednak szczególnego niezadowolenia społecznego, bo wzrastał – choć w niejednakowym tempie – poziom życia całego społeczeństwa. Nawet „slums jest lepiej zorganizowany [...] jest czystziej i bezpieczniej [...] buduje się z solidniejszych materiałów”²⁷¹.

Wskutek niepełnej wymienialności rupii określenie potencjału gospodarki indyjskiej napotyka problemy. Dolar amerykański kosztuje ok. 80 rupii – ale ich wartość jest celowo zaniżona, by ułatwić eksport. W tej sytuacji obliczenia produktu narodowego (GDP) dokonywane w przeliczeniu na dolary, które dobrze sprawdzają się w odniesieniu do gospodarek Europy Zachodniej i Ameryki – zastosowane wobec państw, których waluty są niedowartościowane, bywają mylące. Opracowano bardziej adekwatny wskaźnik – produkt według parytetu siły nabywczej, określany angielskim skrótem GDP PPP (*purchasing power parity*). Inną trudnością jest odmienny niż w Europie system sprawozdawczy. Rok budżetowy w Indiach liczony jest od 1 kwietnia do 31 marca. Taki też termin obejmują sprawozdania finansowe przedsiębiorstw, toteż porównywanie rocznych danych indyjskich z europejskimi

²⁶⁹ R. Dani, *Paradoks...*, s. 18.

²⁷⁰ Piotr Kłodkowski, *Azjatycka wielka gra. Indie i Azja Południowa w sporze o regionalną i globalną dominację w XX i XXI wieku*, Kraków 2024, s. 343–349; Shivshankar Menon, *Indie i geopolityka Azji. Historia i teraźniejszość*, tł. Eliza Litak, Warszawa 2024, s. 415.

²⁷¹ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 22.

zawsze jest nieścisłe. Wiele wskazuje, że niektóre informacje dotyczące gospodarki są sporządzane w sposób mniej dbały niż w krajach Europy. Ogromna jest „szara strefa” gospodarki, umykająca oficjalnym statystykom. Mirosław Ciesielski szacował jej wielkość nawet na 80% PKB²⁷². Nawet jeśli przesadził, to w każdym razie problem jest poważny, radykalnie obniża jakość wszelkich statystyk gospodarczych.

Zdaniem indyjskich ekonomistów w 2025 r. Indie były piątą gospodarką świata, mając GDP 4,13 bln USD. Wyprzedzały je tylko USA (30,62), Chiny (19,4), Niemcy (5,01) i Japonia (4,28), na szóstym miejscu była Wielka Brytania (3,96), potem kolejno Francja (3,36), Włochy (2,54), i Rosja – na miejscu dziewiątym (2,54), Polska – na miejscu 20 (1,04 bln USD). Jednocześnie miały najszybszy spośród tych państw prognozowany na 2025 r. wzrost gospodarczy – 6,8%; w pozostałych państwach krajach odpowiednio 2,0, 4,8, 0,2, 1,1, 1,3, 0,7, 0,5, 0,6% wzrostu²⁷³. Dane Międzynarodowego Funduszu Walutowego z 2025 r. są dla Indii jeszcze bardziej korzystne. Nominalny PKB wynosił w 2024 r. 4 187 mld USD (4 miejsce w świecie, za USA, Niemcami, Chinami), czyli 2 878 na osobę (136 miejsce w świecie), ale liczony według PPP – 17 647 mld USD (3 miejsce w świecie, za Chinami i USA), czyli 12 132 na osobę (119 miejsce w świecie). Jednocześnie Fundusz prognozował wzrost GDP Indii w roku finansowym 2025 na poziomie 7,3% (w Chinach 5,0%, w całym świecie 3,0%)²⁷⁴. Indyjska gospodarka prawdopodobnie nie przeszła jeszcze ze stadium wzrostu do stadium dojrzałości. Zatem przynajmniej w najbliższym czasie można spodziewać się jej dalszego dynamicznego rozwoju.

Indyjskie wyroby są mało widoczne w świecie, choć niektóre – np. leki – niewątpliwie obecne. Państwo to ma ogromny rynek wewnętrzny, więc niemal cała produkcja materialna konsumowana jest na miejscu. Natomiast od schyłku XX w. Indie sprzedawały w coraz większym stopniu potencjał umysłowy, usługi w zakresie informacji. Tu znalazły się *call-centers* obsługujące dużą część świata, serwisy komputerowe obsługujące wiele krajów – różnorodny przemysł IT. Świadczone za granicami usługi – choć ogromne – są mało widoczne w światowych statystykach, które wciąż preferują produkcję materialną.

Tymczasem według danych Konferencji Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju (UNCTAD) w latach 2014–2024 światowy wywóz towarów rósł średniorocznie o 2,5%, zaś eksport usług o 5,3%. W 2024 r. globalny eksport wyniósł 24,4 bln USD, zaś eksport usług miał wartość prawie 8,7 bln USD, eksport usług z Indii – 375 mld USD, a więc ponad 4% całości, były to usługi informatyczne, konsultingowe oraz związane z działaniami biznesowymi i z rozwojem oprogramowania²⁷⁵.

²⁷² Mirosław Ciesielski, *Modi bardziej pomógł statystyce niż indyjskiej gospodarce*, <https://tiny.pl/c4fr4dn82>, 20.11.2025.

²⁷³ *The Top 10 Largest Economies in the World in 2025*, https://tiny.pl/9vt07hs_w, 7.11.2025.

²⁷⁴ *World Economic Outlook Update*, <https://tiny.pl/blszd8d05>, 3.03.2026.

²⁷⁵ *Unlocking the Power of Services Trade for Development*, <https://tiny.pl/cpyrbwyk2>, 3.03.2026.

Jednym z ważnych źródeł dochodu jest turystyka – przede wszystkim wspa-
niałe zabytki i inne obiekty kultury, cuda przyrody, ale „towarem” do pokazywania
turystom stała się też bieda – zwiedzanie slumsów, „niczym weekendowy wypad
z dzieckiem do zoo”²⁷⁶.

Rozwój gospodarczy Indii jest zróżnicowany regionalnie. W latach 1994–2012
najszybszy zanotowano w terytorium związkowym („narodowym terytorium sto-
łecznym”) Delhi oraz w stanach Gudżarat, Maharasztra i Bihar. Trzy pierwsze z tych
obszarów cechowały się już wcześniej stosunkowo wysokim poziomem rozwoju
gospodarczego, a jedynie Bihar był jednym ze stanów najslabiej rozwiniętych.
Poza tym szybciej rozwijały się stany duże niż małe. Najwolniej rozwijały się zaś
stany północno-wschodniej części Indii, a więc Madhja Pradeś, Dźharkhand, Uttar
Pradeś i Ćhattisgarh, a także stany północno-wschodnie (tzw. Trójkąt Assam-
ski) oraz północno-zachodnie: terytorium związkowe (do 2019 r. stan) Dżammu
i Kaszmir oraz Pendżab. Spośród tych stanów jedynie Pendżab ma rozwinięty
przemysł, pozostałe mają charakter rolniczy, ich struktura gospodarcza nie uległa
znaczącej zmianie od „zielonej rewolucji” w latach 60. XX w.²⁷⁷

Jak widać, zliberalizowana polityka gospodarcza prowadzona od początku
lat 90. przyczyniła się do pogłębienia różnic regionalnych. Najwyższy poziom
rozwój mają obszary północno-zachodnie i zachodnie. Grzegorz Bywalec pisze
o „dwóch prędkościach” w rozwoju gospodarczym tego kraju²⁷⁸.

Na opublikowanej 4 kwietnia 2026 r. przez Agencję Bloomberg liście najbogat-
szych ludzi świata wśród 100 najzamożniejszych ośmiu pochodziło z Indii: Mukesh
Ambani zajmował 18 miejsce, z majątkiem 91,0 mld USD, Gautam Adani 23 miej-
sce – 75,7 mld USD, Shapoor Mistry – 67 miejsce (32,0 mld USD), wspomniany
już Lakshmi Mittal²⁷⁹ – 63 pozycję (33,0 mld USD), Shiv Nadar – 65 miejsce (32,2),
wspomniana Savitri Jindal – 72 pozycję (29,9), Sunil Mittal (daleki krewny Laksh-
mi Mittala) – 100 miejsce (24,3 mld USD). Sześć pierwszych miejsc na tej liście
zajmowali Amerykanie, ogółem było ich 39 wśród 100 najbogatszych. Pierwsze
miejsce zajmował Elon Musk, z majątkiem 636 mld USD²⁸⁰.

²⁷⁶ *Milionowy slums i turystyka slumsowa, czyli – chodź pooglądajmy sobie biedę!*,
<https://tiny.pl/vkb8sm2lq>, 27.01.2025.

²⁷⁷ Grzegorz Bywalec, *Reformy ekonomiczne i polityczne a rozwój gospodarczy Indii*, Łódź
2015, s. 228–239.

²⁷⁸ *Ibidem*, s. 271.

²⁷⁹ Warto dodać, właściciel m.in. kilku hut stali w Polsce i w Ukrainie, poprzez koncern
ArcelorMittal.

²⁸⁰ *Bloomberg Billionaires Index*, <https://www.bloomberg.com/billionaires>, 4.04.2026. Pu-
blikowane w różnych mediach tego typu zestawienia nie zawsze zasługują na zaufanie,
ale informacje Bloomberg’a sporządzane są zawsze z dużą starannością. Ta i poprzed-
nia lista różni się w szczegółach, bo nieco inna jest technika obliczeń, ale w zasadzie
są zgodne. Należy jednak pamiętać, że przeważająca część własności najbogatszych
ludzi, zwłaszcza w USA, to akcje, których wartość giełdowa często się zmienia, zatem

Reliance Industries, własność Mukesha Ambaniego, jest największym w Indiach przedsiębiorstwem prywatnym, a jednocześnie największym w świecie kompleksem rafinacji ropy naftowej, wytwarza też polimery i chemikalia, prowadzi działalność w zakresie telekomunikacji i mass mediów (współpracuje z The Walt Disney Company). Produkuje również amunicję artyleryjską, a przygotowuje się do produkcji samolotów²⁸¹. Ogromnie wzbogaciło się dzięki wojnie Rosji przeciw Ukrainie – kupuje taną rosyjską ropę naftową, a produkty jej przerobu sprzedaje w wielu krajach, m.in. w Unii Europejskiej. Jednocześnie na swej stronie internetowej przedsiębiorstwo odżegnuje się od współpracy z Rosją²⁸². W grudniu 2024 r. Agencja Reutersa informowała, że rosyjski państwowy koncern naftowy Rosneft i indyjski Reliance Industries podpisały 10-letnią umowę o dostarczaniu do Indii 500 tys. baryłek ropy dziennie, o wartości około 13 mld USD rocznie²⁸³. Do koncernu należy m.in. założona w 2016 r. Jio Platforms Ltd., operator największej dziś indyjskiej sieci komórkowej (a drugiej w świecie pod względem liczby użytkowników po chińskiej China Mobile). Po trochu sprzedaje akcje Jio Platforms zagranicznym inwestorom (m.in. z Arabii Saudyjskiej, Chin), w marcu 2026 r. było to już 33% akcji, gdy Ambani zaoferował sprzedaż kolejnych 8%²⁸⁴. W ten sposób pozyskuje zagraniczny kapitał, nie tracąc kontroli nad firmą. Wcześniej, w listopadzie 2025 r., ogłosił, że zainwestuje 11 mld USD w projekt budowy we współpracy z Brookfield Corporation i Digital Realty centrum danych AI w stanie Andhra Pradesh²⁸⁵. Sławne stało się wesele syna Mukesha Ambaniego – Ananta w dniach 12–14 lipca 2024 r., którego koszt szacowano od 300 do 600 mln USD.

Gautam Adani jest dzinistą, właścicielem konglomeratu Adani Group, ponad 60% jej przychodów pochodzi z wydobycia węgla kamiennego, zajmuje się też portami, lotniskami, produkcją i przesyłem elektryczności, wytwarzaniem broni, w tym eksportem produkowanych w Indiach we współpracy z firmą Elbit dronów wojskowych do Izraela. Od 2014 r. należąca do konglomeratu firma Adani Power jest największym prywatnym producentem energii w Indiach. Prócz tradycyjnych elektrowni rozwija produkcję energii odnawialnej, w 2025 r. uruchomiła w stanie Radżastan największy w świecie hybrydowy klaster słoneczno-wiatrowy o mocy 2,14 GW²⁸⁶. Dwa dni po Mukeshu Ambanim poinformował, że Grupa Adani

zmieniają się też pozycje na listach. W mniejszym stopniu dotyczy to przedsiębiorców indyjskich.

²⁸¹ *Growth is Life*, <https://www.ril.com>, 29.11.2025

²⁸² *Fraud Alert – Global*, <https://tiny.pl/t8dn2tpd8>, 4.04.2026.

²⁸³ Nidhi Verma, *Exclusive: Rosneft, Reliance Agree Biggest Ever India-Russia Oil Supply Deal*, *Sources Say*, „Reuters”, 12.12.2024, <https://tiny.pl/cz997tf80>, 13.12.2024.

²⁸⁴ Kane Wu, Aditya Kalra, Vibhuti Sharma, *Exclusive: Reliance Jio in Talks With Investors to sell 8% of Individual Stakes in IPO*, *sources Say*, <https://tiny.pl/dxj3b6p86>, 3.04.2026.

²⁸⁵ *Reliance Industries, JV Partners to Invest \$11 Billion in India AI Data Capacity*, „Reuters”, 26.11.2025, <https://tiny.pl/vq6fnc1tc>, 29.11.2025.

²⁸⁶ *The Adani Group*, <https://www.adani.com>, 29.11.2025.

zainwestuje 5 mld USD w pięcioletni projekt budowy centrum danych AI o mocy 1 GW w tym samym stanie Andhra Pradesh²⁸⁷.

Shapoor Mistry to właściciel Shapoorji Pallonji Group, zajmującej się budową nieruchomości, energetyką i produkcją tekstyliów. Działa poprzez trzy spółki giełdowe: Afcons Infrastructure, Forbes & Company Ltd oraz Gokak Textiles. Ściśle współpracuje z Tata Group, w której jego brat Cyrus Mistry jest jednym z dyrektorów. To tylko jeden z dowodów prawdziwości opinii, że budowany tu system gospodarczy to *crony capitalism* (kapitalizm kolesiów).

Nieco podobnie jak wśród polityków, wśród przedsiębiorców też istnieją „dynastie”. Wspomnieliśmy już o rodzinie Tata. Podobny charakter ma rodzina Ambanich. Choć akcje koncernu Reliance Industries notowane są na giełdzie, rodzina posiada ich 50,39%, do pozostałych akcjonariuszy należy 49,61% akcji. Podobnie jest w przypadku wielu innych firm.

„Rodzinny” charakter wielu przedsiębiorstw ma zalety. W gospodarce Indii uniknięto dzięki temu zjawiska, które stanowiło jedno ze źródeł światowego kryzysu w 2008 r., a nadal budzi niepokój ekonomistów – depersonalizacji kapitału. Ma ona miejsce w przypadku wielu największych przedsiębiorstw w USA. Ich własność podzielona jest między tak wiele osób, że żadna nie sprawuje rzeczywistej kontroli. Przeszła ona w ręce menedżerów, którzy kierują się wartościami nieco innymi niż tradycyjni właściciele, bardziej interesuje ich wizerunek medialny i doraźny sukces, niż budowanie trwałych fundamentów, skłonni są do działań niekoniecznie zgodnych z długookresowym interesem firmy. Preferują agresywne inwestowanie i lekceważą ryzyko ekonomiczne. Zainteresowani są osiągnięciem zysku w najbliższym okresie rozliczeniowym, nie martwiąc się, że niektóre podejmowane dziś działania mogą w dłuższej perspektywie doprowadzić firmę do kłopotów. W firmach rodzinnych skłonność do takich decyzji jest znacznie mniejsza.

Nie uniknięto natomiast innego zjawiska, uważanego za jedną z fundamentalnych przyczyn kryzysu 2008 r. Był to rozwój konglomeratów, zajmujących się coraz liczniejszymi działaniami. Firmy dysponujące pieniędzmi dokonywały przejęć przedsiębiorstw, niekiedy z zupełnie innej branży, byle dochodowych, albo podejmowały inwestycje w coraz nowszych zakresach. Gdy outsourcing i specjalizacja podnosiły jakość działalności, rozwój konglomeratów raczej ją pogarszał, czynił też nieprzejrzystymi zarządzanie i księgowość, pozwalał na dokonywanie niekontrolowanych przepływów środków pomiędzy poszczególnymi częściami firmy, na ukrywanie strat jednych dzięki sukcesom drugih. Instytucje, które sprawdzały się na ściśle określonym rynku, po rozszerzeniu działalności często traciły swe zalety²⁸⁸.

²⁸⁷ India's Adani Seeks Up to \$5 Billion Investment in Google Data Center to Join AI Boom, <https://tiny.pl/x684f19bq>, 2.12.2025.

²⁸⁸ Jerzy Żyżyński, *Neoliberalizm jako strukturalna przyczyna kryzysu a poszukiwanie dróg naprawy*, „Ekonomista” 2009, nr 2, s. 180.

W Stanach Zjednoczonych konglomeraty nadal rozrastają się, co źle wróży na przyszłość. W Indiach rozrastają się w jeszcze większym stopniu.

Jednym z wąskich gardeł indyjskiej gospodarki są wielkie zaniedbania w zakresie infrastruktury transportowej. Potrzebuje ona modernizacji i rozbudowy, zarówno ze względu na braki odziedziczone z przeszłości, jak i częste katastrofy naturalne, które wciąż na nowo ją dewastują. Podstawę stanowi transport kolejowy, który jest także jednym z największych pracodawców w kraju, zatrudnia 1,31 mln osób. Łączna długość linii kolejowych wynosi ponad 123 tys. km (czwarta wielkość w świecie), jednym z problemów są cztery różne szerokości torów, do dziś nieujednolicone.

Sieć drogowa Indii jest najdłuższa w świecie, ma 6 700 000 km. Autostrady (w większości płatne) mają 5 579 km, gęstość sieci autostrad Indii (0,66 km autostrady na kilometr kwadratowy lądu) jest wyższa niż w Stanach Zjednoczonych (0,65). Pozostałe drogi mają niską jakość, są zatłoczone, zwłaszcza na obszarze miast, przez co średnia prędkość ruchu należy do najmniejszych w świecie (w Delhi w 2017 r. 25 km/h), a powszechne nieprzestrzeganie zasad ruchu powoduje ogromną liczbę wypadków. Indie mają najwyższą w świecie liczbę ofiar śmiertelnych na drogach, zarówno w liczbach bezwzględnych – w 2016 r. 299 091 zabitych, jak i jedną z najwyższych w przeliczeniu na mieszkańca – 22,6 na 100 tys. osób.

Obecnie sieć transportu jest intensywnie rozbudowywana. W 18 miastach działa metro. W samym Delhi przewozi ono dziennie 4,63 mln pasażerów. Specyficznym typem transportu są kolejki linowe, które budowano od lat 60. w górach, nie tylko dla turystów, ale też by ułatwić transport gospodarczy w trudnym terenie, a w XXI w. zaczęto je budować także w miastach, by rozwiązać ich problemy transportowe taniej niż poprzez metro. W październiku 2025 r. działało 39 kolejek, 23 były w budowie.

Budowany od 1983 r. most kolejowy Čanab w Himalajach, dzięki któremu Kaszmir uzyskał bezpośrednie połączenie kolejowe z resztą kraju, otwarto uroczyście, z udziałem premiera, 6 czerwca 2025 r. Jest najwyższym mostem tego typu w świecie (359 m). Kosztował w przeliczeniu 180 mln USD. Linie i kursujące nią pociągi dostosowano do panujących w wysokich górach warunków pogodowych – zapewniano, że mogą wytrzymać 20-stopniowy mróz, co dla kraju gorącego klimatu jest szczególnym wyzwaniem. Zbudowano 36 tuneli o długości 119 kilometrów, a także 943 mosty. Zapewniano, że most ma specjalne zabezpieczenia przed atakiem terrorystycznym oraz trzęsieniem ziemi o sile do ośmiu stopni w skali Richtera. Jest dziełem prawdziwie międzynarodowym. Zbudowano go we współpracy firm indyjskich, brytyjskich i południowokoreańskich, projekt wykonała firma kanadyjska, a pomalowała – holenderska²⁸⁹. Pierwotnie

²⁸⁹ *Vande Bharat from Katra to Srinagar: PM Modi Inaugurates New Indian Railways Trains on USBRL Via Chenab Bridge; Check Full Schedule, Stoppages & Train Numbers*, „Times of India”, 6.06.2025, <https://tiny.pl/0sg8sfxz4>, 9.06.2025.

ukończenie planowano do 2008 r., potem wyznaczano kolejne terminy. Opóźnienia to w Indiach zjawiska rutynowe.

Ze względu na ogrom kraju ważną rolę odgrywa transport lotniczy. Indie mają 123 porty lotnicze, w tym 34 międzynarodowe. Istnieje 17 krajowych linii lotniczych (w tym trzy państwowe), działają też liczne podmioty zagraniczne. Są trzecim w świecie największym rynkiem transportu lotniczego. W 2024 r. indyjskie firmy przewiozły 220,4 mln pasażerów. Największa prywatna spółka akcyjna tej branży to InterGlobe Aviation Ltd, znana jako IndiGo, która kontroluje 64% rynku krajowego i jest drugą pod względem wielkości linią lotniczą Azji (po China Southern Airlines), ósmą w świecie. Działa na 90 destynacjach krajowych i 40 międzynarodowych, prowadzi też sieć hoteli, ma własną agencję turystyczną (jest więc kolejnym konglomeratem), zatrudnia 40 tys. pracowników²⁹⁰.

Indie zajmują drugie miejsce na świecie pod względem produkcji rolnej, wartej 1,458,996 mln USD (za Chinami – 1,833,590 mln USD). Wydajność pracy w tym sektorze gospodarki jest wciąż jeszcze katastrofalnie niska, pomimo wielostronnych działań zarówno państwa, jak i wielu instytucji. Rolnictwo wytwarza 18,1% PKB, a zatrudnia 52% siły roboczej. Dzięki nawadnianiu, wprowadzaniu nowoczesnych technologii, wysokopłennych upraw oraz rządowym kredytom i dotacjom od czasu „zielonej rewolucji” produkcja poważnie wzrosła – nie tylko wyeliminowano głód, ale Indie same są dziś eksporterem żywności. Szczycą się, że w roku budżetowym 2023/2024 były największym producentem mleka w świecie, z produkcją 239 mln ton (o 5% więcej niż w roku poprzednim), w tym 3% mleka koziego – i drugim w świecie producentem jaj²⁹¹. Niemniej do dziś nie przewyżczono wszystkich zaniedbań z przeszłości.

Najnowszym trendem jest zwiększanie produkcji jedwabiu. Hodowla jedwabników wymaga precyzyjnej kontroli warunków – okazało się, że zastosowanie AI pozwala uzyskiwać znakomite wyniki – dzięki temu Indie stały się drugim co do wielkości, po Chinach, producentem jedwabiu na świecie.

Jak widać, tradycyjne dziedziny gospodarki rozwijają się dość szybko. Napotykać liczne problemy, związane przede wszystkim ze zróżnicowaniem poziomu rozwoju poszczególnych regionów, ale modernizują się. Jednakże nie one decydują o największych sukcesach ekonomicznych Indii. Kluczowe znaczenie uzyskały nowatorskie typy działalności gospodarczej, zrodzone przez globalizację.

4.2. Wpływ globalizacji

O zmianie pozycji Indii w świecie decydowała przede wszystkim przebudowa gospodarki, która od lat 80. XX w. ogromnie wzrosła i unowocześniła się. Ważne

²⁹⁰ InterGlobe Aviation (IndiGo), <https://www.interglobe.com/aviation/indigo>, 29.11.2025.

²⁹¹ Vishva Mohan, *At 239mn Tonnes in 2023-24 India's Milk Yield Rises 4%*, „Times of India” 2023, vol. XLI, no. 41, 28.11.2023.

też były przekształcenia całego świata, które sprzyjały Indiom, a ich przedsiębiorcy potrafili je wykorzystać. Przeszły z pozycji zacofanej prowincji do roli jednego z najważniejszych i najbardziej rozwiniętych państw globu.

Do ich sukcesu przyczynił się zespół zjawisk określanych łącznie jako globalizacja. Po długim okresie zimnej wojny w latach 80. i 90. XX w. nastąpiło odprężenie, rozładowano dotychczasowe konflikty między blokami państw. Coraz większą rolę odgrywali wcześniej mniej ważni uczestnicy stosunków międzynarodowych – różnego typu organizacje społeczne o zasięgu ponadnarodowym, koncerny, a także, niestety, terroryści. Niemal wszystkie kraje Azji i Afryki od 1947 r. do schyłku XX w. uzyskały niepodległość, zwiększyła się intensywność światowego handlu i komunikacji, rozwinęły się nauka i technika, wzbogaciły się i skomplikowały stosunki między narodami i wzrosła ich wzajemna współzależność.

Indie miały stosunkowo niewielki udział w genezie globalizacji, za to ogromny – w jej urzeczywistnieniu. Słowo „globalizacja” stało się swoistym wytrychem do opisywania konglomeratu zjawisk z końca poprzedniego i pierwszej ćwierci obecnego stulecia, rozumianych na wiele sposobów, budzącym często emocje. Nie tu miejsce na jej definiowanie, ale dla jasności dalszego wywodu warto wskazać na niektóre aspekty, dla Indii szczególnie ważne.

Poglądy z czasów sprzed globalizacji wyraziście sformułował Arystoteles: „państwo dopiero wówczas będzie państwem, gdy wspólnota jego ludności dojdzie do stanu samowystarczalności”²⁹². Autarkia była naturalna i konieczna w średniowieczu, choć nawet wtedy nie była pełna. Niemniej opinię Arystotelesa długo podzielano, choć – gdy rozwijał się handel światowy – traciła aktualność. W XX w. wiele państw autorytarnych – z faszystowskimi Włochami na czele – próbowało budować gospodarki w znacznym stopniu autarkiczne, a takie podejście zyskiwało zwolenników w wielu innych krajach, w tym w Polsce²⁹³. Polityka Delhi w pierwszym półwieczu niepodległości przynajmniej po części odpowiadała pogładowi wyrażonemu przez Arystotelesa. Handel zagraniczny obłożony był licznymi restrykcjami, państwo skrupulatnie go kontrolowało, na inwestycje obcego kapitału zezwalano tylko wyjątkowo i traktowano je podejrzliwie. Dopiero od lat 80. stopniowo i dość powoli znoszono ograniczenia w tym zakresie. Niemniej, wciąż jeszcze (w 2026 r.) istnieją, są to zwłaszcza wysokie cła i dodatkowe opłaty, np. oprócz podstawowego cła Indie nakładają na większość importu 10-procentową składkę na cele socjalne od sumy cel i podatków. Jedną z kluczowych przeszkód w kontaktach zagranicznych była niewymienialność rupii, częściową wymienną wprowadzono dopiero w 1992 r.

U progu lat 90. XX w. procesy integrowania gospodarki światowej przyspieszyły – indukowane liberalizmem gospodarczym, rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych, redukcją kosztów transportu, znoszeniem sztucznych

²⁹² Arystoteles, *Polityka*, tł. Ludwik Piotrowicz, Warszawa 1964, II 1261 b.

²⁹³ Zob. Piotr Szymaniec, *Polskie międzywojenne interpretacje polityki gospodarczej faszystwu*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2011, t. XXXIII, s. 149–171.

barier w międzypaństwowych przepływach dóbr, usług, kapitału, wiedzy i ludzi²⁹⁴. Zmniejszyła się rola dystansów przestrzennych, nastąpiło wręcz „odterytorialnienie” (*de-territorialization*) zjawisk i procesów gospodarczych i społecznych²⁹⁵, a szczególnie rozwinęły się powiązania komunikacyjne dzięki możliwościom szybkiego i taniego porozumiewania się i transferu danych poprzez Internet.

Dla wcześniejszego etapu gospodarki światowej (i każdego państwa w jej obrębie) szczególnie ważna była wytwórczość materialna i przepływy finansowe, zjawiska te dominowały też w statystykach i analizach ekonomistów. Teraz zwiększała się rola informacji i jej przepływów. Nie dopracowano się jeszcze zadowalających form analizy tych zjawisk – nienowych, ale odgrywających zmienioną rolę. Dlatego niedoszacowany jest wzrost gospodarki indyjskiej, w tych właśnie zakresach rozwijającej się szybciej niż w krajach dawniej dominujących w światowej ekonomice.

Wykorzystanie szans, jakie przynosi globalizacja, zależy od otwartości gospodarki na nowości i od ludzi mających odpowiednie umiejętności oraz pomysły, jak je wykorzystać. Były zaś niekorzystne dla tradycyjnych przedsiębiorstw, których kierownictwa nie umiały otworzyć się na innowacje i dla ludzi myślących w sposób konserwatywny. W Indiach oddziaływały w szczególny sposób, gdyż właśnie w tym samym czasie realizowano procesy urynkowania. Indyjska gospodarka wykazała się dużą innowacyjnością, sprawnie adaptowano nowe sposoby działania. Trudno rozdzielić, co było wynikiem globalizacji, a co skutkiem wewnętrznych reform gospodarczych.

Jednym z najważniejszych aspektów globalizacji jest umiędzynarodowienie kapitału. Jedno przedsiębiorstwo może należeć do akcjonariuszy lub funduszy wywodzących się z dziesiątków państw, a jednocześnie prowadzić interesy w dziesiątkach państw, niekoniecznie tych, z których są jego właściciele. Powiązania kooperacyjne, dawniej nawiązywane najczęściej w obrębie własnego państwa, ewentualnie w krajach pobliskich, coraz częściej sięgają odległych regionów świata. Budowane są rozległe łańcuchy dostaw, niekiedy z kilku kontynentów. Indie stały się ósmym odbiorcą zagranicznych inwestycji bezpośrednich w świecie. W 2025 r. było już w Indiach 6 tys. europejskich firm – jak szacowała Komisja Europejska – kreujących bezpośrednio 1,7 mln, a pośrednio dodatkowych 5 mln miejsc pracy²⁹⁶.

Istotną rolę odegrał specyficzny dla Indii splot zjawisk. W czasach kolonialnych na subkontynencie powszechny był analfabetyzm. Po uzyskaniu niepodległości rozwijano szkolnictwo, nastąpiła nadprodukcja inteligencji, rośło wśród niej bezrobocie. A jednocześnie, ze względu na wielojęzyczność populacji, podstawowym

²⁹⁴ Joseph E. Stiglitz, *Globalizacja*, tł. Hanna Siembierowicz, Warszawa 2004, s. 26.

²⁹⁵ Marek Pietraś, *Wstęp*, w: Marek Pietraś (red.), *Oblicza procesów globalizacji*, Lublin 2002, s. 7.

²⁹⁶ Mirosław Ciesielski, *Perspektywy współpracy gospodarczej UE–Indie*, <https://tiny.pl/1m5xdyvt>, 20.05.2025.

elementem wykształcenia tych ludzi była znajomość angielskiego – jako *lingua franca*, pozwalającego na wzajemne porozumienie wewnątrz kraju. W końcu XX w., dzięki możliwościom danym przez globalizację, ludzie wykształceni, biegle znający angielski, znaleźli liczne miejsca pracy, nie tak dobrze płatne jak w USA, ale jak na stosunki indyjskie – bardzo korzystne. Oceniano nawet, z niejaką przesadą: „W życiu klas średnich globalizacja zmieniła wszystko”²⁹⁷. Pojawiły się opinie, że Indie „stają się Ameryką”²⁹⁸, w każdym razie okazały się jednym z beneficjentów globalizacji.

Spośród nowych możliwości najbardziej efektywne dla gospodarki indyjskiej stało się postępowanie, dla którego nie ma dobrego polskiego określenia: *outsourcing*. W latach 80. i 90. XX w. z państw wysokorozwiniętych „eksportowano” do krajów peryferyjnych produkcję o charakterze pracochłonnym, by zaoszczędzić na zarobkach robotników. Korzystały na tym zarówno kraje zamożne, jak i biedne, bo w tych ostatnich zmniejszało się bezrobocie. Jednym z największych beneficjentów okazał się Bangladesz. Teraz nieco podobną rolę odgrywa *outsourcing* usług informatycznych i księgowych. Ze względu na niskie koszty zatrudnienia i dużą liczbę osób wykształconych, dobrze mówiących po angielsku, zadania w zakresie usług informatycznych, telemarketingu, księgowości szczególnie często przejmowały firmy indyjskie – w stosunku do przedsiębiorstw w odległych regionach świata, przede wszystkim w krajach anglojęzycznych. Fizyczna odległość nie ma w tym przypadku znaczenia, ważne są umiejętności komunikacji, znajomość procedur i przepisów oraz języka – w tych zakresach indyjscy podwykonawcy wykazali dużą sprawność.

Największe sukcesy odniosła firma Tata Consultancy Services (TCS, wcześniej Tata Computer Systems), założona w Mumbaju w 1968 r. przez koncern Tata. Najpierw zajmowała się usługami *outsourcingowymi* dla przedsiębiorstw indyjskich, od połowy lat 70. weszła na inne rynki, w tym RPA, Kanady i Szwajcarii (co dowodzi wysokiego poziomu usług). W 1999 r. firma przyjęła hasło: *Beyond the Obvious* (wykraczając poza to, co oczywiste). Od 2004 r. jest notowana na giełdzie w Mumbaju, ale rodzina Tata zachowała kontrolę (Tata Sons posiada 71,7% akcji). W 2015 r. TCS stała się najbardziej dochodową firmą w Indiach, a w 2020 r. najcenniejszą firmą IT na świecie, osiągając wartość ponad 144 mld USD. Dziś posiada łącznie 51 spółek zależnych w 55 krajach. W marcu 2025 r. miała 607 979 pracowników, roczny przychód wyniósł 31 mld USD, dochód – 5,8 mld USD²⁹⁹. We wrześniu 2024 r. otworzyła centrum usług w Warszawie³⁰⁰. W listopadzie 2025 r. informowano, że

²⁹⁷ R. Dasgupta, *Delhi...*, s. 90.

²⁹⁸ Akash Kapur, *How India Became America*, <https://tiny.pl/0k9jzrg3q>, 9.06.2025.

²⁹⁹ Wszystkie dane na podstawie: Tata Consultancy Services. *Annual Report Sections*, <https://tiny.pl/5gs668rh>, 8.08.2025.

³⁰⁰ Arshi Khan, *TCS Opens New Global Delivery Centre in Warsaw, Poland*, https://tiny.pl/g87k2rw_m, 7.08.2025.

TCS nawiązała współpracę z amerykańskim funduszem inwestycyjnym TPG Inc., aby zainwestować 2 mld USD w *joint venture* mający na celu rozwój centrów danych AI³⁰¹.

Od 1981 r. działa firma Infosys Ltd z siedzibą w Bengaluru, w stanie Karnataka. Jej założyciel i główny dziś udziałowiec Nagavara Ramarao Narayana Murthy pochodzi z bramińskiej rodziny narodu Kannada, jest teściem Rishiego Sunaka, przejściowo premiera Wielkiej Brytanii. Według magazynu „Forbes” w listopadzie 2025 r. jego majątek wart był 4,6 mld USD³⁰². Od 2024 r. Infosys jest drugą co do wielkości indyjską firmą *Big Tech* pod względem przychodów (19,3 mld USD)³⁰³. W czerwcu 2024 r. ogłosiła uruchomienie platformy Aster, opartej na sztucznej inteligencji, zaprojektowanej w celu poprawy efektywności marketingowej. Według danych z października 2025 r. działała w 56 krajach, zatrudniała 336 tys. pracowników (z czego 85% w Indiach), osiągnęła roczny dochód 3,2 mld USD. Narayana Murthy deklarował: „Dobry ład korporacyjny polega na maksymalizacji wartości dla akcjonariuszy w sposób zrównoważony, przy jednoczesnym zapewnieniu uczciwości wobec wszystkich interesariuszy: klientów, dostawców, inwestorów, pracowników, rządu i społeczeństwa”³⁰⁴. W 2024 r. Infosys (i jego spółki zależne) miał 94 biura sprzedaży i marketingu oraz 139 centrów rozwoju na całym świecie – w tym działającą od 2007 r. Infosys Poland Sp. z o.o.³⁰⁵ W roku obrotowym 2023–2024 wygenerował około 61% przychodów w Ameryce Północnej, 25% w Europie, 3% w Indiach i 11% w innych regionach, w tym na Bliskim Wschodzie, w Australii i Japonii. Po inwazji na Ukrainę spółkę podejrzewano o pomaganie Moskwie w obchodzeniu sankcji, zapewniała ona jednak, że nie współpracuje z rosyjskimi firmami, a jedynie do listopada 2022 r. utrzymywała tam personel administracyjny, zajmujący się przenoszeniem umów na innych wykonawców.

Outsourcing stał się „ikoną nowych zglobalizowanych Indii”³⁰⁶. Tu od lat 90. XX w. dokonywały rozliczeń takie globalne korporacje, jak American Express. „Mieliśmy koszt na jednostkę usług o połowę mniejszy od dotychczasowego, a dawaliśmy nieporównanie wyższą jakość”³⁰⁷ – chwalił się jeden z założycieli firmy Gecis (później przekształconej w Genpact), świadczącej z Delhi usługi m.in. dla korporacji General Electric, HP czy Citybank. Powstały *call centers* (najwięcej w mieście Gurgaon w pobliżu Delhi), obsługujące klientów firm państw anglojęzycznych.

³⁰¹ Sai Ishwarbharath, *India's TCS, TPG Partner to Invest \$2 Billion in AI Data Centre JV*, „Reuters”, 20.11.2020, <https://tiny.pl/sy56x6mq6>, 30.11.2025.

³⁰² N.R. Narayana Murthy, https://tiny.pl/bf_tbkj7h, 30.11.2025.

³⁰³ Infosys Bangalore, India, <https://www.forbes.com/companies/infosys>, 30.11.2025.

³⁰⁴ Our Corporate Governance Philosophy, <https://www.infosys.com/investors.html>, 25.06.2025.

³⁰⁵ Zajmującą się działalnością rachunkowo-księgową i doradztwem podatkowym, w 2024 r. osiągnęła przychód 625,9 mln zł, zysk 75,1 mln zł.

³⁰⁶ R. Dasgupta, *Delhi...*, s. 77.

³⁰⁷ *Ibidem*, s. 82.

Drugą nowatorską dziedziną, która istniała w Indiach od dawna, a globalizacja przyniosła jej dynamiczny rozwój, stała się „gospodarka kreatywna” (*creative economy*). Pojęcie to wprowadził do nauki ekonomii 2001 r. John Anthony Howkins. Według danych UNCTAD w 2024 r. wartość jej usług w 2024 r. stanowiła w świecie 1 378 mld USD, a produktów materialnych – 713 mld USD³⁰⁸. Dobrze opisuje ono niektóre elementy gospodarki indyjskiej.

W nauce ekonomii nie dopracowano się jeszcze nawet jednolitej nazwy, używane są określenia: „przemysły kreatywne” (*creative industries*), „przemysły kultury” (*culture industry*). Są to działania głównie w sferze niematerialnej, na pograniczu rozrywki, kultury, nauki i przemysłu, łączące aktywność artystyczną z przedsiębiorczością. To tworzenie i prezentowanie nowych dzieł i wyrobów, takich jak utwory muzyczne, filmy, programy komputerowe, gry. Składają się na niego takie branże, jak reklama, architektura, rynek sztuki i antyków, design, moda, film, muzyka, sztuki performatywne, rynek wydawniczy, usługi komputerowe, oprogramowanie oraz radio i telewizja. Dyskusyjne jest zaliczanie tu działań, które koncentrują się na turystyce kulturalnej i dziedzictwie kulturowym, muzeach i bibliotekach czy zajęciach sportowych. Mają one oczywiście nośniki materialne (takie jak twardy dysk komputera, odbiornik radiowy czy telewizyjny, książka, czasopismo czy stadion), ale ich wartość jest niewielka w stosunku do podstawowego wyrobu. Produkty wyróżniają się jakością i wyjątkowością. Każdy jest odrębną kombinacją danych wejściowych (np. powieść, scenariusz filmu, koncert). Pojawiło się nawet pojęcie „klasa kreatywna” obejmujące osoby oferujące profesjonalne usługi oparte na wiedzy. Jego autorem jest amerykański ekonomista Richard Florida³⁰⁹.

Tradycyjna ekonomia (również w Polsce) wciąż jeszcze koncentruje się na produkcji materialnej i przepływach finansowych, toteż działania we wskazanych wyżej obszarach „kreatywnych” nie są przez nią doceniane³¹⁰. Stanisław Trzcіński ocenił wręcz, że „rola sektora kreatywnego jest ignorowana, w szczególności przez podejście do kultury i sztuki jako rozrywki”, jako fragment życia społecznego „niegodny zainteresowania” poważnych badaczy³¹¹. Tymczasem produkcja z tego zakresu jest dziś w wielu krajach, zwłaszcza w Indiach, liczącym się źródłem dochodów. Przynosi je m.in. produkcja filmów, przypomnijmy, że zespół wytwórni określany jako Bollywood jest największym ich producentem w świecie, wygenerował

³⁰⁸ *Creative Economy Outlook 2024*, <https://tiny.pl/n89y3y-9d>, 1.10.2025.

³⁰⁹ Richard Florida, *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, tł. Tomasz Krzyżanowski, Michał Penkala, Warszawa 2010.

³¹⁰ Niedawno ukazało się w Polsce pierwsze poważne opracowanie z tego zakresu. Choć książka (będąca wynikiem pracy doktorskiej) poświęcona jest tylko fragmentowi – przemysłowi muzycznemu, pokazuje go na szerszym tle przemysłów kreatywnych: Stanisław Trzcіński, *Zarażeni dźwiękiem. Rynek muzyczny w czasach sztucznej inteligencji*, Warszawa 2023.

³¹¹ *Ibidem*, s. 191.

w 2023 r. przychody 1,4 mld USD, a filmy indyjskie stanowiły 29% ogólnej liczby wyprodukowanych na całym globie. Przemysł wydawniczy wygenerował przychody 9 132 mln USD. Wydano 281 091 tytułów książek (zarejestrowanych numerem ISBN; dla porównania – w USA 3 279 217, a w Polsce – 99 995). I znowu, w światowych rankingach ekonomicznych zjawiska dotyczące Indii w zakresie „przemysłów kultury” są wprowadzane, ale mało zauważane, gdyż główne zainteresowanie budzą przepływy międzypaństwowe, tymczasem zdecydowana większość indyjskiej produkcji z tego zakresu jest konsumowana na rynku wewnętrznym, na eksport trafia w mniejszej ilości. Mimo wszystko w zakresie eksportu „dóbr kreatywnych” w 2022 r., z którego pochodzą najnowsze dostępne dane, Indie zajmowały 7 miejsce w świecie, z wolumenem 21 mld USD – po Chinach (250 mld), USA (46 mld), Włoszech (39 mld), Francji (30 mld), Hongkongu i Niemczech (po 29 mld), a przed Koreą Płd. (18 mld). Jednakże wśród notowanych w statystykach produktów z tego zakresu w indyjskim eksporcie dominują wyroby o charakterze tradycyjnym – biżuteria (59,6%) oraz akcesoria modowe (12,8%), a tylko marginalnie obecne są produkty bardziej nowoczesne, co demaskuje ułomność tych statystyk. Jednocześnie indyjski import w zakresie „dóbr kreatywnych” wynosił 5,6 mld USD³¹². Wśród 100 największych firm architektonicznych świata pięć ma siedziby w Indiach. Podobnie ogromne zyski generuje sport – w Indiach zwłaszcza rozgrywki krykieta.

Zmieniała się zarówno gospodarka, jak i społeczeństwo, w szczególności nastąpiły poważne zmiany w życiu indyjskiej klasy średniej. Wyrażano opinię, że „nowy styl życia, rodzący się wokół nas, stanowił jedynie bezduszną, zdegradowaną kopię osiągnięć zachodnich społeczeństw”³¹³. Wielu ludzi w Indiach (i nie tylko tam) krytykuje westernizację czy wręcz amerykanizację miejscowej kultury, lecz jednocześnie w Ameryce krytykowana jest orientalizacja tamtejszej kultury. Są to, jak się zdaje, przejawy wzajemnego oddziaływania, przenikania, trwającego już od dawna, a tylko wzmocnionego przez globalizację. Jak się zdaje, dopracowano się w Indiach efektywnych sposobów łączenia osiągnięć społeczeństw zachodnich z własnymi możliwościami i uwarunkowaniami.

Aktualnie globalizacja trwa nadal, ale pojawiły się nowe okoliczności – wojny, w których zaangażowane są już nie państwa peryferyjne, ale główne światowe mocarstwa, a także Indie – wróćmy do tego. Skończył się światowy porządek oparty na regułach, których nigdy w pełni nie przestrzegano, ale pozwalały względnie przewidywać przyszłość. To miejsce zajął chaos w stosunkach międzynarodowych. Świat zmienia się niemal codziennie. Nie wiemy, czy jest to stan przejściowy, czy nowa rzeczywistość, do której wszyscy będą musieli się dostosować. Indie same

³¹² *Creative Economy Outlook 2024...* – w zawartym tam wykazie krajowych instytucji zajmujących się promowaniem „gospodarki kreatywnej” zabrakło zarówno Indii, jak i Polski.

³¹³ R. Dasgupta, *Delhi...*, s. 58.

przyczyniły się do tej sytuacji, ale – odnosimy wrażenie – że nie radzą sobie w niej tak dobrze jak dawniej.

4.3. Nauka i technologia

Już od starożytności uczeni indyjscy mieli osiągnięcia porównywalne z antycznymi Grekami, a niekiedy przewyższające ich. Szczególnie ważnym indyjskim wynalazkiem były cyfry, w Europie błędnie zwane arabskimi. Starożytni Grecy ani Rzymianie nie znali zera, a stosowali uciążliwy sposób zapisu liczb. Bardziej skomplikowane rachunki przy użyciu „cyfr rzymskich” sprawiały kłopoty. Przejęli je chrześcijanie. Tymczasem w Indiach dopracowano się prostszego systemu, co najważniejsze, obejmującego zero. Już w 628 r. astronom i matematyk Brahmagupta (598–670) z Radżastanu ustalił zasady rachunków z użyciem zera (a także liczb ujemnych, długo jeszcze nieznanymi w Europie). Przejęli te cyfry Arabowie, lekko tylko modyfikując ich wygląd. Od nich zapożyczył je włoski matematyk Leonardo Fibonacci (1175–1250), dzięki któremu upowszechniły się w Europie³¹⁴. Te prostsze cyfry, a zwłaszcza zero, ułatwiły obliczenia, bez tego późniejszy rozwój nauki byłby znacznie trudniejszy. Także w innych dziedzinach uczeni z tego kraju mieli wybitne osiągnięcia. Już żyjący między VII a IV w. p.n.e. językoznawca Pāṇini opisał gramatykę sanskrytu. Było to pierwsze w świecie opracowanie gramatyki, a badacz uważany jest za prekursora językoznawstwa formalnego.

Pochodzący z Bengalu Satyendra Nath Bose, matematyk i fizyk z Uniwersytetu w Kalkucie, w okresie międzywojennym zajmował się statystyką kwantową, teoretycznie przewidywał szereg nieznanymi dotychczas zjawisk. Jego prace zainteresowały Alberta Einsteina, który tłumaczył je z angielskiego na niemiecki, a Bosemu umożliwił kontakty w Europie. Bose współpracował też z Marią Skłodowską-Curie. Opracował rozkład prawdopodobieństwa dla fotonów, który został rozszerzony przez Einsteina również na atomy i od ich nazwisk nazwany statystyką Bosego–Einsteina. Przewidywał nieznaną wcześniej stan materii, nazwany kondensatem Bosego–Einsteina (zaobserwowano go w laboratorium dopiero w 1995 r.). Od jego nazwiska pochodzi termin „bozon” (cząstka przenosząca oddziaływania kwantowe, np. foton) – nazwany na cześć Bosego przez Paula Diraca, by upamiętnić jego wkład w badania.

Po uzyskaniu niepodległości Indie wielkie środki kierowały (i nadal to czynią) na badania naukowe, zwłaszcza w zakresie informatyki i biotechnologii, kosmiczne i nuklearne. Brak tu miejsca, by omówić rozwój różnorodnych dziedzin badań, skupimy się zatem na dwóch tylko zakresach, mających szczególne przełożenie na praktykę oraz znaczenie dla potencjału państwa – badaniach kosmicznych i nuklearnych. W 1962 r. powołano Narodowy Komitet ds. Badań Kosmicznych, w 1972 r.

³¹⁴ Georges Ifrah, *Dzieje liczby, czyli historia wielkiego wynalazku*, tł. Stanisław Hartman, Wrocław 1990, s. 200–201, 204–222.

przekształcony w Ministerstwo ds. Kosmosu. Pod jego nadzorem od 1969 r. działa Indyjska Organizacja Badań Kosmicznych (*Indian Space Research Organisation, ISRO, Bhāratiya Antariks Anusandhān Sangathan*), obecnie z siedzibą w Bengalurze w stanie Karnataka, na południu Indii – mieście nazywanym indyjską Doliną Krzemową. Zatrudnia niemal 20 tys. pracowników, jej budżet na rok 2025–2026 wynosi 134 162 mld rupii (1,6 mld USD). Na czele stoi od 14 stycznia 2025 r. V. Narayanan³¹⁵, narodowości tamilskiej, znany konstruktor, który wcześniej zajmował się projektowaniem silników rakietowych³¹⁶.

Prace związane z eksploracją Kosmosu Indie prowadziły, rywalizując z Chinami, które cały czas przodowały. Program kosmiczny Chiny zapoczątkowały w 1956 r. przy pomocy ZSRR, od 1960 r. kontynuowały samodzielnie. W ograniczonych rozmiarach współpracowały z kilku innymi państwami, po rozpadzie Związku Radzieckiego wznowiły współpracę z Rosją. Pierwszy chiński satelita, Dong Fang Hong 1, zaczął pracę w 1970 r. – tym samym Chiny stały się piątym mocarstwem kosmicznym. W 2003 r. wysłały pierwszego astronautę. W 2021 r. zaczęła pracę krążąca wokół Ziemi załogowa stacja kosmiczna Tiangong (Niebiański Pałac), która jest stale rozbudowywana, przebywają w niej kolejne 3-osobowe załogi. W 2019 r. chiński lądownik osiadł na niewidocznej z Ziemi półkuli Księżyca. W 2021 r. pierwszy chiński robot wylądował na Marsie. 16 grudnia 2024 r. wyniesiono na orbitę grupę satelitów GuoWang mających zapewnić dostęp do szerokopasmowego Internetu – była to odpowiedź na wysyłanie z USA satelitów Starlink. Pierwszy chiński lot załogowy na Księżyc planowany jest na 2029 r.

W 1971 r. Indie zaczęły użytkować własny kosmodrom Satish Dhawan Space Centre (pod tą nazwą od 2002 r.) w Sriharikota w stanie Andhra Pradesh. Dziś posiadają trzy kosmodromy, a w największym – Satish Dhawan – działają trzy platformy startowe, co łącznie pozwala na liczne starty. Łączność z obiektami kosmicznymi zapewnia Indyjska Sieć Głębokiego Kosmosu (*Indian Deep Space Network*), założona w 2008 r., posiadająca 18 anten w Indiach, a współpracująca z antenami w Brunei, Indonezji, Canberze, Madrycie i Goldstone na Zachodnim Wybrzeżu USA oraz Hartebeesthoek w RPA – w związku z obrotowym ruchem Ziemi tak obszerna sieć jest niezbędna, by utrzymywać nieprzerwaną łączność z obiektami kosmicznymi. Podobne sieci uruchomiły USA, Chiny, Rosja, UE oraz Japonia.

W 1975 r. Indie wysłały w kosmos pierwszego satelitę, jeszcze z radzieckiego kosmodromu Kapustin Jar, w ramach programu Interkosmos, z użyciem radzieckiej rakiety Kosmos 3M. W 1979 r. wysłano pierwszego satelitę własną rakiętą. Pierwszy obywatel Indii Rakesh Sharma poleciał w kosmos w 1984 r. na stację kosmiczną Salut-7 statkiem Sojuz T-11, też w ramach programu Interkosmos, a Kalpana Chawla, obywatelka USA pochodzenia hinduskiego, była na orbicie dwukrotnie,

³¹⁵ Zgodnie z tamilską tradycją nie używa nazwiska, V. to skrót od imienia ojca: Vanniya.

³¹⁶ *Government of India, Indian Space Research Organisation, Department of Space, <https://www.isro.gov.in>, 25.06.2025.*

ale w 2003 r. zginęła podczas powrotu na Ziemię wahadłowca Columbia. W 2008 r. Indyjska Organizacja Badań Kosmicznych wysłała na orbitę Księżyca bezzałogowy próbnik (Chandrayaan-1 – co dosłownie w sanskrycie oznacza „księżycowy statek”), który do dziś krąży, ale po niecałym roku utracono z nim kontakt – wcześniej zdążył przysłać wiele wyników badań.

Indie produkują własne rakiety nośne, które oprócz indyjskich wynoszą w kosmos także satelity innych państw, m.in. Brazylii, Izraela, Indonezji, Japonii, Singapuru, a nawet państw Europy – Hiszpanii, Litwy, Luksemburga, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Włoch oraz Europejskiej Agencji Kosmicznej. Start misji Proba-3, której współorganizatorem było Centrum Badań Kosmicznych PAN – nastąpił z kosmodromu Satish Dhawan 5 grudnia 2024 r.³¹⁷

Pierwsze indyjskie obserwatorium kosmiczne Astrosat – na razie bezzałogowe – wysłano na orbitę 28 września 2015 r. W 2013 r. wystartowała sonda Mars Orbiter (Mangalyaan) – pierwsza indyjska misja międzyplanetarna – zrealizowana kosztem około 450 mln rupii (73 mln USD). Osiągnęła orbitę Marsa we wrześniu 2014 r. Zaprojektowano ją i zbudowano w Indian Institute of Space Science and Technology w Thiruvananthapuram w stanie Kerala w południowo-zachodniej części Indii, we współpracy z NASA, a w kosmos wysłano ją z Satish Dhawan. Indie były czwartym państwem, którego pojazd dotarł w pobliże tej planety. Przesyłał on zdjęcia powierzchni i wiele innych wyników badań, lecz w październiku 2022 r. utracono z nim łączność. Według danych z połowy 2025 r. Indie użytkowały 57 satelitów zapewniających łączność na oraz dostarczających informacji dla rolnictwa, prognozowania pogody i zagrożeń klęskami naturalnymi³¹⁸.

W 2007 r. zawarto porozumienie z Rosyjską Agencją Kosmiczną w sprawie wspólnej misji na Księżyc, która miała być zrealizowana do 2018 r. Znaczne rosyjskie opóźnienia doprowadziły do zerwania współpracy i podjęcia przez Indie decyzji o przeprowadzeniu misji samodzielnie. Pierwsza (bezzałogowa) próba lądowania na Księżycu 8 września 2019 r. zakończyła się katastrofą. Ale 23 sierpnia 2023 r. z powodzeniem wylądował na nim indyjski łazik Chandrayaan-3, co oglądały na żywo w telewizji miliony widzów. Był to duży wizerunkowy sukces – Indie stały się czwartym krajem mającym udane lądowanie na Srebrnym Globie. Chandrayaan-3 przeprowadził wiele badań i eksperymentów, w tym nakierowanych na przygotowanie przyszłej wyprawy z udziałem ludzi. Obecnie projektowane są następne misje na Księżyc, na Wenus, a w 2026 r. planowany jest pierwszy – jeszcze bezzałogowy – start statku kosmicznego Gaganyaan, który w 2027 r. ma odbyć już lot załogowy. Jeśli to nastąpi, Indie staną się czwartym państwem – po

³¹⁷ Misja PROBA-3 już w kosmosie, <https://tiny.pl/ym7b72dby>, 25.06.2025.

³¹⁸ ISRO Chief Announces 2025 as 'Gaganyaan Year' with First Mission Featuring Vyommitra Robot to Launch in December, „Times of India”, 23.05.2025, https://tiny.pl/kz26p_djx, 28.05.2025.

Związku Radzieckim, USA i Chinach – posiadającym załogowy statek kosmiczny własnej konstrukcji³¹⁹.

Indyjskie media podkreślają, że podczas gdy inne kraje wykorzystywały działania kosmiczne do celów wojskowych, Indie skupiały się na celach cywilnych, takich jak monitorowanie pogody, komunikacja i nawigacja³²⁰. Jak wiele deklaracji w tym kraju – nie jest ona do końca prawdziwa. Podczas operacji o kryptonimie Mission Shakti (Śakti, „Moc”) 27 marca 2019 r. powiodło się zestrzelenie satelity będącego na niskiej orbicie, za pomocą pocisku produkcji indyjskiej Prithvi Defence Vehicle Mark-II. Indie stały się tym samym czwartym krajem po Stanach Zjednoczonych, Rosji i Chinach, który przetestował broń antysatelitarną. Wysłanie satelity GSAT-7R 2 listopada 2025 r. również służyło celom wojskowym – komunikacji z okrętami Marynarki Wojennej Indii.

Wśród załogi misji Axiom 4, która wystartowała 25 czerwca 2025 r. przy użyciu rakiety Falcon 9 (należącej do SpaceX) na Międzynarodową Stację Kosmiczną (w której brał udział Polak Sławosz Uznański-Wiśniewski), znalazł się również Shubhanshu Shukla z Indii, który jest pilotem lotnictwa wojskowego (Indian Air Force). Na Międzynarodowej Stacji Kosmicznej realizował eksperymenty dotyczące m.in. biologii molekularnej, fizjologii oraz interakcji człowieka z technologią w warunkach nieważkości. Szczególnie eksponowano program hodowli mikroalg, które być może będą w przyszłości stanowić pożywienie astronautów podczas dalekich misji. Podkreślano, że jego lot to kluczowy krok w przygotowaniach do samodzielnego wysłania przez Indie ludzi w kosmos³²¹.

Możliwości Indii w omawianym zakresie doceniono w świecie. Ich rakieta- mi wysyłane są w kosmos satelity nie tylko krajów nieposiadających własnych możliwości, ale też amerykańskie. 24 grudnia 2025 r. z kosmodromu Sriharikota wysłano na orbitę satelitę BlueBird Block-2 amerykańskiej firmy AST SpaceMobile. Za jego pośrednictwem użytkownicy telefonów komórkowych będą mogli komunikować się z innymi krajami bez pośrednictwa jakichkolwiek terminali. Ze względu na ciężar tego satelity i złożoność całej operacji „The Times of India” ocenił, że stanowi to „kamień milowy w rosnącym znaczeniu Indii w globalnym przemyśle kosmicznym”³²².

W związku z rosyjską agresją przeciw Ukrainie w 2022 r. Europejska Agencja Kosmiczna zerwała współpracę z Rosją. Ma ona własne kosmodromy, ale

³¹⁹ *Gaganyaan Spacecraft*, <https://www.britannica.com/topic/Gaganyaan>, 19.12.2025; *ISRO Sets December 24 Morning Launch for LVM3-M6 Mission*, „The Economic Times”, 19.12.2025, <https://tiny.pl/4zy-p99js>, 19.12.2025.

³²⁰ *Putting Man in Space Is India's Next Giant Leap*: AS Kiran-Kumar, „Times of India”, 23.06.2025, <https://tiny.pl/27zvK2yWv>, 25.06.2025.

³²¹ Chethan Kumar, *What Next for Shukla, Ax-4 Crew & Axiom Space*, „Times of India”, 15.07.2025, https://tiny.pl/mkz97_d06, 16.07.2025.

³²² *ISRO's US Satellite Launch to Enable Direct Smartphone Calls From Space – Indias Role and Other Insights*, „Times of India”, 2.01.2026, <https://tiny.pl/sbfmJtd9q>, 6.04.2026.

o zbyt małych możliwościach. Najważniejszy producent w jej obrębie – francuski Eutelsat – podjął zatem rozmowy z Indyjską Organizacją Badań Kosmicznych o przyszłych startach europejskich satelitów z kosmodromów tego kraju i z pomocą indyjskich przedsiębiorstw³²³. Rokowania o współpracy z ISRO prowadzi też amerykańskie przedsiębiorstwo Viasat, budujące sieć satelitów telekomunikacyjnych mającą stanowić konkurencję dla Starlinków firmy SpaceX. Zamierza ona podjąć produkcję satelitów w Indiach, w kooperacji z tutejszymi firmami, a także doskonalić oprogramowanie wspólnie ze specjalistami z tego kraju. Rozważa też wysyłanie satelitów w kosmos z indyjskich kosmodromów³²⁴. To tylko plany, ale wskazują one, że Indie uzyskały liczącą się w świecie pozycję w pracach związanych z lotami kosmicznymi.

Ogromną rolę odegrał indyjski program badań dotyczących energii jądrowej – jej wykorzystania pokojowego i militarnego. Już w 1945 r. w Bombaju zaczął pracę Tata Institute of Fundamental Research, zajmujący się m.in. energetyką jądrową. 3 sierpnia 1948 r. powstała rządowa Indyjska Komisja Energii Atomowej, przekształcona później w Departament Energii Atomowej podporządkowany bezpośrednio kancelarii premiera. W styczniu 1950 r. z udziałem Irène Joliot-Curie uruchomiono instytut fizyki jądrowej Uniwersytetu w Kalkucie, a w 1959 r. – zakład wzbogacania uranu i produkcji elementów paliwowych dla reaktorów badawczych w Centrum Badań Atomowych im. H.J. Bhabha (*Bhabha Atomic Research Centre*) w Trombay (dziś przedmieście Mumbaiu).

Już w 1956 r. zaczął pracę pierwszy reaktor o nazwie „Apsara” zbudowany przy współpracy z Brytyjskim Urzędem Energii Atomowej. Następny uruchomiono w 1960 r., tym razem we współpracy z Kanadą. W 1972 r. zaczęła pracę pierwsza elektrownia jądrowa w pobliżu Tarapur w stanie Maharashtra, o mocy 100 MW, także zbudowana we współpracy z Kanadą. Pomocy w rozwijaniu energetyki jądrowej udzieliły też Indiom Stany Zjednoczone. Jednak oba państwa zerwały tę współpracę po pierwszej próbie nuklearnej w Indiach w 1974 r.

Do tego czasu Indie zdążyły wykształcić wystarczającą liczbę fachowców, dysponując też własnymi zasobami rud uranu i innych niezbędnych pierwiastków, były więc w stanie samodzielnie rozwijać zarówno cywilną energetykę jądrową, jak też program zbrojeń nuklearnych. Korzystały z pomocy radzieckiej, potem rosyjskiej, ale w tym zakresie obie strony zachowywały wobec siebie dystans, a powiązania między nimi były luźne. Indie nie podpisały układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, mimo to w 2008 r. USA zawarły z nimi porozumienie o współpracy w zakresie prac nuklearnych.

³²³ Gianluca Lo Nostro, *Exclusive: Eutelsat in Talks With India's Space Agency to Boost Satellite Launch Options*, <https://tiny.pl/h45v1-k32>, 6.04.2026.

³²⁴ Pankaj Doval, *Viasat Exploring Partnerships Across India's Space Value Chain – Launch, Manufacturing and Software: Global President Ben, Palmer*, „Times of India”, 5.04.2026, <https://tiny.pl/j665sr1bk>, 6.04.2026.

W kwietniu 2025 r. Indie posiadały 25 reaktorów jądrowych, pracujących w ośmiu elektrowniach, o łącznej mocy zainstalowanej 8 880 MW. W roku finansowym 2024–2025 wyprodukowały one łącznie 57 TWh, co stanowiło około 3% całkowitej produkcji energii kraju. W budowie jest 11 kolejnych reaktorów o łącznej mocy 8 700 MW. Indyjski prototypowy reaktor powielający o mocy 500 MW jest w fazie rozruchu w Kokkilamedu, w pobliżu miasta Kalpakkam, w stanie Tamilnadu. Początkowo jego budowa miała zakończyć się w 2010 r., ale wskutek opóźnień został oddany do użytku dopiero w grudniu 2024 r., a pełną wydajność osiągnął w końcu 2025 r. Należy do państwowego koncernu Bharatiya Nabhikiya Vidyut Nigam Ltd (BHAVINI)³²⁵.

Ważną rolę odgrywa Defence Research and Development Organisation, podległa Ministerstwu Obrony, odpowiedzialna za badania i rozwój techniki wojskowej. Posiada 52 laboratoria zajmujące się badaniami i projektami technologii obronnych w dziedzinach, takich jak lotnictwo, uzbrojenie, elektronika, inżynieria pola walki, rakiety i torpedy. Jest największą organizacją badawczą w Indiach, zatrudnia ok. 5 000 naukowców oraz około 25 tys. pracowników technicznych. Obecnie koncentruje badania na nowatorskich technologiach, takich jak lasery, systemy kwantowe i sztuczna inteligencja. Dużą część wyników badań przekazuje do wykorzystania w gospodarce cywilnej.

Indie zaczęły rozwijać zarówno program badań jądrowych, jak i badania kosmiczne stosunkowo niedługo po uzyskaniu niepodległości. Oba te programy mają cele zarówno wojskowe, jak i cywilne. Stosunkowo szybko, w 1974 r., Indie weszły w posiadanie broni nuklearnej, a obecnie rozwijają broń antysatelitarną. Indyjski program kosmiczny od początku był prowadzony jako element rywalizacji z Chinami.

4.4. Przemysł

Wspominaliśmy już o niektórych ważnych indyjskich koncernach. Do najważniejszych należą: Tata Motors, Tata Steel, Bajaj Auto, Bharti Airtel, Coal India, Hindalco, Infosys Technologies, Reliance Industries oraz Wipro Technologies. Odmienne niż w gospodarce Chin, ich produkcja kierowana jest przede wszystkim na ogromnie chłonny rynek wewnętrzny, choć od pewnego czasu coraz częściej firmy indyjskie wykupują różne przedsiębiorstwa w innych krajach (zwłaszcza w Europie), produkując na rynki światowe. Niektóre podmioty należące do kapitału indyjskiego (jak działający m.in. w Polsce ArcelorMittal) rejestrują w innych krajach spółki zależne, które nie są ujmowane w indyjskich statystykach. Tworzone są też „piramidy” spółek zależnych mające już charakter korporacji ponadnarodowych, w wyniku czego struktura kapitałowa staje się nieczytelna, a w dodatku ulega

³²⁵ Zob. *India Science, Innovation and Technology Portal, Bharatiya Nabhikiya Vidyut Nigam Limited (BHAVINI)*, https://tiny.pl/jpnsh3_5g, 10.05.2025.

częstym zmianom w wyniku fuzji lub podziałów, niekiedy fikcyjnych. Wszystko to komplikuje badania i opis, spróbujemy jednak przynajmniej częściowo zrekonstruować stan indyjskiego przemysłu.

W 1868 r. założono w Bombaju (dziś: Mumbaju) największy obecnie indyjski konglomerat Tata Group, działający aktualnie w ponad 100 krajach w sektorach surowcowym, samochodowym, komunikacyjnym, technologii informatycznych, chemicznym i energetycznym. Według stanu na 31 marca 2025 r. na giełdzie notowanych było 26 należących do niego spółek o łącznej wartości 328 mld USD³²⁶, zatrudniających łącznie ponad milion pracowników³²⁷. Akcje są w obrocie giełdowym, ale większość posiadają będący parsami członkowie rodziny Tata (poprzez skomplikowany mechanizm, którego nie będziemy omawiać, jego głównym elementem jest spółka holdingowa Tata Sons), jest to więc, w pewnym sensie, największa w świecie firma rodzinna. Od 2016 r. prezesem konglomeratu jest Natarajan Chandrasekaran, będący na tym stanowisku pierwszym nie-parsem³²⁸, wywodzący się z tamilskiej rodziny bramińskiej ze stanu Tamilnadu. Pod jego kierownictwem grupa dokonała inwestycji w handel elektroniczny, rozszerzyła działalność na transport lotniczy, wykupując większościowe udziały w Air India (firmę tę założył w 1932 r. koncern Tata, w 1953 r. została ona znacjonalizowana, na początku XXI w. sprywatyzowana) i taniego przewoźnika Air Asia India (od 2023 r. AIX Connect). Obecnie jej ekspansja kieruje się na firmy medyczne, elektronikę, technologie cyfrowe. Ważną rolę odgrywa produkcja zbrojeniowa, realizowana przez założoną w 2006 r. spółkę zależną Tata Advanced Systems Ltd, będącą zarówno producentem różnorodnego wyposażenia wojskowego (np. lornetki), a także podzespołów dla takich światowych firm zbrojeniowych, jak Boeing, Lockheed Martin i Safran Aircraft Engines. Z niektórymi tworzy spółki *joint ventures*, takie jak Tata Sikorsky Aerospace Ltd w Hajdarabadzie (osprzęt dla samolotów i śmigłowców produkowanych w USA)³²⁹, Tata Boeing Aerospace Ltd (kadłuby śmigłowców Apache)³³⁰.

Tata Motors w latach 2008–2018 produkował najtańszy samochód świata Tata Nano, wyjątkowo mały, który miał zrewolucjonizować ruch na indyjskich zatłoczonych ulicach, a miał być dostępny dla wszystkich prócz najbiedniejszych. Rodzina Tata deklarowała, że 66% zysków przeznaczy na działalność filantropijną³³¹. Sprawa była szeroko komentowana, ostatecznie jednak eksperyment nie

³²⁶ Warto dodać, że jest to niemal połowa PKB Polski.

³²⁷ Tata. Investors, Group Companies, <https://www.tata.com/investors/companies>, 10.05.2025.

³²⁸ Zgodnie z tamilską tradycją nie ma on nazwiska. Chandrasekaran to imię, a Natarajan to imię ojca.

³²⁹ Lockheed Martin and Tata Advanced Systems Announce Agreement to Expand C-130J Super Hercules Opportunities in India, <https://tiny.pl/fpy392zvy>, 27.11.2025.

³³⁰ Our Products & Services, <https://www.tataadvancedsystems.com>, 27.11.2025.

³³¹ I. Szelezińska, *Bombaj/Mumbaj...*, s. 169.

powiódł się. W tym samym czasie, w 2008 r., Tata Motors wykupił od Forda za 2,3 mld USD produkcję kultowych samochodów Jaguar i Land Rover. Ta inwestycja była udana. 1 października 2025 r. spółkę Tata Motors podzielono na dwie: Tata Motors Passenger Vehicles (TMPV) i TML Commercial Vehicles (TMCV), oboma kieruje N. Chandrasekaran, jest to więc tylko kolejna ze zmian organizacyjnych, jakie dokonywane są co kilka lat. Tata Steel w 2006 r. przejął brytyjsko-holenderski koncern Corus. Był to największy w dziejach zagraniczny zakup dokonany przez firmę indyjską, a Tata Steel stał się największym producentem stali w Wielkiej Brytanii. Ogółem posiada zakłady wytwórcze w 26 państwach³³².

Konglomerat Bajaj Group założył Jamnalal Bajaj w Bombaju w 1926 r., do dziś należy do jego potomków. Składa się z kilkadziesiąt kompanii, zajmujących się najróżniejszymi zakresami działania. Najważniejszym przedsiębiorstwem jest Bajaj Auto założone w 1945 r. w Pune w stanie Maharasztra. Jest trzecim co do wielkości producentem motocykli w świecie. Od 2012 r. produkuje też samochody. W grudniu 2020 r. jego kapitalizacja rynkowa przekroczyła 1 bln rupii (12 mld USD), jest więc najcenniejszą w świecie firmą produkującą jednoślady. Od 1960 r. jest spółką akcyjną, kilkakrotnie dokonywała restrukturyzacji, dzieląc się na kilka podmiotów, które potem znów łączono. Wchodziła też na rynki europejskie, kupując akcje firm w Austrii, Niemczech i Holandii, m.in. uzyskała 49,9% akcji swego głównego konkurenta w skali światowej – austriackiego KTM (wcześniej: Kronreif & Trunkenpolz Mattighofen). Ta ostatnia firma, będąc pod jego kontrolą, popadła w długie (niewykluczone, że przyczynili się do tego indyjscy właściciele), niemal zbankrutowała, a w 2024 r. Bajaj sprzedał jej akcje³³³.

Pomimo trwającej prywatyzacji wciąż jeszcze duża część przemysłu i górnictwa znajduje się w ręku państwa. Struktura własnościowa jest dość skomplikowana. Istnieją „piramidy” spółek akcyjnych. Na szczycie działają spółki matki, których akcje należą w większości do państwa lub stanów, ale część akcji sprzedano prywatnym inwestorom. Są one z kolei głównymi posiadaczami akcji spółek niższego szczebla, istnieją też powiązania kapitałowe pomiędzy tymi ostatnimi a przedsiębiorstwami rzeczywiście prywatnymi. Największe przedsiębiorstwo państwowe to Oil and Natural Gas Corporation Ltd (ONGC). Jest ono właścicielem Hindustan Petroleum Corporation Ltd, posiadającej dwie największe rafinerie w Indiach (w Mumbaju oraz w Mangaluru w stanie Karnataka), kolejną w Visakhapatnam w stanie Andhra Pradeś, zaś w Bathinda w Pendżabie posiada rafinerię Guru Gobind Singh Refinery, wspólnie z Mittal Energy Investments Pte. Ltd (należącą do Lakshmi N. Mittal Group).

Drugą pod względem wielkości państwową spółką jest Indian Oil Corporation Ltd, działająca zarówno w Indiach, jak i w Dubaju oraz na Mauritiusie. Jego spółką zależną jest m.in. Chennai Petroleum Corporation Ltd (wcześniej pod

³³² *At a Glance*, <https://www.tatasteeluk.com/about-us/at-a-glance>, 30.05.2025.

³³³ *About KTM AG*, <https://ktmgroup.com/en/home>, 10.05.2025.

nazwą Madras Refineries Ltd), której współwłaścicielem – co ważne w obecnych realiach międzynarodowych – jest irańska państwowa spółka National Iranian Oil Company³³⁴.

Coal India Ltd to największy producent węgla w świecie, odpowiadający za około 82% całkowitego wydobycia węgla kamiennego w Indiach. Powstał w 1975 r. z połączenia wcześniej istniejących przedsiębiorstw państwowych. Od 2010 r. trwa niespieszna prywatyzacja dokonywana poprzez sprzedaż akcji na giełdzie. W końcu 2025 r. 37% akcji znajdowało się w rękach prywatnych, pozostałe nadal były własnością państwa. Produkcję prowadzi poprzez 14 spółek zależnych. Posiada 310 kopalni, w tym 129 głębinowych i 168 odkrywkowych (i 13 mieszanych), 13 koksowni oraz firmy pomocnicze: transportowe, instytuty badawcze, szkoły. W roku obrotowym 2024/2025 wydobyła 781 mln ton węgla (w Polsce wydobycie nigdy nie przekroczyło 100 mln ton). W kwietniu 2025 r. miała 220 242 pracowników. Od kilku lat eksperymentuje z alternatywnymi działaniami, takimi jak produkcja energii elektrycznej (także w elektrowniach solarnych i wiatrowych), podziemna gazyfikacja węgla. Na jej czele od listopada 2025 r. stoi Sanor Kumar Jha, będący jednocześnie sekretarzem stanu w Ministerstwie Węgla rządu Indii³³⁵. Zwiększanie produkcji energii odnawialnej, zwłaszcza słonecznej, stało się w ostatnich latach jednym z priorytetów władz indyjskich, a Coal India Ltd próbuje temu sprostać. Firma prowadzi też wydobycie w Mozambiku, natomiast z Rosji sprowadza węgiel koksujący.

Hindalco Industries Ltd to największy na świecie producent aluminium, wytwarza też miedź. Wart jest 28 mld USD, jest spółką zależną Grupy Aditya Birla, jednego z największych indyjskich konglomeratów. Jej właścicielem jest Kumar Mangalam Birla, pochodzący z rodziny od ponad stu lat zasłużonej dla rozwoju gospodarki indyjskiej. Spółka ma w Indiach 27 kopalń boksytu, zakłady przetwórcze i elektrownie w dziesięciu stanach i niemal 60 tys. pracowników. Jest właścicielem amerykańskiej firmy Novelis, też produkującej aluminium i zajmującej się recyklingiem puszek aluminiowych, oraz przedsiębiorstw w Tajlandii, Malezji, Indonezji, na Filipinach i w Egipcie, zajmujących się produkcją i przerobem aluminium³³⁶.

Wiele pieniędzy inwestowano za granicą, zwłaszcza w Europie. Pisaliśmy już o ekspansji konglomeratu Tata. Koncern stalowy, należący do Lakshmiego Mittala, rozpoczął ekspansję światową w 1989 r. W 2006 r. połączył swe przedsiębiorstwa w koncern ArcelorMittal, kontrolujący ok. 10% produkcji stali w świecie, w tym większość hut w Polsce. Jest też największym producentem koksu w Europie.

³³⁴ Partner irański współtworzył spółkę w roku 1965, a więc długo przed irańską rewolucją islamską. Zob. *Chennai Petroleum Corporation Limited (CPCL)*, <https://tiny.pl/522jvtx44>, 31.03.2026.

³³⁵ *Corporate Structure of Coal India Limited*, <https://www.coalindia.in/corporate-structure>, 25.11.2025.

³³⁶ *Hindalco Unveils New Identity in a Transformational Push to Disrupt Indian Manufacturing*, <https://www.hindalco.com>, 25.11.2025.

Jest formalnie zarejestrowany w Luksemburgu, zatem w statystykach pojawia się jako kapitał z Unii Europejskiej, jego głównym udziałowcem wciąż jest Lakshmi Mittal, mieszkający w Londynie, który jednak dużą część akcji odstąpił członkom rodziny. Rodzina Mittalów należy do kasty Agrawal, z której pochodziło wielu przedsiębiorców i polityków, a jej członkowie uważają się za potomków boga Ramy.

Bharti Airtel Ltd to istniejący od 1995 r. indyjski dostawca usług telekomunikacyjnych z siedzibą w Delhi. Założycielem spółki był Sunil Mittal. Bharti Airtel Ltd oferuje m.in. usługi telefonii komórkowej i stacjonarnej, platformę telewizji IPTV oraz dostęp do Internetu. Do 2017 r. był największym dostawcą telefonii komórkowej w Indiach. Działa też w 17 innych państwach Azji i Afryki.

W XX w. niewiele było w Indiach zagranicznych inwestycji kapitałowych, poza brytyjskimi, też jednak niewielkimi. Wynikało to zarówno z nieufności władz indyjskich, podejrzliwie traktujących takie inwestycje, jak i z małego zainteresowania inwestorów lokowaniem kapitału w biednym kraju. W XXI w. sytuacja zmieniła się. Na początku 2025 r. „Forbes” ocenił, że Indie awansowały do kategorii głównych odbiorców inwestycji zagranicznych w świecie. Ściągają je dobre perspektywy rozwoju rynku, dostępność kadr oraz zachęty władz państwa do lokowania tu pieniędzy³³⁷. Najnowszy przykład pochodzi z marca 2026 r.: amerykańska firma KKR zawarła umowę z indyjskim producentem elektrycznych pojazdów użytkowych PMI Electro Mobility Solutions oraz jego platformą e-autobusową Allfleet India, zainwestuje do 310 mln USD i wspólnie wyprodukują pięć tysięcy elektrycznych autobusów³³⁸.

Jeden z największych koncernów górniczych świata, brytyjsko-australijski Rio Tinto, w kwietniu 2025 r. ogłosił podjęcie inwestycji w Indiach, we współpracy z indyjskim AMG Metals & Materials. Zamierza produkować milion ton aluminium rocznie³³⁹.

W 2024 r. w Indiach działały trzy przedsiębiorstwa z listy 100 największych koncernów zbrojeniowych świata: Hindustan Aeronautics Ltd (HAL, pod tą nazwą od 1964 r.), produkujący samoloty bojowe, miejsce 44), Bharat Electronics (miejsce 58) oraz Mazagon Dock Shipbuilders (miejsce 91)³⁴⁰. Wielką firmą było też Indian Ordnance Factories.

Spółka HAL powstała w 1940 r. w Bangalore (dziś Bengaluru), z inicjatywy króla Mysore, który był głównym udziałowcem. Produkowała samoloty dla armii indyjskiej służącej Brytyjczykom, a potem niepodległemu państwu. W 1942 r. została

³³⁷ Dave Ewans, *India's Rise In The Global Supply Chain*, „Forbes”, 20.05.2024, <https://tiny.pl/j232g8982>, 27.01.2025.

³³⁸ KKR to Invest Up to \$310 Million in India e-Bus Deal, https://tiny.pl/zv_nx676x, 19.03.2026.

³³⁹ World's Second-Largest Miner Rio Tinto Back in India After a Decade for Clean Energy Project, <https://tiny.pl/wbdw1kdp7>, 18.04.2025; Rio Tinto and AMG Metals & Materials to assess Low-Carbon Aluminium Project in India, <https://tiny.pl/f1-m56yxk>, 18.04.2025.

³⁴⁰ The SIPRI Top 100 Arms-Producing and military Services Companies in the World, 2024, <https://tiny.pl/rh7wnynq9>, 2.12.2025.

upaństwowiona przez Brytyjczyków. Ma dzisiaj 21 oddziałów produkcyjnych i centrów badawczo-rozwojowych rozmieszczonych w całym Indiach. Produkuje samoloty myśliwskie, treningowe, śmigłowce, bezzałogowce, części i silniki lotnicze (również na eksport do USA i kilku krajów Azji), turbiny okrętowe, silniki rakiet. Remontuje też samoloty jako centrum serwisowe dla maszyn produkcji indyjskiej i rosyjskiej. Zatrudnia niemal 30 tys. osób. Jest obecnie spółką akcyjną, ale 71,65% akcji posiada rząd Indii, pozostałe notowane są na giełdzie w Mumbaju³⁴¹.

Nawiązano współpracę z producentami broni z krajów NATO. HAL i francuski gigant lotniczy Safran utworzyły w 2016 r. spółkę *joint venture* Helicopter Engines MRO Pvt Ltd (HEMRO), działającą w Goa (dawnej kolonii portugalskiej), a mającą serwisować silniki śmigłowców cywilnych i wojskowych. Budowa zakładu przeciągała się, obecnie władze państwa deklarują, że wkrótce zostanie zakończona³⁴².

Na początku 2025 r. ujawniono, że indyjski Bharat Electronics Ltd (BEL) i koncern Safran porozumiały się w sprawie wspólnej produkcji modułów AASM Hammer (Armament Air-Sol Modulaire Highly Agile Modular Munition Extended Range), które zwiększają skuteczność działania bomb lotniczych, zapewniając dodatkowy napęd, co zwiększa zasięg podczas zrzutu, pozwala razić cele na dystansie do 15 km. Umożliwia to lot bombowca na niskiej wysokości, co znacząco utrudnia jego wykrycie przez radary. Drugim atutem jest system naprowadzania oparty o nawigację satelitarną, który w optymalnych warunkach zapewnia dokładność do kilku metrów przy trafieniu w nieruchomy cel. Podczas wojny warunki rzadko są optymalne, niemniej moduły wyraźnie zwiększają dokładność trafień.

Francuskie moduły okazały się jednym najskuteczniejszych środków ukraińskiego rażenia w walce z Rosją, co zachęciło inne państwa do ich nabywania. Wojna ujawniła też ich słabe strony, co pozwoliło na ich wyeliminowanie. Zastosowanie przez przeciwnika zagłuszarek może negatywnie wpływać na precyzję ataku, co szczególnie jest problemem dla lżejszych bomb, o masie do 225 kilogramów. Dołączono zatem głowice optoelektroniczne widzące termiczny obraz celu. Półkładowa elektronika porównuje widziany obraz z zapisanym w pamięci i sama decyduje o śledzeniu i zaatakowaniu obiektu. Jest to broń typu „odpal i zapomnij”, co sprawia, że pilot po jej zrzuceniu może natychmiast opuścić strefę zagrożenia.

Utworzono spółkę *joint venture*, która będzie produkować moduły w Indiach. Nastąpił transfer technologii wraz z prawem do opracowywania własnych wariantów i do sprzedaży w innych krajach. Jak z dumą napisano: „zapewni to Indiom pozycję globalnego centrum produkcji inteligentnej amunicji”. Powstanie także francusko-indyjskie Centrum Doskonałości dla wzmocnienia zdolności obronnych Indii, rozszerzenia współpracy przemysłów obu państw w zakresie produkcji, konserwacji, napraw i remontów sprzętu optoelektronicznego i nawigacyjnego dla

³⁴¹ *Business*, <https://hal-india.co.in>, 5.06.2025.

³⁴² Murari Shetye, *Helicopter Repair Facility at Honda to Start in 3 Months: CM*, „Times of India”, 4.07.2025, <https://tiny.pl/6r58vc0vm>, 5.07.2025.

indyjskich sił zbrojnych³⁴³. Według dostępnych publikacji w pierwszym półroczu 2025 r. indyjski przemysł obronny zwiększył produkcję o 34%³⁴⁴.

Przemysł indyjski wytwarza też w dużych ilościach broń bardziej tradycyjną: karabiny Excalibur, Amogh (w sanskrycie oznaczający „nieomylny”), Ghaatak. Są nieustannie ulepszane, zwłaszcza na podstawie doświadczeń kolejnych wojen z Pakistanem.

Spółki indyjskie dokonują inwestycji zagranicznych, aktywnie działając m.in. w Europie, a jednocześnie Indie są jednym z głównych odbiorców bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Intensywnie rozwija się sektor zbrojeniowy, funkcjonując tu trzy spośród 100 największych w świecie podmiotów tego sektora.

4.5. Banki i giełdy

Sprawnie działający system bankowy jest ważnym czynnikiem ułatwiającym rozwój gospodarczy. Konieczne jest w tym przypadku wyjaśnienie językowe, gdyż nazwy banków indyjskich odbiegają od polskich intuicji. Państwowy bank emisyjny Indii nosi nazwę Reserve Bank of India (RBI), podczas gdy State Bank of India (SBI) w Mumbaju jest bankiem komercyjnym, największym bankiem akcyjnym w Indiach. Powstał w 1921 r. z połączenia trzech banków działających od XIX w. jako Imperial Bank of India, pod obecną nazwą działa od 1955 r. Potem wcielono do niego kilka banków księżęcych i lokalnych. Ten proces integrowania kontynuowano w XXI w. Wbrew nazwie, do niedawna był własnością prywatnych akcjonariuszy, od 2008 r. pakiet kontrolny akcji jest w ręku rządu (poprzez RBI). Od niedawna podjął ekspansję zagraniczną.

Od czasów brytyjskich działały w Indiach banki prywatne, po uzyskaniu niepodległości część z nich niespiesznie upaństwowiono. W 1993 r. zaczęła się liberalizacja sektora, powstało wiele nowych banków prywatnych oraz innych instytucji finansowych. Największy dziś bank prywatny w Indiach (pod względem aktywów i kapitalizacji rynkowej) HDFC Bank³⁴⁵ rozpoczął działalność w styczniu 1995 r., szybko rozrósł się poprzez fuzje i przejmowanie innych instytucji finansowych. W kwietniu 2024 r. jego kapitalizacja rynkowa stanowiła 145 mld USD, co czyniło go trzecią co do wielkości indyjską spółką notowaną na giełdach (i dziesiątym najdroższym bankiem prywatnym w świecie). W 2025 r. był szesnastym co do wielkości pracodawcą w Indiach, miał ponad 214 tys. pracowników.

³⁴³ Safran and BEL Forge Partnership for Manufacturing HAMMER Weapon in India, <https://tiny.pl/gjphnwsld>, 14.02.2024.

³⁴⁴ Defence Outperforms Sectoral Indices; Surges 34.82% in Six Months, Far Ahead Of Nifty – Is the Rally Sustainable?, „Times of India”, 3.07.2025, <https://tiny.pl/fqz6203m6>, 5.07.2025.

³⁴⁵ Podobnie jak coraz więcej banków w świecie w nazwie używa tylko skrótu – pochodzącego od słów: Housing Development Finance Corporation.

Obecnie system bankowy jest dość skomplikowany, ulegał wielu przebudowom, w XXI w. trwa jego powolna konsolidacja, np. w 2023 r. jeden z największych banków świata Citi Bank sprzedał za ponad 1,4 mld USD działalność detaliczną w Indiach na rzecz indyjskiego, prywatnego Axis Bank. Ten ostatni w 2025 r. nawiązał współpracę z amerykańskim J.P. Morgan, co umożliwiło klientom dokonywanie natychmiastowych przelewów w dolarach. W 2025 r. w Indiach istniało 12 banków, w których państwo miało przeważający udział, 28 regionalnych banków wiejskich, których własność podzielona jest między państwo i stany (wbrew nazwie działają również w miastach), 21 banków prywatnych działających w całym państwie, 34 banki spółdzielcze na poziomie stanowym i 352 na lokalnym. Funkcjonują też prywatne banki lokalne. Z powodu gwałtownego wzrostu liczby przypadków cyberprzestępczości 200 największych banków w kraju rozpoczęło proces migracji usług bankowości internetowej do nowej domeny *bank.in.*, proces ten zakończył się w końcu października 2025 r.³⁴⁶

Od 2013 r. działają banki płatnicze, obecnie jest ich pięć – to miejscowy eksperyment indyjski, mogą one jedynie przechowywać środki obywateli i przedsiębiorstw, pozwalając na operowanie nimi, nie udzielają kredytów. Mają za to liczne punkty obsługi, by ułatwić korzystanie ludziom niezainteresowanym kredytami. Największy, uruchomiony w 2018 r., India Post Payments Bank miał w sierpniu 2025 r. 120 mln klientów, wpłaty i wypłaty można realizować w urzędach pocztowych, a nawet za pośrednictwem listonoszy. Oferuje rachunki oszczędnościowe, przelewy pieniężne, ubezpieczenia, płatności za rachunki i media. Innymi podmiotami nastawionymi na rynek nawet nie tyle krajowy, ile lokalny, są niedochodowe organizacje mikrofinansowe. Twórcą idei takich organizacji, która przyjęła się także w Indiach, jest ekonomista z Bangladeszu, a od 2024 r. do 17 lutego 2026 r. premier tego państwa – Muhammad Yunus, otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla w 2006 r. właśnie za opracowanie systemu mikrofinansowania, pozwalającego wielu mieszkańcom Bangladeszu oraz Indii podjąć samodzielną działalność gospodarczą i dzięki temu wyjść z nędzy. W Indiach tworzone są w tym celu grupy samopomocowe, których w pierwszej dekadzie obecnego wieku było już przeszło 2 mln³⁴⁷.

Działają też w Indiach 44 banki zagraniczne, m.in. szwajcarski UBS, Bank of Bahrain and Kuwait, Bank of China oraz Industrial & Commercial Bank of China, brytyjski HSBC, francuski BNP Paribas, katarski Doha Bank, rosyjski Sberbank, amerykańskie American Express, Bank of America, J.P. Morgan Chase. Zajmują

³⁴⁶ Swati Bharadwaj, *Oct 31 Deadline Nears, 200 Banks Gear Up for bank.in Shift*, „Times of India”, 1.10.2025, <https://tiny.pl/6v1bss3km>, 12.12.2025.

³⁴⁷ Dorota Marzec, *Niedochodowe organizacje mikrofinansowe w świecie i w Indiach*, w: Kazimierz Kłosiński (red.), *Chiny – Indie. Ekonomiczne skutki rozwoju*, Lublin 2008, s. 271–284. Na temat działalności Yunusa – zob. Ewa Janikowska, *W jaki sposób mikrofinansowanie pomaga w walce z ubóstwem. Studium przypadku Grameen Bank*, „Ekonomia Społeczna” 2011, t. 3, nr 2, s. 75–83.

się przede wszystkim obsługą finansową handlu ze swoimi krajami, ale w coraz większym stopniu uczestniczą też w obrotach na rynku wewnętrznym.

Bank Rezerw Indii (*Reserve Bank of India*, RBI) powstał w 1934 r., początkowo był własnością prywatną, został znacjonalizowany w 1949 r. i od tego czasu w całości należy do państwa. Zajmuje się emisją pieniądza (od 2006 r. za pośrednictwem spółki zależnej Security Printing & Mintage Corporation of India Ltd), gwarantowaniem depozytów, finansowaniem wydatków państwa, sprawuje nadzór nad bankami (w tym prywatnymi) oraz instytucjami ubezpieczeniowymi. Do 2016 r. ustalał stopy procentowe, gdy przejął tę funkcję Komitet Polityki Pieniężnej (*Monetary Policy Committee*), złożony z trzech przedstawicieli Reserve Bank i trzech – rządu Indii, powoływany na czteroletnią kadencję. Gubernatorem RBI jest od 11 grudnia 2024 r. Sanjay Malhotra, który ma za sobą studia na Uniwersytecie Princeton w USA i praktykę w organizacjach międzynarodowych. We wrześniu 2025 r., pośrednio komentując politykę prezydenta Trumpa wobec Indii, zapewnił, że kraj ma niewielką inflację, wystarczające rezerwy walutowe, niewielki deficyt obrotów bieżących: „Silne fundamenty gospodarcze Indii pozycjonują kraj jako filar stabilności w burzliwym świecie”³⁴⁸.

Indie biorą udział w pracy kilku banków międzynarodowych. Od 1966 r. należą do Azjatyckiego Banku Rozwoju (*Asian Development Bank*), którego udziałowcami jest dziś 69 państw. Jego inicjatorem była Japonia, do dziś odgrywająca w nim wiodącą rolę – Japończycy byli zawsze prezesami, choć centrala formalnie znajduje się na Filipinach. W końcu 2020 r. najwięcej akcji posiadały Japonia i Stany Zjednoczone po – 15,571%, Chiny miały ich 6,429%, Indie 6,317%, Australia 5,773%.

Pod patronatem BRICS w 2015 r. powołano Nowy Bank Rozwoju (*New Development Bank*, NDB), z siedzibą w Szanghaju. Formalnie pomysłodawcą przedsięwzięcia były Indie, ich przedstawiciel Kundapur Vaman Kamath został pierwszym dyrektorem (do 2020 r.). Kapitał początkowy wynosił 50 mld USD, był podzielony równo między pięciu założycieli, gdy przybywali nowi członkowie, otrzymywali znacznie mniejsze udziały. W 2025 r. Indie posiadały 18,76% akcji, tak samo jak wszystkie państwa założycielskie, warte 10 mld USD. Siedzibą jest Szanghaj, w 2022 r. Bank utworzył regionalne biuro w Indiach w stanie Gudżarat. Dyrektorem od 2023 r. jest brazylijska ekonomistka Dilma Rousseff, która była prezydentem Brazylii w latach 2011–2016 (pozbawiona urzędu wskutek oskarżeń o korupcję). We wrześniu 2021 r. do NDB przystąpiły Bangladesz, Zjednoczone Emiraty Arabskie i Urugwaj, w grudniu 2021 r. Egipt, w 2024 r. Algieria, Kolumbia i Uzbekistan, a chęć przystąpienia zgłosiła Indonezja. Bank emituje obligacje, głównie na rynku chińskim, udziela pożyczek instytucjom publicznym Brazylii, Indii, RPA i Rosji. Sfinansował dotychczas projekty warte ponad 37 mld USD, koncentrując się na infrastrukturze

³⁴⁸ 'Anchor-of-Stability' RBI gov Hails India's Growth Story Amid Volatile World; Warns Global Trade Policies Could 'Permanently Damage' Some Economies, „Times of India”, 3.10.2025, <https://tiny.pl/xdgtbbyfs>, 4.10.2025.

energetycznej, komunikacyjnej i związanej z ochroną środowiska. Najnowszym projektem ma być dofinansowanie w kwocie 64,6 mln USD budowy elektrowni wodnej w stanie Mizoram³⁴⁹.

Ponad 65% finansowania NDB denominowane jest w dolarach. Warto to podkreślić, bo fakt ten podważa całą głośną retorykę ekonomistów i polityków państw BRICS o odchodzeniu od dolara. Planowany jest debiut obligacji w rupiach indyjskich o wartości 400–500 mln USD, które mają wesprzeć działania Indii zmierzające do umiędzynarodowienia swojej waluty i zwiększenia jej roli w transakcjach międzynarodowych – ale na razie tego nie zrealizowano. NDB w ostatnich latach stał się kluczowym narzędziem finansowym BRICS. Wspiera nie tylko rozwój infrastruktury i projekty zrównoważonego rozwoju, lecz także inicjatywy mające ograniczyć zależność od dolara, choć w tym ostatnim zakresie efekty są niewielkie. Trwa debata o wspólnej walucie, ale ambicje ugrupowania w budowie alternatywnego systemu finansowego dla państw Globalnego Południa na razie nie wychodzą poza sferę dyskusji. W marcu 2022 r. NDB ogłosił, że „zdrowe zasady bankowe” wymagają wstrzymania wszystkich nowych transakcji z Rosją. Mimo to w lipcu 2024 r. prezes Rousseff wzięła udział w Forum Ekonomicznym w Petersburgu, gdzie rozmawiała z prezydentem Putinem³⁵⁰.

Od 2018 r. Indie są też udziałowcem Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, z symbolicznym udziałem 0,03% (9 860 tys. euro). Choć jest on znikomy, świadczy o ambicjach Indii wchodzenia na rynki europejskie, a jednocześnie korzystania z europejskich doświadczeń w zakresie finansów. Bank do grudnia 2022 r. wsparł 217 transakcji eksportowych i importowych indyjskich przedsiębiorstw na łączną kwotę 167,21 mln euro³⁵¹. Uczestniczą w pracach Banku Światowego, dysponując 2,91% głosów. Jego prezesem od 2 czerwca 2023 r. jest sikh pochodzący z Pendżabu Ajay Banga. Wcześniej był przewodniczącym US-India Business Council (USIBC), reprezentującej ponad 300 największych międzynarodowych firm inwestujących w Indiach.

Indie biorą też udział w pracach utworzonego w 2016 r. z chińskiej inicjatywy Azjatyckiego Banku Inwestycji Infrastrukturalnych (*Asian Infrastructure Investment Bank*) z siedzibą w Pekinie. Ma on obecnie 111 udziałowców z całego świata. Kapitał początkowy banku wynosił 100 mld USD. Był niekiedy postrzegany jako rywal lub alternatywa dla Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego, być może takie były intencje jego założycieli, ale niewiele z tego wyszło. Indie posiadają akcje warte 8 367,3 mld USD, co stanowi udział największy po Chinach (29 780,4 mld USD). Korzystają z licznych pożyczek, zwłaszcza na rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej.

³⁴⁹ Mizoram Tuirini Small Hydro Project, https://tiny.pl/b_32m2gwb, 4.10.2025.

³⁵⁰ President Dilma Rousseff Takes Part in the Activities of the 2nd Summit Russia-Africa – Economic and Humanitarian Forum in St. Petersburg, <https://tiny.pl/tqc8zgxcz>, 30.07.2023.

³⁵¹ India: EBRD Shareholder Profile, <https://tiny.pl/v91xhpj25>, 4.10.2025.

W 1996 r. założono elektroniczny Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych (*National Securities Depository Ltd*). W sierpniu 2025 r. posiadał 41 426 038 kont klientów (jeden klient może posiadać kilka kont, ilu ich jest – nie ujawniono). W 2023 r. miał aktywa wartości 5 663 mld USD³⁵². Poprzez giełdy gospodarka Indii coraz ściślej wiąże się z rynkiem światowym. Niemal połowa akcji notowanych na indyjskich giełdach jest dziś w posiadaniu cudzoziemców³⁵³. Nie wiadomo, w jakim zakresie przedsiębiorcy indyjscy uczestniczą w operacjach na giełdach zagranicznych, ale można przypuszczać, że jest to również udział znaczący.

Działalność giełd stała się okazją do różnorodnych manipulacji finansowych – takich jak wykorzystywanie informacji poufnych, manipulowanie cenami, ich sztuczne zaniżanie lub zawyżanie. Sprawująca nad nią nadzór Indyjska Rada Papierów Wartościowych i Giełd (*Securities and Exchange Board of India*, SEBI), wdrożyła środki w celu wykrywania i karania nieetycznych praktyk – trudno ocenić, na ile skuteczne.

Założona w 1992 r. Narodowa Giełda Indii (*National Stock Exchange of India*) w Mumbaju, na której na koniec 2024 r. notowano 2 671 spółek, jest piątą giełdą świata pod względem kapitalizacji – 5,70 mld USD, po dwóch amerykańskich – New York Stock Exchange (31,58) oraz Nasdaq (30,61 mld USD), chińskiej Shanghai Stock Exchange (7,19) i japońskiej Tokyo Stock Exchange (6,63). Wyprzedza Euro-next – połączoną giełdę najważniejszych państw Unii Europejskiej (5,44). Niewiele mniejsza jest działająca od 1875 r. Bombay Stock Exchange – też w Mumbaju – z kapitalizacją 5 mld USD. Łącznie ich wartość przewyższa każdą inną giełdę świata, z wyjątkiem tylko amerykańskich. Trzecią w państwie jest założona w 2017 r. India International Exchange IFSC Ltd w Ahmedabadzie w stanie Gudżarat, która reklamuje się, że jest najszybszą giełdą świata, z czasem realizacji zleceń wynoszącym 4 mikrosekundy – szybkość w przypadku giełd jest ważnym kryterium, w obliczu błyskawicznych zmian cen akcji.

O skali globalizacji gospodarki Indii świadczy rozwój rynku giełdowego i światowa pozycja, którą osiągnęła Narodowa Giełda Indii. Sektor bankowy Indii jest umiędzynarodowiony, czego dowodzi liczba banków zagranicznych działających w tym kraju, ale jednocześnie podkreślić trzeba istotny udział państwa w tym sektorze. Sektor bankowy obejmuje przy tym takie segmenty, jak banki płatnicze, które nastawione są całkowicie na rynek wewnętrzny. Indie uczestniczą też w międzynarodowych instytucjach finansowych, a udział w nich tego państwa uwarunkowany jest m.in. dążeniem do umiędzynarodowienia rupii indyjskiej, która dotąd jest walutą częściowo wymienialną.

³⁵² *National Securities Depository Limited, Statistics*, <https://nsdl.co.in/about/statistics.php>, 5.10.2025.

³⁵³ S. Menon, *Indie i geopolityka Azji...*, s. 414.

Rozdział 5

Polityka zagraniczna

5.1. Polityka zagraniczna mocarstwa w dobie globalizacji

Dla każdego państwa polityka zagraniczna jest jednym z najważniejszych aspektów działania, a szczególne znaczenie ma dla kraju aspirującego do roli globalnego mocarstwa. W niniejszym rozdziale przeanalizujemy indyjską politykę zagraniczną, stawiając sobie za cel wskazanie głównych jej cech charakterystycznych, ściśle powiązanych z celami strategicznymi Indii w globalizującym się świecie.

Gdy w 1947 r. kraj ten uzyskał niepodległość, większość ówczesnych państw związanych było z określonym blokiem politycznym. Indie starały się tego uniknąć i – przynajmniej deklaratorywnie – czynią to do dziś. Jedną z fundamentalnych zasad swej polityki określają jako *multialignment*, co oznacza dążenie do współpracy z różnorodnymi partnerami, choćby zwaśnionymi ze sobą. Ta postawa – jak pokażemy – jest niekonsekwentna i nie zawsze daje oczekiwane korzyści. Jeden z dyplomatów tego kraju Shivshankar Menon ocenił, że „Indyjska neutralność sprawia, że o dobre relacje z tym państwem zabiegają niemal wszyscy aktorzy globalnych konfliktów”³⁵⁴. Jest to jednak przede wszystkim myślenie życzeniowe – politycy i dyplomaci pragną, by tak było, lecz rzeczywistość jest bardziej złożona.

Indyjski mędrzec Kautilja w IV w. p.n.e. napisał: „każde państwo sąsiedzkie jest wrogiem, a wróg wroga jest przyjacielem”³⁵⁵. Jego nauki do dziś są w Indiach szanowane, podobnie jak w Europie dorobek Platona (który żył niemal w tym samym czasie), a nawet są traktowane jako praktyczne wskazówki działania. I rzeczywiście, omawiane tu państwo ma napięte relacje z większością sąsiadów, a przyjaciół szuka na ogół daleko od swoich granic.

Trzeba podkreślić, że w ciągu już niemal osiemdziesięciu lat niepodległości, choć rządzące partie zmieniały się, w zakresie polityki zagranicznej zachowano

³⁵⁴ S. Menon, *Indie i geopolityka Azji...*, s. 17.

³⁵⁵ Kautilya, *The Arthashastra*, New Delhi 1992, s. X, cyt. za: Krzysztof Mroziewicz, *Indie. Sztuka władzy*, Poznań 2017, s. 12.

ciągłość. Ministrem spraw zagranicznych jest od 30 maja 2019 r. Subrahmanyam Jaishankar, narodowości tamilskiej, członek BJP, który w przeszłości był ambasadorem w Republice Czeskiej (2000–2004), Chinach (2009–2013), Stanach Zjednoczonych (2013–2015), a wcześniej pracował w kilku innych ambasadach, m.in. w Moskwie – ma zatem bogate doświadczenie dyplomatyczne. Jego ojciec Krishnaswamy Subrahmanyam był dyrektorem Instytutu Studiów i Analiz Bezpieczeństwa (*Institute for Defence Studies and Analyses*) i przewodniczącym rządowej Połączonej Komisji Wywiadu (*Joint Intelligence Committee*), najbardziej znanym orędownikiem indyjskiego odstraszania nuklearnego oraz współdziałania indyjsko-amerykańskiego.

Pomimo formalnej równości wobec prawa państwa nie są równorzędne we wzajemnych oddziaływaniach. Niegdyś uważano, że kluczowe czynniki określające sytuację państwa w stosunkach międzynarodowych to położenie geograficzne, siła gospodarcza, militarna, stosunki z najbliższymi sąsiadami, spójność wewnętrzna. Dziś nikt nie neguje roli tych aspektów, ale od kilkudziesięciu lat coraz większą wagę przywiązuje się do *soft power* – osiągania celów poprzez zręczność dyplomatyczną, oddziaływanie za pomocą ideologii i kultury, budowanie zaufania. Jednocześnie, jak skonstatował Ulrich Beck: „polityka odrywa się od granic i od państw, w efekcie czego pojawiają się dodatkowi gracze, nowe role, nowe zasoby, nieznane reguły, nowe sprzeczności i konflikty”³⁵⁶. Miał na myśli przede wszystkim międzynarodowe powiązania biznesu, a także organizacje pozarządowe i media. Dziś należałoby dodać oddziaływania za pośrednictwem Internetu.

Indie od chwili uzyskania niepodległości dbały o *soft power*, a w ostatnich latach przywiązują do tego coraz więcej uwagi. Na przykład – w 2014 r. z inicjatywy Indii ONZ proklamowała 21 czerwca dniem jogi. Szczególną formą z tego zakresu jest oddziaływanie za pośrednictwem rozsianej w świecie diaspory. Już w 1950 r. utworzono Indyjską Radę ds. Współpracy Kulturalnej (*Indian Council for Cultural Relations*). Dziś pod jej patronatem działa poza granicami 36 centrów kultury i dwa minicentra, a także wydaje się czasopisma po angielsku, francusku, hiszpańsku i arabsku³⁵⁷. Jako wartości indyjskiej filozofii życia propagowane są: *Samman* (godność), *Samwaad* (dialog), *Samriddhi* (wspólny dobrobyt), *Suruksha* (bezpieczeństwo regionalne i globalne), *Sanskriti evam Sabhayata* (więzy kulturalne i cywilizacyjne)³⁵⁸. Czy wartości te są rzeczywiście realizowane w polityce zagranicznej Delhi, to sprawa mniej ważna, istotne jest oddziaływanie na potencjalnych odbiorców przekazu. W swych deklaracjach indyjscy politycy i dyplomaci często

³⁵⁶ Ulrich Beck, *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, przeł. Jerzy Łoziński, Warszawa 2005, s. 23.

³⁵⁷ *Indian Council for Cultural Relations: History*, <https://iccr.gov.in/index.php/about-us/history>, 4.09.2025.

³⁵⁸ Anusa Saha, *India's Diplomatic Renaissance: Navigating Global Influence As the Soft Power*, 15.09.2024, <https://tiny.pl/c6skgmmyd>, 4.09.2025.

przyczyniają myśli Mohandasa Gandhiego, mówią o pokoju i współdziałaniu – niezależnie od tego, jaką politykę realizują w rzeczywistości. Zgłaszają wiele inicjatyw, mało realistycznych, ale budujących obraz kraju, np. w 2023 r. Indie zaproponowały powołanie Globalnego Sojuszu na rzecz Biopaliw i Globalnej Inicjatywy na rzecz Cyfrowego Zdrowia³⁵⁹.

Utrzymują stosunki dyplomatyczne z 201 państwami, należą do wielu organizacji międzynarodowych, niekiedy jednak ich udział ogranicza się do aktywności werbalnej – pięknych deklaracji, którym towarzyszy niewiele działań realnych. Po uzyskaniu niepodległości jeszcze przez wiele lat najbliższą współpracę z Wielką Brytanią (taki jest na ogół los nowych państw), zarówno gospodarczo, jak w sferze wojskowej, w latach 50. kupowały brytyjską broń, zwłaszcza okręty, stopniowo jednak więzy z Londynem rozluźniano.

Ważne stały się dla Indii relacje z państwami położonymi nad Oceanem Indyjskim, a także Japonią, wobec czego w 2008 r. podjęły z nią współpracę militarną, która została zintensyfikowana w wyniku umowy międzyrządowej z 2020 r.³⁶⁰ Coraz większą rolę odgrywa ambitny program objęcia roli lidera wobec regionu Światowego Południa.

5.2. Relacje z Rosją

Od lat 50., mimo formalnego pozostawania poza blokami państw, najbliższym sojusznikiem Indii stał się Związek Radziecki. Wspierano się na płaszczyźnie dyplomatycznej. Znacząca była pomoc Moskwy dla Indii w kwestii Kaszmiru. Związek Radziecki wetował rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ w latach 1957, 1962 i 1971 w sprawie międzynarodowej interwencji w Kaszmirze. Z kolei w 1956 r. Indie wstrzymały się od publicznego potępienia agresji przeciw Węgrom, w 1968 r. wstrzymały się od głosu w ONZ w debacie nad rezolucją potępiającą radziecką inwazję na Czechosłowację. Gdy Armia Radziecka wkroczyła do Afganistanu w 1979 r., wielu mieszkańców Indii – w tym premier Charan Singh – zdecydowanie sprzeciwiło się inwazji. Jednak na forum ONZ Indie jej nie potępiły. Były jedynym „krajem niezaangażowanym”, który tak uczynił.

Po rozluźnieniu współpracy z Wielką Brytanią od lat 60. Związek Radziecki był największym partnerem handlowym Indii aż do jego upadku. Radzieckie kredyty,

³⁵⁹ Robert Jakimowicz, *Stosunki Indii z Japonią i Chińską Republiką Ludową jako jeden z elementów polityki indyjskiej na drodze od mocarstwa regionalnego do globalnego*, w: Joanna Marszałek-Kawa, Tomasz Łukaszuk (red.), *Japonia i Indie – dwie cywilizacje i dwie wizje współczesnego porządku normatywnego – podobieństwa, różnice, wyzwania*, Toruń 2025, s. 160.

³⁶⁰ R. Jakimowicz, *Stosunki Indii z Japonią i Chińską Republiką Ludową...*, s. 159–198. Warto dodać, odnosząc się do aspektu gospodarczego współpracy, że wymiana towarowa między Japonią a Indiami nie wzrasta dynamicznie, natomiast zaobserwowano znaczący wzrost wymiany usług.

inwestycje i wiedza techniczna wniosły ważny wkład w tworzenie indyjskiego przemysłu, w tym przetwórstwa ropy naftowej i gazu oraz górnictwa. ZSRR pomógł Indiom w zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego.

Współpracowano także w zakresie wojskowym. Kupowano broń radziecką i produkowano ją w Indiach na licencji i we współpracy z Moskwą, m.in. czołgi T-72, w wersji Ajeya. Ogółem kupiono i wyprodukowano tych ostatnich ponad 2600 – stały się głównym czołgiem na wyposażeniu indyjskiej armii. W 1962 r. Indie uzyskały licencję na produkowanie myśliwców Mig-21 (zbudowały ich łącznie 657, a jeszcze 600 kupiły bezpośrednio w ZSRR)³⁶¹. Problemem okazały się części zamienne, z których dostarczaniem radzieccy producenci nie radzili sobie. W 1965 r. zawarto umowę o dostarczeniu dużej grupy okrętów. W latach 1965–1969 radzieckie dostawy stanowiły ponad 80% indyjskich zakupów uzbrojenia. Potem udział nieco spadł, w latach 70. stanowiły 60–70%, ponownie wzrosły w latach 80. – do 85%. W Indiach przebywali radzieccy instruktorzy wojskowi. Warto podkreślić, że o ile chętnie korzystano z ich wiedzy w kwestiach technicznych, o tyle armia Indii nie życzyła sobie doradców w zakresie taktyki, a zwłaszcza strategii³⁶². Już w latach 70. XX w. indyjscy oficerowie marynarki, którzy najpierw służyli na okrętach produkcji brytyjskiej, potem przeszli na będące produkcji radzieckiej, stwierdzali, że te ostatnie ustępują im w wielu zakresach, m.in. mają słabiej rozbudowane systemy łączności³⁶³.

Ważna była wymiana kulturalna między obu państwami. W ZSRR i Rosji wiele pisano o indyjskiej kulturze. W szczytowym okresie zimnej wojny indyjskie filmy były dubbingowane na język rosyjski i cieszyły się w ZSRR popularnością. Związek Radziecki zaś dołożył starań, by klasyczne teksty rosyjskie były dostępne w Indiach, tworzone wydawnictwa, które koncentrowały się wyłącznie na rynku indyjskim.

W 1971 r. podpisano traktat o pokoju, przyjaźni i współpracy, który sformalizował sojusz Indii z Moskwą i umożliwił zapoczątkowanie przez Delhi starań o prymat w południowej Azji. Indie nie były jednak lojalnym sojusznikiem, mimo ostrego konfliktu radziecko-izraelskiego, choć formalnie nie utrzymywały stosunków dyplomatycznych z Izraelem, w tajemnicy kupowały tu broń strzelecką, moździerze, amunicję – dostarczane formalnie za pośrednictwem Lichtensteinu, przybywali też do Indii izraelscy instruktorzy wojskowi³⁶⁴.

Model współpracy z ZSRR przetrwał po 1991 r., teraz kontynuowany jest w relacjach z Rosją. W 2000 r. prezydent Rosji Władimir Putin i premier Indii Atal Bihari Vajpayee podpisali „Deklarację partnerstwa strategicznego”. W 2010 r., z okazji dziesięciolecia tego aktu, podpisano „Partnerstwo specjalne i strategiczne”. Rosja potwierdziła proindyjskie stanowisko w sprawie Kaszmiru. W 2019 r., gdy Indie

³⁶¹ K. Kubiak, *W rytmie...*, s. 187.

³⁶² *Ibidem*, s. 242.

³⁶³ *Ibidem*, s. 358.

³⁶⁴ *Ibidem*, s. 260.

zniósł artykuł 370 konstytucji, który określał specjalny status stanu Dżammu i Kaszmir, rząd Modiego spotkał się z ostrą krytyką na arenie międzynarodowej, ale Rosja po raz kolejny uznała to za „wewnętrzną sprawę” Indii. Podtrzymując wcześniejsze tradycje, w 2000 r. Indie głosowały przeciwko rezolucji Komisji Praw Człowieka ONZ, potępiającej „nieproporcjonalne użycie siły” przez Rosję w drugiej wojnie czeczeńskiej. W 2008 r., wraz z Koreą Północną, Iranem i Mjanmą, głosowały przeciwko rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, która deklarowała „prawo do powrotu” osobom przesiedlonym w wyniku rosyjskiej kampanii w Abchazji. Indie wstrzymały się od głosu w sprawie rezolucji z lat 2013 i 2016 krytycznych wobec syryjskiego reżimu Asada wspieranego przez Rosję. W 2014 r. wstrzymały się od głosu w sprawie rezolucji potępiającej rosyjską inwazję na Krym, a w 2020 r. głosowały przeciw zgłoszonej przez Ukrainę rezolucji potępiającej łamanie praw człowieka na Krymie.

W lutym 2025 r. rosyjski koncern Rosoboronexport, pośredniczący w eksporcie broni z tego państwa, ujawnił, że od 2005 r. zawarto z Indiami kontrakty o wartości 50 mld USD³⁶⁵. W latach 2009–2013 udział Rosji w całości importowanego sprzętu wojskowego wynosił niemal 80%, w trzeciej dekadzie XXI w. spadł do 36%, bo rozczarowano się jego jakością. Na przykład w latach 2009–2016 kupiono 45 samolotów MiG-29K, do 2021 r. cztery utracono wskutek awarii. Były też poważne opóźnienia w dostawach. Indie zrezygnowały więc z ich dalszego importu³⁶⁶. Od 2009 r. utracono w wypadkach 14 myśliwców Su-30MKI, produkowanych w Indiach, ale na rosyjskiej licencji i z części sprowadzanych z Rosji, było pięć ofiar śmiertelnych (ostatnia katastrofa miała miejsce 5 marca 2026 r. – zginęli w niej obaj piloci). Broń pochodzenia rosyjskiego do dziś jednak stanowi większość sprzętu indyjskich sił zbrojnych. Ten handel był ważny dla Indii, ale jeszcze ważniejszy dla Moskwy, która poza surowcami i bronią niewiele miała produktów eksportowych. W latach 2012–2016 do Indii trafiało 38% rosyjskiego eksportu uzbrojenia – Indie były jej największym kontrahentem³⁶⁷.

W 2018 r. kupiono w Rosji 1250 przeciwpancernych pocisków kierowanych Refleks-M, o zasięgu do 5 km, kierowanych wiązką laserową, które weszły na wyposażenie czołgów T-80 oraz T-90³⁶⁸. Po długich rokowaniach, trwających od 2015 r., podpisano umowę na dostarczenie Indiom przeciwlotniczego systemu raketowego S-400 Triumf o wartości 5,43 mld USD – mimo zastrzeżeń zgłaszanych

³⁶⁵ 25 лет исполнилось контракту на поставку танков Уралвагонзавода Т-90С в Индию, <https://tiny.pl/vrrjkzcww>, 20.02.2025.

³⁶⁶ Maciej Hypś, *INS Vikrant – lotniskowiec made in India*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2022, nr 2, s. 40–41.

³⁶⁷ S. Domżański, *Indie...*, s. 330; Wojciech Łuczak, *Konsekwentne oddawanie pola. Eksport specjalny Polski w 2016 r.*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2017, nr 9, s. 16.

³⁶⁸ *Rosyjski eksport uzbrojenia wg ONZ*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2019, nr 6, s. 57.

przez USA³⁶⁹. Według zapewnień producenta mogą one niszczyć cele w odległości do 400 km, w tym samoloty z technologią *stealth*. Od 2007 r. są na wyposażeniu sił zbrojnych Rosji. Oprócz Indii kupiły je Arabia Saudyjska, Chiny oraz Turcja. Nie zraziły indyjskich decydentów niepowodzenia w użyciu tego systemu w 2016 r. w Górskim Karabachu, gdzie użytkowały je siły rosyjskie, wspierające Armenię, a radary systemu były skutecznie niszczone przez drony produkcji izraelskiej, będące na wyposażeniu walczącej z Azerami armii Azerbejdżanu. Również Turcja informowała, że rakiety nie spełniają kryteriów, o których zapewniali Rosjanie. Podczas wojny przeciw Ukrainie systemy S-400 zadały poważne straty napadniętemu państwu, ale same stały się celem ukraińskich ataków, w latach 2022–2023 zniszczono przynajmniej pięć z nich. Miały być dostarczone Indiom do końca 2023 r., ale do lutego 2023 r. dostarczono trzy, dalsze dostawy Rosja wstrzymała, bo jej samej były potrzebne³⁷⁰. Indie rozmieściły je w regionach przygranicznych w pobliżu Chin i Pakistanu. Wykorzystano je podczas konfliktu z Pakistanem wiosną 2025 r. – podobno okazały się bardzo skuteczne³⁷¹. Nie wiadomo, czy wynikało to z udoskonalenia rakiet w stosunku do wcześniejszej wersji, czy też armia Pakistanu nie umiała sobie z nimi poradzić, inaczej niż armia Ukrainy. W każdym razie w październiku 2025 r. pojawiły się doniesienia, że Indie zainteresowane są zakupem pięciu dodatkowych systemów S-400 dostarczanych bezpośrednio z Rosji albo wspólnie produkowanych w Indiach. Cena byłaby taka sama jak w 2018 r., jedynie z uwzględnieniem inflacji³⁷². W marcu 2026 r. wskazano, że koszt zakupu systemów wynieść ma 6,1 mld USD.

W październiku 2016 r. Indie podpisały umowę na cztery wielozadaniowe fregaty rakietowe typu Krivak-III. Pierwotnie miały służyć we flocie rosyjskiej, ale ich silniki miała wyprodukować Ukraina, która po aneksji Krymu zerwała umowę z Rosją. Zastosowano rozwiązanie kompromisowe: Ukraina zgodziła się sprzedać silniki Indiom, one z kolei Rosji. Okręty miały zostać dostarczone indyjskiej marynarce wojennej do 2022 r., ale nastąpiło opóźnienie. Pierwsza fregata INS Tushil, zbudowana w stoczni Jantar w Królewcu, wypłynęła w morze 17 grudnia 2024 r., a dotarła do Indii 14 lutego 2025 r. Po drodze wzięła udział we wspólnych ćwiczeniach z okrętami Maroka, Senegalu, Nigerii, Namibii i RPA. Wzięła udział w Operacji Sindoor, wypływając na morze z flotą zmierzającą ku wybrzeżu Pakistanu, jednak do walk morskich nie doszło. Uzbrojenie to m.in. naddźwiękowe pociski manewrujące BrahMos, których zasięg rażenia zwiększono do 450 km, pociski ziemia-powietrze Shtil oraz torpedy. INS Tushil może również przenosić śmigłowce

³⁶⁹ Russian President Putin's India Visit: Focus on S-400 Air Defence Systems Deal, „Times of India”, 3.10.2018, <https://tiny.pl/qdnqrvjrd>, 12.12.2025.

³⁷⁰ Aditya Bhan, Modi's Got a Friend in Moscow, <https://tiny.pl/s2qdjqdsp>, 22.07.2024.

³⁷¹ Rajat Pandit, Conflict Widens, India Targets Lahore, Pindi, Karachi After Foiling Multiple Pakistani Attacks, „Times of India”, 9.05.2025, <https://tiny.pl/p7wsj59wb>, 9.05.2025.

³⁷² Rajat Pandit, At PM Modi-Putin meet, India to Seek 5 More S-400 Squadrons, „Times of India” 27.11.2025, <https://tiny.pl/4dtmbdvrr>, 12.12.2025.

rosyjskiej produkcji Ka-28 i Ka-31, ale brak informacji, czy Indie je kupiły. Drugą fregatę INS Tamal również zbudowano w Królewcu, przekazano Indiom 1 lipca 2025 r. Ku zaskoczeniu obserwatorów okręt najpierw wpłynął na wody terytorialne Finlandii, dopiero potem popłynął ku Maroku, z którego fregatą Mohammed VI odbył wspólne manewry, a stamtąd wyruszył ku Indiom³⁷³. Następne dwa okręty tego samego typu, Tripud i Tawasya, są budowane w stoczni w Goa z transferem rosyjskiej technologii³⁷⁴. 3 marca 2026 r. podpisano umowę o wartości 260 mln USD z koncernem Rosoboronexport na zakup rakiet Vertical Launch – Shtil-1 dla fregat Krivak – jak widać, mimo trudności współpraca rozwija się.

Nastąpiły opóźnienia wielu dostaw z Rosji do Indii, gdyż Moskwa musiała „sprostać zapotrzebowaniu swoich sił na Ukrainie”³⁷⁵. Dotyczyło to, oprócz S-400, także części do kluczowych systemów uzbrojenia, produkowanych w Indiach przez Hindustan Aeronautics Ltd na rosyjskiej licencji i częściowo z podzespołów wytwarzanych w Rosji – myśliwców Suchoj-30MKI (zaadaptowanych do wystrzeliwania pocisków BrahMos, zaopatrzonych w AI produkcji firmy IIT Bombay). Być może nastąpi tu swoiste odwrócenie kierunku przewozów: od 2024 r. prowadzone są rozmowy o eksporcie tych samolotów do Rosji, co jednak byłoby naruszeniem międzynarodowych sankcji nałożonych na Moskwę. Brak informacji o ich sfinalizowaniu. Zatem – albo Indie przedłużają rozmowy, albo ich wyniki objęto ścisłą tajemnicą.

Obecnie Indie starają się o uniezależnienie przemysłu obronnego od Rosji, zwiększają współpracę z zachodnimi firmami zbrojeniowymi i jeszcze bardziej rozbudowują własne przedsiębiorstwa³⁷⁶. Anulowały plany wspólnej produkcji śmigłowców i myśliwców. Okazało się bowiem, że broń wyprodukowana w Rosji jest wprawdzie tańsza niż zachodnia, ale wymaga częstych napraw, co zwiększa długoterminowe koszty, częste są awarie i wypadki, a niemal regułą – opóźnienia dostaw.

W 2024 r. w relacjach z Rosją pojawiły się napięcia. Najważniejsze spowodowała wizyta premiera Modiego w Ukrainie 23 sierpnia 2024 r. oraz doniesienia o przekazywaniu Ukrainie indyjskich pocisków artyleryjskich przez europejskich pośredników³⁷⁷. „Reuters” we wrześniu 2024 r. ujawnił, że Indie eksportują, za

³⁷³ A Warship That Can Beat Pakistan Radars – Why Rajnath Said India Now Has a Floating F-35, „Times of India” 28.08.2025, <https://tiny.pl/y5y-9kg95>, 16.11.2025.

³⁷⁴ Rajat Pandit, India to Soon Get 2nd and Advanced Stealth Frigate Built in Russia, „Times of India” 6.05.2025, <https://tiny.pl/cz2dsbcm9>, 4.06.2025.

³⁷⁵ Sakshi Tiwari, Powered By Ukrainian Engine & Built In Russia, Stealth Frigate INS Tushil Commissioned Into the Indian Navy, https://tiny.pl/6g0_zxskr, 10.12.2024.

³⁷⁶ Sundi Ranjan Sen, India Pivots from Russia to US for Cutting Edge Weapons, „Bloomberg”, 3.12.2024, <https://tiny.pl/jfzb80cjd>, 4.12.2024.

³⁷⁷ Russian Offensive Campaign Assessment, August 23, 2024, https://tiny.pl/5w3bhm_nk, 12.12.2025; Russian Offensive Campaign Assessment, September 19, 2024, https://tiny.pl/k0rgqh_yd, 12.12.2025.

pośrednictwem Czech i Włoch, łuski do produkowanych w Ukrainie pocisków artyleryjskich. Używały ich sprowadzane z Polski haubice AHS „Krab”³⁷⁸. Władze Indii zaprzeczały dokonywaniu takich dostaw, rosyjscy dyplomaci protestowali przeciw nim, ale dowozu nie przerwano³⁷⁹. Dla Rosji współpraca z Indiami była na tyle ważna, że przymknięto oko na nielojalność. Premier Modi rozmawiał telefonicznie 7 sierpnia 2025 r. z Putinem, podkreślił wolę zacieśnienia „specjalnej relacji” Delhi z Moskwą i zapewnił, że oczekuje wizyty przywódcy Rosji w Indiach. Obaj podkreślili wolę dalszego pogłębienia wzajemnego „specjalnego i uprzywilejowanego partnerstwa strategicznego”³⁸⁰.

W czwartym roku wojny rosyjska gospodarka uniknęła załamania tylko dzięki zwielokrotnieniu współpracy gospodarczej i technologicznej z Chinami oraz Indiami. Indie nie dołączyły do sankcji nakładanych na Rosję, przeciwnie – dynamicznie zwiększały z nią współpracę. W 2024 r. wymiana między obu państwami wyniosła rekordowe 66 mld USD. Wzrastał zwłaszcza import ropy naftowej, tańszej niż od innych dostawców³⁸¹. W 2021 r. udział Rosji w indyjskim imporcie wynosił poniżej 1%, w 2025 r. stały się jej największym importerem³⁸².

Indie to trzeci największy w świecie importer ropy naftowej. Są niemal w całości zależne od zewnętrznych dostawców – na początku lat 20. sprowadzały z zagranicy (m.in. z Iranu) 85% tego surowca. Gdy inne państwa ograniczały import z Rosji, w końcu 2023 r. Indie i Chiny stały się głównymi rynkami zbytu dla rosyjskich surowców petrochemicznych, skierowano do nich 90% eksportu rosyjskiej ropy. Kupowały surowiec z rabatami od 20 do 35 USD za baryłkę.

Co ważniejsze, za dostawy indyjskie firmy płaciły w rupiach – od nich Moskwa nie wymagała płatności w rublach, czego żądała od innych państw. Cały indyjski import z Rosji w latach 2022–2023 osiągnął (w przeliczeniu) 61,44 mld USD, a ich eksport do Rosji to zaledwie 4,26 mld USD – oceniał Bloomberg Economics. Powstała nadwyżka rupii, z którą nie wiedzano, co zrobić, bo nie było możliwości ich wymiany na inną walutę³⁸³.

By odeprzeć zarzuty o nadmierną współpracę z Rosją, indyjski minister ds. ropy naftowej i gazu ziemnego Hardeep Singh Puri w 2024 r. zapewniał, że Indie, aby

³⁷⁸ Polskie Kraby pierwszy raz w historii strzelają taką amunicją, <https://tiny.pl/wdzf-g7d4>, 3.01.2024.

³⁷⁹ Krishn Kaushik, *Exclusive: Ammunition from India Enters Ukraine, Raising Russian Ire*, „Reuters”, 19.09.2024, <https://tiny.pl/3b396kwx>, 19.09.2024; *India Rejects Report on Transfer of Ammunitions to Ukraine as ‘speculative’*, <https://tiny.pl/wfy7gt24b>, 21.08.2024.

³⁸⁰ *PM Modi Dials Putin to Extend Birthday Wishes, Says Looking Forward to Hosting Him in India*, „Times of India”, 7.10.2025, https://tiny.pl/qj_qs54pc, 12.12.2025.

³⁸¹ *Russian Offensive Campaign Assessment, December 3, 2024*, <https://tiny.pl/zxfrppm58>, 12.12.2025.

³⁸² Nidhi Verma, *India Surpasses China to Become Russia’s Top Oil Buyer in July*, „Reuters”, 22.08.2024, <https://tiny.pl/cz4w4j7y0>, 12.12.2024.

³⁸³ Zob. Rakesh Sharma, *India’s Crude Oil Imports From Russia Plunge on Payment Issues*, „Bloomberg”, 1.01.2024, https://tiny.pl/wx25_f9y0, 22.09.2024.

zagwarantować bezpieczeństwo dostaw, zwiększając liczbę dostawców ropy naftowej z 27 do 39 krajów, a „Stany Zjednoczone pozostają kluczowym partnerem w handlu energią. Więcej ropy płynie z Brazylii i Gwiny, ale i tak będziemy nadal kupować od Rosji” – dodał³⁸⁴. W maju 2025 r. eksport rosyjskiej ropy naftowej do Indii wzrósł do 1,96 mln baryłek dziennie, w cenie ok. 50 USD za baryłkę. Wbrew zapewnieniom ministra Rosja była największym dostawcą, dostarczając 38% całkowitego importu. Ogółem Indie importowały w maju 2025 r. ok. 5,1 mln baryłek ropy dziennie. Na drugim miejscu był Irak – 1,2 mln baryłek, na trzecim Arabia Saudyjska z 615 tys. baryłek, ZEA 490 tys., na piątym miejscu USA – 280 tys. baryłek³⁸⁵. Od początku pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę Indie ułatwiały Kremlowi obchodzenie sankcji.

Trwała współpraca wojskowa, choć ją ograniczono. Od 28 marca do 2 kwietnia 2025 r. po raz 14 przeprowadzono ćwiczenia „Indra” w pobliżu Čennaj (wcześniej Madras) w Indiach, nad Zatoką Bengalską, z udziałem trzech okrętów rosyjskich, dwóch indyjskich oraz lotnictwa obu państw³⁸⁶. W ćwiczeniach „Zapad-2025” we wrześniu 2025 r. udział wzięło 65 żołnierzy indyjskich (a więc liczba raczej symboliczna), wysłano ich na poligon Mulino – 85 kilometrów na zachód od rosyjskiego Niżnego Nowogrodu. Poprzednim razem żołnierze z Delhi zaangażowani byli w manewry w 2022 r., które zapoczątkowały pełnoskalową agresję Rosji w Ukrainie³⁸⁷. W sierpniu 2025 r. w atakujących Ukrainę rosyjskich dronach Geran, będących modyfikacją irańskich Szahedów, znaleziono indyjskie komponenty³⁸⁸.

Modi w 2024 r. odwiedził Rosję dwukrotnie – w lipcu i październiku³⁸⁹. Putin odbył przekładaną wizytę w Delhi 4–5 grudnia 2025 r., pierwszą od grudnia 2021 r.³⁹⁰ Podpisano 29 umów, dotyczących wielu zakresów współpracy, w tym dostaw paliwa, które mają zwiększyć obroty handlowe obu krajów do 100 mld USD w ciągu pięciu lat. Postanowiono uruchomić w Indiach rosyjską telewizję RT (przypomnijmy, że zakazaną w większości państw ze względu na szerzenie rosyjskiej propagandy).

³⁸⁴ Gaurav Sharma, *India Ups Efforts to Seek Alternatives To Russian Oil*, „Forbes”, 18.01.2025, https://tiny.pl/xbbgg9k_6, 22.01.2025.

³⁸⁵ *India's Russian oil Imports Surge to 10-Month High in May amid Diversification Push*, „Times of India”, 3.06.2025, <https://tiny.pl/9nq-w6vc2>, 16.06.2025.

³⁸⁶ *India – Russia Naval Exercise to End on Apr 2*, „Times of India”, 29.03.2025, <https://tiny.pl/rbpftn8jt>, 11.04.2025.

³⁸⁷ *‘When will West Understand the futility’: Russia Defends India's Role in Zapad Drills; Slams EU Pressure*, „Times of India”, 20.09.2025, <https://tiny.pl/nvynqbmjx>, 28.09.2025.

³⁸⁸ *У російських ударних дронах виявили індійські компоненти – Єрмак*, <https://tiny.pl/862bftc5c>, 5.08.2025.

³⁸⁹ Andrzej Łomanowski, *Putin w strachu czeka na gości*, „Rzeczpospolita” 2025, nr 103, 6.05.2025.

³⁹⁰ *India-Russia Summit PM Modi, Putin to Hold Talks Today; Focus on Trade, Defence, Energy Ties – What to Expect?*, „Times of India”, 5.12.2025, <https://tiny.pl/rk3wrwkmw>, 12.12.2025; Shivam Patel, YP Rajesh, *Putin, Modi Agree to Expand and Widen India-Russia Trade, Strengthen Friendship*, „Reuters”, 5.12.2025, <https://tiny.pl/29vn-rf6v>, 6.12.2025.

Putin potwierdził zdecydowane poparcie dla przyznania Indiom stałego miejsca w zreformowanej Radzie Bezpieczeństwa ONZ³⁹¹.

Indie od lat 50. XX w. utrzymywały dobre stosunki z ZSRR, a od początku lat 60. państwa te rozpoczęły współpracę wojskową, która trwała aż do upadku bloku radzieckiego. Utrzymywały też silne kontakty na polu wymiany kulturalnej, a w 1971 r. zawarły traktat o pokoju, przyjaźni i współpracy. Po 1991 r. miejsce ZSRR w zajęła Rosja, model współpracy się nie zmienił, a relacje tego państwa z Indiami zostały określone jako partnerstwo strategiczne. Indie też nigdy nie krytkowały Rosji na arenie międzynarodowej. W II dekadzie XXI w. Indie były największym nabywcą rosyjskiego sprzętu wojskowego. Po wybuchu pełnoskalowej wojny w Ukrainie – mimo pewnych napięć w stosunkach między oboma państwami – relacje gospodarcze nadal pozostały silne, a Indie stały się największym importerem rosyjskiej ropy. Kontynuowano też współpracę wojskową, choć na mniejszą skalę niż wcześniej. Obecnie Indie dążą do wyciągnięcia dla swej gospodarki jak największych korzyści z izolacji Rosji na arenie międzynarodowej.

5.3. Relacje z USA

Stany Zjednoczone wciąż jeszcze mają dominującą pozycję w świecie, choć niewątpliwie ulega ona osłabieniu. Już od lat 60. XX w. ekonomiści japońscy zauważali erozję hegemonii gospodarczej USA³⁹². Nakreślmy w tym fragmencie niejednoznaczne stosunki między USA a Indiami. Niegdyś Stany Zjednoczone zdecydowanie wspierały dążenia do uzyskania przez Indie niepodległości, potem były jednym z pierwszych państw, które nawiązały z nimi stosunki dyplomatyczne. Indie zawsze dążyły do utrzymywania dobrych relacji z USA, choć dbały, by nie uzależnić się od Stanów Zjednoczonych³⁹³. Warto przypomnieć, że system polityczny Indii był po części wzorowany na amerykańskim. Oba państwa cechują istotne podobieństwa: powszechne użycie angielskiego, liberalna konstytucja, system demokratyczny, pozwalający rozwiązywać wewnętrzne problemy mimo złożoności struktury społecznej, szerokie uprawnienia stanów. We wrześniu 2024 r. zastępca sekretarza stanu USA Richard R. Verma (będący w latach 2015–2017 ambasadorem w Indiach) ocenił, że Indie i USA to „kraje podobnie myślące”³⁹⁴.

³⁹¹ Sachin Parashar, *Putin Promises Non-Stop Energy, Modi Says India-Russia Ties-Like Pole Star*, „Times of India”, 6.12.2025, <https://tiny.pl/z-9s5y3fh>, 7.12.2025; Государственный визит в Индию, <http://kremlin.ru/events/president/news/78654>, 7.12.2025.

³⁹² S. Bobowski, *Japonia w regionie...*, s. 74.

³⁹³ Robert Jakimowicz, *Stosunki amerykańsko-indyjskie w XXI wieku. Implikacje geopolityczne*, w: Magdalena Marczuk-Karbownik, Karol Żakowski (red.), *Formy mocarstwowości we współczesnym świecie. Studium przypadków*, Łódź 2023, s. 91–109.

³⁹⁴ *China, Russia Concerned about India-US Relationship: Top American Diplomat*, „Times of India” 17.09.2024, <https://tiny.pl/vmk-hqccp>, 17.09.2024.

Formalnie relacje obu państw niemal zawsze były poprawne, liczne były gesty wzajemnej życzliwości, a tylko incydentalnie pojawiały się napięcia.

Niekiedy powodowała je bliska współpraca USA z Pakistanem. Indie obwiniwały też USA o protekcyjnistyczną politykę w stosunku do krajów uwolnionych z zależności kolonialnej, a dla Waszyngtonu nie do zaakceptowania była ich bliska współpraca z Moskwą. Sprzeciw USA budziły aspiracje Indii do posiadania broni jądrowej, ale w XXI w. Waszyngton pogodził się z nimi.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego zbliżenie z USA było postrzegane jako całkowicie naturalne. Oba państwa miały „wspólny język w takich sprawach, jak walka z terroryzmem i ekstremizmem, wzrost Chin, potrzeba ustabilizowania Azji Zachodniej, morskie bezpieczeństwo na Oceanie Indyjskim”³⁹⁵. Za zbliżeniem opowiadali się liderzy obu dominujących partii – Kongresu i BJP. Podobnie w USA za polepszeniem relacji z Indiami byli zarówno demokraci, jak i republikanie.

W czasach George’a W. Busha (lata 2001–2009) stosunki między Indiami a Stanami Zjednoczonymi stały się lepsze, przede wszystkim z powodu wspólnych obaw związanych z islamskim ekstremizmem, bezpieczeństwem energetycznym i zmianami klimatycznymi. Do zbliżenia zachęciły też ataki terrorystyczne z 11 września 2001 r. S. Menon wysuwa dość ryzykowną tezę, że wojna z terroryzmem „przyćmiła Stanom Zjednoczonym – ale nie Indiom – kwestię wzrostu Chin”³⁹⁶, Państwo Środka zaś wykorzystało sytuację do umocnienia się gospodarczego i militarnego.

W Delhi liczono, że Waszyngton, w ramach walki z islamskim terroryzmem, poprze politykę Indii wobec Pakistanu. Zaoferowano USA bezwarunkowe poparcie, w tym prawo do przelotu samolotów nad terytorium Indii, tymczasowe bazy dla amerykańskich wojsk. Choć Pakistan okazał się dla USA bardziej wygodnym partnerem przeciw afgańskim talibom, niemniej przez kilka lat trwało zbliżenie Indii z USA. Gdy w 2003 r. Stany Zjednoczone dokonały agresji na Irak, w Indiach odbyła się burzliwa dyskusja na temat udzielenia im pomocy. Opinie w rządzie i rządzącej partii BJP były podzielone. Wydawało się, że przewagę mają zwolennicy współdziałania z USA, przeważyło jednak stanowisko premiera Vajpayee, który wolał zachować życzliwą neutralność. Po tsunami w grudniu 2004 r. marynarki wojenne USA i Indii współdziałały w operacjach poszukiwawczo-ratowniczych oraz w odbudowie dotkniętych kataklizmem obszarów. Indie zaczęły kupować w USA broń – choć w ilościach daleko mniejszych niż w Rosji. Były to m.in. samoloty patrolowe P-8 Poseidon firmy Boeing dla marynarki wojennej, wyposażone w pociski Harpoon i torpedy, które zastąpiły radzieckie Tupolewy. Od 2009 r. kupiono osiem sztuk, w 2020 r. kolejnych dziesięć – a więc ogólnie niewiele. Pozwoliło to jednak na rezygnację z użytkowania Tu-142M, które wycofano z użycia w 2017 r.

³⁹⁵ S. Menon, *Indie i geopolityka Azji...*, s. 417.

³⁹⁶ *Ibidem*, s. 445.

W drugiej dekadzie XXI w. nieco częściej pojawiały się przejściowe napięcia. W 2018 r. Stany Zjednoczone wręcz groziły Indiom sankcjami za zawarcie umowy z Rosją na zakup systemów S-400, konflikt jednak rozładowano. W początkowym okresie pandemii COVID-19 w USA, powołując się na Defense Production Act z 1950 r.³⁹⁷, zakazano eksportu surowców niezbędnych do produkcji szczepionek, aby wytwarzać je przede wszystkim na własne potrzeby. Mimo indyjskich starań odmówiono też udostępnienia patentów na ich produkcję. Jednak już w kwietniu 2021 r. restrykcje wobec Indii uchylono, wkrótce zaczęto wysyłać produkty potrzebne do wytwarzania szczepionek oraz sprzęt diagnostyczny, respiratory, środki ochrony osobistej. Przybył też zespół ekspertów z amerykańskiego Center for Disease Control and Prevention. Dzięki temu firma Biological E. Ltd w Hajdarabadzie podjęła produkcję szczepionek Corbevax – do końca 2022 r. było to miliard dawek. Napięcia wywoływało stanowisko Indii wobec agresji rosyjskiej w Ukrainie, jednak ani prezydent Biden, ani Trump nie zdecydowali się na radykalne decyzje – jedynie Trump podniósł cła w związku z importem ropy naftowej do Indii z Rosji.

Administracja Trumpa podczas jego pierwszej kadencji (2017–2021) dbała o dobre relacje z Indiami. Wyrazisty dowód stanowiła decyzja, by nie dotyczyły ich sankcje nałożone na Iran, zabraniające importu surowców petrochemicznych z tego kraju. Indie dużą część ropy i gazu w tym czasie sprowadzały z Iranu (11,5% importowanej ropy), a stosunki z Arabią Saudyjską, innym potencjalnym dostawcą, miały napięte, zatem przestrzeganie sankcji byłoby dla nich uciążliwe. Jak widać, administracja USA szanowała interesy Delhi, nawet kosztem osłabienia presji na Iran. Jednak w 2019 r. pojawiły się zgrzyty. Podwyższono cła na indyjską stal i aluminium. W maju 2019 r. wygłosiło wyłączenie Indii z sankcji nałożonych na Iran – w rezultacie wstrzymały import ropy od tego dostawcy. Ponadto 5 czerwca 2019 r. zdjęto Indie z listy uprzywilejowanych partnerów handlowych. Indie odpowiedziały na to, podwyższając cła na niektóre produkty z USA. Z indyjskiej perspektywy szczególnie ważny był „poniżający i destabilizujący” odwrót sił USA z Afganistanu w sierpniu 2021 r.³⁹⁸, po którym do władzy w tym kraju wrócili fundamentaliści muzułmańscy – talibowie. Mimo tych problemów od 2020 r. Stany Zjednoczone stały się najważniejszym partnerem handlowym Indii, w 2024 r. wzajemna wymiana sięgnęła 131,8 mld USD. Do USA kierowano 18% eksportu Indii, stamtąd pochodziło 6,2% importu³⁹⁹.

Premier Modi wygłosił 23 lipca 2023 r. przemówienie przed połączonymi izbami Kongresu USA. Przypomniat, że miliony Amerykanów mają korzenie w Indiach.

³⁹⁷ Defense Production Act of 1950, Public Law 81-774, 64 Stat. 798.

³⁹⁸ Mark Galeotti, *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Syria, Ukraina*, tł. Paweł Cichawa, Kraków 2025, s. 392.

³⁹⁹ *India US may Finalise Interim Trade Deal by June 25 Ahead of Donald Trump's tariff-deadline*, „Times of India”, 27.05.2025, <https://tiny.pl/f0ghsdtqj>, 14.06.2025.

Mówił, że „Indie to starożytny naród z młodą populacją”. Podkreślił, że „demokracja jest jedną z naszych wspólnych świętych wartości”. Zwrócił uwagę na budowanie „cyfrowych Indii” – z Internetu korzysta w tym kraju już 850 mln obywateli – więcej niż liczba ludności całej Europy. Apelował o jeszcze głębszą współpracę, zwłaszcza w kwestiach militarnych⁴⁰⁰. Pominął natomiast współdziałanie Delhi z Moskwą – co odbierało wartość wszystkim tym pięknym słowom.

Prezydent Trump, rozmawiając 14 lutego 2025 r. z przybyłym do USA premierem Modim, określił partnerstwo obu państw mianem „specjalnej więzi”. Zapowiedział, że USA dostarczą Indiom myśliwcę F-35. Modi zapewniał o zwiększeniu zakupów amerykańskiego gazu (LNG), ropy naftowej i broni⁴⁰¹. Już po niecałym miesiącu relacje popsuły się. Przemawiając w Kongresie 4 marca 2025 r., Trump ocenił, że Unia Europejska, Chiny, Brazylia, Indie, Meksyk i Kanada nakładają na towary importowane z USA wyższe cła niż USA na towary z tych krajów. W szczególności „Indie pobierają od nas cła samochodowe wyższe niż 100 procent”. Natomiast podziękował władzom Pakistanu za pomoc w walce z terroryzmem, co można było uznać za sygnał gotowości zbliżenia – miało to fatalny odbiór w Indiach⁴⁰². Wypowiedzi Trumpa w jego drugiej kadencji były jednak pełne sprzeczności, trudno zatem je ocenić.

Nie brakowało powodów do drobnych zadrażeń. USA wprowadziły 2 kwietnia 2025 r. 26-procentowe cło na wszystkie towary z Indii, a prezydent kilkakrotnie zapowiadał ich dalsze zaostreżenie. Śledztwa prowadzone w USA ujawniły wiele przypadków łamania prawa przy wykorzystaniu braku regulacji prawnych między Indiami i USA. Przykładowo – DRI Relays Inc., spółka zależna TE Connectivity Corp., wytwarzająca sprzęt elektryczny dla wielu platform wojskowych i posiadająca zakłady produkcyjne w Nowym Jorku i w Bangalore w Indiach, w latach 2015–2021 produkowała przełączniki i gniazda elektryczne, wiedząc, że nie spełniają norm. Firma zgodziła się zapłacić 15,7 mln USD⁴⁰³. W marcu 2025 r. indyjską firmę Vasudha Pharma Chem Ltd i kilka osób z jej kadry zarządzającej oskarżono o nielegalny import do USA prekursorów chemicznych do produkcji fentanylu, substytutu heroiny⁴⁰⁴. Wcześniej już o podobne działania oskarżano podmioty chińskie⁴⁰⁵.

⁴⁰⁰ *Address by Prime Minister, Shri Narendra Modi to the Joint Session of the US Congress*, <https://tiny.pl/mbcfbbpm1>, 20.09.2024.

⁴⁰¹ *Trump Shares Video of Meeting with PM Modi, calls US-India Ties a 'Special Bond'*, „Times of India”, 14.02.2025, <https://tiny.pl/p3mthx2gd>, 14.02.2025.

⁴⁰² *Remarks by President Trump in Joint Address to Congress*, <https://tiny.pl/spk4rmgk8>, 6.03.2025; *'India Imposes 150% Tariff on American Alcohol, 100% on Agricultural Products'*: White House, „Times of India” 13.03.2025, <https://tiny.pl/cwyff0sdr>, 14.03.2025.

⁴⁰³ *DRI Relays Inc. to Pay \$15.7M to Settle False Claims Act Allegations Involving the Sale of Non-Military Grade Parts to Department of Defense*, <https://tiny.pl/z4n09gpcn>, 4.05.2025.

⁴⁰⁴ *India-Based Chemical Manufacturing Company and Top Employees Indicted for Unlawful Importation of Fentanyl Precursor Chemicals*, <https://tiny.pl/pm84-3mtn>, 4.05.2025.

⁴⁰⁵ *China-Based Chemical Manufacturing Companies and Employees Indicted for Alleged Fentanyl Manufacturing and Distribution*, <https://tiny.pl/7hqh4g3js>, 4.05.2025.

Wspomniany wcześniej jeden z najbogatszych indyjskich przedsiębiorców Gautam Adani w 2023 r. był oskarżony w USA o manipulacje akcjami, ale w styczniu 2024 r. Sąd Najwyższy oddalił oskarżenie. W listopadzie 2024 r. prokuratura w Nowym Jorku postawiła Adanemu (i kilku jego współpracownikom) pięć nowych zarzutów dotyczących korupcji. Adani miał wręczyć 250 mln USD łapówek⁴⁰⁶.

Najpoważniejsze kontrowersje dotyczyły relacji Indii z Rosją. Prezydent Trump zapowiedział 6 sierpnia 2025 r. wprowadzenie dodatkowego 25-procentowego cła na import towarów z Indii, bo nadal kupowały rosyjską ropę. Wraz z innymi taryfami, nałożonymi wcześniej, niektóre indyjskie produkty byłyby ocłone na poziomie 50%. W odpowiedzi Indie wycofały się z negocjowanych wcześniej zakupów amerykańskiej broni oraz samolotów koncernu Boeing⁴⁰⁷. Jesienią nastąpił spektakularny zwrot w relacjach. W Kuala Lumpur 31 października 2025 r., podczas spotkania ministrów obrony państw Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN), sekretarz obrony USA Pete Hegseth i minister obrony Indii Rajnath Singh podpisali 10-letnią ramową umowę obronną między obu państwami, dotyczącą m.in. realizacji wspólnych inicjatyw w regionie Indo-Pacyfiku, koordynacji działań militarnych, wymiany informacji wywiadowczych, wspólnych szkoleń i zaawansowanej współpracy technologicznej między ich siłami zbrojnymi. Prowadzone będą wspólne prace w dziedzinie sztucznej inteligencji, wojny cybernetycznej i systemów bezzałogowych. W szerszym niż dotychczas wymiarze mają być organizowane wspólne ćwiczenia wojskowe Malabar i Yudh Abhyas, zwiększając interoperacyjność Indii z siłami amerykańskimi i sojusznikowymi⁴⁰⁸.

Prowadzone od 1992 r. coroczne wspólne ćwiczenia flot wojennych Exercise Malabar w 2022 r. odbyły się na Morzu Wschodniochińskim, w 2023 r. w południowej części Pacyfiku, w październiku 2024 r. w Zatoce Bengalskiej w pobliżu miasta Visakhapatnam w stanie Andhra Pradeś, 10–18 listopada 2025 r. w pobliżu wyspy Guam na Pacyfiku. Uczestnicy uprawiają się w praktycznym współdziałaniu, doskonalą procedury komunikacji, wymiany danych taktycznych, zarządzania przestrzenią powietrzną i morską, wyznaczania celów oraz zasad użycia broni⁴⁰⁹.

Ćwiczenia Yudh Abhyas (szkolenie do wojny) odbywają się corocznie od 2002 r. na przemian w Indiach i USA – w lutym 2021 r. na poligonie Mahajan Field Firing Range w Radżastanie, 15–29 października 2021 r. w Joint Base Elmendorf–Richardson na Alasce, w 2022 r. w Auli, w stanie Uttarakhand, niedaleko linii rozgraniczenia z Chinami, w 2023 r. w Fort Wainwright na Alasce, 9–24 września 2024 r. na poligonie Mahajan Field w Radżastanie, od 1 do 14 września 2025 r. w Fort Wainwright na

⁴⁰⁶ *US Case Against Gautam Adani Appears Strong But Extradition Unlikely, Experts Say*, „Times of India”, 16.12.2024, <https://tiny.pl/x4vkdxtpd>, 17.12.2024.

⁴⁰⁷ Zob. Bogdan Góralczyk, *O co tyle Zachodu*, „Polityka” 2025, nr 40, 1.10.2025, s. 52.

⁴⁰⁸ *India and the United States Sign 10-Year Defence Framework, What Both Gain From This*, <https://tiny.pl/ybcysdgm>, 4.11.2025.

⁴⁰⁹ Shivani Sharma, *Quad Navies to Deploy Advanced Warships for Malabar Exercise in Bay of Bengal*, <https://tiny.pl/ffxj6ntvp>, 25.09.2024.

Alasce. Każdorazowo uczestniczyło w nich po kilkuset żołnierzy różnych rodzajów wojsk z obu stron (najwięcej w 2024 r. – po 600, w 2025 r. – po 450). Ich celem nie jest szkolenie żołnierzy, ale doskonalenie umiejętności współdziałania oficerów i sprawdzenie możliwości kooperacji sprzętu obu państw⁴¹⁰.

O randze stosunków między państwami świadczy m.in. jakość przedstawicieli. W relacjach Indii z USA ambasadorami są osoby o najwyższych kompetencjach. Od 2024 r. ambasadorem Indii w USA jest jeden z najbardziej doświadczonych dyplomatów Vinay Kwatra. Wcześniej był m.in. ambasadorem we Francji i sekretarzem stanu w MSZ. 22 sierpnia 2025 r. nowym ambasadorem USA w Indiach prezydent mianował Sergio Gora – pochodzenia rosyjskiego. Jeszcze przed formalnym objęciem urzędu jeździł do Indii, by naprawić ich relacje z USA, gwałtownie pogorszone wiosną i latem 2025 r.⁴¹¹ Formalnie misję w Delhi rozpoczął 14 stycznia 2026 r. Jego wyznaczenie jest zgodne z amerykańskimi zwyczajami. Ambasadorami USA tylko niekiedy zostają zawodowi dyplomaci, częściej prezydenci wyznaczają swych bliskich współpracowników, licząc też na ich umiejętności negocjacyjne. Natomiast znajomość stosunków międzynarodowych i zwyczajów dyplomatycznych ma w tym wypadku mniejsze znaczenie. Sergio Gor niewątpliwie należy do zasłużonych współpracowników Trumpa.

Wskutek niepewności co do przyszłości handlu Indii z USA wartość indyjskiej rupii spadła 21 listopada 2025 r. do rekordowo niskiego poziomu 89,49 za dolara i to pomimo faktu, że fundamenty gospodarcze Indii pozostawały solidne, a giełda utrzymywała się blisko historycznych szczytów⁴¹². Natomiast wiadomości o poprawie relacji z USA spowodowały powrót zagranicznych inwestorów na indyjskie giełdy i w konsekwencji wzrost notowań akcji i wartości rupii⁴¹³.

Współpraca Indii z USA trwała od 1947 r., stała się bardziej intensywna w pierwszej dekadzie obecnego wieku. Podczas pierwszej prezydentury Donalda Trumpa USA utrzymywały bardzo dobre stosunki z Indiami. Na przełomie drugiej i trzeciej dekady wieku relacje między oboma państwami uległy pewnemu ochłodzeniu, do czego przyczyniły się indyjskie umowy na zakup broni z Rosji, kryzys COVID-19, wyjście wojsk amerykańskich z Afganistanu i niejednoznaczna postawa Indii po

⁴¹⁰ Chidanand Rajghatta, *Amid a Trade War Initiated by Trump, a Partnership in Defense*, „Times of India”, 6.09.2025, https://tiny.pl/g132_ddq1, 20.11.2025.

⁴¹¹ *Who is Sergio Gor, the New US Ambassador to India Whom Elon Musk Called a 'Snake'*, „Times of India”, 24.08.2025, <https://tiny.pl/nzfc-pd2m>, 25.08.2025; Chidanand Rajghatta, *Can Sergio Gor Re-Open the Door Between US and India?*, „Times of India”, 23.08.2025, https://tiny.pl/b6b_bgsbb, 24.08.2025; Chidanand Rajghatta, *Trump to Swear in Sergio Gor as Ambassador to India amid Wrecked Ties with New Delhi*, „Times of India”, 11.11.2025, <https://tiny.pl/g576kydn>, 11.11.2025.

⁴¹² Dharamraj Dhutia, Jaspreet Kalra, *Indian Rupee at Risk of Steeper Losses, Bonds to React to Liquidity and Growth Data*, „Reuters”, 24.11.2025, https://tiny.pl/5cs0b5n_1, 24.11.2025.

⁴¹³ Bharath Rajeswaran, *Financials Top Pick as Foreigners Return to India's Share Market*, „Reuters”, 7.11.2025, <https://tiny.pl/2rf-ftyww>, 11.11.2025.

wybuchu wojny w Ukrainie. Jednocześnie USA od 2020 r. były najważniejszym partnerem handlowym Indii. Największy, jak dotąd, kryzys w stosunkach obu państw miał miejsce wiosną i latem 2025 r., gdy USA podniosły cła na towary importowane z Indii. Udało się go zażegnać w listopadzie.

Od tego czasu odbyły się wzajemne wizyty wysokiej rangi dowódców. W listopadzie 2025 r. szef sztabu indyjskiej marynarki wojennej admirał Dinesh Kumar Tripathi, odwiedził Stany Zjednoczone. 25 stycznia 2026 r. sekretarz armii USA Daniel P. Driscoll spotkał się w Delhi z szefem sztabu Armii indyjskiej generałem Upendrą Dwivedim⁴¹⁴. 25 kwietnia 2026 r. szef Sztabu Obrony Indii generał Anil Chauhan przeprowadził rozmowy w Waszyngtonie z przedstawicielami Dowództwa Indo-Pacyfiku USA. W wydany później komunikacie podkreślono wspólną determinację w działaniach na rzecz bezpieczeństwa regionalnego oraz zamiar rozszerzenia współpracy. Jak zwykle po takich spotkaniach komunikaty są ogólne, można jedynie domyślać się, że uzgadniano kwestie współpracy wojskowej. Sama częstotliwość wizyt zdaje się wskazywać na jej zacieśnianie.

Zbliżenie między Indiami a USA nastąpiło po upadku bloku wschodniego. Od początku lat 90. ubiegłego wieku odbywają się cykliczne, amerykańsko-indyjskie ćwiczenia marynarki wojennej. Współpraca tych państw stała się bardziej intensywna w pierwszej dekadzie obecnego wieku – w związku z zagrożeniem terrorystycznym. Relacje między tymi państwami uległy pewnemu osłabieniu u progu trzeciej dekady obecnego wieku. Największy jak dotąd kryzys w stosunkach amerykańsko-indyjskich miał miejsce wiosną i latem 2025 r., po tym, jak USA wprowadziły 26-procentowe cło na towary importowane z Indii. Spowodowało to największy, jak dotąd, spadek kursu rupii indyjskiej. Kryzys ów udało się przełamać pod koniec 2025 r., lecz jego przebieg pokazuje meandry współczesnej amerykańskiej polityki zagranicznej.

5.4. Relacje z Chinami

W czasach kolonialnych granice z wszystkimi państwami sąsiednimi wytyczono arbitralnie i nieprecyzyjnie, przecinały one obszary jednolite etnicznie, co wywołało później nieustające kłopoty. W 1947 r. w podobnie arbitralny sposób podzielono subkontynent między Indie i Pakistan. W rezultacie wszystkie granice wywołują spory, największe z Chinami i Pakistanem.

Państwo Środka zawsze miało ambicje imperialne. Sun Yat-sen przypominał, że „Dawne Chiny też chciały być panem całego świata. Uważały, że zawsze będą ponad wszystkimi innymi państwami”⁴¹⁵. Te aspiracje ograniczono w XIX w., ale komuniści przypomnieli je. Od kilkadziesiąt lat Chiny dynamicznie rozwijają

⁴¹⁴ *India-US Defence Ties: Army-Secretary-Daniel Driscoll Meets General Upendra Dwivedi*, „Times of India”, 26.01.2026, https://tiny.pl/cyxt70_7, 31.03.2026.

⁴¹⁵ Sun Yat-sen, *Trzy zasady ludu*, tł. Agnieszka Łobacz, Warszawa 2014, s. 118.

się, przekształcili się z kraju biednego i zacofanego w rozwinięty gospodarczo i względnie nowoczesny, choć z licznymi wewnętrznymi problemami i konfliktami. W związku z tym pojawiły się prognozy, że państwo to „znajduje się na prostej drodze”, by ciągu 30 lat stać się „supermocarstwem światowym równym USA”⁴¹⁶. Te przewidywania nie brały jednak pod uwagę trudności, które mogły zahamować rozwój – jak epidemia COVID-19, liczne kłopoty wywołane dewastacją środowiska naturalnego, ogromna przestępczość, zwłaszcza korupcja, nieprzestrzeganie norm – czy przeciwdziałanie ze strony innych państw, Japonii, a zwłaszcza USA. Oceniano, że o ile „Związek Radziecki nigdy nie był poważnym rywalem technologicznym, natomiast Chiny konkurują z USA w pełnym tego słowa znaczeniu”⁴¹⁷. Prezydent Trump był szczególnie niechętny wobec tego państwa, wielokrotnie powtarzał, że „Prawdziwym zagrożeniem są Chiny, większym niż cokolwiek innego”⁴¹⁸. Również Indie miały powody do zaniepokojenia polityką Pekinu.

Bogdan Góralczyk przytoczył opinię, jaką miał wygłosić Lee Kuan Yew – wieloletni przywódca Singapuru, że Chiny będą mocarstwem wielkim, ale nie będą uniwersalnym, choćby dlatego, że nie posługują się globalnym językiem, tj. angielskim⁴¹⁹. W tym zakresie Indie mają wyraźną przewagę.

Jednym z problemów dzisiejszych Chin jest kryzys demograficzny. Przez długi czas były najludniejszym państwem świata, co wywoływało wiele problemów wewnętrznych, zatem komuniści podjęli radykalne działania dla zmniejszenia liczby urodzeń, m.in. realizując w latach 1977–2015 politykę „jednego dziecka”. W rezultacie współczynnik dzietności spadł z 2,8 w 1978 r. do około 1,4 w 2015 r. Tymczasem spólczynnik zapewniający prostą zastępowalność pokoleń to 2,1. Konsekwencją były liczne patologie (jak masowe aborcje i porzucanie dzieci, zwłaszcza dziewczynek) i starzenie się ludności. Choć z polityki tej zrezygnowano – wytworzony przez nią trend nadal się utrzymuje. W rezultacie Chiny utraciły na rzecz Indii pierwszeństwo ludnościowe w świecie. W Indiach współczynnik dzietności też spadł, ale w 2021 r. szacowano go na 2,28. Starzejące się społeczeństwo Chin traci dynamikę. Podjęto zatem – na razie niezbyt energiczne – działania zachęcające młodych ludzi do zawierania małżeństw i posiadania dzieci⁴²⁰.

⁴¹⁶ Brunon Bartz, *Powstawanie globalnego społeczeństwa z perspektywy geopolitycznej*, w: Zbigniew Leszczyński, Sławomir Sadowski (red.), *Suwerenność państwa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2005, s. 24.

⁴¹⁷ Jens Stoltenberg, *Na mojej warcie. Przewodzenie NATO w czasie wojny*, tł. Milena Skoczko-Nakielska, Warszawa 2025, s. 284–285.

⁴¹⁸ *Ibidem*, s. 350.

⁴¹⁹ Bogdan Góralczyk, *O co tyle Zachodu*, „Polityka” 2025, nr 40, 1.10.2025, s. 53. Por. Lee Kuan Yew, *Chiny, Stany Zjednoczone i świat w oczach Wielkiego Mistrza: Lee Kuan Yewa*, tł. Halina Bińczak, Warszawa 2020.

⁴²⁰ *In China, Wedding Bells Ringing in Nightclubs, a Subway Station and on Snowy Peaks*, „Times of India”, 8.11.2025, <https://tiny.pl/fpf9d7xy6>, 17.11.2025.

Po nieudanej próbie uniezależnienia Tybetu od Chin duchowy przywódca Tybetańczyków XIV Dalajlama Tenzin Gjaco w 1959 r. schronił się w Indiach, razem z kilkunastoma tysiącami uciekinierów. Osiadł w niewielkim mieście Dharamsala w stanie Himaćal Pradeś, w zachodnich Himalajach, gdzie w dawnym ośrodku wypoczynkowym dla żołnierzy brytyjskich (McLeod Ganj) działa Tybetański Rząd na Uchodźstwie i emigracyjny parlament Tybetu⁴²¹. W okolicy powstały liczne klasztory mnichów i mniszek buddyjskich. Władze Indii wspierają tę działalność⁴²². Tybetańczycy stale przypominają o swym losie. Dochodzi też do kolejnych manifestacji pod ambasadą chińską w Delhi, a także w innych indyjskich miastach⁴²³.

W 1962 r. armia chińska wkroczyła do Indii, opanowała kilka przygranicznych obszarów w Himalajach, m.in. Aksai w Kaszmirze, oraz tzw. Północno-Wschodni Obszar Graniczny (*North East Frontier Area*, NEFA) – mających niewielką ludność i minimalne znaczenie gospodarcze, ale ważnych strategicznie. Krzysztof Kubiak ocenił: „niedostatecznie zaopatrzone i nieudolnie dowodzone wojska indyjskie poniosły dotkliwą porażkę, a zatrzymanie chińskich działań zaczepnych było wyłącznie następstwem politycznej woli Pekinu, nie zaś indyjskiego oporu”⁴²⁴. Ponadto Pakistan przekazał Chinom w 1963 r. Dolinę Shaksgam w Kaszmirze, wcześniej przemocą odebraną Indiom.

W czasach rządów Deng Xiaopinga (lata 1978–1989) Chiny unikały angażowania się w politykę międzynarodową poza swym najbliższym regionem – ale Indie należały oczywiście do tego regionu. Potem coraz bardziej aktywnie działały w skali międzynarodowej, a od czasu dojścia do władzy Xi Jinpinga w 2012 r. ich działania stały się wręcz agresywne. Początkowo zapowiadał „przeobrażenie Chin w nowoczesne państwo socjalistyczne, które będzie zamożne, silne, demokratyczne, zaawansowane pod względem kulturalnym”⁴²⁵. Z tego programu w następnych latach zrealizowano przede wszystkim dalszy dynamiczny rozwój przemysłu, eksportu i zwłaszcza wzmacnianie armii, nieco podniósł się też poziom wewnętrznej konsumpcji. Xi Jinping deklarował: „Chiny wierzą w równość pomiędzy wszystkimi państwami czy to dużymi, czy małymi, silnymi bądź słabymi, bogatymi lub biednymi”⁴²⁶. Co więcej, zapewniał, że „Podstawowe założenia polityki i dyplomacji chińskiej w odniesieniu do państw sąsiadujących zasadzają się na

⁴²¹ Fiona McConnell, *Rehearsing the State: The Political Practices of the Tibetan Government-in-Exile*, Chichester 2016.

⁴²² *Dalai Lama's 90th Birthday: Himachal Pradesh CM Sukhvinder Singh Sukhu Invited*, „Times of India”, 17.04.2025, <https://tiny.pl/g9qsm5-v4m>, 22.04.2025.

⁴²³ *Scuffle Occurs Outside Chinese Embassy in India as Tibetans Mark Uprising Anniversary*, „Times of India”, 10.03.2025, <http://timesofindia.indiatimes.com/articleshow/118845472.cms>, 14.03.2025.

⁴²⁴ K. Kubiak, *W rytmie...*, s. 181.

⁴²⁵ Xi Jinping, *Zarządzanie Chinami*, t. 1, Toruń 2019, s. 448.

⁴²⁶ *Ibidem*, s. 375.

traktowaniu ich jako przyjaciół i partnerów⁴²⁷. Była to wyłącznie retoryka – Chiny zawsze o nią dbały – w rzeczywistości jednak prowadziły politykę agresywną, choć metodą małych kroków – do takich należało zagarnięcie fragmentów terytorium Indii w Himalajach. A w szczególności dostarczały broń Pakistanowi, który wykorzystywał ją przeciw Indiom. Wspierały też – jak pokazaliśmy wcześniej – grupy ekstremistów działających w Indiach, choć tę akurat politykę w XXI w. ograniczyły.

W 2013 r. ogłoszono Inicjatywę Pasa i Szlaku – czyli odnowienia dawnego szlaku jedwabnego łączącego Chiny z Europą w starożytności i średniowieczu. Zakłada ona połączenie z krajami Unii Europejskiej (a także Bliskiego Wschodu i Afryki) siecią korytarzy morskich, powietrznych, a przede wszystkim lądowych – przewiduje kilkanaście komplementarnych wariantów, omijających Indie z północy lub południa, m.in. przez Pakistan. Jego realizacja napotyka liczne problemy – takie jak wojna Rosji przeciw Ukrainie, działalność piratów u wschodnich wybrzeży Afryki, ostrzeliwanie statków na Morzu Czerwonym przez Hutich, trudności w użytkowaniu Kanału Sueskiego⁴²⁸.

Od 1962 r. wiele razy dochodziło do zbrojnych incydentów między żołnierzami Chin i Indii. Wojna zakończyła się formalnie dopiero w 1996 r., ale do dziś nie uzgodniono przebiegu granicy. Chiny długo nie aprobowaly przyłączenia do Indii w 1975 r. księstwa Sikkim. *De facto* uznały to w 2003 r.⁴²⁹ W 2010 r. napięcie w Himalajach ponownie wzrosło, trwa rywalizacja chińsko-indyjska o wpływy w Nepalu i Bhutanie⁴³⁰. Indie obawiają się, że rozbudowa chińskiej floty wojennej, w tym zwłaszcza wodowanie kolejnych lotniskowców, choć związane z problemem Tajwanu, ma również na celu zdobycie panowania na Oceanie Indyjskim. Działa już na nim chińska flota wojenna, walczy z piratami i ekstremistami islamskimi Huti, ale może to być element przygotowań do zdobycia dominacji na tym akwenie.

5 maja 2020 r. doszło do walk wzdłuż linii zawieszenia broni w dolinie Galwan. Przerywano je i wznowiano do lutego 2021 r. Od tego czasu do połowy 2025 r. nie odbyły się żadne formalne spotkania polityków Indii i Chin. Modi z Xi odbyli jedynie krótkie rozmowy podczas szczytów G20 na Bali w Indonezji w listopadzie

⁴²⁷ X. Jinping, *Zarządzanie Chinami...*, s. 365.

⁴²⁸ Warto dodać, że 19 października 2025 r. do Gdańska dopłynął kontenerowiec zarejestrowany w Hongkongu „Istanbul Bridge” z kontenerami z Chin, który po raz pierwszy przebył trasę do Europy arktycznym szlakiem przez wody Rosji. Może to być nowe odgałęzienie wspomnianego szlaku, możliwe do użytkowania dzięki globalnemu ociepleniu.

⁴²⁹ Jan Rowiński, *Spory graniczne i konflikty terytorialne w Azji Wschodniej u progu XXI w.*, w: Krzysztof Gawlikowski (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI w. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze. Studia i szkice*, Warszawa 2004, s. 136–141; Maciej Szczurowski, *Chińska filozofia bezpieczeństwa, jej wyraz w stosunkach z sąsiadami*, w: Joanna Marszałek-Kawa (red.), *Chiny supermocarstwem XXI wieku? Rozważania na temat polityki i gospodarki Państwa Środka*, Toruń 2010, s. 153.

⁴³⁰ P. Kłodkowski, *Azjatycka...*, s. 609–631.

2022 r., BRICS w Johannesburgu w RPA w sierpniu 2023 r. i w Kazaniu 23 października 2024 r.⁴³¹ Sytuacja zmieniła się latem 2025 r., o czym piszemy dalej.

Indie rywalizują też z Chinami o wpływy w Afryce. Od dawna miały liczne powiązania z krajami tego kontynentu. Gdy Chiny zaczęły się tu angażować, zwłaszcza poprzez liczne inwestycje i pomoc rozwojową (niewielką, ale eksponowaną w propagandzie), także Indie od 2007 r. zintensyfikowały swoje zaangażowanie. Najpierw zorganizowano konferencję paliwową z udziałem państw afrykańskich, a w 2008 r. szczyt indyjsko-afrykański, w którym uczestniczyli przywódcy 14 państw. W budowaniu relacji z Afryką wykorzystują *soft power*, przypominając swą pomoc w dążeniach niepodległościowych krajów afrykańskich w latach 50. i 60. ubiegłego wieku. Indyjska wymiana handlowa z Afryką systematycznie się zwiększa od początku obecnego stulecia. Jednocześnie władze indyjskie – podobnie jak chińskie – stanowczo odpierają zarzuty o stosowanie neokolonializmu, wskazując, że pomoc ma służyć budowie infrastruktury. Jednakże podniesienie poziomu rozwoju gospodarczego ma służyć gospodarce indyjskiej o tyle, że przewiduje się, iż kraje afrykańskie będą stanowić atrakcyjne rynki zbytu dla indyjskich towarów i usług⁴³².

Państwa, których interesom zagraża chińska inicjatywa, podjęły przeciwdziałanie – niezbyt energiczne. Podczas szczytu G20 w Delhi 9 września 2023 r. przedstawiciele Indii, Stanów Zjednoczonych, Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Arabii Saudyjskiej, Francji, Niemiec, Włoch i Unii Europejskiej uzgodnili zasady tworzenia Korytarza Gospodarczego Indie–Bliski Wschód–Europa (*India–Middle East–Europe Economic Corridor*, IMEC), czyli sieci połączeń komunikacyjnych między Europą a Azją. Jest on postrzegany jako przeciwwaga dla Inicjatywy Pasa i Szlaku. Ma prowadzić z Indii do Europy przez Zjednoczone Emiraty Arabskie, Arabię Saudyjską, Izrael i Włochy (lub Grecję), omijając Kanał Sueski i utrudnienia powodowane przez jemeński ruch Hutich. Na razie trwają rokowania dotyczące szczegółów technicznych i gromadzone są środki finansowe⁴³³.

Alarmowano, że w marcu 2025 r. Chiny zwiększyły budżet wojskowy do równowartości ponad 245 mld USD – jest on przeszło trzykrotnie większy niż Indii, a prawdopodobnie rzeczywiste wydatki zbrojeniowe są jeszcze większe. Tymczasem wydatki Indii na zbrojenia to formalnie jedynie 79 mld USD (1,9% PKB)⁴³⁴. Warto wskazać,

⁴³¹ PM Modi–Xi Bilateral Meet: India, China Parry ‘Will–They–Won’t They’ Questions, „Times of India”, 21.10.2024, <https://tiny.pl/qs55-8hdj>, 22.10.2024; PM Modi–Xi Meeting: How the two Leaders Have Managed to Stay in Touch Despite Serious Border Tensions, „Times of India”, 23.10.2024, <https://tiny.pl/03b0mg5y7>, 23.10.2024.

⁴³² Agnieszka Kuszewska, *Indie i Pakistan na stosunkach międzynarodowych. Konflikty, strategie, bezpieczeństwo*, Warszawa 2013, s. 296–300.

⁴³³ India–Middle East–Europe Economic Corridor (IMEC), <https://www.imec.international>, 23.10.2024; India Approves \$9–Billion Port to Boost Trade with Europe, „Reuters” 19.06.2024, <https://tiny.pl/d5zmb2n8g>, 23.10.2024.

⁴³⁴ Rajat Pandit, *3x Higher Than India: At \$245 Billion, China Hikes Defence Budget by 7.2%*, „Times of India”, 6.03.2025, <https://tiny.pl/9mxsntq4>, 10.03.2025.

że 5 listopada 2025 r. podniesiono banderę na trzecim już chińskim lotniskowcu „Fujian” – a przypomnijmy, że są to najskuteczniejsze okręty. W uroczystości wziął udział przywódca partii i państwa Xi Jinping. „Fujian” porównywany jest z lotniskowcem USA „Gerald Ford” – choć jest od niego nieco mniejszy. Jest jednak największym nieatomowym lotniskowcem świata. Tymczasem w budowie jest już kolejny chiński lotniskowiec. Generalnie kraj ten ma większą liczbę okrętów niż USA. Mimo że nie są równie nowoczesne, a ich łączny tonaż jest nieco mniejszy, Chiny szybko jednak budują nowe jednostki, a ich przemysł stoczniowy jest dużo większy od amerykańskiego⁴³⁵. W 2024 r. chińskie stocznie wytwarzały ponad połowę całkowitej pojemności ładunkowej statków produkowanych w świecie – zwłaszcza kontenerowców. Tworzy to możliwości do budowania również okrętów wojennych.

Polityka zagraniczna Chin prowadzona jest z pozycji mocarstwa w stylu potęg europejskich z końca XIX w., a więc formalnie elegancko, ale apodyktycznie i arogancko wobec słabszych partnerów, których ponadto starają się skłócić między sobą. Nazwano tę politykę *dragon in partnership clothing* (co można przetłumaczyć jako „smok w owczej skórze”)⁴³⁶.

Relacje Indii z Chinami rozwijały się zawsze w kontekście stosunków obu państw ze Związkiem Radzieckim, potem z Rosją, a z drugiej strony ze Stanami Zjednoczonymi. Podczas pierwszej kadencji prezydenta Trumpa relacje Waszyngtonu z Pekinem były złe. Prezydent Biden zmniejszył napięcie, ale go nie wyeliminował. Wkrótce po wygraniu wyborów prezydenckich odbył dwugodzinną rozmowę telefoniczną z Xi, potem zachowywano zewnętrzne formy poprawnych relacji, niemniej trwała rywalizacja gospodarcza, dochodziło do incydentów zbrojnych w okolicach Tajwanu i na Morzu Południowochińskim⁴³⁷.

Udział Chin w światowej produkcji przemysłowej od roku 2000 do 2024 r. wzrósł z 6% do 32%. Wytwarzają one 18% światowego PKB, a ich nadwyżka handlowa w 2024 r. osiągnęła 1 bilion USD⁴³⁸. Sukcesy chińskiego eksportu wynikały m.in. z niewielkiego rynku wewnętrznego; ich konsumpcja to tylko 15% konsumpcji światowej. Powoli sytuacja się zmienia. W 2005 r. eksport stanowił 33% ich PKB,

⁴³⁵ Tomasz Hypki, *Fujian oficjalnie w służbie*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2025, nr 11, s. 36–39; Paweł Behrendt, *Fujian podniósł banderę*, <https://tiny.pl/2lZr00dww>, 11.11.2025.

⁴³⁶ Agnieszka Grzywna, *Dragon in partnership clothing. About European-Asian Cooperation – example of China and Spain*, w: Bogusława Drelich-Skulska (ed.), *Asia-Europe. Partnership or Rivalry?*, Wrocław 2010, s. 197–210. Australijski badacz zagadnień bezpieczeństwa ocenił: *China’s size and power have served to strategically divide the region rather than unite it* – David Brewster, *India’s Developing Relationship with South Korea*, „Asian Survey” 2010, vol. 50, nr 2, s. 403.

⁴³⁷ *Two Hacienda Heights Men Arrested in Alleged Large-Scale Smuggling Scheme from China through L.A.-Area Ports*, <https://tiny.pl/7tmsxdzfq>, 3.05.2025.

⁴³⁸ Keith Bradsher, *China Fuels Export Drive with Extra \$1,9 Trillion*, „The New York Times”, 9.04.2025.

do 2022 r. ten wskaźnik spadł do 20%, bo coraz więcej towarów trafia na rynek wewnętrzny – choć wzrósł też eksport.

Wojna Rosji przeciw Ukrainie powodowała coraz głębsze uzależnienie Moskwy od Pekinu. W 2024 r. do Chin trafiło 34% rosyjskiego eksportu⁴³⁹. Od 2024 r. sytuacja gospodarcza Chin nieco się pogorszyła. Trudno na razie ocenić, czy większy był na to wpływ sytuacji międzynarodowej, zwłaszcza zapowiedzi restrykcji ze strony USA, czy sytuacji wewnętrznej. W lipcu 2024 r. rząd w Pekinie zapewniał, że upora się z problemem słabej konsumpcji, wysokim bezrobociem wśród młodych i niepokojem na rynku nieruchomości, ale na razie nie zrealizował tych deklaracji. Od sierpnia 2024 r. zagraniczni inwestorzy zaczęli się wycofywać⁴⁴⁰.

Chiny były groźnym konkurentem dla gospodarki zarówno amerykańskiej, jak i indyjskiej. Indie i Chiny konkurują o wpływy gospodarcze w krajach południowej Azji, Afryki, a nawet w Argentynie i w Australii⁴⁴¹. Prezydent Trump, zaczynając drugą kadencję, zapowiedział daleko idące restrykcje wobec Chin, przede wszystkim gospodarcze, zwłaszcza drastyczne podniesienie ceł, nawet do 145%. Podjął działania liczne, ale chaotyczne, by utrudnić rozwój gospodarczy Chin, np. zdecydował o pobieraniu wysokich opłat za wpłynięcie do amerykańskich portów od każdego statku zbudowanego w Chinach, niezależnie od tego, pod jaką flagą formalnie pływa⁴⁴².

W tej sytuacji Chiny podjęły starania o rozwiązanie konfliktów z innymi państwami. W drugiej połowie 2024 r. pojawiły się drobne symptomy poprawy stosunków indyjsko–chińskich. We wrześniu chiński MSZ informował, że siły zbrojne obu krajów uzgodniły wycofanie się z czterech spornych obszarów⁴⁴³. W 2025 r., w reakcji na politykę Trumpa, niewygodną dla obu krajów, symptomów takich jest więcej, choć na razie drobnych, np. październiku przywrócono loty między Kolkatą a Kantonem, które wstrzymano wskutek pandemii oraz konfliktu zbrojnego lat 2020–2021.

W sprzeczności z tymi gestami oba państwa od kilku lat znów zwiększają swe zaangażowanie militarne w pobliżu granicy. We wrześniu 2025 r. w bazie lotniczej Shigatse Air Base (Rikaze) w Tybecie, blisko granicy z Indiami (jest to

⁴³⁹ Xi Jinping has Vladimir Putin over a Barrel, „The Economist”, 12.05.2025, <https://tiny.pl/b4f2scq5t>, 17.05.2025.

⁴⁴⁰ The Case for China. Are Chinese Stocks Really “Uninvestable”?, https://tiny.pl/nkd7_jdrk, 14.03.2025.

⁴⁴¹ Neha Arora, Krishn Kaushik, Coal India Exploring Lithium Assets in Argentina with U.S. Firm, Source Says, „Reuters”, 18.06.2024, <https://tiny.pl/3cps4g1mf>, 19.06.2024; Sanjay Dutta, Eye on China, India Inks First Overseas Lithium Mining Deal for Five Blocks in Argentina, „Times of India”, 15.01.2024, https://tiny.pl/jb79r2_n6, 19.06.2024.

⁴⁴² USA szykują mocne uderzenie. Odczuć je może światowy transport kontenerowy, https://tiny.pl/ry447_60p, 9.03.2025.

⁴⁴³ Junaid Kathju, ‘Keen to Move Forward’: India, China Signal Thaw in Ties with Diplomatic, Border Efforts, <https://tiny.pl/nbx92khv6>, 18.09.2024.

najwyżej położone lotnisko świata, 3782 m n.p.m.) pojawiły się drony Hongdu GJ-11 Sharp Sword. Mogą one prowadzić działania rozpoznawcze oraz dokonywać ataków na cele przeciwnika, mogą też być platformą do walki elektronicznej. Są produkowane od 2013 r. przez Hongdu Aviation Industry Group (HAIG). Mają konstrukcję latającego skrzydła bez ogona, z dwoma wewnętrznymi komorami uzbrojenia o ładowności do 2000 kilogramów.

Na początku listopada 2025 r. Indie uruchomiły bazę lotniczą Nyoma w pobliżu granicy z Chinami we wschodnim Ladakhu⁴⁴⁴. Są to, jak się zdaje, konsekwencje poparcia przez Chiny interesów Pakistanu. Skoro chińskie myśliwce i systemy satelitarne pozwoliły odeprzeć indyjski atak, podważone zostały szanse współpracy Delhi i Pekinu, ocieplenie relacji okazało się zatem krótkie i przejściowe.

Relacje Indii z Chinami są złożone i trudne do jednoznacznej oceny. Formalnie kraje współpracują na forum kilku organizacji – takich jak zwłaszcza BRICS, Szanghajska Organizacja Współpracy, Azjatycki Bank Rozwoju. Równocześnie między oboma państwami istnieje silna rywalizacja i miały miejsce działania zbrojne, ostatnie w latach 2020–2021. Relacje te stanowią też wypadkową stosunków obu państw z USA i Rosją (wcześniej – Związkiem Radzieckim). W 2025 r. doszło do ocieplenia między dwoma azjatyckimi mocarstwami w związku z niekorzystną dla nich obu polityką celną USA, jednakże trudno określić, na ile będzie to zjawisko trwałe.

5.5. Relacje z Unią Europejską i Wielką Brytanią

Po uzyskaniu niepodległości Indie z konieczności zachowały liczne powiązania z Wielką Brytanią i innymi państwami Europy, zwłaszcza gospodarcze, ale stopniowo je rozluźniano. Jednym z czynników było to, że po wstąpieniu do Wspólnot Europejskich w 1973 r. Wielka Brytania musiała wypowiedzieć wszystkie umowy o preferencyjnym handlu zawarte wcześniej z państwami Brytyjskiej Wspólnoty Narodów⁴⁴⁵. W ostatnich latach stosunki brytyjsko-indyjskie ponownie są wzmacniane, co wpisuje się w trend występujący w brytyjskiej polityce zagranicznej po opuszczeniu Unii Europejskiej z końcem stycznia 2020 r., a mianowicie zwrotem w kierunku Indo-Pacyfiku. Negocjacje w sprawie umowy o wolnym handlu między oboma państwami były prowadzone od 2022 r. W okresie sprawowania funkcji premiera przez Rishiego Sunaka oczekiwano, że zakończą się szybko. Proces negocjacyjny napotykał jednak przeszkody, takie jak chociażby wystąpienie minister

⁴⁴⁴ Shivam Patel, *India Inaugurates New Military Airbase Close to China Border, Source Says*, „Reuters”, 13.11.2025, https://tiny.pl/ns0r_1t63, 14.11.2025.

⁴⁴⁵ Martyna Woźniak, *Od kolonii przez dominia do współpracy. Fenomen brytyjskiego imperializmu*, w: Wojciech Włodarczyk, Hubert Olszak, Konrad Nowicki et al. (red.), *Gasnące imperium. Historia Wielkiej Brytanii w ujęciu prawnym, społecznym oraz gospodarczym*, Łódź 2021, s. 21–22.

spraw wewnętrznych Suelli Braverman, która skrytykowała indyjskich migrantów pozostających w Wielkiej Brytanii po upływie terminu ważności wizy⁴⁴⁶. Ostatecznie premierzy Keir Starmer i Modi podpisali taką umowę 24 lipca 2025 r. Według analityków jest to najważniejsze porozumienie handlowe po opuszczeniu przez Wielką Brytanię Unii Europejskiej, a także pierwsza tego typu umowa Indii zawarta z partnerem spoza Azji. Nazwa jest nieco na wyrost, umowa przewiduje obniżenie większości ceł, i to stopniowo, w ciągu dziesięciu lat, a tylko niektóre towary będą od nich całkowicie wolne. Przykładowo – cła na szkocką whisky spadną z obecnych 150% do 75% od razu, a w ciągu kolejnych 10 lat – do 40% (Indie są największym rynkiem whisky na świecie). Rząd w Londynie szacował, że w wyniku realizacji umowy dwustronna wymiana handlowa wzrośnie z obecnych 60 mld USD do 120 mld USD w 2030 r.⁴⁴⁷

Podczas wizyty Starmera w Mumbaju 8 października 2025 r. postanowiono niezależnie od tej umowy utworzyć indyjsko-brytyjskie centrum łączności i innowacji oraz wspólne centrum ds. AI. Podpisano też kontrakt o wartości 350 mln funtów (468 mln USD) na dostawę lekkich wielozadaniowych rakiet dla armii indyjskiej produkowanych w Irlandii Północnej oraz umowę o wartości 250 mln funtów na współpracę przy produkcji silników elektrycznych dla okrętów wojennych⁴⁴⁸.

Rozwinięto też współpracę z państwami Unii Europejskiej i z samą Unią. Początkowo – na przełomie lat 50. i 60. ubiegłego wieku – Indie były zaniepokojone powstaniem Wspólnot Europejskich i fakt ten uznawały za niekorzystny z punktu widzenia własnych interesów gospodarczych. W latach 70. Indie bezskutecznie starały się o zawarcie umowy stowarzyszeniowej z Europejską Wspólnotą Gospodarczą. Doprowadziły jednak do podpisania umowy dotyczącej współpracy handlowej, rozszerzonej na lata 1973–1993⁴⁴⁹. Gdy gospodarka indyjska wskutek liberalizacji zaczęła się dynamicznie rozwijać, wiodące kraje Unii już na początku XXI w. dostrzegły w Indiach potencjał powstającego mocarstwa. Przykładowo rząd Niemiec uznawał Indie nie tylko wielki potencjalny rynek zbytu i zaplecze specjalistów od IT, ale także kształtujące się mocarstwo technologiczne⁴⁵⁰. Od 2000 r. odbywały się szczyty polityczne między Indiami a UE, a 16 czerwca 2004 r. zawarto umowę partnerstwa strategicznego między tymi podmiotami. W dialogu

⁴⁴⁶ Szymon Bachrynowski, *Post-brexitowa Wielka Brytania w nowej architekturze bezpieczeństwa europejskiego po inwazji Rosji na Ukrainę*, w: Szymon Bachrynowski, Leszek Graniszewski (red.), *Nowa architektura bezpieczeństwa europejskiego w okresie dynamicznych zmian*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2023, s. 224.

⁴⁴⁷ *UK-India Free Trade Agreement*, https://tiny.pl/4gbw_g5m4, 22.11.2025.

⁴⁴⁸ Alistair Smout, Ira Dugal, *Modi, Starmer Tout India-UK trade deal as New Indian Investment Unveiled*, „Reuters”, 9.10.2025, <https://tiny.pl/233k8jf6f>, 10.10.2025.

⁴⁴⁹ Robert Jakimowicz, *Stosunki polityczne, handlowe i gospodarcze między Indiami i Unią Europejską w XXI wieku*, „Kraakowskie Studia Małopolskie” 2025, nr 4 (48), s. 64–68.

⁴⁵⁰ Aleksandra Kruk, *Stosunki niemiecko-indyjskie po II wojnie światowej*, w: Anna Potyrała, Marcin Skobrtal (red.), *Indie w XXI wieku wybrane problemy*, Poznań 2009, s. 120. (111–120).

między nimi zdarzały się tematy kontrowersyjne, takie jak przestrzeganie praw człowieka w Indiach, indyjski program atomowy czy stosowany przez UE system handlu emisjami, budzący ostry sprzeciw ze strony Indii⁴⁵¹.

Unia – warto podkreślić – jest największym partnerem handlowym Indii w zakresie obrotów towarowych, które wyniosły w 2024 r. prawie 124 mld euro i stanowiły 12,2% całkowitej indyjskiej wymiany towarowej (choć należy pamiętać, że dla gospodarki indyjskiej najważniejsze są usługi). Udział USA wyniósł 10,8%, a Chin – 10,5%⁴⁵². Ponadto wymiana usług między UE a Indiami dynamicznie wzrasta od 2013 r., zwłaszcza w odniesieniu do takich sektorów, jak telekomunikacja, usługi komputerowe i informacyjne, jak również transport. O ile w 2013 r. wartość tej wymiany wynosiła 10 mld euro, o tyle w 2023 r. było to 51 mld euro. Analizy przygotowane na potrzeby Parlamentu Europejskiego w 2020 r. wskazywały, że obniżenie 90-procentowych stawek celnych mogłoby zwiększyć unijny eksport do Indii o 56%, a import z Indii mógłby wzrosnąć o 35%. Poza tym zmniejszyłaby się zależność gospodarki indyjskiej od Chin dzięki napływowi inwestycji z UE. Zresztą skala wzajemnych inwestycji spowodowała, że w czerwcu 2022 r. rozpoczęto też rozmowy w sprawie umowy o ochronie inwestycji. Ponadto przygotowywana trzecia umowa ma dotyczyć oznaczeń geograficznych⁴⁵³.

Negocjacje na temat zawarcia umowy o wolnym handlu między UE a Indiami trwały od 2007 r. Zawieszono je w 2013 r. m.in. w związku z kontrowersjami co do obrotu alkoholem i samochodami, po czym rozmowy wznowiono w 2022 r.⁴⁵⁴ Długotrwałe rokowania nie są w przypadku Indii czymś wyjątkowym. Umowę z Europejskim Stowarzyszeniem Wolnego Handlu (EFTA), organizacją, w której skład wchodzi: Islandia, Norwegia, Szwajcaria i Lichtenstein, zawarto w 2021 r. po 16 latach negocjacji. Zakończenie rozmów nastąpiło 27 stycznia 2026 r., pozostało jeszcze formalne podpisanie i ratyfikowanie umowy⁴⁵⁵. Ona również nosi nazwę na wyrost, zakłada jedynie, że Indie będą stopniowo zmniejszać cła m.in. na samochody (z obecnych 110 do 10%) i alkohole (ze 150 na 50%), UE zaś wprowadzi kontyngenty obejmujące większość towarów sprowadzanych z Indii – ale nie wszystkie i nie w pełnym zakresie, np. nie obejmą produktów, takich jak drób, mleko w proszku, ryż i cukier. Niemniej będzie to największa liberalizacja, jaką Indie kiedykolwiek wprowadziły w handlu z innym państwem.

Po opuszczeniu Unii przez Wielką Brytanię jej relacje handlowe z Indiami wymagały uregulowania w odrębnej umowie międzynarodowej. Umowę określającą stopniowo obniżanie cel podpisało ostatecznie w 2025 r., a niebawem oba

⁴⁵¹ R. Jakimowicz, *Stosunki polityczne, handlowe i gospodarcze...*, s. 68–73, 82.

⁴⁵² Mirosław Ciesielski, *Perspektywy współpracy gospodarczej UE–Indie*, <https://tiny.pl/1m5xdyvnt>, 20.05.2025.

⁴⁵³ R. Jakimowicz, *Stosunki polityczne, handlowe i gospodarcze...*, s. 75–84.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, s. 83–84.

⁴⁵⁵ *EU–India Free Trade Agreement*, <https://tiny.pl/0prcq1x6x>, 10.04.2026.

państwa zacieśniły współpracę gospodarczą w zakresie sztucznej inteligencji i sprzętu wojskowego. Wpisuje się to w obecnie występujące w polityce zagranicznej Zjednoczonego Królestwa tendencje do zacieśniania współpracy w krajami Azji i Pacyfiku. Umowa dotycząca liberalizacji handlu była uważana za pożądaną ze względu na dużą skalę wymiany towarowej między UE a Indiami. Umowę taką finalnie wynegocjowano w styczniu 2026 r.

Zawirowania polityczne i gospodarcze, jakie nastąpiły w 2026 r., skłoniły Indie do jeszcze większego zdywersyfikowania kontaktów handlowych, zwłaszcza w zakresie zakupów uzbrojenia. W drugiej połowie kwietnia 2026 r. minister obrony R. Singh był w Niemczech, prowadził rokowania w sprawie rozszerzania współpracy w produkcji sprzętu wojskowego, sztucznej inteligencji i technologii dronów. Zaoferował też kupno sześciu okrętów podwodnych dla indyjskiej marynarki wojennej, które miałyby wyprodukować ThyssenKrupp Marine Systems za 5 mld euro⁴⁵⁶.

5.6. Relacje z Pakistanem

Największym problemem Indii są od 1947 r. relacje z Pakistanem, dlatego musimy opisać to państwo nieco bliżej. W 2025 r. Pakistan miał 252,3 mln mieszkańców, PKB 263,69 mld USD (1465 USD na osobę, niemal połowę mniej niż Indie). Podobnie jak w przypadku Indii, te wartości są zaniżone wskutek zaniżonej wartości pieniądza. Powszechny jest analfabetyzm, zwłaszcza wśród kobiet. W 1947 r. Indie i Pakistan stanowiły jednolity obszar gospodarczy. Później współpracę zerwano, u schyłku XX w. Pakistan „zdecydował się odciąć od indyjskiej gospodarki, pokładając swoje nadzieje w gospodarce chińskiej”⁴⁵⁷. Chiny pomogły też Pakistanowi w rozwijaniu potencjału militarnego⁴⁵⁸.

Granicę z Indiami wytyczono w sposób sztuczny, jej przebieg obie strony kwestionują. Wojska Pakistanu liczą 654 tys. żołnierzy zawodowych oraz 550 tys. rezerwistów. Według rankingu Global Firepower stanowią 12 siłę militarną świata, z rocznym budżetem na cele obronne w wysokości 12,275 mld USD⁴⁵⁹. Pierwsze próby broni jądrowej przeprowadzono w Pakistanie w 1998 r., dziś prawdopodobnie kraj ten ma 170 głowic jądrowych. Nie podpisał traktatu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej.

Państwo zbudowano na fundamencie sunnickiego islamu, który od początku odgrywał kluczową rolę w jego polityce⁴⁶⁰. Indie były wewnętrznie ogromnie

⁴⁵⁶ Rajnath Singh Begins 3-Day Germany Visit with Defence, Industrial Ties in Focus, „Times of India”, 21.04.2026, <https://tiny.pl/bzpngjvnm>, 22.04.2026.

⁴⁵⁷ S. Menon, *Indie i geopolityka Azji...*, s. 438.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, s. 426.

⁴⁵⁹ 2025 Pakistan Military Strength, <https://tiny.pl/vyvvmqys6>, 20.10.2025.

⁴⁶⁰ Choć początkowo tolerowano w armii oficerów będących chrześcijanami – przede wszystkim Brytyjczyków. A w latach 1948–1967 jednym z najwyższych dowódców pakietańskiego lotnictwa był Polak Władysław Turowicz.

zróżnicowane, ale mimo wszystko potrafiły utrzymać jedność. Pakistan okazał się tworem całkowicie sztucznym, w 1971 r. oddzieliła się wschodnia część – dziś Bangladesz.

Władze państwa były niestabilne. Żaden z premierów nie dotrwał do końca 5-letniej kadencji. W latach 1958–1971, 1977–1985 i 1999–2008 panowały dyktatury wojskowe, a gdy rządy były cywilne, armia wywierała na nie przemożny wpływ. Na ogół w okresach rządów cywilnych relacje z Indiami były mniej napięte, gdy wojskowi zarządzili bezpośrednio – zaostrzały się. Piotr Kłodkowski użył metafory zaczerpniętej od Woltera piszącego o Prusach: „Inne państwa posiadają armie, a pakistańska armia posiada państwo”⁴⁶¹. Jego zdaniem armia to „polityczny i ideologiczny kręgosłup” Pakistanu⁴⁶². Były indyjski przedstawiciel w Pakistanie (formalnie – „wysoki komisarz”) Shivshankar Menon ocenił, że „armia ta ma interes w podtrzymywaniu określonego poziomu konfliktu z Indiami, by zagwarantować sobie dalszy wpływ na pakistańską politykę, na kształt państwowego budżetu oraz na swój popularny obraz jako strażnika Pakistanu”⁴⁶³.

W odróżnieniu od Indii, gdzie mimo ogromnego zróżnicowania narodowego, istnieje naród dominujący – Hindusi, w Pakistanie takiego nie ma, stanowi on zlepek grup etnicznych coraz bardziej z sobą skonfliktowanych. Mahomet nauczał, że dla wiernych nie jest ważny naród ani kolor skóry, a tylko religijność, która powinna łączyć ponad wszelkimi podziałami⁴⁶⁴. Taka też jest oficjalna ideologia państwa, ale rzeczywistość od niej odbiega. Władze państwowe są skuteczne w terroryzowaniu dużej części własnego społeczeństwa, a struktury militarne i gospodarcze okazały się wystarczająco efektywne w zbudowaniu broni jądrowej i stoczeniu kilku wojen z Indiami – w latach 1965, 1971 i 1999. Było też wiele drobniejszych starć⁴⁶⁵, ostatnie w kwietniu–maju 2025 r., o czym napiszemy dalej.

Silne są w tym kraju wpływy islamskich radykałów, tolerowanych przez armię, która sama mocno akcentuje wartości religii muzułmańskiej, ale sprawiających wiele problemów. Od 2007 r. działa fundamentalistyczna organizacja Tehrik-e-Taliban Pakistan (TTP), powiązana z talibami z Afganistanu. Dokonuje zamachów i wielu aktów przemocy. Indie nieustannie oskarżają władze tego państwa, a zwłaszcza służby jego wywiadu, o inspirowanie fundamentalistów – nie wiadomo, czy słusznie.

Istnieją w kraju tendencje separatystyczne – zwłaszcza w jego zachodniej części, na „terytoriach plemiennych” – w górach na pograniczu Afganistanu, nie

⁴⁶¹ P. Kłodkowski, *Azjatycka...*, s. 481.

⁴⁶² *Ibidem*, s. 483.

⁴⁶³ S. Menon, *Indie i geopolityka Azji...*, s. 428.

⁴⁶⁴ Koran, 2:13, 3:102–103 (tł. Józef Bielawski, Warszawa 1986, s. 6, 76).

⁴⁶⁵ K. Kubiak, *W rytmie...*; Agnieszka Kuszewska, *Indyjsko-pakistański konflikt...*; Robert Wirsinng, *Kashmir in the Shadow of War. Regional Rivalries in a Nuclear Age*, New York–London 2003; Vorphese Koithara, *Crafting Peace in Kashmir. Through a Realist Lens*, New Delhi–London 2004.

w pełni kontrolowanych przez władze państwowe, zarządzanych (w chaotyczny sposób) przez przywódców plemiennych (*warlords*) w części powiązanych z fundamentalistami religijnymi. Są tak skuteczni, że potrafili w 2012 r. odciąć wojskom USA lądową komunikację z Afganistanem (do którego poprzez Pakistan dostarczano zaopatrzenie dla wojsk amerykańskich i sojuszników). Armia USA co jakiś czas przeprowadzała akcje militarne na tych terenach, przeciw czemu władze Pakistanu protestowały, jako naruszaniu jego obszaru, jednak same kontroli nie potrafiły odzyskać. Problem przestał być drastyczny od czasu wycofania wojsk amerykańskich z Afganistanu.

Od 2025 r. trwa niewypowiedziana wojna Pakistanu z Afganistanem – prowadzone są wzajemne bombardowania (nawet Kabulu, 17 marca 2026 r. zginęło 400 osób) oraz ostrzeliwanie przygranicznych regionów przez ciężką artylerię. W lutym 2026 r. między armiami obu państw doszło do bezpośrednich starć. 18 marca 2026 r. ogłoszono zawieszenie broni, ale jest ono naruszane. Rokowania prowadzone w kwietniu w Urumczy w Chinach zakończyły się bez porozumienia, w końcu kwietnia wznowiono wzajemny ostrzał. Terrorysty z TTP dokonują zamachów wewnątrz kraju⁴⁶⁶.

Separatyści działają też w Beludżystanie przy granicy z Iranem. Gdy w 1947 r. powstał Pakistan, sytuacja prowincji była niejasna, choć zdecydowanie dominowali tu muzułmanie. Jednak niektórzy z lokalnych przywódców dążyli do niepodległości, co jakiś czas wznawiano walki o wolność. 11 marca 2025 r. separatystyczna Armia Wyzwolenia Beludżystanu (*Baluchistan Liberation Army*), działającą od 2000 r. porwała ekspres Jaffar, przewożący ponad 450 pasażerów. Zginęło 58 osób. Władze Pakistanu oskarżyły o zainspirowanie ataku najpierw Afganistan, później też Indie⁴⁶⁷.

Utrzymanie kontroli nad Beludżystanem jest szczególnie ważne dla Pakistanu, bo na jego wybrzeżu leży port Gwadar, który należał wcześniej do Omanu, w 1958 r. Pakistan odkupił miasto od sułtana. W XXI w. rozpoczęto energiczną rozbudowę portu – najbardziej oddalonego od Indii. Od 2013 r. do inwestycji dołączył państwowy China Overseas Port Holdings Ltd. Port ma kończyć Chińsko-Pakistański Korytarz Gospodarczy (*China–Pakistan Economic Corridor*, CPEC) o długości 3000 km, łączący sieć drogową i kolejową z regionem Xinjiang w zachodnich Chinach. Ta droga – trudna do pokonania, przez Himalaje – ma otworzyć Chinom bezpośredni dostęp do Morza Arabskiego i tym samym Oceanu Indyjskiego. Od 2024 r. jest najbardziej rozwiniętym korytarzem lądowym Inicjatywy Pasa i Szlaku. Wartość całej inwestycji w 2020 r. szacowano

⁴⁶⁶ *Eid Pause Over: Pakistan, Afghanistan Trade Fire Again; 2 Civilians Killed, Several Injured*, „Times of India”, 25.04.2026, <https://tiny.pl/7496f8s76>, 26.04.2026.

⁴⁶⁷ Omer Farooq Khan, *Pakistan Hints at India Role in Deadly Train Hijacking*, „Times of India”, 14.03.2025, <https://tiny.pl/mybrq-5y3>, 14.03.2025.

na 62 mld USD⁴⁶⁸. Pojawiają się pogłoski, że ma tam powstać baza chińskiej marynarki wojennej⁴⁶⁹. Rozwojem Gwadaru i jego portu zainteresowany jest też Iran, trwa budowa rurociągu z Iranu do transportu ropy naftowej do Chin.

Indyjskie oskarżenia o wspieraniu przez Pakistan islamskiego terroryzmu nigdy nie były oparte na jednoznacznych dowodach, ale pośrednich wskazówek nie brakło. Najważniejszą był fakt, że na jego terytorium przez kilka lat ukrywał się Osama bin Laden, stąd dowodził Al-Kaidą, a władze państwa jedynie udawały, że o tym nie wiedzą. W 2011 r. zabili go amerykańscy komandosi. W 2018 r. partia Pakistański Ruch na rzecz Sprawiedliwości kierowana przez Imran Khana wygrała wybory parlamentarne, a on sam stanął na czele koalicyjnego gabinetu. Jest Pasztunem, w 2021 r. publicznie poparł przejęcie władzy w Afganistanie przez talibów i wezwał społeczność międzynarodową do współpracy z nimi. 24 lutego 2022 r., w dniu rozpoczęcia rosyjskiej agresji przeciw Ukrainie, zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami, poleciał do Moskwy. Wcześniej miał dobre relacje z Trumpem (podczas jego pierwszej kadencji), z którym – w opinii Wojciecha Jagielskiego – łączyła go „wspólna przeszłość w show-biznesie, temperament i upodobanie do populizmu”⁴⁷⁰. Relacje z Bidenem były jednak dużo gorsze. 10 kwietnia 2022 r. odszedł z urzędu, oskarżony o korupcję, a od sierpnia 2023 r. przebywa w więzieniu⁴⁷¹.

W lutym 2019 r. pakistańscy terroryści z grupy Dżaisz-i-Mohammed zabili 40 indyjskich żołnierzy w Kaszmirze, w odwecie Indie dokonały ataku lotniczego na ich obóz po pakistańskiej stronie granicy. W odpowiedzi Pakistan przeprowadził nalot po stronie indyjskiej. Zestrzelono jeden samolot pakistański i dwa indyjskie. Napięcie między obu państwami ponownie wzmoгло się wiosną 2025 r. – o czym napiszemy dalej. Krzysztof Kubiak ocenił, że „atomowa wojna między Indiami a Pakistanem jest obecnie najgroźniejszym i najbardziej realnym ze złych scenariuszy”⁴⁷².

Obok sporu terytorialnego istotną rolę we wzajemnych relacjach odgrywa rywalizacja o wodę. Obu krajom jej brakuje, rzeki wpływające do Pakistanu (przede wszystkim Indus) mają źródła w Kaszmirze (lub na przyległym obszarze Chin). Po ataku terrorystów Indie w końcu kwietnia 2025 r. zawiesiły obowiązywanie traktatu o wodach Indusu, uzgodnionego w 1960 r., przez obie strony traktowanego jako niesprawiedliwy. Gdyby Indie odcięły lub znacznie zmniejszyły przepływy Indusu,

⁴⁶⁸ Anil Kumar Lal, *The CPEC Challenge and the India-China Standoff: An Opportunity for War or Peace?*, „Times of India”, 9.08.2020, <https://tiny.pl/jhfjcd76b>, 12.12.2020

⁴⁶⁹ *China Hints Its Fourth Aircraft Carrier Will Be Nuclear-Powered, Bolstering 'Blue-Water' Ambitions*, „Times of India”, 25.04.2026, <https://tiny.pl/0sfrf22cf>, 26.04.2026.

⁴⁷⁰ Wojciech Jagielski, *Druga strona świata*, Kraków 2022, s. 122.

⁴⁷¹ Ryan Grim, Murtaza Hussain, *Secret Pakistan Cable Documents U.S. Pressure to Remove Imran Khan*, <https://tiny.pl/mr6brcs83>, 27.03.2024.

⁴⁷² Krzysztof Kubiak, *W rytmie...*, s. 8.

gęsto zaludnione równiny Pakistanu stanęłyby w obliczu poważnych niedoborów wody⁴⁷³.

Trzeba jeszcze wskazać, że podczas konfliktu Stanów Zjednoczonych z Iranem w 2026 r. właśnie Pakistan wystąpił w roli mediatora. Dla Indii jest to niewątpliwie niekorzystne. Opozycyjna Partia Kongresowa oceniła, że jest to „znaczący cios dla polityki zagranicznej pana Modiego”⁴⁷⁴.

Pakistan sprawia Indiom najpoważniejsze problemy w relacjach międzynarodowych. Konflikt między obu państwami ma przede wszystkim podłoże religijne, ale dla rządzących w obu wypadkach jest też związany z polityką wewnętrzną, zwłaszcza dla armii Pakistanu jego podtrzymywanie jest sposobem legitymizowania jej władzy w państwie. Liderzy Indii – jak pokażemy dalej – też manipulują tym konfliktem.

5.7. Głos Globalnego Południa

Po rozpadzie Układu Warszawskiego wydawało się, że „rozpołowiony podczas zimnej wojny świat zlał się w jedno”⁴⁷⁵. Ale było to złudzenie wynikające z postrzegania świata z perspektywy bogatych krajów kultury atlantyckiej, gdyż oprócz krajów Wschodu i Zachodu istniał przecież Trzeci Świat, teraz coraz częściej nazywany Południem. Jego sytuacja zmieniła się, lecz pozostała odmiennność potrzeb oraz interesów. Dawny Zachód nazywano teraz niekiedy globalną Północą⁴⁷⁶.

Globalizacja nie zrodziła podziałów ani nie pogłębia różnicowań, przeciwnie, pomogła wielu krajom przyspieszyć rozwój, jeśli ich rządy umiejętnie „eksplorowały korzyści płynące ze zglobalizowania się świata”⁴⁷⁷. Nigdy wcześniej w historii tak dużej liczbie ludzi nie udało się w tak krótkim czasie wyjść z ubóstwa – zwłaszcza w Indiach, a największym beneficjentem globalizacji okazały się Chiny. Jednakże łatwość komunikacji i zwiększenie częstotliwości kontaktów międzyludzkich wyostrzyły postrzeganie istniejących od wieków różnicowań przez światową społeczność. Publicyści biorą je niekiedy za zjawisko nowe, bo nie znają – albo nie chcą znać – historii, i skłonni są obwiniać o ich generowanie kraje Północy. Tę retorykę niekiedy powielają politycy.

Nie będziemy tu omawiać ciemnych stron globalizacji, nie należy to bowiem do naszego tematu. Warto jednak zwrócić uwagę na jedną kwestię, ważną dla Indii i innych państw Południa. Globalizacja okazała się ułomna – zespoliła gospodarki narodowe w ogólnoswiatową, ale nie wytworzyła ogólnoswiatowych

⁴⁷³ ‘Severe Water Shortages’: Pakistan Faces ‘Acute Risk’ After India’s IWT Suspension – Report, „Times of India”, 2.11.2025, <https://tiny.pl/pt2lvqpxx>, 7.11.2025.

⁴⁷⁴ ‘Setback for Modi’s Foreign Policy’: Congress Takes on Centre over US-Iran Talks with a ‘Dalal’ Remark, „Times of India”, 20.04.2026, <https://tiny.pl/3tpsdkrjz>, 21.04.2026.

⁴⁷⁵ W. Jagielski (oprac.), *Wojna...*, s. 707.

⁴⁷⁶ N. Davies, *Plus ultra...*, s. 52.

⁴⁷⁷ S. Menon, *Indie i geopolityka Azji...*, s. 411.

mechanizmów i instytucji regulacyjnych, „nie ma podmiotów kierujących się interesem globalnym [...] nie mamy świadomości racjonalności globalnej”⁴⁷⁸. Politycy indyjscy (i wielu innych państw) oskarżają USA o uzurpowanie sobie roli światowego lidera i prawa do regulowania światowych relacji gospodarczych. To jednak gruba przesada. Nawet jeśli w Waszyngtonie podejmowane są próby takiego działania, to mało energiczne i jeszcze mniej efektywne, a ostatnio coraz bardziej chaotyczne. Podobnie nieskuteczne okazują się działania takich organizacji, jak ONZ, Bank Światowy i Światowy Fundusz Walutowy. Uzgodnienia w gronie G7 czy G20 mają pewne znaczenie, ale daleko niewystarczające. W rezultacie w stosunkach międzynarodowych panuje swoista anarchia, na której korzystają silniejsi, a interesy słabszych graczy, zwłaszcza państw Południa, nie są zabezpieczone. Rodzi to potrzebę znalezienia stosownych gwarancji czy też konkretnego „gwaranta”. Tę właśnie rolę mogą odegrać Indie, a w każdym razie deklarują taką wolę.

Państwa Południa, wbrew temu określeniu, znajdują się głównie na półkuli północnej, niemniej nazwa przyjęła się, jest stosowana m.in. przez polityków indyjskich, będziemy i my jej używać. Jest to grupa ok. 130 krajów, niemal wszystkie były w przeszłości koloniami lub półkoloniami. Większość ma niski wskaźnik PKB, często są marginalizowane politycznie i kulturowo, mimo formalnie uzyskanej niepodległości niektóre nadal są wielostronnie powiązane z dawnymi metropoliami, a te, którym udało im się z tej zależności wyzwolić, trafiały niekiedy pod wpływ innych zamożnych państw. Specyficznym zagrożeniem było uzależnienie od wartości kulturowych europejskiego kręgu cywilizacyjnego. W czasach kolonialnych usiłowano narzucać mieszkańcom europejską kulturę, chrystianizować ich. Po uzyskaniu formalnej niepodległości procesy te nadal trwały, choć w zmienionych formach, co groziło zniewoleniem cywilizacyjnym i niszczeniem rodzimych wartości kulturowych i lokalnych religii. Wspominamy o tych zagrożeniach, choć w małym stopniu dotyczyły Indii, ponieważ były ważnymi problemami wielu krajów „Południa”, a indyjscy politycy je eksponowali.

W niektórych państwach część problemów rozwiązano, ale pojawiły się nowe. Najpoważniejsze to braki demokracji. W czasach kolonialnych Europejczycy stosowali często w koloniach brutalny terror i wyzysk ekonomiczny. Po wyzwoleniu przywódcy walki o niepodległość niekiedy stawali się dyktatorami terroryzującymi współobywateli w sposób jeszcze bardziej drastyczny. Niekiedy dochodziło do wojen domowych, czyniących byt mieszkańców szczególnie tragicznym. Niektóre inspirowały dawne metropolie, pragnące dzięki temu zachować wpływy, ale przede wszystkim wynikały z wewnętrznych sprzeczności, które maskowano i bagatelizowano, póki trwały starania o niepodległość, a wybuchały z całą siłą,

⁴⁷⁸ Władysław Szymański, *Niekompletny proces globalizacji i jego skutki*, w: Irena Lichniak (red.), *Wyzwania ekonomiczne w warunkach kryzysu*, Warszawa 2009, s. 16.

gdy zabrakło zewnętrznego hegemonu. Innym problemem jest narastające zadłużenie Globalnego Południa, w 2025 r. przekraczające 100 bln USD⁴⁷⁹.

Od lat 50. XX w. podejmowano próby organizowania współpracy tych państw. Powstał tzw. ruch niezaangażowanych, który odegrał pewną rolę w relacjach międzynarodowych, natomiast próby ich politycznego zintegrowania, choćby tylko w skali regionalnej, nie powiodły się⁴⁸⁰. Był też niewątpliwie manipulowany przez Moskwę i wielokrotnie służył jej interesom, zwłaszcza w sferze propagandowej.

W 1964 r. powstała Grupa 77, by integrować te państwa w walce o wspólne interesy. Później rozrosła się, nominalnie istnieje do dzisiaj, ale nigdy nie została w pełni sformalizowana ani nie odegrała poważniejszej roli. Państwa te znajdowały się na różnym poziomie rozwoju gospodarczego, więc trudno było utrzymać jedność postulatów. Okazało się też, że bardziej skutecznym rozwiązaniem w staraniach o ich interesy są regionalne ugrupowania integracyjne.

Z inicjatywy Indii podjęto nową próbę współdziałania. Delhi od dawna aspirowało do roli „moralnego przywództwa” wobec tych państw, a w ostatnich latach wzmogło te starania⁴⁸¹. 12–13 stycznia 2023 r. odbyło się (w formie wirtualnej) spotkanie przywódców Globalnego Południa, z udziałem przedstawicieli 125 krajów, a więc większości państw świata, których łączna populacja stanowi ponad trzy czwarte ludzkości – w tym 29 z Ameryki Łacińskiej i Karaibów, 47 z Afryki, sześć z Europy (Białoruś, Mołdawia, Północna Macedonia, Serbia, Albania, Bośnia i Hercegowina), 31 z Azji i 11 z Oceanii. Premier Modi przewodniczył w pierwszym dniu obrad oraz dyskusji podsumowującej spotkanie. Zgłoszono szereg szczegółowych inicjatyw, a Modi zobowiązał się reprezentować interesy zgromadzonych państw w pracach grupy G20⁴⁸².

Negocjowanie, a potem wdrażanie porozumień pomiędzy wielu zróżnicowanymi podmiotami napotyka wiele problemów, niepojawiających się przy umowach bilateralnych. Potem długotrwałe są procesy ich ratyfikowania, a wprowadzanie w życie rodzi nowe trudności. Zatem realizacja tak ambitnego zamiaru, nawet przy sprzyjających okolicznościach, będzie trudna i długotrwała, jeśli w ogóle wykonalna. Może się okazać, że jest to jeszcze jedna inicjatywa bardziej medialna niż realna.

Najpewniejszą drogą do realnego współdziałania byłoby nawiązanie między krajami Południa bliższych kontaktów ekonomicznych. Ich wzajemne powiązania gospodarcze są jednak nikłe, ponieważ państwa te handlują przede wszystkim ze swymi dawnymi metropoliami i innymi państwami Zachodu (a od niedawna też z Chinami), a nie pomiędzy sobą. Ich przedsiębiorcy i kadry zarządzające

⁴⁷⁹ Colleen Goko, *South Africa's G20 Debt Focus to Be Tested as US Takes the Chair*, „Reuters”, 24.11.2025, <https://tiny.pl/qj2r0dh7f>, 24.11.2025.

⁴⁸⁰ Z dawniejszej literatury – zob. Julian Sutor, *Ruch państw niezaangażowanych*, Warszawa 1984.

⁴⁸¹ P. Kłodkowski, *Azjatycka...*, s. 902.

⁴⁸² *Summary of Deliberations: Voice of Global South Summit 2023 (January 12-13, 2023)*, <https://tiny.pl/hgf7tb9s3>, 11.06.2024.

gospodarką wciąż – mimo upływu dziesiątków lat od formalnego wyzwolenia – myślą w ramach makroekonomicznych odziedziczonych z czasów kolonialnych. Indie w zasadzie uwolniły się od tego, inne kraje mają trudności.

Premier Modi w 2024 r. zapowiedział pozycjonowanie Indii jako „Głosu Globalnego Południa”⁴⁸³. Warto wskazać odległą analogię tego sformułowania. Minister spraw zagranicznych Japonii w latach 1916–1918 Ichirō Motono domagał się zapewnienia swemu krajowi „czołowej pozycji w Oriencie”⁴⁸⁴.

Realizowanie tak ambitnego projektu wymaga posiadania ogromnego potencjału ideologicznego i materialnego. Indie niewątpliwie mają i jeden i drugi, ale czy w wystarczających ilościach? Ich ambicje, jak się zdaje, przerastają realne możliwości państwa.

Kraje Południa znajdują się w różnych relacjach z USA. Stany Zjednoczone, jak napisał Aleksander Hall: „najłagodniej rzecz ujmując, nie budziły sympatii większości społeczeństw Globalnego Południa”⁴⁸⁵. Jeśli Indie miałyby podjąć się ich integrowania, musiałyby przede wszystkim rozwiązać problem relacji z USA. Natomiast konflikt z tym mocarstwem miałby dla ich gospodarki jak najgorsze konsekwencje.

Innym problemem są relacje z Chinami. Wizja przywództwa Indii w stosunku do Globalnego Południa jest trudna do realizacji w obliczu ambicji, jakie mają w tym zakresie Chiny. Co prawda, polityka Pekinu jest wyzwaniem zarówno dla Indii, jak i dla większości państw Południa. Jeśli chcą przewyciężyć dotychczasowe niekorzystne położenie, to raczej nie poprzez powiązanie się z Państwem Środka, czyli w istocie podporządkowanie się jego interesom. Jednakże Pekin ma atuty, które mogą w ostatecznym rachunku być skuteczne: środki finansowe, liczne powiązania gospodarcze z tymi krajami, inwestuje w nich znacznie więcej niż Delhi. Są to argumenty, którym Indie nie są w stanie przeciwstawić się w równoważny sposób.

Być może szansą dla Indii jest realizowanie szczegółowych inicjatyw, korzystnych dla krajów Południa. Delhi podejmuje wiele działań w tym zakresie, np. od 2008 r. odbywane są, w zasadzie co trzy lata, szczyty Forum India–Afryka (*India–Africa Forum Summit*), z udziałem Unii Afrykańskiej i kilkunastu państw kontynentu (liczba ta za każdym razem jest inna). Współpracy sprzyjają obecność licznej indyjskiej diaspory w wielu krajach Afryki, związki gospodarcze odziedziczone jeszcze z czasów wspólnej z niektórymi krajami przynależności do Imperium Brytyjskiego. Pewną rolę odegrała też pomoc armii indyjskiej w uzyskaniu niepodległości przez Mozambik, a później w obronie jego interesów przed sąsiadami. Obecnie liczne są tutaj inwestycje firm indyjskich, m.in. w górnictwo węgla kamiennego

⁴⁸³ As Modi 3.0 Starts, Here's List of global Events That Await Indian Diplomacy, „Times of India”, 10.06.2024, <https://tiny.pl/mrpcp4pgs>, 10.06.2024.

⁴⁸⁴ R. Overy, *op. cit.*, t. 2, s. 70.

⁴⁸⁵ Aleksander Hall, *Trump a sprawa polska*, „Rzeczpospolita” 2025, nr 71, 26.03.2025.

i węglowodorów. Uczestniczą też w wielu szczegółowych inicjatywach, takich jak Afrykański Bank Rozwoju. Najbliższe spotkanie zaplanowane jest w Delhi 28–31 maja 2026 r., jego tematem będzie strategiczne partnerstwo Indii i krajów Afryki na rzecz innowacji oraz transformacji⁴⁸⁶. Konkurencję dla interesów Delhi stanowi jednak działające od 2000 r. Forum Współpracy Chin–Afryka (*Forum on China–Africa Cooperation*).

W Delhi 1–2 grudnia 2025 r. odbyła się konferencja dla upamiętnienia 50-lecia przyjęcia Konwencji o zakazie broni biologicznej⁴⁸⁷. Podkreślono, że Globalne Południe ponosi nieproporcjonalnie duże koszty związane z bezpieczeństwem biologicznym i ochroną zdrowia, co szczególnie wyraziście ujawniła pandemia COVID-19, a Indie udzieliły podczas jej trwania znaczącej pomocy zagrożonym państwom, m.in. dostarczając niektórym z nich bezpłatne szczepionki, czego nie uczyniły inne bogate państwa⁴⁸⁸.

Gdyby powiódł się ambitny program objęcia roli przywódcy państw Południa, a przynajmniej ich rzecznika na arenie międzynarodowej, Indie stałyby się graczem globalnym, dorównującym Pekinowi, a może i Waszyngtonowi. Trudno jednak ocenić, na ile jest realny. Realizowany jest w nieustającym konflikcie z Chinami, które mają podobne ambicje, a możliwości wciąż jeszcze większe niż Indie, choć dystans między nimi zmniejsza się. Także USA nie mogą być obojętne wobec takich aspiracji, zwłaszcza jeśli przyniosą sukcesy. Na razie traktują je jako mało realne, toteż ich stosunki z Indiami określane są przez inne czynniki, ale może to się zmienić.

Wiosną 2026 r. Indie słabo zareagowały na konflikt Stanów Zjednoczonych z Iranem, choć jego skutki mocno dotyczą państwa Globalnego Południa. Pokazuje to słabość omawianej idei, a także słabość innych ugrupowań, do których nominalnie należą zarówno Indie, jak Iran – BRICS i Szanghajskiej Organizacji Współpracy.

5.8. Udział w organizacjach międzynarodowych i sojuszach

„Siły narodu nie mierzy się wyłącznie wielkością jego gospodarki lub liczbą żołnierzy, lecz także liczbą jego sojuszników” – podkreślił sekretarz generalny Paktu Północnoatlantyckiego Jens Stoltenberg⁴⁸⁹. Określenie, kim są sojusznicy Indii, napotyka problemy. W XX w. państwo to unikało poważnego angażowania się

⁴⁸⁶ *India Africa Strategic Partnership for Innovation, Resilience and Inclusive Transformation*, <https://www.iafs2026.in>, 25.04.2026.

⁴⁸⁷ Pełna nazwa: Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu, sporządzona w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 10 kwietnia 1972 r., Dz.U. z 1976 r., nr 1, poz. 1.

⁴⁸⁸ Sushma Swaraj Bhawan, *50 Years of BWC: Strengthening Biosecurity for the Global South*, <https://www.mea.gov.in/bwc-conference.htm>, 4.12.2025.

⁴⁸⁹ J. Stoltenberg, *Na mojej warcie...*, s. 288.

w wielostronne sojusze. W XXI w. przystąpiły do kilku, ale ich udział był symboliczny. Niekiedy były to sojusze wręcz wzajemnie antagonistyczne, jak Quad i BRICS.

Premier Modi przedstawia swój kraj jako *Vishwa-Mitra*, co w z sanskrycie oznacza „przyjaciel świata”. „To powód do dumy dla wszystkich, że Indie stworzyły dla siebie miejsce jako «Vishwa-Mitra», a cały świat widzi w Indiach przyjaciela” – powiedział we wrześniu 2023 r. w parlamencie⁴⁹⁰. To kolejny przykład nawiązywania do tradycji myśli Gandhiego – pięknej, znanej w świecie, lecz nieznajdującej zastosowania w realnych stosunkach międzynarodowych.

Od początku niepodległości należą Indie do Organizacji Narodów Zjednoczonych, jednym z ważnych celów ich polityki jest uzyskanie statusu stałego członka Rady Bezpieczeństwa. Kilkakrotnie były jej członkiem niestałym, ostatnio w latach 2021–2022. Minister spraw zagranicznych Indii S. Jaishankar, przemawiając 24 października 2024 r., po raz kolejny mówił o potrzebie zreformowania Rady Bezpieczeństwa oraz przebudowania światowego systemu bankowego „którego zasady działania są tak samo przestarzałe jak zasady działania ONZ”. Mówił też, jak zwykle powtarzając piękne hasła, z których niewiele wynika: „to nie jest era wojen. Spory i różnice muszą być rozwiązywane na drodze dialogu i dyplomacji. Raz osiągnięte porozumienia muszą być skrupulatnie przestrzegane”⁴⁹¹.

Powołano nawet nieformalną grupę G4 – Indie, Japonia, Brazylia i Niemcy – państw dążących do uzyskania stałego członkostwa w Radzie Bezpieczeństwa ONZ, które w lipcu 2005 r. złożyły formalny wniosek w tej sprawie. Ich współpraca ma charakter wzajemnego poparcia i koordynacji działań dla osiągnięcia tego celu, prowadzą też negocjacje z innymi krajami, zarówno na forum ONZ, jak i poza organizacją. Współpraca nie wykracza jednak poza poziom dyplomacji i na razie nie przyniosła wyraźnych efektów⁴⁹². Jej postulaty mają werbalne poparcie niektórych państw. Na przykład 25 września 2024 r. prezydent Francji Emmanuel Macron, zwracając się do Zgromadzenia Ogólnego ONZ, poparł kandydaturę Indii do stałego członkostwa w zreformowanej Radzie Bezpieczeństwa, wraz z kandydaturą Niemiec, Japonii, Brazylii i dwóch krajów afrykańskich.

Indie biorą aktywny udział w pracy organizacji wyspecjalizowanych ONZ, takich jak UNESCO, Międzynarodowy Fundusz Rozwoju Rolnictwa, Organizacja ds. Wyżywienia i Rolnictwa, Światowy Program Żywnościowy, Światowa Organizacja Handlu i wielu innych. Należą do największych uczestników misji pokojowych ONZ. We wrześniu 2025 r. 5206 żołnierzy indyjskich wzięło udział w misjach w Saharze Zachodniej (MINURSO), Południowym Sudanie (UNMISS, dowódcą od 2022 r. jest indyjski generał narodowości tamilskiej Mohan Subramanian), na granicy Sudanu

⁴⁹⁰ *India Emerging as 'Vishwa-Mitra', Its Achievements Bringing Stability to World: PM Modi*, „Times of India”, 15.08.2023, <https://tiny.pl/qxpnaqfbsj>, 12.06.2024.

⁴⁹¹ *Jaishankar Pitches for Reforms in UNSC at BRICS Plus Summit*, „Times of India”, 24.10.2024, <https://tiny.pl/6430mddtc>, 24.10.2024.

⁴⁹² *Reform of the Security Council*, <https://www.un.org/en/ga/screform>, 24.04.2025.

i Południowego Sudanu (UNISFA), w Demokratycznej Republice Kongo (MONUSCO, wysłano tu również samoloty Indyjskich Sił Powietrznych), na granicy Izraela z Syrią (Wzgórza Golan, UNDOF, żołnierze indyjscy przejęli tu bazy użytkowane wcześniej przez Polaków), na Cyprze (UNFICYP), w Libanie (UNIFIL), Somali (UNTMIS)⁴⁹³.

Należą do G20. Grupa ta, istniejąca od 1999 r., skupia 19 państw oraz Unię Europejską i Unię Afrykańską. W przynależnych państwach żyje 56% ludności świata, wytwarzają ok. 85% światowego produktu brutto, odpowiadają za 75% handlu międzynarodowego. Ich przedstawiciele raz w roku spotykają się, by przedyskutować problemy świata, zwłaszcza politykę finansową. Są to na ogół szefowie rządów, ministrowie finansów i prezesi banków centralnych. Zapraszani są też przedstawiciele najważniejszych organizacji gospodarczych, m.in. Banku Światowego. Nie podejmuje się formalnych decyzji, niemniej te dyskusje często wytyczają kierunki dalszej polityki. Spotkania są też okazją do negocjacji pomiędzy poszczególnymi państwami i podpisywania umów dwustronnych. W 2023 r. spotkanie odbyło się w Delhi. Jego hasłem przewodnim było „Jedna Ziemia, Jedna Rodzina, Jedna Przyszłość”. Premier Modi apelował o budowanie gospodarki zorientowanej na człowieka, zgodnie z potrzebami Globalnego Południa, w tym o przeciwdziałanie zmianom klimatycznym, o restrukturyzację zadłużenia państw oraz uregulowanie obiegu kryptowalut. Spotkanie G20 w Johannesburgu w RPA 22–23 listopada 2025 r. było nieudane, nazwano je wręcz „szczytem pustych krzeseł”⁴⁹⁴. Nie przybyli na nie bowiem przedstawiciele USA, Chin, Rosji i kilku innych państw. Wezwano do unikania użycia siły w relacjach międzynarodowych oraz „sprawiedliwego” i „trwałego” pokoju w Ukrainie, Sudanie, Demokratycznej Republice Kongo i na terytoriach palestyńskich. Były to puste słowa.

Potencjał ekonomiczny Indii już od lat pozwala im aspirować do udziału w spotkaniach liderów najbogatszych państw świata – G7. Nie jest to organizacja międzynarodowa, a jedynie forma konsultacji międzypaństwowych, istniejąca od 1973 r. Nie posiada stałych organów ani sformalizowanej struktury. Prezydencja w grupie obejmowana jest co roku przez kolejny kraj, który jest odpowiedzialny za organizowanie spotkań ministerialnych i szczytu, w którym uczestniczą szefowie tych państw. Indie były nieformalnym gościem spotkania 13–15 czerwca 2024 r. w Fasano we Włoszech (jednocześnie z Ukrainą), zaproszono je też do udziału w szczycie zaplanowanym na połowę czerwca 2026 r. – jako gościa, a nie pełnoprawnego uczestnika⁴⁹⁵.

Jedną z charakterystycznych cech relacji międzypaństwowych w okresie globalizacji stało się częste tworzenie luźnych porozumień między dwu lub kilku

⁴⁹³ *India Says Highly Unlikely That UN Peace Forces Will Be Deployed in Ukraine, Gaza*, „Reuters”, 1.10.2025, <https://tiny.pl/6p-px6shm>, 2.10.2025.

⁴⁹⁴ „Polityka” 2025, nr 48, 26.11.2025.

⁴⁹⁵ *PM Modi to Attend G7 Summit in France from June 15–17, Focus on Global Economy and Hormuz Security*, „Times of India”, 5.04.2026, <https://tiny.pl/qkr3fcfmw>, 5.04.2026.

krajami. Takim było założone 8 grudnia 1985 r. Południowoazjatyckie Stowarzyszenie Współpracy Regionalnej (SAARC) – organizacja polityczna i gospodarcza, do której weszły Indie, Pakistan, Bangladesz, Sri Lanka, Nepal, Malediwy i Bhutan. Działania były skromne. W jego ramach utworzono Południowoazjatycką Strefę Wolnego Handlu (*South Asian Free Trade Area*). Podstawowym celem było obniżanie ceł, jednak rodziło to liczne problemy, SAARC jak i Strefa stały się bytami pozornymi. W tej sytuacji Pekin zaproponował powołanie nowej organizacji obejmującej Chiny, Pakistan i Bangladesz, z zaproszeniem innych państw. Skierowano je też do Indii, ale ich przystąpienie w warunkach konfliktu Delhi z Pakistanem od początku było mało prawdopodobne. Władze Bangladeszu w końcu czerwca 2025 r. zaprzeczyły, by zamierzały przystąpić do sojuszu gospodarczego z Chinami.

Quad (*Quadrilateral Security Dialogue*) to istniejący od 2007 r. system konsultacji Australii, Indii, Japonii i Stanów Zjednoczonych, którym towarzyszy też niewielkie współdziałanie w zakresie militarnym. Niewątpliwie stanowi odpowiedź na wzrost potęgi gospodarczej i militarnej Chin. Początkowo struktura była zupełnie luźna, nieco wzmocniono ją od 2017 r. z inicjatywy premiera Modiego i prezydenta Trumpa. Rząd Chin wystosował przeciw temu formalne protesty, nazywając Quad „azjatyckim NATO”⁴⁹⁶. W Indiach zaprzeczano, argumentując, że ma on zupełnie inny charakter.

Formalnie grupa wspiera aspiracje Indii. Na zakończenie szczytu w Wilmington w stanie Delaware 21 września 2024 r. przywódcy grupy wyrazili poparcie dla stałego miejsca Indii w Radzie Bezpieczeństwa ONZ⁴⁹⁷. W praktyce niewiele z tego wynikło. Mimo ograniczenia współpracy odbywały się w 2025 r. konsultacje pomiędzy państwami Quad dotyczące wspólnej walki z terroryzmem, zwłaszcza realizowanym za pomocą dronów⁴⁹⁸.

Wszystkie wspomniane organizacje są mało sformalizowane. Stanowią przede wszystkim fora wymiany poglądów. Indie traktują jako wygodne mechanizmy wzmacniania ich pozycji na arenie międzynarodowej, a także miejsce promowania swych interesów – przynajmniej w sferze werbalnej.

5.9. BRICS

W XXI w. Indie przystąpiły do dwóch ugrupowań zainicjowanych przez Rosję. Pierwszym był sojusz BRIC. Jego nazwę stanowi akronim pierwszych liter nazw

⁴⁹⁶ Dipanjan Roy Chaudhury, *India Never Had a NATO Mentality*, EAM S Jaishankar, „The Economic Times”, 14.04.2021, <https://tiny.pl/jrzwz-vhm>, 29.08.2024; Shivani Sharma, *Quad Navies to Deploy Advanced Warships for Malabar Exercise in Bay of Bengal*, „India Today”, 23.09.2024, <https://tiny.pl/ffxj6ntvp>, 29.09.2024.

⁴⁹⁷ *US supports India's push for permanent membership in UN Security Council*, „Times of India”, 22.09.2024, <https://tiny.pl/xqx47vgz7>, 22.09.2024.

⁴⁹⁸ Sachin Parashar, *Ahead of Summit, Quad Looks to Boost Counter-Terror Cooperation*, „Times of India” 13.09.2025, https://tiny.pl/b_t65scx2, 14.12.2025.

założycieli: Brazylia, Rosja, Indie, Chiny. Od 2009 r. ich prezydenci lub premierzy corocznie spotkają się, budując swoistą konkurencję wobec grup G7 czy G20. W 2011 r. do BRIC dołączyła Republika Południowej Afryki, w związku z czym jego nazwę zmieniono na BRICS⁴⁹⁹.

Politolodzy początkowo przywiązywali to tej grupy duże znaczenie – okazało się, że przesadne. Zwracano uwagę, że przynależne państwa dysponują wielkim potencjałem ludnościowym i ekonomicznym, a ich tempo wzrostu gospodarczego jest dużo szybsze niż USA i innych mocarstw, zatem w nieodległej przyszłości mogą zdominować świat. Problemem było przywództwo. Początkowo należało, w sposób zdawało się oczywisty, do Rosji, wkrótce jednak okazało się, że na pozycję lidera wysuwają się Chiny, a między tymi państwami toczyła się skryta rywalizacja o rolę wiodącą. Indie – o czym już pisaliśmy – miały cały czas napięte relacje z Pekinem, a współpracę z Rosją rozluźniały, toteż ich udział w BRICS był mało aktywny.

XVI szczyt BRICS odbył się w Kazaniu (w Rosji) 22–24 października 2024 r., z udziałem przedstawicieli 36 państw (należących do sojuszu lub zamierzających do niego przystąpić w przyszłości) oraz sekretarza generalnego ONZ António Guterresa. Najwięcej uwagi poświęcono współpracy finansowej. Przyjęto 134-punktową Deklarację kazańską, zawierającą wiele humanitarnych haseł. Uczestnicy odnieśli się „z uznaniem” do propozycji mediacji w wojnie w Ukrainie, mających na celu „pokojuowe rozwiązanie konfliktu”⁵⁰⁰. Były to puste słowa – nie poszły za nimi żadne praktyczne działania. Wiele uwagi poświęcono wojnie domowej w Sudanie, a spośród światowych konfliktów najwięcej – wydarzeniom w Strefie Gazy. Co może dziwić, potępiono obecność obcych wojsk w Syrii, choć największy był tam kontyngent rosyjski. To najlepszy dowód, że uchwał szczytów BRICS nikt, nawet autorzy, nie traktuje poważnie.

Premier Modi podkreślił, że wizyta w Kazaniu wzmocniła „specjalne i uprzywilejowane partnerstwo strategiczne” (*special and privileged strategic partnership*) między Indiami a Rosją⁵⁰¹. Putin sugerował, by przekształcić BRICS w koalicję wymierzoną w „hegemonię dolara” i dominację zachodnich gospodarek. Tu pojawiła się różnica stanowisk: Modi sprzeciwił się, odniósł się też niechętnie do rozszerzania sojuszu o nowe państwa.

Donald Trump w kilka dni po zwycięstwie wyborczym jesienią 2024 r. zapowiedział wprowadzenie 100-procentowych ceł na import produktów wytworzonych w państwach BRICS, jeśli te zdecydują się na zastąpienie dolara jako waluty rezerwowej przez jedną z walut krajowych lub koszyk walutowy. Gdy kończyliśmy prace nad monografią, sprawa ta nie była nierozstrzygnięta.

⁴⁹⁹ Po kolejnych rozszerzeniach pojawia się nazwa BRICS+, pozostaniemy jednak przy BRICS.

⁵⁰⁰ Zob. *Brics Summit Adopts Kazan Declaration*, „Times of India”, 23.10.2024, <https://tiny.pl/9t4dj1wlf>, 15.12.2025; *Kazan Declaration*, <https://tiny.pl/66bscrvdt>, 24.10.2024.

⁵⁰¹ *Russian Nationals Perform 'Krishna Bhajan' for PM Modi in Kazan Ahead of Brics 2024*, „Times of India”, 22.10.2024, <https://tiny.pl/w9cy71y8z>, 15.12.2025.

Na początku 2024 r. do sojuszu dołączyły Iran, Zjednoczone Emiraty Arabskie (ZEA), Etiopia i Egipt, a w styczniu 2025 r. Indonezja – państwo zamieszkałe przez największą populację muzułmańską świata. Wraz z tym rozszerzeniem w skład BRICS wchodzi obecnie państwa zamieszkałe przez ponad połowę ludzkości. Potencjałowi ludnościowemu nie odpowiada jednak siła gospodarcza uczestniczących państw – oczywiście z wyjątkiem Chin oraz Indii, zaś napięcia panujące pomiędzy nimi stawiają pod znakiem zapytania skuteczność sojuszu jako całości.

Państwa te mają rozbieżne interesy, łączy je głównie rywalizacja z USA. Dziś coraz częściej pojawiają się opinie, że BRICS to wyduszką, pozbawiona realnego oddziaływania, natomiast dla Chin stanowi narzędzie budowania strefy wpływów⁵⁰², czego Indie nie akceptują. Po kilkunastu latach istnienia grupy okazało się, że związane z nią oczekiwania były przesadne.

Ostatni szczyt BRICS odbył się 6–7 lipca 2025 r. w Rio de Janeiro. Na początek skrytykowano działania USA – zarówno ataki na Iran, jak i podwyżki ceł. Dalszy przebieg obrad ukazał słabość organizacji. Ujawniły się różnice zdań pomiędzy Chinami – dążącymi do rozszerzania sojuszu, a jednocześnie zacieśniania współpracy – a Indiami, niechętnymi wobec obu tych celów. Przyjęto rezolucje dotyczące zapobiegania skutkom zmian klimatycznych. Postulowano przyjęcie globalnych regulacji dotyczących sztucznej inteligencji, z naciskiem na sprawiedliwy dostęp i zarządzanie ryzykiem dla krajów rozwijających się. Apelowano o partnerstwo na rzecz eliminowania chorób związanych z ubóstwem i wykluczeniem oraz o poprawę dostępu do szczepionek i ulepszenie ich dystrybucji. W innych sprawach nie udało się dojść do konkluzji, porzeczono na apelach o bardziej zrównoważony system światowych finansów. Utworzono grupę roboczą pod kierunkiem Indii, która określi jasne kryteria członkostwa i będzie kierować przyszłym rozszerzeniem sojuszu, Indie mają być gospodarzem szczytu w 2026 r.⁵⁰³ W styczniu 2026 r. w RPA odbyły się ćwiczenia morskie państw grupy BRICS pod nazwą Will For Peace. Uczestniczyły w nich okręty RPA, Chin, Rosji oraz Iranu. Indie nie wzięły udziału.

Delhi jest mało zainteresowane celami deklarowanymi przez liderów BRICS, takimi jak odejście od hegemonii dolara, natomiast podejmują praktyczne działania cząstkowe na rzecz państw sojuszu, które mogą okazać się ważne dla przyszłości. Na przykład indyjska National Academy of Direct Taxes, w Nagpur w stanie Maharasztra, szkoląca kadry urzędów skarbowych, rozpoczęła w kwietniu 2026 r. kształcenie urzędników podatkowych z państw BRICS, zwłaszcza w zakresie

⁵⁰² W obszernej monografii dotyczącej stosunków indyjsko-chińskich poświęcono BRICS tylko 3 strony, a znaczenie tej grupy upatruje się w tym, że stanowi forum spotkań przywódców najwyższego szczebla. Zob. Tomasz Okraska, *Śłoń w pogoni za smokiem. Stosunki indyjsko-chińskie w zmieniającym się świecie*, Toruń 2019, s. 518–520.

⁵⁰³ *Expansion, Cooperation, and a Strategic Shift in Global Governance*, <https://tiny.pl/kdgt-4bj6>, 1.08.2025.

ściągnięcia świadczeń od firm międzynarodowych⁵⁰⁴. Poprzez tego typu drobne, ale pożyteczne działania Indie budują swój *soft power*.

Podczas wojny między Izraelem a Iranem w czerwcu 2025 r. blok BRICS – wówczas kierowany przez Brazylię – potępił ataki USA i Izraela na Iran jako „naruszenie prawa międzynarodowego”, ale poprzestano na słownych deklaracjach. Po objęciu przez Indie przewodnictwa BRICS w grudniu 2025 r. zaniechano nawet tego. Pomimo apeli Iranu nie wydano żadnego oświadczenia dotyczącego ataku USA na Iran w 2026 r. Jedynie 24 kwietnia 2026 r. spotkali się w Delhi wiceministrowie państw BRICS i „wyrazili głębokie zaniepokojenie ostatnim konfliktem na Bliskim Wschodzie”⁵⁰⁵. Pewnej pomocy Iranowi udzieliły Chiny oraz Rosja. Putin zapewniał, że Moskwa zrobi wszystko, by wesprzeć Teheran, m.in. dostarczała Iranowi dane satelitarne i wywiadowcze, pomagające siłom irańskim w atakowaniu celów amerykańskich i ich partnerów w regionie⁵⁰⁶. Natomiast BRICS jako taki nie podjął żadnych działań. Za wcześnie, by oceniać, czy świadczy to o całkowitej porażce sojuszu.

Łączna wartość obrotów pomiędzy państwami BRICS przekroczyła na koniec 2025 r. 1 bln dolarów, a wymiana handlowa pomiędzy nimi odpowiadała około 20% łącznego eksportu całego bloku oraz blisko 30% jego importu, co mogłoby wskazywać na umacnianie grupy. Szczególną rolę odgrywały tu Chiny, które w 2025 r. odpowiadały za 64% eksportu w ramach BRICS i zyskiwały coraz bardziej dominującą pozycję w zakresie eksportu wyrobów przemysłowych do państw bloku. Wprawdzie udział Indii też wzrósł, przekraczając 10%, ale generalnie sytuacja nie była dla Delhi korzystna.

Drugim wielostronnym sojuszem, którego liderem są Chiny, jest Szanghajska Organizacja Współpracy (*Shanghai Cooperation Organisation*, SOW), powołana w 2001 r. z inicjatywy Chin, z udziałem Rosji, Białorusi, Kazachstanu, Kirgistanu i Tadżykistanu. Indie i Pakistan dołączyły do niej w 2017 r., a w 2023 r. uczynił to Iran. Formalnym celem jest umacnianie bezpieczeństwa regionalnego w Azji, w tym koordynowanie walki z terroryzmem, zwłaszcza islamskim. W obliczu przyjęcia Iranu cel ten staje się problematyczny, a konflikt indyjsko-pakistański podważa realność sojuszu. W Astanie (w Kazachstanie) odbył się 3 i 4 lipca 2024 r. 24 szczyt sojuszu, pod hasłem: „Wzmocnienie wielostronnego dialogu – dążenie do trwałego pokoju i rozwoju” – już samo to demaskuje, że organizacja ma charakter fasadowy. Niemniej na spotkanie przybyło kilkunastu przywódców państw, w tym Xi Jinping, Władimir Putin i prezydent Turcji Recep Tayyip

⁵⁰⁴ NADT Training BRICS Officers in BEPS & Int'l Tax, „Times of India” 21.04.2026, <https://tiny.pl/sb8djkrp>, 26.04.2026.

⁵⁰⁵ Chair's Statement on BRICS Deputy Foreign Ministers and Special Envoys on the Middle East and North Africa, <https://tiny.pl/3k-2p6cjg>, 27.04.2026.

⁵⁰⁶ Встреча с Министром иностранных дел Ирана Аббасом Аракчи, <https://tiny.pl/svsl7g856>, 28.04.2026.

Erdoğan. Indie reprezentował minister spraw zagranicznych S. Jaishankar⁵⁰⁷. Ta liczna frekwencja wskazuje, że w rzeczywistości konferencja miała na celu poufne negocjacje, być może związane z wojną toczoną przez Rosję przeciw Ukrainie, w której inne państwa nie są formalnie zaangażowane, ale zarabiają na handlu z Rosją. Jawne dyskutowanie na ten temat byłoby niezręczne, zatem spotkanie SOW posłużyło jako parawan. W Qingdao w Chinach 3 lipca 2025 r. spotkali się ministrowie obrony państw SOW, tym razem nie zachowano nawet pozorów jedności, przedstawiciel Indii Rajnath Singh ostro skrytykował Pakistan (którego minister obrony był obecny na spotkaniu) i zablokował przyjęcie wspólnego oświadczenia, skoro nie zawierało potępienia Pakistanu za wspieranie terroryzmu⁵⁰⁸.

16-17 kwietnia 2026 r. w Delhi odbyły się indyjsko-chińskie konsultacje dotyczące wzmocnienia SOW w obszarach bezpieczeństwa, handlu, łączności i relacji międzyludzkich⁵⁰⁹. Jeśli nie jest to chwilowy zwrot, może świadczyć o pewnej poprawie stosunków z Chinami i wskazywać perspektywę wzmocnienia organizacji, do których należą obydwa państwa – ale jest za wcześnie, by to ocenić.

W obu organizacjach brak formalnego lidera, toczy się cicha rywalizacja o przywództwo między Moskwą a Pekinem. Indie nie obawiają się Rosji, natomiast z Chinami stosunki mają napięte, toteż udział Delhi w obu ugrupowaniach jest w zasadzie formalny. Mimo przynależności do BRICS i SOW Indie równocześnie brały udział w pracy nieformalnych grup poniekąd konkurencyjnych: G20, Quad. Zabiegają o udział w grupie G7.

Specyficznym sojuszem jest Stowarzyszenie Brzegu Oceanu Indyjskiego (*Indian Ocean Rim Association*), założone w 1997 r. na Mauritiusie, do którego należą 23 państwa leżące nad Oceanem lub mające tu posiadłości (jak Francja), ale bez Pakistanu. Od maja 2025 r., przewodniczy mu Sri Lanka, a sekretarzem generalnym od 1 stycznia 2025 r. jest indyjski dyplomata Sanjiv Ranjan (wcześniej był ambasadorem Indii w Argentynie). Sekretariat znajduje się w Ebene na Mauritiusie. Stowarzyszenie stawia sobie ambitne cele: zwalczanie piractwa, nielegalnych połowów i handlu ludźmi, promowanie handlu wewnątrzregionalnego, pobudzanie turystyki, pomoc humanitarną i reagowanie na klęski żywiołowe, współpracę naukową i technologiczną. Członkowie mają różne priorytety gospodarcze i polityczne, ogromne są dysproporcje gospodarcze między nimi (np. Singapur należy do najbogatszych, a Somalia do najbiedniejszych państw świata). Wszystko to czyni wielostronne współdziałanie iluzorycznym, praktyczne działania realizowane

⁵⁰⁷ *Shanghai Cooperation Organisation: Russia Hopes to Counter Western Alliances as Putin Arrives in Kazakhstan*, „Times of India”, 3.07.2024, https://tiny.pl/8sd0_1k6x, 15.12.2025.

⁵⁰⁸ Rajat Pandit, *SCO Summit: India nixes Pakistan China Bid to Push Their Line on Terror*, „Times of India”, 27.06.2025, <https://tiny.pl/7m8m8zqz8>, 7.07.2025.

⁵⁰⁹ *India, China Hold 1st Bilateral SCO Talks After Ladakh Thaw*, „Times of India”, 18.04.2026, <https://tiny.pl/mf6cshq6v>.

są głównie na płaszczyźnie dwustronnej. Indie wykorzystały organizację do potępienia Pakistanu podczas operacji Sindoor.

W 2015 r. premier Modi podczas wizyty na Mauritiusie zaproponował bliższe zintegrowanie tych państw (*Security and Growth for All in the Region*, SAGAR – słowo *sagar* w hindi znaczy „ocean”)⁵¹⁰. Była to jedna z nieudanych inicjatyw, ale wyznaczała drogę dla dalszych działań.

Indie współpracują ze Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo-Wschodniej (*Association of South-East Asian Nations*, ASEAN). Nie są formalnie jej członkiem, ale biorą udział w Forum Regionalnym ASEAN powołanym w 1994 r. jako platforma spotkań polityków, w celu budowania wzajemnego zaufania i pokojowego rozwiązywania sporów.

Pokazane tu działania międzynarodowe i przynależność do różnych organizacji wskazują, że Indie starają się być aktywne w świecie na wszelkich możliwych płaszczyznach, choć głównie w formie werbalnej. Realne efekty tej aktywności nie są wielkie. Indie odgrywają dużą rolę w Azji Południowej. Podsumowując niniejszy rozdział, za trafną uznajemy ocenę Piotra Kłodkowskiego, który nazwał Indie „obrotowym mocarstwem”, zdolnym zarazem być partnerem Rosji, jak i budować sojusz ze Stanami Zjednoczonymi przeciwko Chinom. Jednocześnie – jak podkreśla przytoczony autor – w przypadku tego kraju: „Pragmatyczna troska o własne interesy, co naturalnie zrozumiałe, idzie w parze z pretensjami do specyficznego rozumianego «moralnego przywództwa»”⁵¹¹.

⁵¹⁰ *Security and Growth for All in the Region (SAGAR) Initiative*, <https://tiny.pl/f7s9yqd3h>, 11.06.2024.

⁵¹¹ P. Kłodkowski, *Azjatycka...*, s. 902.

Rozdział 6

Siła militarna

6.1. Siły i struktury armii

Potęga ekonomiczna niewiele znaczy, jeżeli nie wspiera jej siła militarna⁵¹². W niniejszym rozdziale przeanalizujemy sytuację Indii w tym zakresie. Od czasu uwolnienia z zależności kolonialnej w 1947 r. bezpieczeństwo, zwłaszcza w sensie militarnym, było jednym z ich priorytetów. Rozbudowywały armię, która uczestniczyła w wielu konfliktach zbrojnych, nieco poszerzając obszar państwa (choć w niektórych regionach nie zdołała obronić jego historycznych granic), a także uzyskując wpływy w innych krajach. Czyniono to metodą małych kroków, co pozwoliło Indiom zachować opinię kraju prowadzącego politykę pokojową⁵¹³, mimo że są jednym z najlepiej uzbrojonych państw świata i wielokrotnie podejmowały działania militarne za granicami.

Tradycyjnie indyjskie państwa przed erą kolonialną były zmilitaryzowane, wojskowi stanowili najliczniejszą grupę po rolnikach. Anglicy uzależnili subkontynent nie tyle siłą, ile wykorzystując konflikty pomiędzy władcami. W czasach kolonialnych mieszkańcy licznie służyli w utworzonej w 1895 r. Armii Indyjskiej (dowodzonej przez Brytyjczyków) i walczyli w interesie Korony w wielu wojnach poza subkontynentem. Brytyjczycy, choć skolonizowali Indie, jednocześnie wykreowali ich armię jako jedną z dominujących sił w Azji (i nie tylko), a niepodległe państwo przejęło to dziedzictwo.

Lord George Curzon (ten sam, który później usiłował wytyczać wschodnią granicę Polski), który w latach 1899–1905 był wicekrólem Indii, w 1900 r. mówił: „Szybka decyzja o wysłaniu kontyngentu Armii Indyjskiej rok temu uratowała kolonię

⁵¹² E.H. Carr, *Kryzys dwudziestolecia 1919–1939...*, s. 164. Ta opinia, sformułowana w przededniu drugiej wojny światowej, nie straciła do dziś aktualności.

⁵¹³ Na temat „pokoju” dyskursu Indii w stosunkach międzynarodowych – zob. np.: Antonina Łuszczykiewicz, *Kulturowe dziedzictwo Indii w Pięciu Zasadach Kulturowego Współistnienia i jego rola w relacjach chińsko-indyjskich (1954–2014)*, Kraków 2020, s. 121–158.

w Natalu. Indyjskie regimenty przybyły też na ratunek do misji w Pekinie. [...] Jeśli nasze ramię zbrojne dociera do Chin na wschodzie i do Południowej Afryki na zachodzie, kto zwątpi w siłę naszych wpływów czy we wpływ Indii na przyszłość Imperium”⁵¹⁴. W 1904 r. sir Edmund Elles, jeden z dowódców tej armii, powiedział: „Czy będziemy bezpieczni, gdy postępuje proces wchłaniania królestw Azji? Uważam, że Armia Indyjska w przyszłości musi być głównym czynnikiem zachowania równowagi w Azji”⁵¹⁵. 70 tys. ich żołnierzy poległo w walkach I wojny światowej, mówiono wtedy, że Indie są „angielskimi koszarami na Oceanie Indyjskim”⁵¹⁶.

W okresie międzywojennym armia indyjska była najliczniejszą częścią sił zbrojnych Zjednoczonego Królestwa, służyła od Egiptu, poprzez Palestynę, po Hongkong. Podczas II wojny światowej przeciwko państwom Osi wysłano z Indii ponad 2,5 mln żołnierzy – walczyli głównie z Japończykami, ale też w Europie, m.in. obok Polaków pod Monte Cassino. Słynęli z odwagi, umiejętności bojowych i okrucieństwa. W Birmie w 1945 r. „Pewnego razu żołnierze indyjscy spalili żywcem 120 rannych żołnierzy japońskich, a przy innej okazji pochowali żywcem ponad dwudziestu”⁵¹⁷. We Włoszech oskarżano ich o liczne gwałty⁵¹⁸. Niepodległe Indie przejęły dawną armię kolonialną (część przejął Pakistan), nawet brytyjscy oficerowie długo jeszcze pozostawali na służbie, póki nie wykształcono własnych.

Od czasu uzyskania niepodległości w 1947 r. stoczyły wiele wojen. O pierwszej, z Pakistanem, w 1947 r., już pisaliśmy. Kolejne wojny z Pakistanem stoczono w latach 1965, 1971 (w jej wyniku powstał Bangladesz) i 1999⁵¹⁹. Ich armia interweniowała też w Mozambiku, na Cejlonie i kilku archipelagach Oceanu Indyjskiego. W 1962 r. armia chińska opanowała sporny z Indiami obszar w Himalajach (i okupuje go do dziś). Walki potem wielokrotnie wznawiano, ostatnio w 2020 r.

W 2025 r. wojska lądowe Indii liczyły ogółem 1 455,5 tys. żołnierzy w służbie czynnej i 900 tys. w rezerwie. Wojsko jest w pełni zawodowe. Według indeksu Firepower jest to (pod względem liczebności żołnierzy) czwarta armia świata, po Stanach Zjednoczonych, Rosji i Chinach, a przed Południową Koreą. Wojska lądowe Indii posiadają (w grudniu 2025 r.) 4201 czołgów, 148 594 pojazdy bojowe, 110 dział samobieżnych, 3 975 holowanych i 264 wyrzutnie rakiet. Ponieważ liczby te niewiele mówią niefachowemu czytelnikowi, dla porównania podamy dane dla USA, Rosji, Chin i Polski. Odpowiednio państwa te posiadają czołgów: 4 640, 6 800, 5 750, 614, pojazdów bojowych: 391 963, 144 017, 131 527, 23 138, dział samobieżnych: 671, 3 490, 5 168, 677, holowanych: 1212, 1000, 8 505 (dla Polski brak danych), wyrzutni

⁵¹⁴ Cyt. za: D. Das, *Indie...*, s. 48–49.

⁵¹⁵ Cyt. za: *ibidem*, s. 59.

⁵¹⁶ A. Chwalba, *Kryzys dwudziestolecia 1919–1939...*, s. 237.

⁵¹⁷ R. Overy, *Krew i zgliszcz...*, t. 2, s. 465–466.

⁵¹⁸ *Ibidem*, t. 2, s. 515.

⁵¹⁹ J. Kieniewicz, *Historia...*, s. 636; K. Kubiak, *W rytmie...*; Agnieszka Kuszewska, *Indyjsko-pakistański konflikt...*; Robert Wirsinng, *Kashmir in the Shadow of War...*, s. 107–118; Vorphese Koithara, *Crafting Peace in Kashmir...*, s. 27–52.

rakiet: 641, 2 750, 3 005, 196⁵²⁰. Te dane nie muszą być precyzyjne, ponieważ kwestie wojskowości zawsze objęte są tajemnicą, którą instytucje analityczne starają się przeniknąć, co czynią fachowo, niemniej nie mogą uniknąć błędów. Prawdziwy jest zapewne rząd wielkości. Jak widać, zasób podstawowych typów uzbrojenia jest nieco mniejszy niż posiadanych przez mocarstwa, ale niewiele im ustępuje. Same liczby mogą być mylące – ważna jest jakość sprzętu (oraz jakość dowodzenia), co wyraziście pokazała wojna Rosji przeciw Ukrainie. W chwili jej rozpoczęcia przewaga armii rosyjskiej nad ukraińską była szacowana na dwuipółkrotną, to jednak nie wystarczyło do sukcesu⁵²¹. Ostatnie walki z Pakistanem (które omówimy dalej), używającym w dużej części sprzętu chińskiego, wykazały, że indyjski mu nie ustępuje. Chyba zatem nie popełnimy błędu, zakładając, że armie wszystkich wymienionych państw mają sprzęt względnie nowoczesny. Wojska lądowe Indii, jak wynika z przytoczonych liczb, niewiele ustępują trzem najsilniejszym armiom świata. Nowością są plutony dronów włączane obecnie do każdego batalionu indyjskiej piechoty.

Armia lądowa zorganizowana jest w 40 dywizji w 14 korpusach. Jej dewizą jest: *Sevā Paramo Dharmāḥ* (służba jest wieczną dharmą). Wojsko jest w pełni zawodowe. Posiada sześć dowództw operacyjnych i jedno dowództwo szkolenia. Jednostki wojskowe są w zasadzie zorganizowane terytorialnie, związane z określonymi stanami, ale z obawy przed tendencjami separatystycznymi część jednostek (zwłaszcza specjalistycznych) organizowanych jest jako „całoindyjskie”. Mimo modernizacji wojska lądowe do dziś zachowały po części strukturę organizacyjną armii brytyjskiej.

Istnieje wiele szkół wojskowych kształcących na poziomie średnim. Szkoleniem oficerów zajmuje się kilka szkół wyższych, wspomniemy tylko o najważniejszych. *National Defence Academy* w Pune w stanie Maharashtra uczy w zakresie ogólnym, absolwenci kontynuują studia w odpowiednich szkołach specjalistycznych: sił lądowych, morskich lub lotnictwa. Indyjska Akademia Wojskowa w Dehradun, w stanie Uttarakhand, na przedpolu Himalajów, szkoli 1650 słuchaczy przygotowujących się do służby w wojskach lądowych, w tym kilkuset z Angoli, Afganistanu, Bhutanu, Filipin, Ghany, Iraku, Jamajki, Jemenu, Kazachstanu, Kirgistanu, Malezji, Mjanmy, Nepalu, Nigerii, Singapuru, Sri Lanki, Tadżykistanu, Tanzanii, Tonga, Ugandy oraz Zambii. Zapewne władze Indii liczą na pozyskanie dzięki temu wpływów w tych krajach. Ukończyli ją np. gen. Ibrahim Ismail – Szef Sztabu Sił Zbrojnych Malezji, czy też księżę Tu’ipelehake, jeden z najważniejszych arystokratów Wysp Tonga. *Indian National Defence University* w Gurgaon w stanie Haryana (w pobliżu Delhi) kształci zarówno oficerów, jak i funkcjonariuszy organizacji paramilitarnych, policji i urzędników państwowych zajmujących się kwestiami bezpieczeństwa.

⁵²⁰ 2025 Military Strength Ranking, <https://tiny.pl/9w812>, 15.12.2025.

⁵²¹ Andrzej Małkiewicz, Piotr Szymaniec, *Wojna nowego wieku? Agresja Rosji przeciw Ukrainie 2022–2023*, Tarnowskie Góry 2023, s. 136.

Flota wojenna posiada 293 okręty o tonażu 593 603 t. Służy w niej 73 tys. marynarzy (75 tys. jest w rezerwie). Posiada dwa lotniskowce, 13 niszczycieli, 17 fregat, dwa okręty podwodne wyposażone w rakiety z głowicami jądrowymi i 17 okrętów podwodnych wyposażonych w broń konwencjonalną, 18 korwet oraz wiele mniejszych jednostek, w tym trałowce, kutry patrolowe i okręty zaopatrzenia. Zdolna jest do działania globalnego, na wodach otwartych wszystkich oceanów, choć, co zrozumiałe, jej aktywność koncentruje się na Oceanie Indyjskim. Złożona jest z Floty Zachodniej z dowództwem w Mumbaju oraz Floty Wschodniej, z dowództwem w Visakhapatnam w Andhra Pradeś. W Ezhimala w Kerali ulokowana jest Akademia Morska (*Indian Naval Academy*) – kształci ona 1200 słuchaczy i jest największą akademią morską w Azji.

Wyodrębnioną formacją jest Indyjska Straż Przybrzeżna (*Indian Coast Guard*). Jej zadaniem jest obrona wybrzeża, wysp i portów, ochrona środowiska, w tym kontrola zanieczyszczeń, egzekwowanie prawa zarówno na wodach terytorialnych, jak i międzynarodowych, w tym operacje antyprzemysłowe. Zatrudnia 14 tys. funkcjonariuszy, ma 182 niewielkie okręty, a także kutry patrolowe, 14 poduszkowców i 78 samolotów. Jednym z jej historycznych sukcesów było przejęcie w 2005 r. na otwartym morzu japońskiego statku towarowego MV Alondra Rainbow zarejestrowanego w Panamie, porwanego przez piratów u wybrzeży Indonezji, gdy zmierzał w kierunku Pakistanu.

Siły powietrzne mają 2229 maszyn, w tym 899 śmigłowców, 513 myśliwców, 130 bombowców, 270 samolotów transportowych, 351 szkoleniowych, 74 specjalne (patrolowe, wczesnego ostrzegania, walki elektronicznej). Na uwagę zasługuje sześć latających cystern, których posiadanie umożliwia prowadzenie działań na dalekich dystansach. W siłach powietrznych Indii służy 135 tys. żołnierzy, 100 tys. jest w rezerwie. Lotników (oraz specjalistów kontroli lotów) szkoli *Indian Air Force Academy* w Dundigal w stanie Telangana (niedaleko Hajdarabadu).

Formalnym naczelnym dowódcą jest prezydent, rzeczywiste zwierzchnictwo należy do rządu, w jego obrębie do ministra obrony. Jest nim obecnie, od 2019 r., Rajnath Singh, wcześniej minister spraw wewnętrznych (2014–2019), przewodniczący BJP w latach 2005–2009 i 2013–2014, znany ze swej religijności i przywiązania do ideologii hindutwy. Jako minister skupił się – według własnych deklaracji – głównie na zwiększeniu budżetu obronnego kraju, zmniejszeniu importu i rozwoju własnego przemysłu obronnego dla uczynienia z Indii eksportera broni⁵²². 26 czerwca 2025 r. odwiedził Chiny, ale nie doszło do poprawy wzajemnych stosunków.

Ministerstwo Obrony Indii w 2022 r. było największym pracodawcą w świecie, zatrudniającym niemal 3 mln pracowników (sumując żołnierzy służby czynnej i personel cywilny – więcej niż Departament Obrony USA). Więcej być może

⁵²² *India to Emerge as Major Defence Exporter: Rajnath Singh*, <https://tiny.pl/dyCS4sn9q>, 6.06.2025.

zatrudnionych jest na odpowiednich miejscach w Chinach, jest to 6,8 mln osób, ale dane z tego państwa są traktowane jako nie dość wiarygodne⁵²³.

O potencjale militarnym decydują przede wszystkim najnowocześniejsze typy oręża. Szczególnie ważne jest posiadanie broni jądrowej i sił rakietowych. Symbolem tych ostatnich jest udział w eksploracji kosmosu. Choć państwa, które uczestniczą w tej eksploracji, także Indie, oficjalnie deklarują cele pokojowe, nie ulega wątpliwości, że podstawowe znaczenie mają kwestie militarne, a badania naukowe, choć ważne, tylko im towarzyszą. Pisaliśmy już o tym wcześniej.

Monopol USA i ZSRR na broń atomową stopniowo był przełamany. W 1964 r. pierwszą eksplozję jądrową przeprowadziły Chiny. W 1974 r. Indie dokonały swej pierwszej „pokojowej”, podziemnej eksplozji jądrowej. Dalsze prace w tym zakresie prowadzono w tajemnicy, dopiero w 1998 r. premier Atal Bihari Vajpayee przyznał się do posiadania broni nuklearnej. Prawdopodobnie Indie mają dziś 180 pocisków zaopatrzonych w głowice jądrowe.

Broń tę, od chwili jej pierwszego zastosowania w 1945 r. przeciw Japonii, postrzegano jako potężne narzędzie walki, ale gdy rozrastały się potencjały obu głównych mocarstw, dostrzeżono, że stanowi ona realne zagrożenie dalszego istnienia ludzkości. Oczywiście nie była to świadomość wszystkich ludzi, ale stopniowo upowszechniała się wśród intelektualistów i niektórych polityków. Nie mieli jej wojskowi, a więc główni dysponenti tej broni. Nie mieli jej także ani politycy, ani wojskowi Indii i Pakistanu, którzy posiadanie broni jądrowej traktowali jako środek odstraszania wobec sąsiedniego państwa.

W 1983 r. zapoczątkowano wyposażanie armii w broń rakietową. W 2012 r. poinformowano o pierwszej udanej próbie wystrzelenia rakiety zdolnej do przenoszenia głowic nuklearnych Agni (Agni to hinduistyczny bóg ognia, w języku polskim to słowo oznacza „ogień”). Jest to trzystopniowa rakietka na paliwo stałe, o masie startowej ok. 50 ton, produkowana przez Bharat Dynamics Ltd. Ma zasięg 8 tys. km – obejmuje całą Azję, wschodnią Europę (także Polskę) i wschodnią Afrykę. Agni mogą być wystrzeliwane także z łodzi podwodnych, zatem praktycznie w zasięgu Indii jest cały świat⁵²⁴. W przygotowaniu jest wersja antysatelitarna. Koszt jednostkowy produkcji jest spory – w przeliczeniu 6 mln USD. Nie ujawniono liczby wyprodukowanych rakiet, szacunki wahają się od 10 do 80⁵²⁵. Wysokie zaawansowanie w zakresie technologii informatycznych używanych dla celów

⁵²³ Martin Armstrong, *The World's Biggest Employers*, <https://tiny.pl/zb2vh75wy>, 7.06.2025.

⁵²⁴ Hans M. Kristensen, Matt Korda, *Indian Nuclear Forces*, 2018, „Bulletin of the Atomic Scientists” 2018, vol. 74, no. 6, <https://tiny.pl/g7lb4cscb>, 11.12.2018. Grzegorz Nycz, *Mocarstwa nuklearne rywalizujące z USA i polityka odstraszania w XXI wieku*, Kraków 2020, s. 243–259; *India*, <https://tiny.pl/h7msz64mr>, 19.06.2024; inne dane dotyczące ich armii także z tego adresu.

⁵²⁵ *Understanding Missile Technology: Types, Speeds And What Mach Really Means*, „Times of India”, 2.04.2026, https://tiny.pl/5sf85t1_8, 22.04.2026.

cywilnych może pozwolić na stosunkowo szybkie modernizowanie w tym zakresie również sił zbrojnych.

W latach 90. środki na radykalną przebudowę gospodarki pozyskano m.in. dzięki oszczędnościom w wydatkach militarnych. Mimo to od połowy lat 90. rozpoczęła się również niespieszna modernizacja armii. Wojna z Pakistanem o miasto Kargil 1999 r., atak terrorystów na parlament Indii w 2001 r. i niedoszły konflikt w 2002 r., gdy w ostatniej chwili powstrzymano wybuch kolejnej wojny z Pakistanem o Kaszmir, odśłoniły słabości organizacyjne armii indyjskiej, brak koordynacji między poszczególnymi rodzajami wojsk, a przede wszystkim zbyt powolny proces uaktywnienia do walki. Zajęto się więc przebudową. W 2003 r. przyjęto doktrynę nuklearną, a w 2004 r. nową doktrynę wojskową *Cold Start War Doctrine*⁵²⁶. Położono nacisk na szybkość i przytłaczającą siłę ognia oraz wsparcie powietrzne dla armii lądowej. Armia indyjska przeprowadziła szereg ćwiczeń, dla przetrenowania „szybkich, wielokrotnych ofensyw w głąb terytorium wroga” w ramach „Pro-Active Conventional War Strategy”, a przede wszystkim dla doskonalenia umiejętności współdziałania różnych formacji⁵²⁷. Nie znalazło to dotychczas zastosowania, natomiast doświadczenia z toczonych w trzeciej dekadzie XXI w. wojen innych państw pokazały, że coraz większe znaczenie mają dziś działania za pomocą dronów, rakiet i strategicznego lotnictwa. Indie w każdym zakresie mają spory potencjał, wyraziście pokazała to operacja „Sondoor”, którą dalej omówimy szczegółowo. Czy znalazło to odzwierciedlenie w ich doktrynie wojskowej? – dotychczas tego nie ujawniono, wiele najważniejszych kwestii dotyczących armii tak w Indiach, jak i w innych państwach często pozostaje tajemnicą.

Jak już pisaliśmy, do niedawna dużą część broni Indie kupowały w Rosji (wcześniej w Związku Radzieckim) bądź produkowały na licencji z Moskwy. Jeszcze w pierwszej dekadzie XXI w. z Rosji pochodziło 70% sprzętu armii indyjskiej⁵²⁸. Sprawiał on jednak wiele problemów. W styczniu 2010 r. podpisano porozumienie o wypożyczeniu Indiom na dziesięć lat rosyjskiego okrętu podwodnego Nerpa, za równowartość 900 mln USD. Nie był on najwyższej jakości. Jeszcze w służbie rosyjskiej doznał awarii systemu przeciwpożarowego w 2008 r. podczas prób na Oceanie Spokojnym, zginęło wtedy 20 ludzi. W grudniu 2009 r. zakończono remont, czasowo przekazano go Indiom⁵²⁹, wszedł do służby w Indian Navy pod nazwą INS Chakra. Wypożyczenie go, mimo wiedzy o jego problemach, miało szczególny cel: załoga najpierw była szkolona w Rosji, potem zyskała doświadczenie, służąc na pokładzie – w ten sposób indyjska marynarka wojenna opanowała wiedzę o obsłudze atomowych okrętów podwodnych. W październiku 2017 r. został

⁵²⁶ J. Zajęczkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 124.

⁵²⁷ Rajat Pandit, *Army chief General Suhag Says India Needs to Be Ready for Short Wars*, „Times of India”, 2.09.2015, https://tiny.pl/t23k95_16, 9.05.2025.

⁵²⁸ A. Bryc, *Rosja w XXI wieku...*, s. 200–201; A. Kuszewska, *Indyjsko-pakistański konflikt...*, s. 175.

⁵²⁹ „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2010, nr 2, s. 80.

uszkodzony podczas wchodzenia do portu. Zwrócono go Rosji w czerwcu 2021 r., przed wygaśnięciem 10-letniej dzierżawy, z powodu „coraz większych problemów z zespołem napędowym i konserwacją”⁵³⁰.

Pod wpływem takich sytuacji, a potem wojny Rosji przeciw Ukrainie, obecnie współpraca z Moskwą jest rozluźniana, na rzecz producentów z USA oraz Izraela. Izraelska firma Rafael założyła w Indiach dwie spółki córki Kalyani-Rafael (KRAS) i Astra-Rafael (ARC) produkujące pociski różnych typów oraz system łączności taktycznej BNET, używany przez indyjskie lotnictwo⁵³¹. Wycofywano rosyjskie kierowane pociski rakietowe Wympiet R-77, zastępując je izraelskimi pociskami Rafael Advanced Defence System I-Derby ER, do których przenoszenia wykorzystano wielozadaniowe samoloty bojowe Su-30MK⁵³². To interesujące połączenie techniki rosyjskiej oraz izraelskiej.

W połowie lat 70. podjęto prace nad zaprojektowaniem własnego czołgu o nazwie Arjun, produkcję seryjną zaczęto w 2003 r. Okazał się pod wielu względami lepszy od T-90, oferowanego przez Rosję, toteż zrezygnowano z tego importu. Czołgi te są wciąż doskonałe, obecnie projektowany jest nawet jego wariant bezzałogowy. Rosyjski państwowy eksporter broni Rosoboroneksport ogłosił 7 marca 2025 r., że podpisał kontrakt wartości 248 mln USD z indyjskim Ministerstwem Obrony na dostawę nowych silników czołgów T-72. Kontrakt przewiduje dostawę, a w przyszłości przeniesienie produkcji silników do Indii, terminów nie sprecyzowano⁵³³.

W kwietniu 2018 r. przerwano rozmowy w sprawie wspólnej z Rosją produkcji samolotów myśliwskich będących unowocześnioną wersją samolotu Su-57, reklamowanych jako myśliwce piątej generacji, w których pociski i precyzyjne uzbrojenie są przenoszone w kadłubie, co redukuje ich widoczność na radarach. Udział Indii w pracach nad ulepszonym Su-57 podyktowany był możliwością współpracy przemysłu indyjskiego przy jego przyszłej budowie, transferu rosyjskiej technologii oraz przyczynami politycznymi. W początkowej wersji indyjscy specjaliści mieli uczestniczyć w pracach i finansować połowę kosztów. Jednak koncern Rostech opracował samolot samodzielnie, co uniemożliwiło korzystną dla Indii współpracę. W późniejszym okresie przewidywano udział Indusów przy opracowywaniu indyjskiej dwuosobowej wersji samolotu i ograniczenie indyjskiego udziału do 1/4 kosztu programu. Samoloty w tej wersji miały posiadać nierosyjską awionikę. Ostatecznie, z powodu niespełniania przez rosyjską konstrukcję

⁵³⁰ *Navy's Only Nuclear Attack Submarine Returns to Russia Before Lease Expires*, https://tiny.pl/9j3n_rzh8, 17.07.2024.

⁵³¹ *RAFAEL India is Showcasing Its Systems at Aero India 2023 –RAFAEL's Local Partners & Subsidiaries Will Be Showcasing a Number of Advanced Systems*, https://tiny.pl/3vw2qw8_w, 23.09.2024.

⁵³² „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2019, nr 6, s. 52.

⁵³³ *Russian Offensive Campaign Assessment, March 8, 2025*, <https://tiny.pl/g-2v1h0w2>, 10.03.2025.

indyjskich wymagań w zakresie technologii *stealth*, po zainwestowaniu miliardów dolarów, Indie wycofały się z tego programu. Samoloty kupiły Iran, Algieria i Etiopia.

Rosja zabiegała o utrzymanie współpracy, na początku 2025 r. zaoferowała Indiom myśliwiec nowej generacji Su-57 Felon, konkurując z amerykańskim myśliwcem *stealth* F-35. Pokaz odbył się podczas Aero India na początku lutego 2025 r.⁵³⁴ Oferowano produkowanie go w Indiach we współpracy z Hindustan Aeronautics Ltd ze 100-procentowym transferem technologii. Oceniano, że ta wyjątkowo atrakcyjna oferta ma być próbą odzyskania wpływów Rosji na rynku indyjskim. W Delhi dotąd nie ujawniono decyzji.

W 1998 r. zawarto umowę o wspólnej produkcji pocisków manewrujących BrahMos, unowocześnionej wersji rosyjskiej rakiety Onyks, produkowanej od 1991 r. przez państwowe Naukowo-Produkcyjne Zjednoczenie Maszynostrojenija w Reutowie pod Moskwą, jedno z największych przedsiębiorstw raketowo-kosmicznych Rosji. W tym celu powołano BrahMos Aerospace Private Ltd, w którym Indyjskie DRDO (*Defence Research and Development Organization* – Organizacja Badawczo-Rozwojowa Obrony), podległe Ministerstwu Obrony, ma 50,5%, a rosyjskie Maszynostrojenije 49,5% udziałów. Produkcję rozpoczęto w 2003 r. Od 2006 r. wytwarza 100 sztuk rocznie w kilku zakładach, główne znajdują się w Thiruvananthapuram w stanie Kerala oraz w Lucknow w Uttar Pradeś, uruchomionym 11 maja 2025 r. Mogą być wystrzeliwane z okrętów, samolotów lub wyrzutni naziemnych. Mają zasięg 800 km, poruszają się z prędkością 2,8 szybkości dźwięku, przenoszą głowicę bojową o masie (zależnie od wariantu) 200–300 kg. Jest to przede wszystkim pocisk przeciwokrętowy, ale może też zwalczać cele podmorskie i lądowe. Jest to broń typu „odpal i zapomnij”, co oznacza, że pocisk sam szuka zaprogramowanego wcześniej celu. Pociski takie zostały z sukcesem użyte w konflikcie z Pakistanem w maju 2025 r.⁵³⁵, co skłoniło do podjęcia w końcu miesiąca rozmów z Rosją na temat zwiększenia ich produkcji (jest to produkcja licencyjna, jej rozmiary muszą być uzgadniane)⁵³⁶. Ulepszona wersja BrahMos-NG reklamowana jest jako najszybszy w świecie okrętowy pocisk manewrujący.

W latach 1997–1999 kupiono w Rosji 18 wielozadaniowych samolotów Su-30 MKI, produkowanych w Irkucku. Te egzemplarze są już przestarzałe i wycofano je ze służby, ale w 2000 r. podpisano kontrakt na dostawę w ciągu 17 lat 130 unowocześnionych samolotów tego samego typu. Ponadto w 2004 r. rozpoczęto produkcję kolejnych 140 na rosyjskiej licencji w zakładach Hindustan Aircraft Ltd w Nasik w stanie Maharasztra. W 2012 r. podpisano nowy kontrakt na dostawę 42 maszyn

⁵³⁴ *F-35 and Su-57 Face off in India*, <https://tiny.pl/7hx4rbjk5>, 10.02.2025.

⁵³⁵ *Made in UP, BrahMos Destroyed Terror Camps of Jaishe-Mohammed and Lashkare-Tai-ba*, „Times of India” 2.06.2025, <https://tiny.pl/82srpqr65>, 3.06.2025.

⁵³⁶ *‘Make in India’ Defence Boost: Advanced Version of BrahMos Missile May Be Manufactured in Uttar Pradesh; India & Russia begin talks*, „Times of India”, 26.05.2025, <https://tiny.pl/7dv7y2qnm>, 20.12.2025.

w standardzie nazwanym „Super-30”, przystosowanych do przenoszenia broni nuklearnej, a wcześniej kupione poddano modernizacji w celu przenoszenia pocisków manewrujących BrahMos. Indie w latach 2009–2016 kupiły 45 samolotów MiG-29K, przystosowanych do startu z lotniskowca, z których do 2021 r. użytkowały 41, a cztery utraciły wskutek awarii. Okazało się, że ich silniki mają zbyt mały ciąg do startów z dużą ilością pocisków i z dużym zapasem paliwa, podwieszenie dla rakiet jest zaś zbyt słabe i często trzeba je naprawiać. Co więcej, nastąpiły poważne opóźnienia w dostawach elementów wyposażenia lotniczego z Rosji. W tej sytuacji Indie w 2016 r. zrezygnowały z dalszego kupowania samolotów w tym kraju⁵³⁷.

Od Rosji wypożyczono też w 1999 r. cztery bombowce TU-22M3 (produkowane od 1983 r.), przeznaczone do przenoszenia broni nuklearnej⁵³⁸. Ich losy nie są znane. Inni główni dostawcy broni to Francja, Izrael i Wielka Brytania. Szczególnie zaawansowana jest współpraca z Izraelem. W 2007 r. Indie zamówiły tu siedem zestawów rakiet dla marynarki wojennej typu Barak za 268,6 mln USD, w następnych latach dalszych osiem⁵³⁹.

Jednocześnie nastąpiło wyraźne zbliżenie Indii z USA, mające obok innych wymiarów, także charakter antychiński. W I kwartale 2010 r. prowadzono rozmowy na temat sprzedaży 10 amerykańskich samolotów transportowych C-17 Globemaster III⁵⁴⁰. W sierpniu 2010 r. ujawniono, że BAE Systems zawarł umowę z Hindustan Aeronautics Ltd na dostawę podzespołów do 57 samolotów Hawk Mk132 za pół miliona funtów brytyjskich oraz 57 silników Rolls-Royce Adour Mk871 do nowych Hawków⁵⁴¹. W 2017 r. poinformowano, że Indie kupią w USA sześć śmigłowców szturmowych AH-64E, choć docelowo ich armia ma być wyposażona w śmigłowce własnej produkcji LCH⁵⁴². Mimo trwających zawirowań politycznych w lipcu 2025 r. dostarczono Indiom trzy takie śmigłowce i obiecano dostawę dalszych⁵⁴³.

Indie kupują też francuskie samoloty Rafael i okręty podwodne Scorpène, negocjują z amerykańskimi Boeingiem i Lockheed Martinem podjęcie produkcji samolotów na ich licencji w zakładach Tata Advanced Systems Ltd. Proponują też Amerykanom uruchomienie w Indiach globalnego ośrodka serwisowego dla samolotów F-16. Trwa ograniczona współpraca z armią brytyjską. Od 2005 r.

⁵³⁷ Maciej Hypś, *INS Vikrant...*, s. 40–41.

⁵³⁸ J. Zajęczkowski, *Indie w stosunkach...*, s. 122.

⁵³⁹ Tomasz Szulc, *Izraelskie zestawy przeciwlotnicze*, „Nowa Technika Wojskowa” 2010, nr 9, s. 55–56.

⁵⁴⁰ „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2010, nr 2, s. 83.

⁵⁴¹ *Sukces Hawka*, „Polska Zbrojna”, nr 33, 15 sierpnia 2010.

⁵⁴² *Wojska lądowe Indii kupują AH-64E*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2017, nr 9, s. 98.

⁵⁴³ Sachin Parashar, *Ahead of Summit, Quad Looks to Boost Counter-Terror Cooperation*, „Times of India”, 13.09.2025, https://tiny.pl/b_t65scx2, 14.09.2025.

odbywają się wspólne ćwiczenia Ajeya Warrior w sile jednego batalionu z każdej strony⁵⁴⁴.

Od lat 80. XX w. rozbudowywano zakłady zbrojeniowe, zwłaszcza w zakresie produkcji raket. Wytwarzają obecnie wspomniane już rakiety Agni i Prithvi (zasięg do 150 km) oraz rakiety Dhanush i Sagrika wyrzucane z okrętów i łodzi podwodnych. W 2005 r. w Advanced Systems Laboratory, należącym do DRDO – organizacji badań i rozwoju systemów obronnych, zaczęto prace nad raketą manewrującą dalekiego zasięgu (800–1200 km) Nirbhay, przystosowaną do przenoszenia głowic jądrowych, przewidzianych na wyposażenie myśliwców Su-30MKI⁵⁴⁵. W listopadzie 2010 r. przeprowadzono udane próby z raketą Agni dostosowaną do przenoszenia głowic nuklearnych⁵⁴⁶. Prowadzone są prace nad międzykontynentalną raketą Surya (to nazwa boga słońca) – są utajnione, według niektórych źródeł jest to nowa nazwa dla ulepszonych pocisków Agni.

W 1983 r. rząd Indii ustanowił projekt LCA, którego początkowym celem było opracowanie nowego lekkiego samolotu bojowego, który zastąpiłby MiG-21, będące podstawą lotnictwa od 1963 r. W 2021 r. indyjskie lotnictwo wojskowe eksploatowało aż 874 MiG-21. W 1984 r. rząd Indii powołał Agencję Rozwoju Aeronautyki (ADA). Początkowo zwrócono się o pomoc konsultingową do Lockheed Martin. Współpracę z tą firmą przerwało jednak embargo nałożone przez USA w odpowiedzi na drugą próbę nuklearną Indii. Wtedy konsultantem została francuska firma Dassault-Breguet Aviation.

Projektowanie samolotu Tejas (*Tējasa*, w sanskrycie: „blask”) sfinalizowano w 1990 r. Miał nietypowy kształt: małe bezogonowe skrzydło typu delta. Inną kluczową technologią był radar wielomodowy (MMR). Początkowo planowano używać wielofunkcyjnego radaru Ericsson/Ferranti PS-05/A I/J-band, wykorzystywanego również w samolocie Saab JAS 39 Gripen, rozważano też (i prowadzono wstępne rozmowy) zastosowanie izraelskiego Elta EL/M-2032 i EL/M-2052 Active electronically scanned array (AESA). Jednak ostatecznie zdecydowano się na opracowanie własnego radaru Uttam AESA, od 2024 r. przechodzi on próby w locie. Zorientowany na samodzielność rozwój Indii w ramach programu LCA znacznie zwiększył udział rodzimych komponentów w samolotach Tejas i przyczynił się do rozwoju przemysłu lotniczego w tym kraju. Pierwszy lot odbył w 2001 r. do służby wszedł w 2015 r. W 2010 r. przeprowadzono próby morskie. Pierwsza eskadra Tejas osiągnęła gotowość operacyjną w 2016 r. W sierpniu 2020 r. samoloty rozmieszczono wzdłuż granicy z Pakistanem. W marcu 2020 r. poinformowano, że prowadzone są rozmowy o ich eksporcie do Indonezji, Malezji, Sri Lanki i Wietnamu.

⁵⁴⁴ Rahul Roy-Chaudhury, *Boosting India-UK Defence and Military Ties: New Thinking and Emerging Opportunities*, <https://tiny.pl/pn6zm9-mw>, 11.04.2025.

⁵⁴⁵ „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2010, nr 6, s. 76.

⁵⁴⁶ James Lamont, *Delhi Tests Nuclear-Capable Missile off East Coast*, „Financial Times” 2010, nr 37 477, 26.11.2010.

Później zainteresowanie zgłosiły też Brazylia i Demokratyczna Republika Kongo. Pojawiły się informacje o rozmowach dotyczących ich sprzedaży z władzami Australii, Egiptu, Filipin, a nawet USA, ale prawdopodobnie skończyły się niepowodzeniem. IAF uczestniczył w ćwiczeniach Desert Flag VIII, w których wzięło udział pięć samolotów Tejas i dwa C-17 Globemaster III. Ćwiczenia które odbyły się w Zjednoczonych Emiratach Arabskich od 27 lutego do 17 marca 2023 r. Był to pierwszy raz, kiedy Tejas wziął udział w międzynarodowych ćwiczeniach lotniczych poza granicami Indii.

Kontrakt na dostawę 324 takich samolotów dla armii podpisano w 2021 r. Miał on wartość 6,5 mld USD – był największym tego typu w historii Indii. Z powodu opóźnień w dostawach Indie wciąż jeszcze korzystają z poradzieckich myśliwców Su-30MKI i MiG-29. Poza tym służbę pełni mniejsza liczba starszych Mirage 2000 i nowszych Rafale z Francji. Rafale M mają zastąpić rosyjskie MiGi-29. Podczas wystawy Aero India 2025, która odbyła się 10–14 lutego, firma HAL zaprezentowała nową wersję samolotów Tejas. We wrześniu 2025 r. rząd Indii zawarł z HAL kontrakt na zakup 97 tych maszyn.

W 2023 r. wspomniana już stocznia Garden Reach Shipbuilders & Engineers Ltd, we współpracy z firmą Aerospace Engineering Private Ltd. (AEPL), zwodowała lekkiego drona podwodnego o nazwie Neerakshi (co oznacza „oczy w wodzie”), służącego do wykrywania i usuwania min, wykrywania i zwalczania okrętów podwodnych oraz pasywnego monitorowania akustycznego okrętów wojennych⁵⁴⁷.

Indie w latach 2006–2010 były największym w świecie importerem broni, odpowiadając za 9% światowego handlu bronią, potem wyprzedziła je Arabia Saudyjska, a jednocześnie same są jednym z jej wielkich producentów. Jest to przede wszystkim broń ofensywna. Produkowane przez Hindustan Aeronautics wielozadaniowe samoloty myśliwskie HAL Tejas, kosztujące cenie 26 mln USD za sztukę, należą do najtańszych myśliwców na świecie (tańsze są tylko chińskie, być może w obu przypadkach jest to kwestia zaniżonej ceny). W 2011 r. podpisano umowę na zbudowanie okrętu dla straży przybrzeżnej Mauritiusa. Zbudowano go w stoczni Garden Reach Shipbuilders & Engineers Ltd w Kalkucie, w 2015 r. wszedł do służby. Zdobyte doświadczenie pozwoliło podjąć budowę niewielkich okrętów dla Sri Lanki, Seszeli, Wietnamu i Filipin. 30 stycznia 2024 r. stocznia podpisała umowę licencyjną z niemiecką firmą Rolls-Royce Power Systems AG (należącą do brytyjskiego holdingu zbrojeniowego Rolls-Royce Holdings plc) na współpracę w zakresie produkcji silników okrętowych dla niewielkich okrętów wojennych i łodzi patrolowych. Będą one produkowane w Ranchi w stanie Jharkhand.

Podczas konfliktu z Pakistanem w kwietniu–maju 2025 r. użyto 25 bezzałogowców Harop produkowanych przez Israel Aerospace Industries. Zaprojektowany dla precyzyjnych ataków Harop może krążyć do dziewięciu godzin, namierzając cel

⁵⁴⁷ Tamaghna Banerjee, *GRSE Launches Autonomous Underwater Vehicle in Kolkata*, „Times of India”, 28.07.2023, <https://tiny.pl/t6pcmr45>, 29.07.2023.

za pomocą elektrooptycznej głowicy naprowadzającej. Komunikuje się z operatorem za pomocą łączności satelitarnej, mającej zabezpieczenia przed zagłuszeniem. W odróżnieniu od tradycyjnych dronów, które wracają po obserwacji lub ataku, są bronią jednorazowego użytku, stąd określenie „kamikaze”, ale w odróżnieniu od japońskich samobójców ich operator nie ginie⁵⁴⁸.

W 2013 r. zwodowano pierwszy lotniskowiec produkcji indyjskiej (wcześniej zakupiono dwa lotniskowce brytyjskie, jeden już zakończył służbę), zbudowany za równowartość 3 mld USD. Nazwano go, podobnie jak pierwszy użytkowany przez Indie – Vikrant („śmiały”). Pierwotny plan budowy zakładał zwodowanie lotniskowca w 2010 r., a do służby miał wejść w 2016 r. Prace znacznie się przeciągnęły, bo indyjski przemysł nie miał doświadczeń z budową tak złożonych okrętów. Część winy za opóźnienia przypisano problemom w dostawach sprzętu z Rosji, a później pandemii COVID-19. Pierwotnie na pokładzie stacjonować miały rosyjskie MiGi, ale 28 kwietnia 2025 r. podpisano umowę na zakup francuskich Rafale-M. Do optymalnego wykorzystania Rafale z lotniskowca konieczne są pewne zmiany w jego urządzeniach, wobec tego okręt jeszcze nie jest w pełni gotowy. Wiosną 2024 r. Indie zwodowały drugi lotniskowiec. Oba użytkują radar ELM-2084, będący elementem izraelskiej „żelaznej kopuły” (*Iron Dome*), najskuteczniejszego w świecie systemu antyrakietowego – ale brak informacji, by kupiły inne elementy tego systemu.

Jednocześnie dynamicznie wzrastał indyjski eksport uzbrojenia. W kolejnych latach budżetowych (liczonych od 1 kwietnia do 31 marca) wynosił: 2023/24 – 210,83 mld rupii, 2024/25 – 236,22 mld rupii, 2025/26 – 384,24 mld rupii (4,1 mld USD)⁵⁴⁹. Ogromny wzrost (o 62,7%) w ciągu ostatniego roku jest prawdopodobnie wynikiem zbiegu przede wszystkim dwóch okoliczności: wojna Rosji przeciw Ukrainie powoduje tak duże zużycie broni, że dotychczasowi jej eksporterzy musieli ograniczyć jej sprzedaż na inne rynki; a skuteczność indyjskiej broni zastosowanej w „operacji Sindoor” zyskała dla niej uznanie nabywców. Oczywiście, mogą wchodzić w grę także inne uwarunkowania, które poznamy dopiero w przyszłości – w przypadku tak „wrażliwego” rynku jak handel bronią, wiele informacji ujawnianych jest z dużym opóźnieniem.

Armia indyjska liczy 1,2 mln żołnierzy, jest jedną z największych i najnowocześniejszych w świecie. Ma bazy nie tylko w kraju, ale i w wielu państwach Oceanu Indyjskiego, który Delhi traktuje jako swe „morze wewnętrzne”, np. na Madagaskarze⁵⁵⁰. Pod wpływem analizy sposobu prowadzenia działań wojennych w Ukrainie od 2022 r. Indie dokonują zmian w uzbrojeniu, modernizują artylerię i powiększają

⁵⁴⁸ *What are Harop Drones? Weapon Used By India to Target Pakistan Air Defence Systems*, „Times of India”, 8.05.2025, <https://tiny.pl/p6f5bx61d>, 9.05.2025.

⁵⁴⁹ *Rekordowy eksport uzbrojenia Indii*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2025, nr 5, s. 51.

⁵⁵⁰ K. Kubiak, *W rytmie...*, s. 188.

flotę dronów, które tam okazały się niezwykle skuteczne. Dokonują standaryzacji artylerii ciężkiej, aby wykorzystywać tylko działa o kalibrze 155 mm, co oznacza wycofanie radzieckiej broni o mniejszym kalibrze⁵⁵¹.

Import nowych typów broni zapoczątkowuje kontakty, jeśli nabytki sprawdzają się. Indie dążą do podjęcia wspólnej produkcji albo kupują licencje, w każdym razie starają się o przeniesienie wytwarzania do siebie. Daje to efekty – mają dziś, jak już pisaliśmy, jeden z największych i najbardziej nowoczesnych przemysłów zbrojeniowych świata. Należy podkreślić, że w odróżnieniu od Chin, które starają się kopiować cudze technologie i podejmują własną produkcję bez uzgodnienia z wytwórcami, od których je zapożyczili (podobnie jak czynił w przeszłości Związek Radziecki), przemysł Indii przestrzega w tym zakresie norm prawnych.

6.2. Wojna indyjsko-pakistańska 2025 r. – operacja „Sindoor”

Muzułmańscy terroryści z organizacji Front Oporu, walczący o uniezależnienie Kaszmiru od Indii, 22 kwietnia 2025 r. zabili 26 i ranili 17 turystów w kurorcie Pahalgam w indyjskiej części prowincji. Ofiary śmiertelne to mężczyźni z Indii i jeden z Nepalu. Według indyjskich organów bezpieczeństwa jest to ruch inspirowany przez rząd Pakistanu. Władze Pakistanu zaprzeczają, twierdząc, że atak na Pahalgam był indyjską „operacją fałszywej flagi”. Po tym ataku wzdłuż linii rozgraniczenia kilkakrotnie doszło do wymiany ognia. Armia Pakistanu zestrzeliła 29 kwietnia indyjskiego drona, który szpiegował w pakistańskiej części Kaszmiru. Politycy wielu państw wzywali oba kraje do deeskalacji napięcia, bez skutku.

Nie sposób szczegółowo przedstawić rozpoczętych wkrótce działań zbrojnych, znamy tylko indyjską i pakistańską wersję ich przebiegu. Są radykalnie sprzeczne, a nie ma na razie sposobu, by je zweryfikować. Wspomnimy tylko o kluczowych zdarzeniach. Walki zaczęły się od zbombardowania w nocy z 6 na 7 maja przez indyjskie lotnictwo dziewięciu celów w Pakistanie i w pakistańskiej części Kaszmiru, w operacji nazwanej „Sindoor”. Ta nazwa ma ważny wydźwięk propagandowy. Tak określany jest czerwony proszek, którym hinduskie kobiety posypują przedziałek pośrodku głowy, na znak, że są zamężne. Teraz miało to symbolizować obronę wdów po zabitych. Zarazem przypominało ważny dla świadomości historycznej Indusów dramat z 1947 r., gdy Pakistańczycy zgwałcili dziesiątki tysięcy kobiet hinduskich, traktując je jak przedmioty symbolizujące honor religii i narodu. Według strony indyjskiej naloty skierowane były w infrastrukturę terrorystów: meczety i szkoły koraniczne – miejsca ich organizowania się i szkolenia. Według Pakistanu uderzyły w obiekty cywilne i spowodowały liczne ofiary.

Armia Pakistanu 8 maja ostrzelała i zaatakowała z powietrza liczne cele na terytorium Indii, w tym – przy użyciu dronów – lotnisko w 600-tysięcznym mieście

⁵⁵¹ Vikram Mittal, *India Uses Lessons From Russia-Ukraine War To Modernize Its Military*, „Forbes” 3.10.2024, <https://tiny.pl/88ysy-qaj>, 4.10.2024.

Dżammu w Kaszmirze oraz instalacje wojskowe w pobliskich miejscowościach. W nocy z 9 na 10 maja lotnictwo indyjskie przeprowadziło naloty na pakistańskie instalacje wojskowe. Wysłano m.in. izraelskie drony Harop i polskie drony rozpoznawcze Warmate 5.0., produkowane przez firmę Flytronic w Ożarowie Mazowieckim. Służyły one sondowaniu i ocenie parametrów reakcji pakistańskich systemów rozpoznania oraz neutralizacji radarów przeciwlotniczych.

Indie użyły m.in. opisanych przez nas wcześniej bomb Hammer i pocisków manewrujących BrahMos. Przede wszystkim toczono walki w powietrzu. Ochronę przestrzeni powietrznej Indii zapewniały rosyjskie systemy S-400, pakistańskiej – chińskie rakiety HQ-9. Myśliwce produkcji chińskiej Chengdu zestrzeliły – zdaniem Pakistanu – pięć samolotów indyjskich, w tym trzy kupione we Francji Rafale. Zarówno Indie, jak i Francja zaprzeczyły temu. Strona indyjska twierdziła, że zestrzelono jeden samolot Chengdu, czemu zaprzeczył Pakistan, przyznając jedynie, że jeden z jego samolotów doznał niewielkich uszkodzeń.

Odnosząc się do doniesień o własnych stratach, Indyjskie Siły Powietrzne stwierdziły jedynie, że „straty są częścią walki”, nie podając szczegółów, a zapewniając, że wszyscy piloci wrócili do domu. O eskalacji konfliktu świadczyło wypłynięcie indyjskiej floty wojennej, która 8 maja wyruszyła ku wybrzeżu Pakistanu. Nie było jednak walk na morzu.

Załagodzeniem konfliktu zajął się 10 maja prezydent USA Donald Trump. Jak sam stwierdził, amerykańskiej dyplomacji udało się wynegocjować natychmiastowe wstrzymanie wszelkich działań zbrojnych. W konsekwencji po 96 godzinach walk oba państwa zgodziły się na zawieszenie broni, a potem oba ogłosiły swoje zwycięstwo. 21 czerwca rząd Pakistanu nominował prezydenta Trumpa do pokojowej Nagrody Nobla za zasługi w powstrzymaniu wojny⁵⁵².

Zarówno szef Sztabu Obrony Indii generał Anil Chauhan, jak i przewodniczący Komitetu Połączonych Szefów Sztabów Pakistanu generał Sahir Shamshad Mirza zapewnili, że w żadnym momencie konfliktu żadne z państw nie rozważało użycia broni jądrowej. Walki przerwano, ale konflikt trwa – podobnie jak w przypadku wcześniejszych starć indyjsko-pakistańskich. Obie strony intensywnie przygotowują się do przyszłych zmagania. 27 listopada 2025 r. Mirza odszedł na emeryturę. Nie wiemy, co o tym zdecydowało.

Czy z użycia chińskich i rosyjskich systemów po przeciwnych stronach walki wynika, że była to „wojna zastępcza” (*proxy war*) Chin z Rosją, zapowiadająca zmierzch ich sojuszu? – raczej nie. Na razie Moskwa i Pekin ściśle współdziałają. Jednakże prawdopodobnie był to swoisty test skuteczności broni i technik jej użycia. Udział w realnej walce to najlepszy sposób ich testowania – być może właśnie mieliśmy z czymś takim do czynienia. To oczywiście jedynie hipoteza, dziś niemożliwa do weryfikacji. Gdyby jednak była prawdziwa, to rodzi się pytanie,

⁵⁵² *Oil, Crypto or Rare Earths? What's Behind Donald Trump's New-Found Love for Pakistan*, „Times of India”, 13.08.2025, <https://tiny.pl/h5m0kk-n6>, 13.08.2025.

dlaczego Indie i Pakistan dały się użyć w takiej roli? I znowu odpowiedź może być jedynie hipotetyczna. Mimo wszystko warto spróbować, z zastrzeżeniem, że to tylko przypuszczenia.

W obu państwach konflikt z sąsiadem był wygodny dla rządzących sił politycznych ze względu na potrzeby polityki wewnętrznej. Rządząca Indiami Indyjska Partia Ludowa wykorzystała emocje do przeprowadzenia spektakularnej propagandy. Zorganizowano w wielu miastach wiece poparcia dla sił zbrojnych. Akcentowano zwłaszcza udział kobiet, w tym na stanowiskach dowódczych armii indyjskiej. BJP ma charakter konserwatywny i religijny, miała dotychczas niewielkie poparcie kobiet. Operacja „Sindoor” być może ułatwi pozyskanie głosów kobiet dla BJP.

Operacja pozwoliła wyeksponować w propagandzie, że w armii służy coraz więcej kobiet. Premier Modi 31 maja 2025 r., przemawiając w Bhopalu w stanie Madhia Pradeś, mówił z emfazą: „Obecnie kobiety są rozmieszczane na stanowiskach frontowych w armii, marynarce wojennej i siłach powietrznych. Od pilotowania myśliwców po służbę na INS Vikrant, kobiety oficerowie wykazują się niezwykłą odwagą”. Dodał też, że: „Operacja Sindoor jest największą i najbardziej udaną indyjską operacją antyterrorystyczną”. I zadeklarował: „Wojny zastępcze prowadzone przez terrorystów nie będą już dłużej tolerowane. Teraz uderzymy nawet na terytorium wroga” – niewątpliwie mając na myśli Pakistan⁵⁵³. Władze indyjskie poinformowały 27 lipca 2025 r. o zabiciu podczas wymiany ognia trzech mężczyzn winnych ataku z 22 kwietnia w Kaszmirze⁵⁵⁴. Zdaniem pakistańskich dziennikarzy „Opieranie się na antypakistańskiej retoryce zyskuje na znaczeniu, ponieważ sondaże wskazują na spadek poparcia” dla partii rządzącej Indiami. „W tym kontekście takie narracje stanowią sposób na zwiększenie poparcia i odwrócenie uwagi od pilnych wyzwań stojących przed krajem”⁵⁵⁵.

Również dla armii Pakistanu konflikt mógł być wygodny. Były indyjski ambasador w Pakistanie Shivshankar Menon ocenił, że „armia ta ma interes w podtrzymywaniu określonego poziomu konfliktu z Indiami, by zagwarantować sobie dalszy wpływ na pakistańską politykę, na kształt państwowego budżetu oraz na swój popularny obraz jako strażnika Pakistanu”⁵⁵⁶. I rzeczywiście, po konflikcie Pakistan podwoił przewidziane w budżecie na 2025 r. wydatki na obronność do równowartości 9 mld USD. W czerwcu 2025 r. poinformowano o zamiarze kupienia 40 chińskich myśliwców Shenyang. Pojawiają się sprzeczne informacje o realności tego zakupu.

⁵⁵³ *Operation Sindoor is the Biggest and Most Successful Anti-Terror Operation in the History of India: PM Modi in Madhya Pradesh*, „Times of India”, 31.05.2025, <https://tiny.pl/z3sftsktt>, 1.06.2025.

⁵⁵⁴ *Indian Army Says Three Men Killed After Firefight in Indian Kashmir*, „Reuters”, 28.07.2025, <https://tiny.pl/0ytwysd3z>, 28.07.2025.

⁵⁵⁵ Zahra Niazi, *India's Militaristic Turn*, <https://tiny.pl/9cqpl6xq8>, 27.10.2025.

⁵⁵⁶ S. Menon, *Indie i geopolityka Azji...*, s. 428.

Dowódca pakistańskiej armii Asim Munir 25 lipca 2025 r. przybył do Chin, spotkał się z wiceprezydentem Han Zhengiem, najwyższym rangą wojskowym gen. Zhang Youxia i ministrem spraw zagranicznych Wang Yi⁵⁵⁷. Po zakończeniu wizyty 1 sierpnia zapewnił, że więź między Pakistanem a Chinami jest „sprawdzona w czasie i wyjątkowo odporna”, a relacje pomiędzy obu państwami „są przykładem wzajemnego zaufania, niezachwianego wsparcia i wspólnego zaangażowania”, mają „kluczowe znaczenie dla promowania stabilności regionalnej i zabezpieczania naszych wspólnych interesów strategicznych”⁵⁵⁸.

Nie zaniedbano relacji z Rosją. 2 września 2025 r. premier Pakistanu Shehbaz Shafir spotkał się w Moskwie z Władimirem Putinem i zapewnił, że zależy mu na wzmocnieniu współpracy, a 3 września Shafir był w Pekinie na uroczystościach związanych z rocznicą kapitulacji Japonii. To kolejny symptom zbliżenia obu państw.

W kwietniu 2026 r., podczas wojny w Iranie, Munir pośredniczył w rokowaniach o przerwaniu walk, utrzymując bezpośredni kontakt z wysokimi rangą przedstawicielami USA i Iranu, w tym z wiceprezydentem USA J.D. Vance’em, specjalnym wysłannikiem Stevem Witkoffem oraz irańskim ministrem spraw zagranicznych Abbasem Arakczii.

Z kolei Indie, oceniając dużą skuteczność systemów S-400, po zakończeniu operacji „Sindoor” zwróciły się do Rosji o sprzedaż następnych zestawów, dostarczanych bezpośrednio z Rosji, albo wspólnie produkowanych w Indiach. Postawiło to Moskwę przed trudnym dylematem – broń ta jest jej potrzebna w wojnie przeciw Ukrainie, już wcześniej pod koniec 2024 r. chciał ją kupić Iran, a Rosja odmówiła sprzedaży. Widocznie jednak w Moskwie uznano, że Indie są zbyt cennym sojusznikiem, by im odmawiać, zatem obiecano do połowy maja 2026 r. dostarczyć opóźniony czwarty zestaw, a w listopadzie następny. Indie z kolei poinformowały, że wspomniany czwarty zestaw będzie zainstalowany na granicy z Pakistanem, zaś piąty – na granicy z Chinami⁵⁵⁹.

Konflikt wywołał spore zainteresowanie w krajach muzułmańskich, ale Pakistan nie uzyskał ich jednoznacznego poparcia. Zwłaszcza kraje znad Zatoki Perskiej mają ściśle powiązania gospodarcze z Indiami, zatem wolały zachować dystans. Czołowa arabska telewizja Al Jazeera szczegółowo relacjonowała zdarzenia, nie preferując żadnej strony. Pozwoliła sobie nawet później na smutny żart: porównanie „zwycięstwa” Indii w walce zbrojnej do sukcesu ich drużyny krykieta nad reprezentacją Pakistanu podczas Mistrzostw Azji w Dubaju 28 września 2025 r.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ *Pakistani Army Chief in China to Deepen Ties, Meets VP, Top Military Official*, „Times of India”, 26.07.2025, https://tiny.pl/jq2m_8d2c, 27.07.2025.

⁵⁵⁸ *Pakistan–China Bond ‘Unique, Time-Tested and Exceptionally Resilient’*: Army Chief Munir, „Times of India”, 5.08.2025, <https://tiny.pl/f91dzyh2>, 20.12.2025.

⁵⁵⁹ *India To Receive Fourth Unit Of S-400 Missile Systems From Russia, To Be Deployed in Rajasthan*, „Times of India” 28.04.2026, <https://tiny.pl/478b0wwfq>, 29.04.2026.

⁵⁶⁰ Abid Hussain, *‘Operation Sindoor’: How Cricket Became Latest India–Pakistan Weapon of War*, https://tiny.pl/9m09_kz9h, 1.10.2025.

Prezydent Trump wielokrotnie przypisywał sobie zażegnanie potencjalnego konfliktu nuklearnego, chwalił pakistańskie przywództwo wojskowe, a nawet poparł umowy handlowe, które oznaczają pierwszy import ropy naftowej do Pakistanu z USA. Największa rafineria w Pakistanie, Cnergyico, zawarła kontrakt z firmą Vitol na import miliona baryłek amerykańskiej ropy – pierwszy taki import w historii, o wartości 11,3 mld USD rocznie, czyli około jednej piątej całkowitego importu tego surowca. Premier Pakistanu Shehbaz Sharif i dowódca armii marsz. Asim Munir zostali przyjęci w końcu września 2025 r. w Białym Domu. Zgromadzenie Narodowe Pakistanu przyjęło 12 listopada 2025 r. poprawkę do konstytucji, znacząco rozszerzając uprawnienia głównodowodzącego armii⁵⁶¹. W Indiach wszystkie te działania obserwowano z niepokojem.

Przez dekady widmo kolejnej wojny z Pakistanem było powodem rozbudowywania potencjału militarnego Indii, które stworzyły jedną z największych i najlepiej uzbrojonych armii świata, a także bardzo nowoczesny przemysł zbrojeniowy. Konflikt zbrojny między Indiami a Pakistanem, nazwany przez stronę indyjską operacją „Sindoor”, miał miejsce między 6 a 10 maja 2025 r. Lotnictwo indyjskie dokonało bombardowania celów w Pakistanie w odpowiedzi na zamach terrorystyczny dokonany przez organizację Front Oporu w kurorcie Pahalgam 22 kwietnia 2025 r. Działania zbrojne szybko wstrzymano, obie strony ogłosiły zwycięstwo. Można przypuszczać, że w przypadku obu państw eskalacja konfliktu nakierowana była na osiągnięcie bieżących celów w polityce wewnętrznej, mógł on także służyć sprawdzeniu skuteczności nowych broni i sposobów jej użycia. Niezamierzonym z punktu widzenia Indii skutkiem operacji „Sindoor” stało się dalsze zbliżenie między Pakistanem a Stanami Zjednoczonymi.

Przebieg operacji być może wpisuje się w nowe zjawisko w dziejach konfliktów zbrojnych. Od początku ludzkich dziejów aż do początków XXI w. wojny toczono przede wszystkim na lądzie i czasami na morzu. Użycie broni powietrznej – balonów, samolotów, rakiet – stopniowo stawało się coraz ważniejsze, ale nigdy nie było rozstrzygające. Częściowo zmieniła to wojna Rosji przeciw Ukrainie. Początkowo toczono przede wszystkim walki lądowe, po trosze przypominające zmagania podczas obu wojen światowych. Od drugiego roku wojny, choć walki lądowe nadal trwały, coraz większe znaczenie zyskały ataki rakiet i dronów w zapleczu przeciwnika. Po czterech latach stały się decydujące. Już od kilku lat wielokrotne ataki Iranu (i jego sojuszników) przeciw Izraelowi dokonywane były przede wszystkim z użyciem rakiet, co wydawało się oczywiste ze względu na brak wspólnej granicy między obu państwami. Tak też przebiegła krótka wojna Izraela (wspieranego przez USA) z Iranem w 2025 r.

Toczona od lutego wojna USA (przy wsparciu Izraela) przeciw Iranowi odbyła się wyłącznie przy użyciu z obu stron samolotów, rakiet i dronów, bez zaangażowania

⁵⁶¹ *Pakistan Passes 27th Amendment: Army Chief Asim Munir Gains More Power; To Become Country's First CDF*, „Times of India”, 12.11.2025, <https://tiny.pl/ghcd13r3g>, 13.11.2025.

w którymkolwiek momencie wojsk lądowych. Jest to nowe zjawisko, dla którego nie ma jeszcze powszechnie przyjętego określenia, pisze się niekiedy, że następuje „odterytorialnienie” (*de-territorialization*) wojny. Przebieg operacji „Sindoor” był, jak się zdaje, zapowiedzią tego nowego sposobu toczenia walk – niezwykle dramatycznego dla cywilów na zapleczu.

Rozdział 7

Indie wobec wojny Rosji przeciw Ukrainie

Najważniejszym problemem stosunków międzypaństwowych jest dziś wojna Rosji przeciw Ukrainie⁵⁶². Indie zajęły wobec niej postawę dwuznaczną. Nie były formalnym sojusznikiem Rosji ale – jak napisał dziennikarz „Forbesa” – „stoją w rozkroku”⁵⁶³. W zasadzie potępiają prowadzenie działań wojennych, ale nie zdecydowały się na jednoznaczne skrytykowanie Rosji. Przeciwnie – znakomicie zarabiają na handlu z nią, pomagają w omijaniu sankcji międzynarodowych. I wszystko to pomimo faktu, że aż do rozpoczęcia rosyjskiej pełnoskalowej agresji relacje Indii z Ukrainą były bardzo dobre.

Indie uznały niepodległość Ukrainy 26 grudnia 1991 r., w chwili rozpadu Związku Radzieckiego. 17 stycznia 1992 r. nawiązano stosunki dyplomatyczne. W marcu 1992 r. podpisano umowę o współpracy⁵⁶⁴. Oba kraje współdziałały w wielu sferach: gospodarczej, politycznej, naukowo-technicznej, obronnej i kulturalnej, choć nie była to współpraca uważana przez obie strony za fundamentalną. Ukraina sprzedawała Indiom broń, po części kontynuując kontrakty z czasów radzieckich⁵⁶⁵. Przedsiębiorcy indyjscy inwestowali w Ukrainie. Kopalnie rudy żelaza i hutę stali w Krzywym Rogu w 2005 r. za 4,8 mld USD kupił wspomniany koncern ArcelorMittal. Dziś huta nosi nazwę ArcelorMittal Krzywy Róg⁵⁶⁶.

⁵⁶² Pisaliśmy o tym: Andrzej Małkiewicz, Piotr Szymaniec, *Indie wobec wojny w Ukrainie*, w: Roman Drozd, Bohdan Halczak (red.), *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków*, t. V, Słupsk – Warszawa 2025, s. 323–346.

⁵⁶³ Siladitya Ray, *Why India Is Trying To Sit On The Fence In The Russia-Ukraine Conflict*, „Forbes”, 23.02.2022, <https://tiny.pl/rbz2c9bks>, 16.09.2022.

⁵⁶⁴ *Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Республікою Індія*, <https://tiny.pl/2thfy9pfn>, 10.09.2024.

⁵⁶⁵ Сергій Кравцов, *Історія співробітництва України та Індії: початок і становлення*, „Вісник Львівського Університету. Серія філологічна” 2008, Вип. 45, s. 14–25.

⁵⁶⁶ W czasie trwającej od 2022 r. wojny Rosjanie w zasadzie nie atakowali kombinatu. W grudniu 2022 r. rakieta uderzyła w jeden z jego obiektów, wskutek czego zginął jeden pracownik. Zob. *Проміжна інформація емітента цінних паперів за 4 квартал 2023 року*, <https://tiny.pl/pn7jzhkbb>, 28.08.2024.

Jeszcze 2 listopada 2021 r. prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski rozmawiał z premierem Modim (podczas konferencji klimatycznej ONZ w Glasgow) – omówili dalszą współpracę wojskowo-techniczną i w zakresie przemysłu lotniczego. Ale już miesiąc później, 6 grudnia, Delhi odwiedził Władimir Putin, była to jego przedostatnia wizyta zagraniczna przed wybuchem wojny (ostatnia była w Chinach). Już w styczniu 2022 r., na miesiąc przed rozpoczęciem działań zbrojnych, Rosja zaoferowała Indiom zwiększenie eksportu gazu⁵⁶⁷.

Indie formalnie nie przyłączyły się do sankcji nakładanych po 24 lutego 2022 r. Potencjalnie mogłyby wyrzucić presję, z którą Kreml musiałby się liczyć, ale nie uczyniły tego, znęcone niskimi cenami surowców. Tylko nieliczne firmy zerwały współpracę z Rosją. 7 kwietnia 2022 r. Air India odwołał loty na trasie Delhi–Moskwa, motywując to problemami z ich ubezpieczeniem.

Indie udzieliły pomocy w omijaniu sankcji, dobrze na tym zarabiając, np. firmy Ascend Aviation India Pvt. Ltd. oraz Arezo Aviation Services eksportowały do Rosji produkty zakupione w USA do modernizacji rosyjskich samolotów⁵⁶⁸. To tylko jeden z ujawnionych przykładów, rozmiarów zjawiska nie da się dziś ocenić. Szacowano, że prawie piąta część tzw. wrażliwych technologii, trafiających do rosyjskiego kompleksu wojskowo-przemysłowego, była dostarczana przez Indie⁵⁶⁹.

Indie nie mogą zrezygnować z zasobów uzbrojenia kupionych niegdyś od Rosji, ale to uzależnienie od kilku lat wyraźnie zmniejsza się. Na drodze współpracy obu państw piętrzą się kolejne przeszkody. Brak między nimi bezpośrednich połączeń drogowych czy kolejowych, ich zbudowanie potencjalnie byłoby możliwe, choć kosztowne, ale trudność stanowi terytorium Pakistanu, przez który musiałyby prowadzić, a stosunki tego państwa z Indiami są napięte. Doraźnie uruchomiono transport skomplikowaną drogą. 24 czerwca 2024 r. pociągi z rosyjskim węglem wyruszyły do Indii Międzynarodowym Korytarzem Transportowym Północ-Południe – przez Kazachstan i Turkmenistan do irańskiego portu Bandar Abbas. Na granicy turkmeńsko-irańskiej węgiel przeładowano do wagonów o rozstawie 1435 mm kolei irańskich⁵⁷⁰. Z Bandar Abbas do Mumbaju dostarczano go drogą morską. Ten korytarz transportowy skracał czas tranzytu towarów w stosunku do szlaku przez Kanał Sueski z 45–60 dni do około 25–30 dni, ale konieczność kilkakrotnych przeładunków podnosiła koszty. Wojna Izraela i USA przeciw Iranowi w 2026 r. odcięła tę drogę.

⁵⁶⁷ Ирина Кезик, Газ – и всё, „Известия”, nr 34, 25 февраля 2022 r.

⁵⁶⁸ Sergei Ezhov, *Soaring Above Sanctions: Miller, Timchenko, Deripaska, Rotenberg, and Other Russian Oligarchs Buy Parts for Their Private Jets in the West*, <https://theins.ru/en/society/274188>, 21.09.2024.

⁵⁶⁹ Viktoria Dendrinou, Alberto Nardelli, *India Is Now Russia's No. 2 Supplier of Restricted Technology*, 11.10.2024, <https://tiny.pl/13xb-2nhk>, 12.10.2024.

⁵⁷⁰ *Coal Shipped from Kuzbass to India via North-South ITC for First Time*, <https://tiny.pl/fyvq4xpwc>, 23.09.2024.

Rosja rekrutowała obywateli Indii do służby w swej armii. W 2023 r. walczyło ich ok. 100. Kuszono ich wysokimi zarobkami i obietnicą otrzymania rosyjskiego obywatelstwa. 2 sierpnia 2023 r. szef Kancelarii Prezydenta Ukrainy Andrij Jermak informował, że zginęło ich dotychczas ośmiu, a 63 ubiega się o zwolnienie z rosyjskiej armii, twierdząc, że zostali nieuczciwie zwerbowani⁵⁷¹. Według „The Washington Post”, do początków 2025 r. w szeregach armii rosyjskiej walczącej przeciw Ukrainie zginęło co najmniej dziesięciu obywateli Indii. Najemników zwabiono do Rosji pod pretekstem pracy lub edukacji⁵⁷². Na miejscu zmuszono ich jednak do walki na froncie. 21 października 2024 r. wiceminister spraw zagranicznych Indii Vikram Misri poinformował, że Rosja zwolniła 85 obywateli Indii, którzy zostali wcieleni do rosyjskiego wojska i zmuszeni do walki z ukraińską armią⁵⁷³, ale prawdopodobnie proceder kontynuowano. Amerykański Instytut Studiów nad Wojną (*Institute for the Study of War*) w latach 2024–2026 kilkakrotnie informował, że obywatele Indii zwabiani są do Rosji, a tam zmuszani do służby wojskowej i walki przeciw Ukrainie⁵⁷⁴. W lutym 2026 r. sformułował zaś przypuszczenie, że wobec niedoboru siły roboczej Rosja planuje rekrutować dziesiątki tysięcy indyjskich pracowników⁵⁷⁵.

Polityka Indii wobec Ukrainy w trakcie pełnoskalowej wojny była niekonsekwentna. Indie wstrzymały się od głosu w Zgromadzeniu Ogólnym ONZ w głosowaniu nad potępieniem rosyjskiej inwazji w marcu 2022 r. i potępieniem aneksji terytoriów ukraińskich w październiku 2022 r. Ogłaszały deklaracje, ubrane w ładne słowa, ale pozbawione treści, wzywając do zakończenia wojny i pokojowego rozwiązania kryzysu.

Po rozpoczęciu agresji rząd w Delhi zorganizował operację „Ganga”, by umożliwić powrót do ojczyzny mieszkańców Indii, których wojna zaskoczyła w Ukrainie. Ewakuowano około 20 tys. osób, głównie studentów. Minister prawa i sprawiedliwości rządu w Delhi Kiren Rijiju nadzorował ewakuację z Koszyc w Słowacji⁵⁷⁶.

⁵⁷¹ 8 Indian Citizens Fighting on the Side of Russia Have Died in the War, https://tiny.pl/2lp03_5n6, 23.09.2024.

⁵⁷² Indians Lured to Russia Are Dying on the Front Lines in Ukraine, „Washington Post”, 16.01.2025, <https://tiny.pl/2wf-wpdnj>, 16.01.2025.

⁵⁷³ Polski ochotnik uczestniczący w wojnie w Ukrainie wspominał o pochodzącym z Indii ochotniku walczącym po stronie ukraińskiej, imieniem Saj. Informacji tej nie udało się potwierdzić w innych źródłach; zob. Marcin Wyrwał, *Psy na ruskich. Polacy walczący z Rosją w Ukrainie*, Kraków 2024, s. 102.

⁵⁷⁴ Russian Offensive Campaign Assessment, February 24, 2024, https://tiny.pl/xwb26c_82, 20.12.2025; Russian Offensive Campaign Assessment, September 13, 2024, <https://tiny.pl/d2dgbvzbq>, 20.12.2025; Russian Offensive Campaign Assessment, March 9, 2024, <https://tiny.pl/dq50cvnqm>, 10.04.2024.

⁵⁷⁵ George Barros, *Foreign Policy: How Putin Sold a False Win in Ukraine to Trump*, <https://tiny.pl/fx2zdfglq>, 24.02.2026.

⁵⁷⁶ Saurabh Sinha, *Operation Ganga: 26 airline charters & IAF C-17 Globemaster flights over next 3 days to fly back Indians*, „Times of India”, 1.03.2022, https://tiny.pl/hf5q0lt_3, 8.06.2024. Podczas wizyty w Polsce w 2024 r. Modi podziękował za pomoc

Z Indii wysyłano Ukrainie pomoc humanitarną, w tym leki i artykuły pierwszej potrzeby. Wymiana handlowa zmniejszyła się, ale trwała. W latach 2022–2023 eksport towarów z Ukrainy do Indii miał wartość odpowiednio 0,88 i 0,54, a import 1,69 i 1,88 mld USD. Indie importowały z Ukrainy olej słonecznikowy, a także kukurydzę i inne towary rolnicze. Na ukraiński import z Indii składały się leki, a ponadto produkty naftowe, wyroby stalowe (m.in. szyny) oraz aparatura elektroniczna⁵⁷⁷. W Indiach działa Indyjsko-Ukraińska Izba Przemysłowo-Handlowa (Індійсько-українська торгово-промислова палата, *Indo-Ukraine Chamber of Commerce and Industry*)⁵⁷⁸.

16 września 2022 r. premier Modi spotkał się z Putinem w Samarkandzie, powiedział „to nie czas na wojnę” i wskazał znaczenie „demokracji, dyplomacji i dialogu”. Putin zapewnił, że chce „jak najszybciej” zakończyć konflikt⁵⁷⁹ – co oczywiście nic nie znaczyło. Podczas wojny Modi kilkakrotnie rozmawiał z Zełenskim. 27 grudnia 2022 r., podczas szczytu grupy G20 – przez Internet, 21 maja 2023 r. podczas wizyty w Japonii rozmawiali osobiście, ale ograniczyli się do zdawkowych uprzejmości⁵⁸⁰. W marcu 2024 r. Modi rozmawiał z Zełenskim telefonicznie, a 14 czerwca 2024 r., będąc gośćmi G7, znów spotkali się osobiście. Modi zapewnił, że Indie są chętne do dalszego cementowania dwustronnych relacji, a „droga do pokoju wiedzie przez dialog i dyplomację”⁵⁸¹. Andrij Jermak – ówczesny szef Kancelarii Prezydenta Ukrainy – 1 sierpnia 2023 r. rozmawiał telefonicznie z doradcą ds. bezpieczeństwa narodowego Indii Ajitem Kumarem Dovałem. Wyjaśnił stanowisko Ukrainy w sprawie przygotowywanego szczytu pokojowego, podkreślił, że jest zawsze gotowy do dialogu ze wszystkimi krajami, które szanują jej niepodległość i integralność terytorialną. Obaj zgodzili się kontynuować konstruktywny dialog⁵⁸². Później odbyło się wiele podobnych rozmów polityków obu państw, ale w zasadzie bez rezultatu⁵⁸³.

W Niżnym Nowogrodzie 10 czerwca 2024 r. spotkali się ministrowie spraw zagranicznych BRICS, Indie reprezentował Dammu Ravi, sekretarz stanu ds. ekonomicznych w MSZ (jeden z sześciu sekretarzy tego resortu) – był to delegat stosunkowo

w przeprowadzeniu tej ewakuacji. Warto też dodać, że Kiren Rijju w obecnej kadencji parlamentu jest jednym z trzech deputowanych będących buddystami.

⁵⁷⁷ Інформація щодо торговельно-економічного співробітництва між Україною та Індією, <https://tiny.pl/twgsr9p0w>, 8.09.2024.

⁵⁷⁸ <https://www.iuccci.org>, 20.04.2026.

⁵⁷⁹ Brian Bushard, *India PM Modi Tells Putin Now Is 'Not An Era' For War in First Public Comments Against Russian Invasion*, https://tiny.pl/4_nq3j6vx, 16.09.2022.

⁵⁸⁰ У Японії Президент України провів зустріч із Прем'єр-міністром Індії, <https://tiny.pl/b4jds501t>, 20.05.2023.

⁵⁸¹ 'Encourage Peaceful Resolution': PM Modi Meets Ukrainian President Zelenskyy to Discuss Situation in Ukraine, „Times of India”, 14.06.2024, <https://tiny.pl/rg9jwmshx>, 14.06.2024.

⁵⁸² Андрій Єрмак провів розмову з радником з питань національної безпеки Республіки Індія, <https://tiny.pl/r4twmmbwy>, 2.08.2023.

⁵⁸³ Андрій Єрмак провів телефонну розмову з радником Прем'єр-міністра Індії з питань нацбезпеки, <https://tiny.pl/2yc5p63fs>, 19.07.2024.

niskiej rangi, co w dyplomacji jest sygnałem ochłodzenia stosunków⁵⁸⁴. Po swym trzecim zwycięstwie wyborczym 8 lipca 2024 r. Modi znów był w Moskwie, formalnie deklarował przyjaźń z Putinem, ale informacje o spotkaniach były ogólnikowe, a wkrótce udał się do Ukrainy.

Od 20 czerwca 2023 r. ambasadorem Ukrainy w Indiach był Ołeksandr Poliszczuk, który wcześniej był zastępcą szefa misji Ukrainy przy NATO, a potem wiceministrem obrony Ukrainy. Tego typu dyplomata może prowadzić poufne rozmowy dotyczące kwestii militarnych. Do Ukrainy w 2024 r. przybył nowy ambasador Indii Ravi Shankar. Jest doświadczony w trudnych misjach. W sierpniu 2024 r. spotkał się z zastępcą szefa urzędu prezydenta Ilorem Żowkwą. Komunikat był enigmatyczny: „omówiono kwestie współpracy handlowej i gospodarczej oraz inne perspektywiczne obszary współpracy dwustronnej”⁵⁸⁵. Działania, które wkrótce nastąpiły, wskazują, że te „kwestie współpracy” to były konkretne, przygotowane wcześniej umowy. 18 marca 2025 r. ministrowie spraw zagranicznych Ukrainy i Indii, Andrij Sybiha oraz S. Jaishankar, oficjalnie otworzyli Konsulat Generalny Ukrainy w Mumbaju.

Modi jako pierwszy w historii premier Indii przybył 23 sierpnia 2024 r. z jednodniową wizytą do Kijowa, w towarzystwie licznej ekipy. Zapewnił Zełenskigo, że Indie są gotowe do wniesienia „aktywnego wkładu” dla zakończenia wojny, a on sam chce przyczynić się do osiągnięcia pokoju. „Przybyłem z przestaniem pokoju, [...] popieramy poszanowanie suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy” – oświadczył. Podpisano wspólne oświadczenie dotyczące „budowy strategicznego partnerstwa między [oboma] krajami, dwustronnego handlu i współpracy wojskowo-technicznej. [...] Wszystkie te [dziedziny współpracy] powinny ulec wzmocnieniu”⁵⁸⁶. Zełenski deklarował chęć pięciokrotnego zwiększenia wymiany handlowej⁵⁸⁷. Podpisano dokumenty dotyczące współpracy obu państw,

⁵⁸⁴ *India Participates in BRICS Foreign Ministers Meeting in Russia*, „Times of India”, 10.06.2024, <https://tiny.pl/h7xhvyqss>, 10.06.2024.

⁵⁸⁵ *В Офісі Президента відбулася зустріч із новопризначеним Послом Індії*, https://tiny.pl/x_2xsx3x7, 9.08.2024; *Президент прийняв вірчі грамоти від новопризначених послів Мексики, Італії, Словаччини, Нідерландів, Індії та Бельгії*, <https://tiny.pl/kf7-j5cck>, 19.08.2024.

⁵⁸⁶ *Sahin Parashar, Modi's Peace Train to Kyiv: Can India Deliver?*, „Times of India”, 28.08.2024, https://tiny.pl/x_hnzztq3, 29.08.2024; *Спільна заява України та Індії за підсумками візиту Прем'єр-міністра Індії до України*, <https://tiny.pl/j62nybkqf>, 29.08.2024.

⁵⁸⁷ *Told PM Modi Ukraine Would Support India Hosting 2nd Summit on Peace: Zelenskyy*, „Times of India”, 25.08.2025, <https://tiny.pl/4hksb-pxf>, 25.08.2024; *Участь у реалізації Формули миру та подальша гуманітарна підтримка: відбулися переговори Володимира Зеленського та Нарендри Моді*, <https://tiny.pl/3fx5n3jh4>, 25.08.2024; *80 Countries at Swiss Conference Agree Territorial Integrity of Ukraine Must Be Basis of Any Peace: Why India did not sign*, „Times of India”, 16.06.2024, <https://tiny.pl/dxb4bqcd7>, 17.06.2024.

dotyczące rolnictwa i przemysłu spożywczego, indyjskiej pomocy humanitarnej dla Ukrainy, zarówno bieżącej, jak i w okresie przyszłej odbudowy, współpracy kulturalnej oraz współpracy w zakresie produkcji i kontroli leków⁵⁸⁸.

Wcześniejsze spotkania polityków Indii oraz Ukrainy przynosiły jedynie niewiele znaczące deklaracje, podpisanie takich konkretnych umów mogło być początkiem rzeczywistej współpracy. Oczywiście, trudno przewidzieć, jak się ona rozwinie w warunkach wojny. Do dziś – po niemal dwóch latach od ich podpisania – wciąż niewiele wiadomo o realizacji. Nie możemy rozstrzygnąć, czy wynika to z zachowywania przez obie strony tajemnicy, czy też po raz kolejny okazało się, że piękne indyjskie deklaracje, a nawet podpisane umowy, to tylko retoryka bez praktycznego znaczenia. Być może ważniejsze są ogłoszone wkrótce informacje o planowanych, na czas po wojnie, indyjskich inwestycjach w Ukrainie⁵⁸⁹. Zełenski i Modi spotkali się ponownie 23 września 2024 r. w Nowym Jorku, rozmawiali o przygotowaniach do negocjacji pokojowych⁵⁹⁰. Nie przyniosło to jednak efektów.

Politycy indyjscy zdynamizowali w tym czasie swą aktywność globalną. Dzień po wizycie Modiego w Kijowie minister obrony Rajnath Singh rozmawiał w Waszyngtonie z sekretarzem obrony USA Lloydem J. Austinem o środkach wzmocnienia współpracy wojskowej i przemysłowej. Zawarli porozumienie o wzmocnieniu koordynacji operacyjnej poprzez oddelegowanie indyjskich oficerów łącznikowych do dowództw USA oraz o rozszerzeniu współpracy w działalności podmorskiej i kosmicznej⁵⁹¹.

Modi rozmawiał telefonicznie 26 sierpnia 2024 r. z prezydentem USA Bidenem. Obaj „potwierdzili swoje stałe poparcie dla pokojowego rozwiązania konfliktu

⁵⁸⁸ Гуманітарні відносини, співпраця в аграрній сфері, медицина та культура: Україна та Індія підписали чотири документи, <https://tiny.pl/69js5cjj5>, 25.08.2024. Teksty: Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Індія щодо індійської гуманітарної грантової допомоги для реалізації високоефективних проєктів розвитку громад; Програма культурного співробітництва між Міністерством Культури та Інформаційної Політики України та Міністерством Культури Уряду Республіки Індія на 2024-2028 рр.; Меморандум про взаєморозуміння між державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками та центральною організацією з контролю за стандартами лікарських засобів Міністерства Здоров'я та сімейного добробуту Уряду Індії про співробітництво у сфері регулювання лікарських засобів; Угода між Урядом України та Урядом Республіки Індія про співпрацю у галузях сільського господарства та харчової промисловості – dostępne na stronie: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>, 31.08.2024.

⁵⁸⁹ Rudroneel Ghosh, 'Indian Businesses Should Invest in Ukraine Despite the War,' Says Ukrainian MP, „Times of India”, 31.08.2025, <https://tiny.pl/8kvfdhd0r>, 31.08.2024.

⁵⁹⁰ Посилення співпраці та активізація спільної роботи на міжнародних майданчиках: Володимир Зеленський зустрівся з Нарендрою Моді, https://tiny.pl/42hp3_szk, 25.08.2024.

⁵⁹¹ Will Work to Deepen Defense Ties: Pentagon after Rajnath Singh Visit, „Times of India”, 25.08.2024, <https://tiny.pl/ybbtx2h40>, 25.08.2024.

zgodnie z prawem międzynarodowym, na podstawie Karty Narodów Zjednoczonych⁵⁹². Już 27 sierpnia Modi rozmawiał telefonicznie z Putinem, informując następnie, że podzielił się z nim spostrzeżeniami z wizyty w Ukrainie⁵⁹³. Takie „zaangażowanie” kontaktów sugeruje, że – niezależnie od oficjalnych deklaracji i podpisanych dokumentów – Modi prowadził poufne rozmowy, których sens i wyniki ujawnione zostaną dopiero w przyszłości.

Warto dodać, że wielokrotnie przez nas wspomniany dziennik „Times od India” niemal codziennie informował o przebiegu wojny, na ogół starając się zachować bezstronność. Niekiedy jednak dziennikarze nie w pełni rozumieli wydarzenia. Napisano na przykład, że wizyta w Kijowie sekretarza stanu USA Antony’ego Blinkena i sekretarza obrony Lloyd’a J. Austina 24 kwietnia 2022 r. była „ryzykowna i tajna”⁵⁹⁴. Oczywiście odwiedzanie miasta ostrzeliwanego podczas wojny stanowi pewne ryzyko, choć przypuszczamy, że na czas tego typu odwiedzin Rosjanie na wszelki wypadek ograniczyli aktywność. Zabicie najwyższych rangą polityków amerykańskich nie byłoby korzystne dla interesów Kremla. Natomiast wizyty gości z USA (i innych państw) nie tylko nie były tajne, lecz celowo nagłaśniane.

Wojna w Ukrainie stanowiła dla Indii cenne źródło wiedzy na temat współczesnych działań zbrojnych i strategicznych rozwiązań. Jak podaje „Forbes”, Indie wyciągają z tego konfliktu liczne wnioski, które przyspieszyły modernizację ich armii. Kluczową lekcją jest konieczność posiadania odpornej obrony, w tym efektywnej kontroli ogniowej w tzw. strefach buforowych. Dzięki temu można skutecznie powstrzymać natarcia wroga. Zarówno Rosja, jak i Ukraina zastosowały w tym celu artylerię i drony, co spowodowało rozbicie wielu ofensyw⁵⁹⁵.

Kolejny pakiet antyrosyjskich sankcji przyjęty przez Unię Europejską 18 lipca 2025 r. objął też rafinerię ropy w Vadinar, w indyjskim stanie Gudżarat, drugą w Indiach pod względem wielkości produkcji, w której Rosnieft ma 49,13% udziałów. Jej roczne zdolności produkcyjne wynoszą 20 mln ton, a dzienne moce przerobowe – 405 tys. baryłek. W 2025 r. blisko 40% ropy importowanej przez Indie pochodziło z Rosji. Indie skorzystały na obniżeniu przez unijne sankcje limitu cen rosyjskiego surowca. Aktualnie kraj ten jest drugim na świecie najważniejszym nabywcą rosyjskiej ropy. Sankcje nie zakazują kupowania rosyjskiej ropy innym krajom, jak Indie czy Chiny, ale wprowadzają zasadę, że firmy z UE, USA, G7 i ich sojusznicy nie mogą świadczyć usług transportowych, ubezpieczeniowych, pośredniczących w jej transporcie.

⁵⁹² *Readout of President Joe Biden’s Call with Prime Minister Narendra Modi of India*, <https://tiny.pl/rc4dj-6r0>, 27.08.2024.

⁵⁹³ *‘Reiterated India’s Firm Commitment to...’: PM Modi Speaks to Russia’s Putin after Ukraine Visit*, „Times of India”, 27.08.2024, https://tiny.pl/rcc_5s2qt, 27.08.2024.

⁵⁹⁴ *Russia–Ukraine War: Zelensky Meets Blinken, Austin in Kyiv*, „Times of India”, 25.04.2022, <https://tiny.pl/0qzwz6hhs>, 26.04.2022.

⁵⁹⁵ Vikram Mittal, *India Uses Lessons from Russia–Ukraine War to Modernize Its Military*, „Forbes”, 3.10.2024, <https://tiny.pl/3w2204n1x>, 4.10.2024.

Stosunki ukraińsko-indyjskie rozwinęły się po 1990 r. Stosunek Indii do konfliktu w Ukrainie jest konsekwencją dotychczasowych doświadczeń współpracy międzynarodowej tego państwa, przede wszystkim relacji z Federacją Rosyjską, jak też oceny korzyści ekonomicznych możliwych do osiągnięcia przez wschodzące azjatyckie mocarstwo. Jak pokazaliśmy, Indie „stoją w rozkroku” podczas konfliktu, a działania dyplomatyczne tego państwa mogą, jak się wydaje, świadczyć o ambicji odegrania roli pośrednika między stronami toczącego się konfliktu. Jednakże – warto zauważyć – takich potencjalnych negocjatorów było już wielu, żaden nie osiągnął sukcesu. Wojna wciąż trwa, pewne jest tylko tyle, że jej rezultaty będą miały istotne znaczenie dla świata, w tym dla Indii. I wygląda na to, że i władze, i przedsiębiorcy tego państwa już przygotowują się, by zdyskontować udział w przyszłej odbudowie Ukrainy.

Zakończenie

Czy indyjski projekt mocarstwowy jest realny? Oczywiście, na tak postawione pytanie można odpowiedzieć tylko hipotetycznie i warunkowo. Przyszłość jest niewiadomą – nie tylko w przypadku Indii. Czy przed 2008 r. spodziewano się kryzysu bankowego (Indie przeszły go stosunkowo łagodnie, podobnie jak Polska, ale wiele krajów poważnie ucierpiało)? Czy przed 2020 r. ktokolwiek przewidział pandemię (Indie poniosły poważne ofiary, znacznie większe niż Polska)? Czy przed 2022 r. ktokolwiek przewidział krwawą wojnę w Europie, która przewróciła porządek światowy (Indie na niej nieźle zarobiły)? Nie można uniknąć kolejnych tego typu nieprzewidywanych problemów, Indie zaś mogą być dotknięte bardziej niż jakiekolwiek inne państwo. Już teraz szaleją tam antybiotykoodporne szczepy bakterii, m.in. gruźlicy. Stan higieny, mimo wszelkich działań modernizacyjnych, wciąż nie jest dobry.

Kraj posiada środki ekonomiczne na miarę mocarstwa i rozwija się gospodarczo w imponującym tempie. Może też stanowić interesujący wzorzec rozwoju dla mniej zamożnych państw. W wielu krajach naśladowanie jego metod może być uznane za dobrą drogę ku przezwyciężeniu biedy, a to z kolei sprzyja współpracy politycznej i gospodarczej.

Gospodarka Indii właściwie podjęła wyzwania globalizacji i dobrze zarobiła na wygenerowanych dzięki temu możliwościach. Osiągnięcia programu kosmicznego i szerokie implementowanie AI przez indyjskie przedsiębiorstwa pokazuje, że Indie potrafią stosować najbardziej nowatorskie technologie, są w czołówce światowego postępu. Z drugiej strony wciąż ogromne są zapóźnienia w rozwoju infrastruktury; rolnictwo – mimo trwających głębokich reform – wciąż jest nie dość nowoczesne. Problemy może rodzić ogromne zróżnicowanie zamożności – żyją tu ludzie zaliczani do najbogatszych w świecie, inni egzystują w nędzy i poniżeniu. Dyskryminacja kobiet zmniejsza się, ale wciąż istnieje. Ogromna jest przestępczość. Wszystkie te problemy Indie stopniowo zmniejszają, ale nie potrafią ich wyeliminować, a historia pokazuje, że właśnie podczas procesów zmniejszania patologii najłatwiej o wybuchy niezadowolenia, o konflikty społeczne.

Indie posiadają sprawczość na poziomie międzynarodowym. Ich autorytet kulturowy – *soft power* – jest niewątpliwy. Mają argumenty przyciągające do ich

polityki inne państwa. Przywiązują wielką wagę do sfery symbolicznej: uczestniczą w licznych organizacjach międzynarodowych, zgłaszają w nich wiele inicjatyw, aspirują do pełnienia funkcji kierowniczych, choćby nie miało to realnego znaczenia (nie dotyczy to stałego miejsca w Radzie Bezpieczeństwa ONZ – to miałoby realne znaczenie), zabiegają o odbywanie spotkań międzynarodowych w Delhi. Wszystko to wskazuje, że sukcesy na płaszczyźnie międzynarodowej, choćby tylko medialne, są politykom indyjskim potrzebne przede wszystkim ze względu na politykę wewnętrzną. Liderzy rządzącego obecnie ugrupowania BJP liczą, że takie osiągnięcia wzmocnią ich prestiż wewnątrz kraju, ułatwią sukces wyborczy. Dla społeczeństwa coraz bardziej otwartego na świat i zainteresowanego światową polityką tego typu sukcesy mogą być argumentem przemawiającym za partią, która je osiąga.

Rzeczywista polityka Indii nie jest tożsama z pięknymi słowami, którymi opisują ją liderzy państwa. Wolter przed wiekami kpił: „Nasz kanclerz jak również kanclerz indyjski oświadczają często, że działają jedynie dla dobra ludzkości: oświadczeniu takiemu towarzyszy nieodmiennie zniszczenie kilku miast i splądrowanie kilku prowincji”⁵⁹⁶. Wolter niewiele wiedział o Indiach, a polityka ich władców w XVIII w. była inna niż dzisiejszych graczy politycznych – ale ten francuski filozof dobrze rozumiał i potrafił trafnie opisywać mechanizmy mistyfikacji stosowane i w jego czasach, i dziś.

W polityce wewnętrznej rządzące ugrupowanie BJP głosi nacjonalistyczną ideologię hindutwy, która uznaje dominację elementu hinduskiego w wieloetnicznym i wieloreligijnym państwie. Dłuższa dominacja takiej ideologii może prowadzić do znacznego pogorszenia pozycji grup mniejszościowych, a zwłaszcza do eskalacji konfliktów z muzułmanami.

Choć polityce zagranicznej Indii towarzyszy piękna retoryka, a starania w zakresie *soft power* są naprawdę imponujące, jednak realne działania mają odmienny charakter. Budują potężną armię, wyposażoną w najnowocześniejszą broń, w tym jądrową. Ta armia uczestniczy w licznych działaniach, osiągając sukcesy niewielkie, ale niewątpliwe, zaś niepowodzenia (zwłaszcza w relacjach z Chinami) też są niewielkie.

Indyjski przemysł zbrojeniowy stanowi dużą część gospodarki państwa, jest nowoczesny, produkuje na potrzeby zarówno własnej armii, jak i na eksport. Wiele broni Indie kupują za granicą, ale w XXI w. jej import stopniowo się zmniejsza, natomiast dynamicznie wzrasta jej eksport. Już przed 20 laty gen. Stanisław Koziej oceniał: „strategiczne relacje z Indiami stają się kluczowymi kwestiami bezpieczeństwa międzynarodowego”⁵⁹⁷. Dziś ta ocena staje się jeszcze bardziej aktualna.

⁵⁹⁶ Wolter, *Tak toczy się świat. Widzenie Babuka*, w: *idem, Powiastki filozoficzne*, tł. Tadeusz Żeleński (Boy), Warszawa 1985, s. 74.

⁵⁹⁷ Stanisław Koziej, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2006, s. 100.

Ambicją indyjskich polityków nie jest dominacja nad światem, ale przewo-
dzenie grupie krajów – bardzo dużej – określanej jako Światowe Południe. Kraje
te w przeszłości, gdy jeszcze nazywano je Trzecim Światem, usiłował związać ze
sobą Związek Radziecki, a duża część rywalizacji między Moskwą a Waszyngtonem
dotyczyła właśnie tego Trzeciego Świata. Upadek Związku Radzieckiego nie przy-
niósł – jak to czasem bywa przedstawiane w uproszczonych ocenach – dominacji
USA nad całym światem. Nastąpił natomiast proces dyferencjacji i przekształceń.
Rosja – jako spadkobierca Związku Radzieckiego – usiłowała kontynuować jego
dawną politykę, na ogół z miernym powodzeniem, ale zdołała zachować wpływy
w niektórych krajach. Próby wejścia w rolę hegemonu podjęły Chiny – osiągając
 pewne sukcesy, zwłaszcza w zakresie gospodarczym. Od dawna są one najgroź-
niejszym rywalem Indii, a konflikt pomiędzy Pekinem a Delhi stopniowo rozszerza
się na kolejne płaszczyzny, czego nie zmieniają kolejne deklaracje i porozumie-
nia – dotychczas zawsze przejściowe. Indie balansują pomiędzy Rosją, Chinami
i Stanami Zjednoczonymi – ich relacje wciąż przynoszą niespodzianki, a wynik
być może określi przyszłość nie tylko tych państw.

Dziś Indie usiłują wchodzić w rolę lidera Światowego Południa. Czynią to ostroż-
nie, drobnymi krokami, w sposób jakby mało zdecydowany, co zresztą jest zwy-
kle cechą ich polityki. Już teraz odgrywają ważną rolę w światowej gospodarce
i polityce, ale ich ambicje są jeszcze większe. Czy zdołają je zrealizować, tego nie
wiemy. Na pewno są na dobrej drodze.

Aneks

Relacje Indii z Polską

Relacje polsko-indyjskie zawsze były dobre, choć odległe. Już w XVII w. książę Kurlandii Jakub Kettler (1610–1682, panował od 1642 r.), który w młodości zwiedził Europę, zaczerpnął wzory postępowania zwłaszcza z Holandii, troszczył się o rozwój handlu morskiego, próbował nakłonić króla Władysława IV Wazę do założenia kompanii dla handlu z Indiami, Ameryką i Afryką. Przedsięwzięcie otrzymało błogosławieństwo papieża, mimo to król nie zgodził się na jego realizację⁵⁹⁸.

Polska i księstwa indyjskie utraciły niepodległość w zbliżonym czasie, choć w zupełnie inny sposób. Ale w obydwóch przypadkach zwycięstwo zewnętrznej przemocy wynikało w dużej mierze ze słabości wewnętrznej kraju.

Podobne zjawiska budziły nadzieje – „14 punktów Wilsona” z 1917 r. przyjęto z entuzjazmem tak w Polsce, jak i w Indiach. Choć te ostatnie nie były wymienione, zasada samostanowienia narodów mogła się odnosić także do nich. W praktyce, jak wiemy, niewiele z tego wynikło.

W okresie międzywojennym ukazały się przekłady z sanskrytu na język polski kilku tekstów klasycznej literatury religijnej, a także powieści, opowiadań i wspomnień noblisty Rabindranatha Tagore, kolejne drukowano też po II wojnie światowej. Tłumaczyli je m.in. Leopold Staff, Jan Kasprowicz, Mirandola, Birkenmajer, Schayer, Robert Stiller. Podczas II wojny światowej trafiło do Indii nieco emigrantów, zwłaszcza dzieci⁵⁹⁹.

30 marca 1954 r. nawiązano z Indiami stosunki dyplomatyczne, w 1955 r. wizytę w Polsce złożył premier Jawaharlal Nehru, a rewizytę w Indiach w 1957 r. premier Józef Cyrankiewicz. W 1957 r. zaczęła działać ambasada Indii w Warszawie. W 1959 r. podpisano umowę o handlu i płatnościach, którą później przedłużano. Wzajemne stosunki były luźne, ale przyjazne, czemu sprzyjały coraz bliższe związki pomiędzy

⁵⁹⁸ Marek Arpad Kowalski, *Kolonie Rzeczypospolitej. Zamorskie zdobycze Polaków – idea i rzeczywistość*, Warszawa 2014.

⁵⁹⁹ Katarzyna Seroka, „Polak w Indiach” (1943–1948). *Organ Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Bombaju*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2021, t. 19, s. 5–32.

Delhi a Moskwą. W 1967 r. była w Polsce premier Indira Gandhi, a w 1970 r. prezydent Varahagiri Venkata Giri. Indie odwiedzili z oficjalną wizytą w 1973 r. Piotr Jaroszewicz, a w 1977 r. Edward Gierek, zaś w Polsce wizytę złożył premier Morarji Desai. W 1985 r. odwiedził Indie Wojciech Jaruzelski, a w 1986 r. w Polsce był prezydent tego kraju Zail Singh⁶⁰⁰.

Ukazywało się w Polsce nieco publikacji dotyczących Indii – częściej ich historii i religii niż współczesnego rozwoju. Ich autorami byli m.in. Jan Kieniewicz, Eugeniusz Kluba, Bogusław Mrozek. Często wspomniano o Indiach na marginesie innych rozważań, ale powielając dawne, naiwne wyobrażenia, niekiedy nawet przekraczając podstawowe nazwy (np. Franciszek Ryszka używał określenia „Bengalia”⁶⁰¹).

Polska w latach 1974–1976 dostarczyła Indiom cztery okręty desantowe, a w latach 1985–1986 kolejne cztery, unowocześnione m.in. poprzez zaopatrzenie w lądowisko dla śmigłowca. W latach 90. transformacja gospodarcza dokonywana w obu państwach spowodowała rozluźnienie wzajemnych relacji, niemniej w 1992 r. przybyła do Indii delegacja Sejmu z marszałkiem Wiesławem Chrzanowskim. W 1994 r. w Indiach złożył oficjalną wizytę prezydent RP Lech Wałęsa. W XXI w. kontakty stały się częstsze. Oficjalne wizyty w Polsce odbyli prezydent Indii Pratibha Patil w 2009 r. oraz Mohammad Hamid Ansari w 2017 r. W 2010 r. z oficjalną wizytą był w Indiach premier Donald Tusk.

Pojawiły się różne formy współpracy gospodarczej, niekiedy za pośrednictwem państw trzecich, np. w 2010 r. śląski producent maszyn górniczych Patentus podpisał umowę *joint venture*, wydzierżawiając hale produkcyjne w Chinach, by w nich wytwarzać na polskiej licencji przenośniki używane w kopalniach, na sprzedaż głównie w Indiach i Rosji⁶⁰².

Oba kraje nie wykorzystują możliwości współpracy. Po przezwyciężeniu trudności wywołanych pandemią COVID-19 w 2022 r. eksport z Polski do Indii osiągnął 1,5 mld euro, a import 3,9 mld euro, a więc niewiele. Z Polski eksportowano głównie maszyny, urządzenia mechaniczne, produkty chemiczne oraz artykuły spożywcze. Z Indii do Polski wysyłano głównie tekstylia, leki, maszyny oraz produkty rolne.

Kapitał indyjski coraz aktywniej inwestuje w Polskę. Firma Videocon (konglomerat indyjski o rocznych obrotach powyżej 4 mld USD) po przejęciu francuskiej firmy Thomson stała się właścicielem fabryki kineskopów w Piasecznie oraz telewizorów w Pruszkowie.

Ważniejsze inwestycje indyjskie w Polsce to: Escorts Farmtrac Tractors Europe Sp. z o.o. (100% kapitału należy do Escorts Ltd.) – produkcja ciągników i maszyn rolniczych w Mrągowie; Strides Arcolab, firma farmaceutyczna, przejęła część

⁶⁰⁰ Jakub Zajczkowski, *Indie i Europa u progu XXI wieku. Perspektywa środkowoeuropejska*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2008, Lublin, s. 179–180.

⁶⁰¹ Franciszek Ryszka, *Polityka i wojna. Świadomość potoczna a teorie XX wieku*, Warszawa 1975, s. 16.

⁶⁰² *Azjatycki patent na niższe koszty*, „Parkiet”, nr 96, 27 kwietnia 2010.

Polfy Rzeszów od jej właściciela Valeant Group; Trevira GmbH, wchodząca w skład największej indyjskiej grupy Reliance Industries, uruchomiła produkcję włókien poliestrowych teksturyzowanych w Zielonej Górze; Ranbaxy (firma farmaceutyczna, z grupie Daiichi Sankyo-Japonia) – zajmuje się sprzedażą farmaceutyków; VSNL Teleglobe International Holdings – Lokalizator internetowy Zumi Lajt – to wyszukiwarka firm i usług w zakresie turystyki; Essel Propack – czołowy producent tub opakowaniowych z tworzyw sztucznych, zakład produkcyjny w Międzyrzeczku w Kostrzyńsko-Słubickiej Specjalnej Strefie Ekonomicznej; Time Technoplast Ltd z Mumbai utworzył w Kostrzyńsko-Słubickiej SSE spółkę NovoTech Sp. z o.o., produkującą części i akcesoria samochodowe i wyroby powszechnego użytku z polimerów; KPIT Cummins – usługi IT (działalność przeniesiono z Niemiec do Polski), Zensar Technologies Ltd. – usługi IT, Gdańsk; IMES Poland Sp. z o.o., w Warszawie – firma M/s Varroc Engineering Pvt Ltd. z Aurangabadu, producent stalowych części i podzespołów dla motoryzacji przejął firmę IMES Poland Sp. z o.o.; Genpact – GE money firma outsourcingowa oferująca usługi w 30 językach, w Lublinie centrum usług w językach słowiańskich; Tata Motors rozpoczął sprzedaż samochodów w Polsce na podstawie umowy z Marubeni Motors Poland (MMP) Sp. z o.o.; Tata Tetley przejął marki handlowe Vitax i Flosana i zajmuje obecnie drugą pozycję na rynku herbaty w Polsce; Lambda Therapeutics Research Ltd. – firma z Ahmedabadu zajmująca się badaniami terapeutycznymi na zlecenie przejęła dwie polskie firmy, Centrum Badań Klinicznych oraz MPR Pharma (Specjalistyczny portal informacyjno-prawny skierowany do branży farmaceutycznej), tworząc firmę Lambda Therapeutic Research Sp. z o.o. z siedzibą w Warszawie; HCL Technologies firma z sektora IT utworzyła centrum usług outsourcingowych w Krakowie; wspomniana wcześniej największa indyjska firma Infosys Technologies – działająca w zakresie szeroko rozumianej informatyki, nabyła od firmy Philipos trzy centra usług softwarowych, w tym jedno zlokalizowane w Polsce, w Łodzi, działające obecnie pod nazwą Infosys BPO (Poland) sp. z o.o. – spółka w 2010 r. planuje rozwijać usługi doradcze, dziś polskie centrum obsługuje 50% wartości kontraktów konsultingowych macierzystej firmy; WIPRO – centrum usług w zakresie rekrutacji i gospodarki zasobami ludzkimi we Wrocławiu, we współpracy z Credit Suisse; Berger Paints India nabyła 100% akcji firmy Boli SA z Żywca – producenta zewnętrznych systemów ociepleń do budynków; VVF Ltd. z Mumbai – producent mydeł przejął od niemieckiej firmy Henkel dział w zakładach w Raciborzu (dawna Pollena Racibórz), VVF będzie produkował mydła, także pod marką Henkel, a Henkel proszki do prania; Glenmark Pharmaceuticals Ltd. z Mumbai przejął dystrybucję siedmiu grup produktów farmaceutycznych od islandzkiego producenta leków generycznych firmy Actavis i jego polskiego dystrybutora, firmy Biovena. Szczególną formę stanowią inwestycje w nowoczesne usługi: w 2006 r. Indian Videocon Industries Ltd utworzył zakład produkcyjny ekranów LCD dla systemów wideokonferencyjnych w Warszawie, tworząc 3 tys. miejsc pracy.

Biznesmeni z Indii dokonują też licznych drobnych inwestycji, np. zakładając restauracje, spółki handlujące indyjskimi produktami. Największym indyjskim inwestorem w Polsce jest omówiony już wcześniej koncern ArcelorMittal⁶⁰³.

Polskie inwestycje w Indiach nie są wielkie. Ich przykłady są następujące: Fabryki Mebli Forte w styczniu 2017 r. zawarły z Indian Furniture Products umowę *joint venture* o utworzeniu podmiotu o nazwie Forte Furniture Products India Pvt Ltd z siedzibą w Chennai w celu wspólnej produkcji mebli w oparciu o polskie wzory i technologie. Toruńskie Zakłady Materiałów Opatrunkowych zainwestowały w trzy indyjskie firmy: BellaPremier Happy HygieneCare Pvt. Ltd. w Maduraj w stanie Tamilnadu (w 2002 r.), TZMO India South Pvt. Ltd. w Bengaluru w stanie Karnataka (w 2014 r.) oraz TZMO India West Pvt. Ltd. w Mumbaju. Ta ostatnia działa od 2015 r., zajmuje się dystrybucją w Indiach produktów dwóch wspomnianych firm oraz wyrobów z Polski. Zwiększenie polskiego udziału w chłonnym indyjskim rynku będzie niewątpliwie korzystne dla gospodarek i społeczeństw obu państw. Stosunkowo nowym zjawiskiem jest przybywanie do Polski coraz liczniejszych pracowników z Indii.

Ambasadorką Indii w Polsce (i jednocześnie w Litwie) była w latach 2021–2025 Nagma Mohamed Mallick, pochodząca ze stanu Kerala, muzułmanka, mająca doświadczenie w pracy w kilku innych ambasadach (wcześniej ambasadorka w Brunei). W listopadzie 2025 r. zakończyła misję (została ambasadorką w Japonii), a zastąpiła ją w lutym 2026 r. Neeta Bhushan, która wcześniej była przedstawicielką Indii w Nowej Zelandii. Jest żoną Anuraga Bhushana, który obecnie jest ambasadorem Indii w Szwecji⁶⁰⁴.

⁶⁰³ S. Domżański, *Indie...*, s. 389.

⁶⁰⁴ *Embassy of India – Poland*, <https://www.indianembassywarsaw.gov.in>, 22.04.2026.

Bibliografia

- Acemoglu Daron, Johnson Simon, *Władza i postęp. Tysiąc lat walki o technologię i dobrobyt*, tł. Agnieszka Sobolewska, Poznań 2025.
- Amrith R., *Romantic Paternalism Vis-à-vis Egalitarianism Through Transformative Constitutionalism – Analysis of State Interventions and Judicial Interpretations*, „Journal of Legal Research and Juridical Sciences” 2024, vol. 3, no. 4, s. 1303–1322.
- Ansari Shamim Ahmad, Akhta Naseem, *Uniform Civil Code in Modern India: Historical Roots, Contemporary Developments, and the Role of the Judiciary in Pursuit of ‘One Nation–One Law’*, „International Journal of Law, Justice and Jurisprudence (Rohilkhand University)” 2024, vol. 4, no. 1, s. 18–22.
- Arendt Hannah, *Myślenie bez poręczy. Eseje o rozumieniu świata*, tł. Jerzy Korpanty, Kraków 2023.
- Armstrong Martin, *The World’s Biggest Employers*, <https://tiny.pl/zb2vh75wy>, 7.06.2025.
- Arora Neha, Kaushik Krishn, *Coal India Exploring Lithium Assets in Argentina with U.S. Firm, Source Says*, „Reuters”, 18.06.2024, <https://tiny.pl/3cps4g1mf>, 19.06.2024.
- Arystoteles, *Polityka*, tł. Ludwik Piotrowicz, Warszawa 1964.
- Auboyer Jeannine, *Życie codzienne w dawnych Indiach*, tł. Andrzej Ługowski, Warszawa 1968.
- Azam Mehtabul, *The Impact of Indian Job Guarantee Scheme on Labor Market Outcomes: Evidence from a Natural Experiment*, „Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor. IZA Discussion Paper Series” 2012, no. 6548.
- Bachrynowski Szymon, *Post-brexitowa Wielka Brytania w nowej architekturze bezpieczeństwa europejskiego po inwazji Rosji na Ukrainę*, w: Szymon Bachrynowski, Leszek Graniszewski (red.), *Nowa architektura bezpieczeństwa europejskiego w okresie dynamicznych zmian*, Warszawa 2023, s. 209–227.
- Bajpae Chietigj, *How India’s Democracy Shapes its Global Role and Relations with the West*, „Asia–Pacific Programme Research Paper” 2024, April.
- Balcerzak Adam P., *Efektywność systemu instytucjonalnego a potencjał gospodarki opartej na wiedzy*, „Ekonomista” 2009, nr 6, s. 713–742.
- Bamford Percival Clifford, *Histories of Non-Co-operation and Khilafat Movements*, Delhi 1925.
- Banerjee Tamaghna, *GRSE Launches Autonomous Underwater Vehicle in Kolkata*, „Times of India”, 28.07.2023, <https://tiny.pl/t6pcmr45>, 29.07.2023.

- Barros George, *Foreign Policy. How Putin Sold a False Win in Ukraine to Trump*, <https://tiny.pl/fx2zdfglq>, 24.02.2026.
- Bartz Brunon, *Powstawanie globalnego społeczeństwa z perspektywy geopolitycznej*, w: Zbigniew Leszczyński, Sławomir Sadowski (red.), *Suwerenność państwa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2005.
- Basu Kaushik, *Combating India's Truant Teachers*, https://tiny.pl/fqvvg_p5p, 10.12.2024.
- BawaVasant K., *The Last Nizam. The Life and Times of Mir Osman Ali Khan*, New Delhi 1992.
- Beck Ulrich, *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, przeł. Jerzy Łoziński, Warszawa 2005.
- Behrendt Paweł, *Fujian podniósł banderę*, <https://tiny.pl/21zr00dww>, 11.11.2025.
- Berlin Isaiah, *Zmysł rzeczywistości. Studia z historii idei*, red. Henry Hardy, przeł. Michał Filipczuk, Poznań 2002.
- Bezat Honorata, *Droga do samorządności Indii w aspekcie prawnym*, Kraków 2014.
- Bhabha Homi K., *Miejsca kultury*, tł. Tomasz Dobrogoszcz, Kraków 2010.
- Bhan Aditya, *Modi's Got a Friend in Moscow*, <https://tiny.pl/s2qdjqdsp>, 22.07.2024.
- Bharadwaj Swati, *Oct 31 Deadline Nears, 200 Banks Gear up for Bank In Shift*, „Times of India”, 1.10.2025, <https://tiny.pl/6vlbss3km>, 12.12.2025.
- Bhattacharya Kaushik, Mitra Subrata K., *More Can Be Less: Hyper Plurality of Candidates, the Rationality of Electoral Choice, and Need for Electoral Reform in India*, „India Review” 2014, vol. 13, no. 1, s. 15–39.
- Bhateja Shivalika, *Tricity Gives Birth to First Novel in Hinglish*, „Times of India”, 15.03.2015, <https://tiny.pl/wtmksfrsz>, 22.11.2025.
- Bobowski Sebastian, *Instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych w regionie Azji i Pacyfiku*, w: Bogusława Drelich-Skulska (red.), *Azja–Pacyfik. Obraz gospodarczy regionu*, Wrocław 2007, s. 187–229.
- Bobowski Sebastian, *Japonia w regionie i regionalizmie Azji Wschodniej w XXI wieku*, Wrocław 2018.
- Boo Katherine, *Zawsze piękne. Życie, śmierć i nadzieja w slumsach Bombaju*, tł. Adriana Sokołowska–Ostapko, Kraków 2013.
- Bose Soumitra, *Maoists Dealt Another Blow, Commander, 3 Others Shot*, „Times of India”, 24.05.2025, <https://tiny.pl/tjt-zr8fb>, 25.05.2025.
- Boyce Mary, *Zaratusztrianie. Wiara i życie*, tł. Zofia Józefowicz–Czabak i Bolesław J. Korzeniowski, Łódź 1988.
- Bradsher Keith, *China Fuels Export Drive with Extra \$1,9 Trillion*, „The New York Times”, 9.04.2025.
- Brewster David, *India's Developing Relationship with South Korea*, „Asian Survey” 2010, vol. 50, no. 2, 402–425.
- Brodsgaard Kjeld Erik, *State Capacity in East Asia – Japan, Taiwan, China and Vietnam*, Oxford–New York 2000.
- Bryc Agnieszka, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009.
- Brzeziński Zbigniew, Scowcroft Brent, *Ameryka i świat. Rozmowy o globalnym przebudzeniu politycznym*, tł. Dariusz Rossowski, Warszawa 2008.
- Bushard Brian, *India PM Modi Tells Putin Now Is 'Not An Era' For War In First Public Comments Against Russian Invasion*, https://tiny.pl/4_nq3j6vx, 16.09.2022.

- Bywalec Grzegorz, *Reformy ekonomiczne i polityczne a rozwój gospodarczy Indii*, Łódź 2015.
- Carr Edward Hallett, *Kryzys dwudziestolecia 1919–1939. Wprowadzenie do badań nad stosunkami międzynarodowymi*, tł. Jan Sadkiewicz, Kraków 2021.
- Chabros Mateusz, *W slumsach żyje już ponad miliard ludzi. W tych państwach najwięcej*, <https://tiny.pl/7vhycd29t>, 19.06.2025.
- Chakrabarty Dipesh, *Humanistyka w czasach antropocenu*, tł. Daniel Vogel, Kraków 2023.
- Chakrabarty Dipesh, *Prowincjonalizacja Europy. Myśl postkolonialna i różnica historyczna*, tł. Dorota Kołodziejczyk, Tomasz Dobrogoszcz, Ewa Domańska, Poznań 2011.
- Chandrashekar Vaishnavi, *India is a Global Warming 'Hole,' and Scientists Aren't Sure Why*, „Science” 2025, vol. 388, no. 6743, s. 136, <https://tiny.pl/r149nhhj>, 13.07.2025.
- Chaudhury Dipanjan Roy, *India Never Had a NATO Mentality. EAM S Jaishankar*, „The Economic Times”, 14.04.2021, <https://tiny.pl/jrzwz-vhm>, 29.08.2024.
- Chaudhary Shraddha, *Criminalisation Without an Object: Critical Reflections on the Muslim Women (Protection of rights on Marriage) Act, 2019 Muslim Women (Protection of rights on Marriage) Act, 2019*, „Socio-Legal Review” 2021, vol. 17, no. 2, s. 105–135.
- Chopra Anupama, *Król Bollywoodu. Shah Rukh Khan*, Warszawa 2008.
- Ciesielski Mirosław, *Modi bardziej pomógł statystyce niż indyjskiej gospodarce*, <https://tiny.pl/c4fr4dn82>, 20.11.2025.
- Ciesielski Mirosław, *Perspektywy współpracy gospodarczej UE–Indie*, <https://tiny.pl/lm5xdyvn>, 20.05.2025.
- Czaja Stanisław, Fiedor Bogusław, *Oblicza polskiego etatyzmu gospodarczego. Spór o miejsce państwa w gospodarce w okresie międzywojennym, powojennym i po 1990 roku. Liberalizm versus etatyzm*, Wrocław 2021.
- Dalrymple William, *Anarchia. Niepowstrzymany rozkwit Brytyjski Kompanii Wschodnioindyjskiej*, tł. Krzysztof Obłucki, Warszawa 2022.
- Dalrymple William, *Dziewięć żywotów. Na tropie świętości we współczesnych Indiach*, tł. Saba Litwińska, Wołowiec 2012.
- Dani Rodrik, *Paradoks globalizacji. Demokracja i przyszłość światowej gospodarki*, tł. Jan Szkudliński, Poznań 2024.
- Das Durga, *Indie. Od Curzona do Nehru i później*, tł. Magdalena Jędrzejewska, Marek Jurczyński, Agnieszka Ostrowska, Warszawa 2009.
- Das Manmath Nath, *The Political Philosophy of Jawaharlal Nehru*, London 1960.
- Dasgupta Rana, *Delhi. Stolica ze złota i snu*, tł. Barbara Kopeć–Umiastowska, Wołowiec 2016.
- Day Lal Behari, *Opowieści ludowe Bengalu*, tł. Elżbieta Walter, Poznań 2025.
- Day Proce, *Z wizytą u Mahatmy Gandhiego. „Może nie będę już żył”*, tł. Filip Godyń, w: Wojciech Jagielski (oprac.), *Wojna. Antologia reportażu wojennego*, Kraków 2023.
- Davies Norman, *Plus ultra. Sięgaj dalej. Wyprawa na horyzonty historii*, tł. Bartłomiej Pietrzyk, Kraków 2024.
- Davis Mike, *Planeta slumsów*, tł. Katarzyna Bielińska, Warszawa 2009.
- Dendrinou Viktoria, Nardelli Alberto, *India Is Now Russia's No. 2 Supplier of Restricted Technology*, „Bloomberg”, 11.10.2024, <https://tiny.pl/13xb-2nhk>, 12.10.2024.

- Desai Kiran, *Brzemie rzeczy utraconych*, przeł. Jerzy Kozłowski, Kraków 2007.
- Dębnicki Krzysztof, *Europejskie wartości republikańskie „Wolność, równość, braterstwo” a życie polityczne Indii*, „Azja-Pacyfik” 2008, t. 11, s. 96–121.
- Dębnicki Krzysztof, *Konflikt i przemoc w systemie politycznym niepodległych Indii*, Warszawa 2006.
- Dhingra Rachna, Dutta Madhumita, *Neend Udaao Andolan: Bhopali Women’s Responses to Theongoing Environmental and Health Disaster Surrounding Theabandoned Union Carbide Factory, Bhopal, India*, „Gender & Development” 2024, vol. 32, no. 3, 727–748.
- Dhutia Dharamraj, Kalra Jaspreet, *Indian Rupee at risk of Steeper Losses, Bonds to React to liquidity and Growth Data*, „Reuters”, 24.11.2025, https://tiny.pl/5cs0b5n_1, 24.11.2025.
- Domżański Sebastian, *Indie w gospodarce światowej. Słoń, który pragnął latać*, Warszawa 2017.
- Doval Pankaj, *Viasat Exploring Partnerships Across India’s Space Value Chain – Launch, Manufacturing and Software: Global President Ben, Palmer*, „Times of India”, 5.04.2026, Pankaj Doval, *Viasat Exploring Partnerships Across India’s Space Value Chain – Launch, Manufacturing and Software: Global President Ben, Palmer*, „Times of India”, 5.04.2026, <https://tiny.pl/j665sr1bk>, 6.04.2026.
- Dutta Sanjay, *Eye on China, India Inks First Overseas Lithium Mining Deal for Five Blocks in Argentina*, „Times of India”, 15.01.2024, https://tiny.pl/jb79r2_n6, 19.06.2024.
- Ewans Dave, *India’s Rise in the Global Supply Chain*, „Forbes”, 20.05.2024, <https://tiny.pl/j232g8982>, 27.01.2025.
- Ezhov Sergei, *Soaring above Sanctions: Miller, Timchenko, Deripaska, Rotenberg, and other Russian Oligarchs Buy Parts for Their Private Jets in the West*, <https://theins.ru/en/society/274188>, 21.09.2024.
- Ferguson Niall, *Imperium. Jak Wielka Brytania zbudowała nowoczesny świat*, Warszawa 2007.
- Fernandes Edna, *Ostatni Żydzi Kerali*, tł. Sebastian Musielak, Warszawa 2010.
- Flood Gavin, *Hinduizm. Wprowadzenie*, tł. M. Ruchel, Kraków 2008.
- Florida Richard, *Narodziny klasy kreatywnej oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku, społeczeństwa i życia codziennego*, tł. Tomasz Krzyżanowski, Michał Penkala, Warszawa 2010.
- Fukuyama Francis, *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, tł. Jacek Serwański, Poznań 2005.
- Galeotti Mark, *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Syria, Ukraina*, tł. Paweł Cichawa, Kraków 2025.
- Gandhi Leela, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, tł. J. Serwański, Poznań 2008.
- Gandhi Mohandas Karamchand, *Autobiografia. Dzieje moich poszukiwań prawdy*, tł. Józef Brodzki, Warszawa 2013.
- Ghosh Rudroneel, *‘Indian Businesses Should Invest in Ukraine Despite the War,’ says Ukrainian MP*, „Times of India”, 31.08.2025, <https://tiny.pl/8kvfdhd0r>, 31.08.2024.
- Goko Colleen, *South Africa’s G20 Debt Focus to Be Tested as US Takes the Chair*, „Reuters”, 24.11.2025, <https://tiny.pl/qj2r0dh7f>, 24.11.2025.
- Góralczyk Bogdan, *O co tyle Zachodu*, „Polityka” 2025, nr 40, 1.10.2025, s. 52.

- Grącik(-Zajączkowska) Małgorzata, *Indie w WTO: budowa własnej pozycji w globalizującej się gospodarce światowej czy obrona interesów krajów rozwijających się*, „Studia i Prace Kolegium Ekonomiczno-Społecznego SGH” 2009, z. 17, s. 75–101.
- Grim Ryan, Hussain Murtaza, *Secret Pakistan Cable Documents U.S. Pressure to Remove Imran Khan*, <https://tiny.pl/mr6brcs83>, 27.03.2024.
- Grosse Tomasz Grzegorz, *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?*, Warszawa 2007.
- Grzywna Agnieszka, *Dragon in Partnership Clothing. About European-Asian Co-operation – example of China and Spain*, w: Bogusława Drelich-Skulska (ed.), *Asia-Europe. Partnership or Rivalry?*, Wrocław 2010, s. 197–210.
- Halbfass Wilhelm, *Indie i Europa. Próba porozumienia na gruncie filozoficznym*, tł. Monika Nowakowska, Robert Piotrowski, Warszawa 2008.
- Hall Aleksander, *Trump a sprawa polska*, „Rzeczpospolita” 2025, nr 71, 26.03.2025.
- Hołówka Jacek, *O polityce przemocy*, Warszawa 2021.
- Hołyst Brunon, *Zagrożenia ładu społecznego*, Warszawa 2013.
- Hussain Abid, *‘Operation Sindoor’: How Cricket Became Latest India-Pakistan Weapon of War*, https://tiny.pl/9m09_kz9h, 1.10.2025.
- Hypki Tomasz, *Fujian oficjalnie w służbie*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2025, nr 11, s. 36–39.
- Hypś Maciej, *INS Vikrant – lotniskowiec made in India*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2022, nr 2, s. 40–41.
- Ibn Arabi, *Księga o Podróży Nocnej do najbardziej szlachetnego miejsca*, tł. J. Wronecka, Kraków 1990.
- Ifrah Georges, *Dzieje liczby, czyli historia wielkiego wynalazku*, tł. Stanisław Hartman, Wrocław 1990.
- Ishwarbharath Sai, *India’s TCS, TPG Partner to Invest \$2 Billion in AI Data Centre JV*, „Reuters”, 20.11.2020, <https://tiny.pl/sy56x6mq6>, 30.11.2025.
- Iwanek Krzysztof, Burakowski Adam, *Indie. Od kolonii do mocarstwa 1857–2013*, Warszawa 2013.
- Iwaniec Wiktoria, Klimanek Julia, *Korupcja białych kołnierzyków z wykorzystaniem wybranych aktów prawnych – studium przypadku Indii*, w: Magdalena Marczuk-Karbownik, Karol Żakowski (red.), *Formy mocarstwowości we współczesnym świecie. Studium przypadków*, Łódź 2023, s. 199–223.
- Iyer Raghavan N., *The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi*, Oxford University Press, Delhi 1979.
- Jagielski Wojciech, *Druga strona świata*, Kraków 2022.
- Jagielski Wojciech (oprac.), *Wojna. Antologia reportażu wojennego*, Kraków 2023.
- Jain Bharti, Drolia Rashmi, *Maoist Leader Basavaraju Killed in Chhattisgarh Encounter Had a Total Bounty of Over Rs 10 Crore; 2 from Frontrunners Telangana to Succeed Him*, „Times of India”, 22.05.2025, <https://tiny.pl/0700slgdf>, 23.05.2025.
- Jakimowicz Robert, *Stosunki polityczne, handlowe i gospodarcze między Indiami i Unią Europejską w XXI wieku*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2025, nr 4 (48), s. 63–89.
- Jakimowicz Robert, *Stosunki amerykańsko-indyjskie w XXI wieku. Implikacje geopolityczne*, w: Magdalena Marczuk-Karbownik, Karol Żakowski (red.), *Formy mocarstwowości we współczesnym świecie. Studium przypadków*, Łódź 2023, s. 91–109.

- Jakimowicz Robert, *Stosunki Indii z Japonią i Chińską Republiką Ludową jako jeden z elementów polityki indyjskiej na drodze od mocarstwa regionalnego do globalnego*, w: Joanna Marszałek-Kawa, Tomasz Łukaszuk (red.), *Japonia i Indie – dwie cywilizacje i dwie wizje współczesnego porządku normatywnego – podobieństwa, różnice, wyzwania*, Toruń 2025, s. 159–198.
- Jang-Hee Yoo, Woo Lee Kye (eds.), *Introduction to International Studies*, Seoul 2002.
- Janikowska Ewa, *W jaki sposób mikrofinansowanie pomaga w walce z ubóstwem. Studium przypadku Grameen Bank*, „Ekonomia Społeczna” 2011, t. 3, nr 2, s. 75–83.
- Jha Ramanath, *Crime in India: A Critical Review of Data Collection and Analysis*, „Observer Research Foundation. Brief Issue” 2024, no. 710, s. 7–12.
- Jurewicz Joanna, *Rygwedyjskie źródła pojęcia ‘majestat’ (śrī) w Brahmanie studróg*, w: Jolanta Sierakowska-Dyndo, Sylwia Surdykowska (red.), *Posłuchaj fletu trzcinowego*, Warszawa 2008, s. 89–106.
- Justyński Janusz, *Myśl społeczna i polityczna renesansu indyjskiego od Rama Mohana Roya do Rabindranatha Tagora*, Warszawa–Poznań–Toruń 1985.
- Justyński Janusz, *Państwo i prawo w ideologii M.K. Gandhiego*, Toruń 1975.
- Kalita Prabin, *4 Myanmar-Based NSCN (IM) Splinter Cadres Die in Manipur-Ambush, Fratricide Suspected*, <https://tiny.pl/nkt8pg066>, 30.03.2026.
- Kalita Prabin, *Massive Arms Haul: Security Forces Recover Over 7,000 Weapons Including-50 IEDs in Manipur Raids; State’s Arms Recovery-Remains a Top Priority*, „Times of India”, 21.03.2026, <https://tiny.pl/4-4x8znxf>, 22.03.2026
- Kapur Akash, *How India Became America*, „New York Times”, <https://tiny.pl/0k9jzrg3q>, 9.06.2025.
- Kapuśniak Tomasz, *Chiny i Indie w polityce Federacji Rosyjskiej na początku XXI wieku*, w: Tomasz Kapuśniak, Dominik Mierzejewski, Jakub Zajączkowski, *Strategiczny trójkąt Rosja-Chiny-Indie: szanse i wyzwania w XXI wieku*, Lublin–Łódź–Warszawa 2009, s. 9–23.
- Karolczak Krzysztof, *Terroryzm. Nowy paradygmat wojny w XXI wieku*, Warszawa 2010.
- Kathju Junaid, *‘Keen to Move Forward’: India, China Signal Thaw in Ties with Diplomatic, Border Efforts*, <https://tiny.pl/nbx92khv6>, 18.09.2024.
- Kaushik Krishn, *Exclusive: Ammunition from India Enters Ukraine, Raising Russian Ire*, „Reuters”, 19.09.2024, <https://tiny.pl/q42y8782s>, 19.09.2024.
- Кезик Ирина, Газ – и всё, „Известия”, nr 34, 25 февраля 2022 г.
- Khan Arshi, *TCS Opens New Global Delivery Centre in Warsaw, Poland*, https://tiny.pl/g87k2rw_m, 7.08.2025.
- Khan Omer Farooq, *Pakistan Hints at India Role in Deadly Train Hijacking*, „Times of India”, 14.03.2025, <https://tiny.pl/mybrq-5y3>, 14.03.2025.
- Kieniewicz Jan, *Historia Indii*, Wrocław 2003.
- Kłodkowski Piotr, *Azjatycka wielka gra. Indie i Azja Południowa w sporze o regionalną i globalną dominację w XX i XXI wieku*, Kraków 2024.
- Koithara Vorghese, *Crafting Peace in Kashmir. Through a Realist Lens*, New Delhi–London 2004.
- Kołodko Grzegorz W., *Wędrujący świat*, Warszawa 2008.
- Konstytucja Republiki Indii*, tł. Janusz Trzciński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.

- Konstytucja Republiki Indii*, tł. Jan Winczorek, Warszawa 2020.
- Kowalski Marek Arpad, *Kolonie Rzeczypospolitej. Zamorskie zdobycze Polaków – idea i rzeczywistość*, Warszawa 2014.
- Koziej Stanisław, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2006.
- Кравцов Сергій, *Історія співробітництва України та Індії: початок і становлення*, „Вісник Львівського Університету. Серія філологічна” 2008, Вип. 45, s. 14–25.
- Kristensen Hans M., Korda Matt, *Indian nuclear forces*, 2018, „Bulletin of the Atomic Scientists” 2018, vol. 74, no. 6, <https://tiny.pl/g71b4cscb>, 11.12.2018.
- Kruk Aleksandra, *Stosunki niemiecko-indyjskie po II wojnie światowej*, w: Anna Potyrała, Marcin Skobrtal (red.), *Indie w XXI wieku wybrane problemy*, Poznań 2009, s. 111–120.
- Kubiak Krzysztof, *W rytmie monsunu. Indyjsko-pakistańska rywalizacja na morzu 1947–1971*, Warszawa 2017.
- Kumar Chethan, *What Next for Shukla, Ax-4 Crew & Axiom Space*, „Times of India”, 15.07.2025, https://tiny.pl/mkz97_d06, 16.07.2025.
- Kumar Madan, *NHRC Seeks Reply from Govt on Muz Minor Rape Victim's Death*, https://tiny.pl/g_8p7ggmp, 5.06.2025.
- Kuszevska Agnieszka, *Indie i Pakistan w stosunkach międzynarodowych. Konflikty, strategie, bezpieczeństwo*, Warszawa 2013.
- Kuszevska Agnieszka, *Indyjsko-pakistański konflikt o Kaszmir*, Warszawa 2010.
- Lal Anil Kumar, *The CPEC Challenge and the India-China Standoff. An Opportunity for War or Peace?*, „Times of India”, 9.08.2020, <https://tiny.pl/jhfcd76b>, 12.12.2020.
- Lamont James, *Delhi Tests Nuclear-Capable Missile off East Coast*, „Financial Times” 2010, nr 37 477, 26.11.2010.
- Lazari-Pawłowska Ija, *Etyka Gandhiego*, Warszawa 1965.
- Lazari-Pawłowska Ija, *Gandhi*, Warszawa 1967.
- Lo Nostro Gianluca, *Exclusive: Eutelsat in Talks with India's Space Agency to Boost Satellite Launch Options*, <https://tiny.pl/h45v1-k32>, 6.04.2026.
- Lukas Stefan, Wigger Leo, *India as an Emerging Player in the Middle East: Developments, Challenges, and Possible Courses of Action*, „Federal Academy for Security Policy. Baks Working Papers” 2024, no. 1/2024, <https://tiny.pl/cspbckkp2>, 23.09.2024.
- Łomanowski Andrzej, *Putin w strachu czeka na gości*, „Rzeczpospolita” 2025, nr 103, 6.05.2025.
- Łoś Robert, *Soft power we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Łódź 2017.
- Łuczak Wojciech, *Konsekwentne oddawanie pola. Eksport specjalny Polski w 2016 r.*, „Raport. Wojsko. Technika. Obronność” 2017, nr 9.
- Łuszczkiewicz Antonina, *Kulturowe dziedzictwo Indii w Pięciu Zasadach Kulturowego Współistnienia i jego rola w relacjach chińsko-indyjskich (1954–2014)*, Kraków 2020.
- Machado Kenan, Rajesh Roy, *India on High Alert After Bombs Kill 12*, „The Wall Street Journal” 2013, nr 17, 22.02.2013.
- Madhu Thampi Ambili, *Urbanization in India: Trends, Challenges and Strategies for Sustainable Growth*, „International Journal for Advanced Research (IJAR)”, 2025, vol. 13, no. 4, s. 1374–1383.

- Maj Joanna, *Relacje indyjsko-radzieckie w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku*, „Humanities and Social Sciences (Politechnika Rzeszowska)” 2017, vol. XXII, no. 24 (4/2017), s. 107–124.
- Maj Joanna, *Rola Indii w Organizacji Narodów Zjednoczonych według koncepcji politycznej Jawaharlala Nehru*, „Dzieje Najnowsze” 2015, r. XLVII, nr 3, s. 135–145.
- Majski Iwan, *Dzienniki Majskiego. Ambasador Stalina odsłania kulisy dyplomacji*, red. Gabriel Gorodetsky, tł. Anna Żukowska-Maziarska, Warszawa 2020.
- Malik M. Asad, *Changing Dimensions of Federalism in India: An Appraisal*, „Indian Law Institute Law Review” 2019, vol. II, s. 85–114.
- Malvia Rishabh, *Reimagining Justice: A Critical Analysis of the Bharatiya Nyaya Sanhita, 2023 and its Departure from the Indian Penal Code*, „International Journal of Law Management & Humanities” 2025, vol. 8, no 3; 2982–2990.
- Małkiewicz Andrzej, Kryzys. *Polityczne, ekologiczne i ekonomiczne uwarunkowania*, Warszawa 2010.
- Małkiewicz Andrzej, Szymaniec Piotr, *Wojna nowego wieku? Agresja Rosji przeciw Ukrainie 2022–2023*, Tarnowskie Góry 2023.
- Małkiewicz Andrzej, Szymaniec Piotr, *Indie wobec wojny w Ukrainie*, w: Roman Drozd, Bohdan Halczak (red.), *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków*, t. V, Słupsk–Warszawa 2025, s. 323–346.
- Marszałek-Kawa Joanna, Tomasz Łukaszuk (red.), *Japonia i Indie – dwie cywilizacje i dwie wizje współczesnego porządku normatywnego – podobieństwa, różnice, wyzwania*, Toruń 2025.
- Marzec Dorota, *Niedochodowe organizacje mikrofinansowe w świecie i w Indiach*, w: Kazimierz Kłosiński (red.), *Chiny – Indie. Ekonomiczne skutki rozwoju*, Lublin 2008, s. 271–284.
- McConnell Fiona, *Rehearsing the State: The Political Practices of the Tibetan Government-in-Exile*, Chichester 2016.
- Mehta Suketu, *Maximum City. Bombaj*, tł. Marta Bręgie-Benedyk, Poznań 2011.
- Menon Malhan Sangita P., *The TOI Story. How a Newspaper Changed the Rules of the Game*, Gurugram 2013.
- Menon Shivshankar, *Indie i geopolityka Azji. Historia i teraźniejszość*, tł. Eliza Litak, Warszawa 2024.
- Meredith Robyn, *Chiny i Indie. Supremocarstwa XXI wieku*, tł. Witold Falkowski, Warszawa 2009.
- Mierzejewski Dominik, *Chińska Republika Ludowa wobec możliwości strategicznego sojuszu z Federacją Rosyjską i Indiami*, w: Tomasz Kapuśniak, Dominik Mierzejewski, Jakub Zajączkowski, *Strategiczny trójkąt Rosja–Chiny–Indie: szanse i wyzwania w XXI wieku*, Lublin–Łódź–Warszawa 2009, s. 25–39.
- Mill James, *The History of British India*, 5th edition, London 1858, vol. 1.
- Mill John Stuart, *O rządzie reprezentatywnym. Poddaństwo kobiet*, tł. Gustaw Czernicki, Kraków 1995.
- Mitra Barum S., *India Has Moved on from Its Mosque Controversy*, „Wall Street Journal” 2010, nr 164, 22.09.2010.
- Mittal Vikram, *India Uses Lessons from Russia–Ukraine War to Modernize Its Military*, „Forbes” 3.10.2024, <https://tiny.pl/3w2204n1x>, 4.10.2024.
- Mohan Vishva, *At 239mn Tonnes in 2023–24 India's Milk Yield Rises 4%*, „Times of India” 2023, vol. XLI, no. 41, 28.11.2023.

- Momen Nurul, Shahan Abu, *Dalits and Their Territorial Rights in India*, „World Affairs” 2024, no. 187, s. 118–122.
- Moore Jason W. (red.), *Antropocen czy kapitałocen? Natura, historia i kryzys kapitalizmu*, tł. Krzysztof Hoffmann, Patryk Szaj, Weronika Szwebs, Gdańsk 2024.
- Morgenthau Hans, *Polityka między narodami*, tł. Renata Włoch, Warszawa 2018.
- Mroziewicz Krzysztof, *Indie. Sztuka władzy*, Poznań 2017.
- Mroziewicz Krzysztof, *Pastwisko świętych byków*, Warszawa 2014.
- Nehru Jawaharlal, *Odkrycie Indii*, tł. Stanisław Majewski, Kazimierz Rapaczyński, Warszawa 1957.
- Niazi Zahra, *India's Militaristic Turn*, <https://tiny.pl/9cqp16xq8>, 27.10.2025.
- Nikolov Boyko, *Ukraine is Using Indian 155mm Shells for the Polish Krab SPH*, https://tiny.pl/p_kqq1s2b, 8.06.2024.
- Nitza-Makowska Agnieszka, *Różnice w demokracji: Indie i Pakistan*, Warszawa 2019.
- Nycz Grzegorz, *Mocarstwa nuklearne rywalizujące z USA i polityka odstraszenia w XXI wieku*, Kraków 2020.
- Nye Joseph S., *Goliat na diecie*, „Forum” 2010, nr 51/52, s. 10–11.
- Okraska Tomasz, *Słoń w pogoni za smokiem. Stosunki indyjsko-chińskie w zmieniającym się świecie*, Toruń 2019.
- Okraska Tomasz, *Szafranizacja Indii? Hindutwa w rządach Narendry Modiego w latach 2014–2021*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 2 (33), s. 131–153.
- Ostler Nicholas, *Empires of the World (A Language History of the World)*, London–New York–Toronto–Sydney 2006.
- Osuri Goldie, *Religious Freedom in India. Sovereignty and (Anti) Conversion*, London–New York 2013.
- Overy Richard, *Krew i zgliszcz. Wielka wojna imperiów 1931–1945*, tł. Tomasz Fiedorek, Poznań 2024, t. 1–2.
- Pal Singh Mahendra, *The Federal Scheme*, w: Sujit Choudhry, Madhav Khosla, Pratap Bhanu Mehta (eds.), *The Oxford Handbook of the Indian Constitution*, Oxford 2016, s. 451–465.
- Pandit, *Agni-V with China in Range Tested; Next in Line is Agni-VI, with Multiple Warheads*, „Times of India”, 27.12.2016, <https://tiny.pl/01-t4dy6d>, 20.12.2025.
- Rajat Pandit, *Army Chief General Suhag Says India Needs to be Ready for Short Wars*, „Times of India”, 2.09.2015, https://tiny.pl/t23k95_16, 9.05.2025.
- Pandit Rajat, *At PM Modi–Putin Meet, India to Seek 5 More S–400 Squadrons*, „Times of India” 27.11.2025, <https://tiny.pl/4dtmbdvrr>, 12.12.2025.
- Pandit Rajat, *Conflict Widens, India Targets Lahore, Pindi, Karachi after Foiling Multiple Pakistani Attacks*, „Times of India”, 9.05.2025, <https://tiny.pl/p7wsj59wb>, 9.05.2025.
- Pandit Rajat, *India to Soon Get 2nd and Advanced Stealth Frigate Built in Russia*, „Times of India” 6.05.2025, <https://tiny.pl/cz2dsbcm9>, 4.06.2025.
- Pandit Rajat, *SCO Summit: India Nixes Pakistan China bid to Push Their Line on Terror*, „Times of India”, 27.06.2025, <https://tiny.pl/7m8m8zqz8>, 7.07.2025.
- Pandit Rajat, *3x Higher Than India: At \$245 Billion, China Hikes Defence Budget by 7.2%*, „Times of India”, 6.03.2025, <https://tiny.pl/9mxzsntq4>, 10.03.2025.
- Panikkar Kavalam Madhava, *Dzieje Indii*, tł. Klemens Kępicz, wyd. 2. Warszawa 1967.
- Panikkar K.N., *Culture, Ideology, Hegemony. Intellectuals and Social Consciousness in Colonial India*, New Delhi 2001.

- Parashar Sachin, *Ahead of Summit, Quad Looks to Boost Counter-Terror Cooperation*, „Times of India” 13.09.2025, https://tiny.pl/b_t65scx2, 14.12.2025.
- Parashar Sahin, *Modi's Peace Train to Kyiv. Can India Deliver?*, „Times of India”, 28.08.2024, https://tiny.pl/x_hnzqtq3, 29.08.2024.
- Parashar Sachin, *Putin Promises Non-Stop Energy, Modi Says India-Russia Ties-Like Pole Star*, „Times of India”, 6.12.2025, <https://tiny.pl/z-9s5y3fh>, 7.12.2025.
- Patel Shivam, *India Inaugurates New Military Airbase Close to China Border, Source Says*, „Reuters”, 13.11.2025, https://tiny.pl/ns0r_lt63, 14.11.2025.
- Patel Shivam, Rajesh YP, *Putin, Modi Agree to Expand and Widen India-Russia Trade, Strengthen Friendship*, „Reuters”, 5.12.2025, <https://tiny.pl/29vn-rf6v>, 6.12.2025.
- Phillips Edward, *The Codification Enterprise: Principled Law Reform and the Indian Penal Code*, „The Jersey & Guernsey Law Review” 2017, s. 166–181.
- Piechocińska-Para Sylwia, *Współpraca średnich mocarstw: studium przypadku grupy MIKTA w ramach G20*, w: Marcin Florian Gawrycki, Edward Haliżak, Roman Kuźniar, Grażyna Michałowska, Dariusz Popławski, Jakub Zajączkowski, Ryszard Zięba (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2016, s. 177–189.
- Pietraś Marek (red.), *Oblicza procesów globalizacji*, Lublin 2002.
- Piskorska Beata, *Soft power jako efekt ewolucji rozumienia siły we współczesnym łańdźie międzynarodowym*, w: Robert Czulda, Robert Łoś, Jacek Reginia-Zacharski (red.), *NATO wobec wyzwań współczesnego świata*. Warszawa–Łódź 2013, s. 363–378.
- Proklos, *O teurgii*, tł. Andrzej Serafin, „Kronos” 2021, nr 2, s. 59–75.
- Rajeswaran Bharath, *Financials Top Pick as Foreigners Return to India's Share Market*, „Reuters”, 7.11.2025, <https://tiny.pl/2rf-ftyww>, 11.11.2025.
- Rajghatta Chidanand, *AI Yo: 'Student' Modi Gees up Artificial Intelligence*, „Times of India”, 23.09.2024, <https://tiny.pl/39c-40b8w>, 23.09.2024.
- Rajghatta Chidanand, *Amid a Trade War Initiated by Trump, a Partnership in Defense*, „Times of India”, 6.09.2025, <https://tiny.pl/g132-ddq1>, 20.11.2025.
- Rajghatta Chidanand, *Can Sergio Gor Re-Open the Door Between US and India?*, „Times of India”, 23.08.2025, https://tiny.pl/b6b_bgsbb, 24.08.2025.
- Rajghatta Chidanand, *Trump to Swear in Sergio Gor as Ambassador to India Amid Wrecked Ties with New Delhi*, „Times of India”, 11.11.2025, <https://tiny.pl/g576kydn>, 11.11.2025.
- Ranjan Sen Sundi, *India Pivots from Russia to US for Cutting Edge Weapons*, „Bloomberg”, 3.12.2024, <https://tiny.pl/jfzb80cjd>, 4.12.2024.
- Ray Siladitya, *Why India Is Trying to Sit on the Fence in the Russia-Ukraine Conflict*, „Forbes”, 23.02.2022, <https://tiny.pl/rbz2c9bks>, 16.09.2022.
- Rewadikar Bhawana, Vishwavidyalaya Gour, *Budgetary Constraints in Implementing the National Education Policy 2020*, „International Journal of Creative Research Thought (IJCRT)” 2023, vol. 11, no. 3, s. 533–539.
- Roy-Chaudhury Rahul, *Boosting India-UK Defence and Military Ties: New Thinking and Emerging Opportunities*, <https://tiny.pl/pn6zm9-mw>, 11.04.2025.
- Rezmer-Płotka Kamila, *Naruszenie wolności religijnej w kontekście demokracji opancerzonej: studium przypadku Indii*, [w:] Joanna Marszałek-Kawa, Andrzej

- Stelmach (red.), *Dynamika procesów politycznych i społecznych w państwach południowej i wschodniej Azji*, Toruń 2021, s. 126–139.
- Rokicka Weronika, *Indie. Kraj miliarda marzeń*, Kraków 2022.
- Rowiński Jan, *Spory graniczne i konflikty terytorialne w Azji Wschodniej u progu XXI w.*, w: Krzysztof Gawlikowski (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI w. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze. Studia i szkice*, Warszawa 2004, s. 136–141.
- Roy Anwesha, *Making Peace, Making Riots Communalism and Communal Violence, Bengal 1940–1947*, Cambridge 2018.
- Ryska Franciszek, *Polityka i wojna. Świadomość potoczna a teorie XX wieku*, Warszawa 1975.
- Sachs Jeffrey, *Nasze wspólne bogactwo. Ekonomia dla przeludnionej planety*, tł. Zofia Wiankowska-Ładyka, Warszawa 2009.
- Sadurski Wojciech, *Pandemia populistów*, tł. Anna Wójcik, Kraków 2024.
- Saha Anusa, *India's Diplomatic Renaissance: Navigating Global Influence As The Soft Power*, 15.09.2024, <https://tiny.pl/c6skgmmyd>, 4.09.2025.
- Saikia Arunabh, *India declares victory over Maoist insurgency*, <https://tiny.pl/z9smt5q9p>, 31.03.2026.
- Schweer Thomas, *Hinduizm. Powstanie, dzieje, nauka*, tł. Paweł Pachciarek, Warszawa 2003.
- Seroka Katarzyna, „Polak w Indiach” (1943–1948). *Organ Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Bombaju*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2021, t. 19, s. 5–32.
- Shakspo Nawang Tsering, *Tibetan (Bhoti) – An Endangered Script in Trans-Himalaya*, „The Tibet Journal” 2005, vol. 30, no. 1, s. 61–64.
- Sharma Gaurav, *India Ups Efforts To Seek Alternatives To Russian Oil*, „Forbes”, 18.01.2025, https://tiny.pl/xbbgg9k_6, 22.01.2025.
- Sharma Jyotirmaya, *Hindutva. Exploring the Idea of Hindu Nationalism*, Noida 2015.
- Sharma Rakesh, *India's Crude Oil Imports From Russia Plunge on Payment Issues*, „Bloomberg”, 1.01.2024, https://tiny.pl/wx25_f9y0, 22.09.2024.
- Sharma Seema, Tyagi Pankaj, *Role of the Governor in India: A Critical Analysis*, „International Journal of Humanities & Social Science: Insights & Transformations” 2021, vol. 6, no. 1, s. 62–70.
- Sharma Shivani, *Quad Navies to Deploy Advanced Warships for Malabar Exercise in Bay of Bengal*, „India Today”, 23.09.2024, <https://tiny.pl/ffxj6ntvp>, 25.09.2024.
- Shetye Murari, *Helicopter Repair Facility at Honda to Start in 3 Months: CM*, „Times of India”, 4.07.2025, <https://tiny.pl/6r58vc0vm>, 5.07.2025.
- Singh Khushwant, *Pociąg do Pakistanu*, tł. Joanna Browarska, Warszawa 2026.
- Sinha Dinesh Chandra, Dasgupta Ashok, *1946: The Great Calcutta Killings and Noakhali Genocide*, Kolkata 2011.
- Sinha Saurabh, *Operation Ganga: 26 Airline Charters & IAF C-17 Globemaster Flights Over Next 3 Days to Fly Back Indians*, „Times of India”, 1.03.2022, https://tiny.pl/hf5q0lt_3, 8.06.2024.
- Skakuj-Puri Maria, *Życie codzienne w Delhi*, Warszawa 2013.
- Skoczylas Piotr, *Rodzina Nehru–Gandhi w polityce wewnętrznej Indii*, w: Anna Potyrała, Marcin Sobrtal (red.), *Indie w XXI wieku. Wybrane problemy*, Poznań 2009, s. 35–44.

- Smout Alistair, Dugal Ira, Modi, Starmer Tout India-UK Trade Deal as New Indian Investment Unveiled, „Reuters”, 9.10.2025, <https://tiny.pl/233k8jf6f>, 10.10.2025
- Sofi Waseem Ahmad, *Autonomy of a State in a Federation. A Special Case Study of Jammu and Kashmir*, Palgrave Macmillan, Singapore 2021.
- Sosnowski Mirosław, *Bogom śpiewać i ludziom: Jan Kasproicz – Rabindranath Tagore. Bliskie i dalekie związki*, Toruń 2002.
- Srikrishna Bellur Narayanaswamy, *The Indian Legal System*, „International Journal of Legal Information. The Official Journal of the International Association of Law Libraries” 2008, vol. 36, no. 2, s. 242–244.
- Stiglitz Joseph E., *Globalizacja*, tł. Hanna Siembierowicz, Warszawa 2004.
- Stoltenberg Jens, *Na mojej warcie. Przewodzenie NATO w czasie wojny*, tł. Milena Skoczko-Nakielska, Warszawa 2025.
- Sun Yat-sen, *Trzy zasady ludu*, tł. Agnieszka Łobacz, Warszawa 2014.
- Sutor Julian, *Ruch państw niezaangażowanych*, Warszawa 1984.
- Szczurowski Maciej, *Chińska filozofia bezpieczeństwa, jej wyraz w stosunkach z sąsiadami*, w: Joanna Marszałek-Kawa (red.), *Chiny supermocarstwem XXI wieku? Rozważania na temat polityki i gospodarki Państwa Środka*, Toruń 2010, s. 138–153.
- Szelezińska Iwona, *Bombaj/Mumbaj. Podszepty miasta*, Warszawa 2024.
- Szulc Tomasz, *Izraelskie zestawy przeciwlotnicze*, „Nowa Technika Wojskowa” 2010, nr 9, s. 55–56.
- Szymaniec Piotr, *Polskie międzywojenne interpretacje polityki gospodarczej faszystów*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2011, t. XXXIII, s. 149–171.
- Szymański Władysław, *Niekompletny proces globalizacji i jego skutki*, w: Irena Lichniak (red.), *Wyzwania ekonomiczne w warunkach kryzysu*, Warszawa 2009.
- Tiwari Sakshi, *Powered By Ukrainian Engine & Built in Russia, Stealth Frigate INS Tushil Commissioned Into the Indian Navy*, https://tiny.pl/6g0_zxskr, 10.12.2024.
- Tillin Louise, *Asymmetric Federalism*, w: Sujit Choudhry, Madhav Khosla, Pratap Bhanu Mehta (ed.), *The Oxford Handbook of the Indian Constitution*, Oxford 2016, s. 540–559.
- Tokarski Stanisław, *Jogini i wspólnoty. Nowoczesna recepcja hinduizmu*, Wrocław 1987.
- Triguniat Anil, *India's Foreign Policy in the 21st Century*, <https://tiny.pl/5x918qh87>, 20.10.2025.
- Trzciński Janusz, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Indii*, tł. J. Trzciński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 5–22.
- Trzciński Stanisław, *Zarażeni dźwiękiem. Rynek muzyczny w czasach sztucznej inteligencji*, Warszawa 2023.
- Urbanek Mariusz, *Notes prezydenta Trumpa*, „Odra”, 3. 2025, s. 102.
- Van Dyke Virginia, *The Khalistan Movement in Punjab, India, and the Post-Militancy Era. Structural Change and New Political Compulsions*, „Asian Survey” 2009, vol. XLIX, no. 6, s. 975–997.
- Varga Magdalena, *Co nam mówi żaba w studni, czyli analiza formalno-semantyczna leksyki inwektywnej języka hindi*, Kraków 2025.
- Verma Nidhi, *Exclusive: Rosneft, Reliance Agree Biggest Ever India-Russia Oil Supply Deal, Sources Say*, „Reuters”, 12.12.2024, <https://tiny.pl/cz997tf80>, 13.12.2024.

- Verma Nidhi, *India Surpasses China to Become Russia's Top Oil Buyer in July*, „Reuters”, 22.08.2024, <https://tiny.pl/cz4w4j7y0>, 12.12.2024.
- Visana Vikram, *Glory and Humiliation in the Making of V. D. Savarkar's Hindu Nationalism*, „The Historical Journal” 2023, vol. 66, no. 1, s. 165–185.
- Vivekananda Swami, *Speeches and Writings of Swami Vivekananda*, 3rd edition, G.A. Natesan & CO., Madras [1899].
- Wirsinng Robert, *Kashmir in the Shadow of War. Regional Rivalries in a Nuclear Age*, New York–London 2003.
- Wolpert Stanley, *Nowa historia Indii*, tł. Elżbieta Kowalewska, Warszawa 2010.
- Wolter, *Tak toczy się świat. Widzenie Babuka*, w: Wolter, *Powiadki filozoficzne*, tł. Tadeusz Żeleński (Boy), Warszawa 1985.
- Woźniak Martyna, *Od kolonii przez dominia do współpracy. Fenomen brytyjskiego imperializmu*, w: Wojciech Włodarczyk, Hubert Olszak, Konrad Nowicki et al. (red.), *Gasnące imperium. Historia Wielkiej Brytanii w ujęciu prawnym, społecznym oraz gospodarczym*, Łódź 2021, s. 13–26.
- Wu Kane, Kalra Aditya, Sharma Vibhuti, *Exclusive: Reliance Jio in Talks With Investors to sell 8% of Individual Stakes in IPO, sources Say*, <https://tiny.pl/dxj3b6p86>, 3.04.2026.
- Wyrwał Marcin, *Psy na ruskich. Polacy walczący z Rosją w Ukrainie*, Kraków 2024.
- Xi Jinping, *Zarządzanie Chinami*, t. 1, Toruń 2019.
- Yew Lee Kuan, *Chiny, Stany Zjednoczone i świat w oczach Wielkiego Mistrza: Lee Kuan Yewa*, tł. Halina Bińczak, Warszawa 2020.
- Zajączkowski Jakub, *Czynnik ekonomiczny w stosunkach indyjsko-chińskich u progu XXI wieku*, w: Kłosiński Kazimierz (red.), *Chiny-Indie. Ekonomiczne skutki rozwoju*, Lublin 2008, s. 69–83.
- Zajączkowski Jakub, *Indie i Europa u progu XXI wieku. Perspektywa środkowoeuropejska*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, Lublin, s. 177–190.
- Zajączkowski Jakub, *Indie – „wschodzące” mocarstwo XXI wieku*, „Stosunki Międzynarodowe. International Relations” 2008, nr 3–4, s. 107–123.
- Zajączkowski Jakub, *Indie w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2008.
- Zajączkowski Jakub, *Rywalizacja mocarstw w regionie Azji Południowej i Oceanu Indyjskiego*, w: Marcin Florian Gawrycki, Edward Haliżak, Roman Kuźniar, Grażyna Michałowska, Dariusz Popławski, Jakub Zajączkowski, Ryszard Zięba (red.), *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2016, s. 597–609.
- Zajączkowski Jakub, *Stosunki Indii z Unią Europejską w okresie transformacji porządku międzynarodowego*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2009, t. 6, nr 1, s. 77–90.
- Zajączkowski Jakub, *Strategia międzynarodowa Indii wobec Chin i Rosji na początku XXI wieku*, w: Tomasz Kapuśniak, Dominik Mierzejewski, Jakub Zajączkowski, *Strategiczny trójkąt Rosja-Chiny-Indie: szanse i wyzwania w XXI wieku*, Lublin–Łódź–Warszawa 2009, s. 41–55.
- Zajączkowski Jakub, *Wizja państwa w indyjskiej teorii i praktyce politycznej*, w: Mirosław Sulek, Janusz Symonides (red.), *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 325–351.
- Zdzieborska Marta, *Założenia polityki zagranicznej Indii i ich ewolucja w okresie „zimnej wojny”*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2014, nr 3 (46), s. 283–312.

Zielonka Jan, *UE po kryzysach wraca silniejsza? Szkodliwy mit*, „Rzeczpospolita”, nr 71, 26.03.2025.

Ziemiecki Michał, *Przemiany gospodarcze i wzrost PKB a poziom życia w Indiach*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie” 2010, z. 103, s. 54–67.

Żyżyński Jerzy, *Neoliberalizm jako strukturalna przyczyna kryzysu a poszukiwanie dróg naprawy*, „Ekonomista” 2009, nr 2, s. 163–188.